

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО

8, 2013

Івано-Франківськ
Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
2013

УДК 33+34

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2013. – Вип. 8. – 323 с.

Scientific informative herald of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi. – Ivano-Frankivsk: Editorial publishing department of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi, 2013. – № 8. – 323 p.

Засновано 2007 року

**Засновник: Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького**

**Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ 17191-5961-пр від 23.11.2010 р.**

Журнал «Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького» включений до переліку наукових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата юридичних та економічних наук (постанова президії ВАК України від 26.01.2011 р. № 1-05/1).

Мови видання: українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького (протокол № 4 від 21.11.2013 р.).

**За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори.**

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

**При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це
видання є обов'язковим.**

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення законодавства, а також висвітлюються актуальні питання у галузі економічних наук, розвитку національного та світового господарства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve law and highlights current issues in the field of economics, national and world economy.

ISSN 2078-6670

© Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького, 2013 р.

Редакційна колегія:

Луцький І. М. – доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти, доктор права, доктор філософії, доктор канонічного права, відмінник освіти України, адвокат – **голова редколегії**;

Рябошапко Л. І. – доктор юридичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Щурик М. В. – доктор економічних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Івашків Т. С. – кандидат економічних наук, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Мацькевич М. М. – кандидат юридичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Скоморовський В. Б. – кандидат історичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Книш В. В. – кандидат юридичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Зварич Р. В. – кандидат юридичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Острогляд О. В. – кандидат юридичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Лин Л. М. – кандидат історичних наук, доцент – **відповідальний секретар**.

Члени редколегії:

Васильєва В. А., д.ю.н., проф.;
Гришук В. К., д.ю.н., проф.;
Колб О. Г., д.ю.н., проф.;
Костицький М. В., д.ю.н., проф.,
акад. НАПрН, член-кор. АПНУ,
заслужений юрист України,
екс-суддя Конституційного Суду України;
Костицький В. В., д.ю.н., проф.,
заслужений юрист України,
член-кор. НАПрН України;
Мудрий С. Г., д.ю.н., проф.;
Нор В. Т., д.ю.н., проф., акад. АПрН;
Фріс П. Л., д.ю.н., проф.;
Фурса С. Я., д.ю.н., проф.;
Шемшученко Ю. С., д.ю.н., проф.,
академік НАН України,
Колодій А. М., д.ю.н., проф.,
заслужений юрист України,
Зварич І. Т., д.пол.н., проф.,
заслужений економіст України;
Раянов Ф. М., д.ю.н., проф. РФ;
Шутак І. Д., д.ю.н., проф.;
Гусарєв С. Д., д.ю.н., проф.,
Вовк В. М., д.ю.н., проф.,
Кушакова-Костицька Н. В., к.ю.н., проф.,
заслужений юрист України;
Кралюк П. М., д.ф.н., проф.;
Алексєєв І. В., д.е.н., проф.;
Брич В. Я., д.е.н., проф., акад. АЕН;
Гуцуляк Г. С., д.е.н., проф.;
Данилюк М. О., д.е.н., проф.;
Петренко М. І., д.е.н., проф.;
Швець В. Г., д.е.н., проф.;
Крупка М. І., д.е.н., проф.;
Левицька С., О., д.е.н., проф.;
Витвицька О. Д., д.е.н., проф.;
Балух В. Н., к.і.н., проф.,
член-кор УАПН;
Адасовський Б. І., д.т.н., проф.;
Габрель М. М., д.т.н., проф.;
Лівінський О. М., д.т.н., проф.;
Онїпко О. Ф., д.т.н., акад. УАН;
Клименко А. О., д.мед.н., проф.;

Бошицький Ю. Л., к.ю.н., проф.;
Косьмій М. М., к.ю.н., доц.;
Грицкевич С. Г., к.ю.н., проф.;
Касіянчук В. Д., к.т.н., проф.,
академік АІНУ;
Фелик В. І., к.ю.н., проф.;
Футулуйчук Д. Д., к.ю.н., проф.;
Длугош О. І., к.ю.н., доц.;
Зарічанський О. А., к.пед.н., проф.;
Іванчук М. В., к.ю.н., доц., проф.;
Ливинець В. П., к.ю.н., проф.,
заслужений юрист України;
Лотоцький М. В., к.ю.н., доц.;
Луцький А. І., к.ю.н., проф.;
Луцький М. І., к.ю.н., проф.;
заслужений юрист України;
Мельник П. В., к.ю.н., проф.;
Музика І. В., к.ю.н., доц.;
Коваль П. М., к.пед.н., проф.;
Саїв С. С., к.ю.н., доц.;
Соловій Я. І., к.ю.н., проф.;
Стецюк П. Б., к.ю.н., доц.;
Турчак І. О., к.ю.н., проф.;
Усенко І. Б., к.ю.н., проф.;
заслужений юрист України;
Федик Є. І., к.ю.н., проф.;
Борович О. М., к.е.н., проф.;
Шевчук І. І., к.ю.н., доц.;
Янош К. Ф., к.ю.н., проф.,
заслужений юрист України;
Данюк В. М., к.е.н., проф.;
Мазур І. М., к.е.н., проф.;
Перович Д. М., к.е.н., проф.;
Рижий І. Б., к.е.н., проф.;
Масляк І. М., к.т.н., проф.;
Ходан М. М., народний архітектор України;
Остафійчук П. Г., к.ф.-м.н., проф.;
Гуменюк Т. І., к.і.н., проф.,
Легкий В. І., к.е.н., доц.;
Пітулей В. В., к.філос.н., доц.;
Яцук Н. Є., к.філос.н., проф.;
Романишин Д. В., к.філос.н., доц.;
Дмитришин М. В., к.е.н., доц.

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Костицький М. В.

Особливості проведення судово-психологічної експертизи
в адміністративному процесі 10

Луцький І. М.

Релігійний чинник у процесі українського націотворення
(політико-правовий аспект).....17

Раянов Ф. М.

Правовое государство в типологическом измиении.....24

Луцький А. І.

Правовий зміст ідеології українського консерватизму 32

Косович В. М.

Кодифікаційна техніка як засіб удосконалення
нормативно-правових актів України.....40

Луцький М. І.

Формування ідей федералізму у Галичині у другій половини ХІХ
– початку ХХ ст. та їх реалізація у політико-правовій діяльності ЗУНР.....51

Кушакова-Костицька Н. В.

Проблема збереження національної ідентичності
в інформаційному суспільстві: українська перспектива 59

Грицкевич С. Г.

Вплив глобальних тенденцій цивілізації на розвиток української держави та права 65

Онищук І. І.

Правовий моніторинг – інструмент забезпечення
ефективного функціонування правової системи 72

Сидорчук Ю. М.

Форми реалізації права на захист в українському праві: проблемні питання 81

Пряхіна Н. О.

Законодавчо-правова база антикорупційної діяльності в Україні:
проблеми, перспективи і міжнародний досвід 86

Ілин Л. М.

Правове регулювання національно-політичних прав українців
у складі імперії Габсбургів 93

Черник Н. С.

Християнські засади судочинства періоду Директорії УНР та ЗУНР.....99

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Калиновський Б. В.

До питання реформування місцевої публічної влади
в громадах, які територіально знаходяться у складі інших.....105

Черепій П. М.	
Основні завдання кримінального судочинства у сучасній державі.....	112
Книш В. В.	
Принципи конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин.....	117
Марцеляк С. М.	
Загальне виборче право як засада парламентських виборів в Україні	122

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Клімовський С. С.	
Зміст права на особисті папери у цивільному праві України	130
Бабкова Т. В.	
Поняття та види соціальних прав і свобод людини і громадянина	137
Гаргат В. Б.	
Копілефт: поняття та проблеми правового регулювання.....	145
Бабецька І. Я.	
Корпоративні правовідносини та корпоративні права: до проблеми визначення поняття.....	150
Басовська А. М.	
Відмежування договору побутового підряду від суміжних договорів	156

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

Мельник П. В.	
Кримінальні проступки проти довкілля.....	164
Гуцуляк М. М., Соловій О. Я.	
Адаптація неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі як обов'язкова умова виправлення та ресоціалізації	170
Яремко О. М.	
Законодавча регламентація кримінальної відповідальності за катування в Україні.....	176
Острогляд О. В.	
Сучасне розуміння способів (методів) реалізації кримінально-правової політики.....	182
Пришляк С. О.	
Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом	187

ЕКОНОМІКА

Зварич І. Т., Зварич О. І.	
Деякі особливості інвестиційної діяльності в областях Карпатського регіону	195
Щурик М. В.	
Регенерація, раціональне використання та охорона лісів Карпатського макрорегіону: проблеми та шляхи їх вирішення	205

Дзьоба О. Г., Струк Н. П. Особливості криз та кризових явищ на підприємствах із газопостачання та газифікації	211
Витвицька О. Д. Особливості управління освітою в умовах інноваційного розвитку	217
Легкий В. І. Вплив та оцінка мезофакторів формування зайнятості населення працездатного регіону	224
Криховецький І. З. Особливості маркетингових стратегій у туристичній галузі (на прикладі Івано-Франківської області)	232
Луцька Н. І. Основні підходи до визначення інтеграційних процесів у сфері економіки та їх підтримка з боку держави	237
Борович О. В., Куруляк С. В. Аналіз діючого порядку та проблем індексації заробітної плати	243
Цюцяк А. Л. Теоретичні і практичні аспекти ціноутворення та калькулювання вартості страв власного виробництва підприємств ресторанного господарства	251
Рижий І. Б. Засоби масової інформації як інструмент розширення рекламного ринку	259
Касіянчук В. Д. Економічні перспективи використання топінамбура, як нетрадиційної сировини	266
Ковалик В. В., Хохолик Я. І. Економічна модернізація країни та створення органами місцевого самоврядування умов для залучення інвестицій	272
Кравчук О. Я. Інтелектуальний капітал як фактор розвитку інтелектуальної економіки України	277
Коробка В. М. Розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері	284
Дмитришин М. В. Системний підхід до формування фінансового механізму вищого навчального закладу	289
Копистинська І. М. Функціонування книжкового ринку України в умовах переходу від планової до ринкової економіки	295
Мазур І. М. Дефініція поняття «енергетична безпека»: денотативний підхід	302
Ліщинський М. М. Проблеми формування первісної вартості необоротних активів в бюджетних установах	315



CONTENTS

LAW

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. QUESTION PHILOSOPHY OF LAW, SOCIOLOGY OF LAW AND LEGAL PSYCHOLOGY

Kostytskyy M. V.

Features of forensic psychological examination
in the administrative process 10

Lutskyy I. M.

Religious Factor in the Ukrainian nation (political-legal aspect).....17

Rayanov F. M.

The rule of law in typological terms.....24

Lutskyy A. I.

The legal status of Ukrainian ideology of conservatism 32

Kosovych V. M.

Codification technique as a means to improve
the legal acts of Ukraine 40

Lutskyy M. I.

Forming ideas of federalism in Galicia
in the second half of XIX – early XX century
and implementation of political and legal activities ZUNR.....51

Kushakova-Kostytska N. V.

The problem of the national identity protection
in the information society: the Ukrainian perspective 59

Gritskevich S. G.

The impact of global trends in the development
of the Ukrainian State of civilization and law 65

Onischuk I. I.

Legal monitoring – tool of effective functioning of legal system 72

Sydorchuk Yu. M.

Forms of the right to protection in Ukrainian law: Challenges 81

Priachina N. O.

Legislative and regulatory framework of anti-corruption activities
in Ukraine: problems, prospects and international experience 86

Ilyn L. M.

Legal regulation of national-political rights
in the Ukrainian part of the Habsburg Empire.....93

Chernik N. S.

Christian principles of justice the Directory UNR and ZUNR.....99

CONSTITUTIONAL LAW AND PROCEDURE, ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE, FINANCIAL LAW AND PROCEDURE. PUBLIC INTERNATIONAL LAW. JUDICIARY, THE JUDICIARY AND THE BAR

Kalynowskyi B. V.

To the question of the reform of local public administration authorities

in the communities that are geographically located in other	105

Cherepij P. M.

The main tasks of criminal justice in the modern state.....	112

Knysh V. V.

Principles of constitutional law responsibility of subjects of state and political relations.....	117

Martselyak S. M.

The principle of universal suffrage in parliamentary elections in Ukraine	122

**CIVIL LAW AND PROCEDURE, FAMILY, BUSINESS LAW AND PROCESS. PRIVATE
INTERNATIONAL LAW**

Klimovskii S. S.

Contents right to personal papers in the civil law of Ukraine	130

Babkova T. V.

Concept and types of social rights and freedoms and civil rights	137

Gargat V. B.

Copyleft: concept and problems of the legal adjusting.....	145

Babetska I. Y.

Corporate relationship and corporate rights: the problem of definition.....	150

Basovskaya A. M.

Dissociation consumer work contract from related treaties	156

**CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL PARVO. CRIMINAL PROCEDURE,
CRIMINOLOGY AND FORENSIC EXAMINATION**

Melnyk P. V.

Criminal offences against environment.....	164

Gutsuljak N. Y., Solovij O. Ya.

Adaptation juveniles serving sentences of imprisonment as a prerequisite correction and resocialization	170

Yaremko O. M.

Legislative regulation of criminal responsibility of torture in Ukraine.....	176

Ostroglyad A. V.

Modern understanding of methods of realization of criminal and legal politics.....	182

Prischliak S. O.

Circumstances to be in cases about using small child for begging	187

ECONOMY

Zvarych I. T., Zvarych O. I.

Some peculiarities of investment activity in regions of the Carpathian region.....	195

Shchuryk M. V.

Regeneration, efficient use and protection of forests in the Carpathian macro-region: problems and solutions	205

Dzioba O. G., Struk N. P. Peculiarities of crises and crisis phenomena at the enterprises of gas supply and gasification	211
Vytvytska O. D. Features of education in the development of innovative.....	217
Legkyi V. I. Effect and evaluation of mezofaktoriv employment pratsenadlyshkovoho region	224
Kryhovetskyy I. Z. Features of marketing strategies in the tourism industry (for example, Ivano-Frankivsk region).....	232
Lutska N. I. Basic approaches to the definition of integration processes in the economy and support from the state.....	237
Borovich O. V., Kurulyak S. V. Analysis of the existing order and problems of indexing wages	243
Tsyutsyak A. L. Theoretical and practical aspects of formation of pricing and calculation the cost of dishes by own production of restaurant's business	251
Ryzhy I. B. The media as a channel of distribution of advertising Information	259
Kasianchuk V. D. The economic prospects of artichoke as new raw material	266
Kovalyk V. V., Hoholyk J. I. Economic modernization and the creation of local government environment for investment	272
Kravchuk O. Ya. Intelektualny capital as a factor of development of knowledge-based economy of Ukraine	277
Korobka V. M. Development of innovation in the agricultural sector.....	284
Dmytryshyn M. V. Systematic approach to the formation of the financial mechanism of higher education establishment	289
Kopystynska I. M. Functioning of Ukraine book market in the transition from planned to market economy	295
Mazur I. M. The definition concept of «energy security»: denotative approach.....	302
Lischinskij M. M. Problems of initial value of non-current assets in budgetary institutions	315

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

УДК 340.12

Костицький Михайло Васильович,
*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
член-кореспондент АПН,
екс-суддя Конституційного Суду,
заслужений юрист України*

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ**

У статті розкривається специфіка та процесуальні особливості проведення судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі. Визначається необхідність участі у судовому засіданні судово-психологічного експерта. Окрема увага приділяється аналізу технологічної сторони судово-психологічної експертизи.

Ключові слова: *судово-психологічна експертиза, адміністративний процес, судове засідання, експерт, експертний висновок, психологічне дослідження.*

Постановка проблеми. Використання судово-психологічної експертизи у адміністративному процесі є вкрай важливим елементом встановлення справедливого правового рішення. Особливої уваги заслуговує безпосередня процедура проведення судово-психологічної експертизи. Наукова актуальність дослідження полягає в тому, що необхідно визначити процесуальні та юридичні підстави для виклику судово-психологічного експерта для участі у судовому засіданні та здійсненні ним експертизи. Актуальним є також питання оцінки судово-психологічного висновку та його впливу на судові рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою судово-психологічної експертизи в цілому, а також можливостей її застосування у адміністративному процесі займалися такі науковці, як М. Варій, І. Галян, Н. Клименко, А. Луцький, А. Миколенко та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення основних аспектів проведення судової експертизи в адміністративному процесі, поряд запрошення експерта на судові засідання та вплив судово-психологічного експертного висновку на рішення суду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після стадії відкриття провадження та підготовки до судового розгляду наступав власне стадія судового розгляду де



психологічна експертиза, і проводиться. Можна виділити два аспекти проведення експертизи:

- 1) юридичний, або процесуальний;
- 2) психологічний, пов'язаний із специфікою проведення саме судово-психологічної експертизи [2, с. 243].

Юридичний аспект судово-психологічної експертизи в адміністративному провадженні проявляється в тому, що її результати, як людинознавчої, можуть бути важливим, а іноді й головним доказом щодо того, чи може бути конкретна особа суб'єктом адміністративного проступку, чи є вона повністю осудною чи частково, якою є форма вини, які мотиви домінували в протиправній поведінці, на що була спрямована мета діянь які оцінюються як деліктні.

Тому поряд з оцінкою інших доказів у суді першої інстанції має бути оцінено й висновки судово-психологічної експертизи.

Об'єкт експертно-психологічного дослідження має динамічний характер. Він не піддається описанню за допомогою математичного апарату; висновки психологічної експертизи значною мірою пов'язані з обставинами справи, перш за все – показаннями правопорушника, потерпілого, свідка, які в суді можуть бути змінені, уточнені. Тому виклик експерта-психолога, в суд де розглядається справа є обов'язковим.

Може виникнути запитання чи адміністративний суд зобов'язаний допустити до розгляду справи, експерта який проводив експертизу за завданням органів державної влади місцевого самоврядування, і заслухати його. У даному випадку слід виходити зі безпосередності та усності і процесу та того, що для обґрунтування рішення допускаються лише докази, які перевірені в суді.

Виходячи зі специфіки судово-психологічної експертизи, в кожному випадку проведення психологічної експертизи участь експерта в судовому засіданні є необхідною. Однак аналіз практики свідчить про те, що не завжди в судові засідання викликаються експерти, які проводили експертизу на стадії адміністративного розслідування. У тих випадках, коли експерти в судові засідання не викликалися, дослідження висновків експертизи судом та учасниками судового розгляду мало недостатньо глибокий, поверхневий характер. У зв'язку з комісійним проведенням психологічної експертизи припускаємо, що немає необхідності викликати всіх експертів, які проводили психологічну експертизу на стадії адміністративного розслідування. Суд може обмежитися викликом одного із членів експертної комісії – її голови або судового психолога, який входив до складу комісії.

Визнавши необхідним проведення в суді психологічної експертизи, суддя в тих випадках, коли така експертиза проводилася на стадії адміністративного розслідування викликає експерта в судові засідання повісткою. Тут постає питання про порядок виклику в суд експерта в тому разі, якщо експертиза на стадії адміністративного розслідування не проводилася. Видається, що в цьому випадку порядок виклику має бути ідентичний викликові експерта, що проводив дослідження на стадії адміністративного розслідування. Однак, проти такої позиції можуть бути заперечення: вид, об'єкт і предмет психологічної експертизи в даному разі ще не визначені, бо немає ухвали про призначення судово-психологічної експертизи (простої або комплексної); чи неявна доцільність виклику в суд саме конкретного експерта; не виключена можливість того, що викликаний експерт не зможе в силу своєї спеціалізації провести експертизу з визначеного суддею кола питань; у судовій повістці не вказуються обставини справи, через які викликається експерт, – і за таких умов він не може підготуватися до експертизи ні теоретично, ні методично.



Доцільним у таких випадках був би виклик експерта не повісткою, а листом на, ім'я керівника підприємства, організації, де працює експерт, – у якому слід би коротко вказати обставини справи, для дослідження яких запрошується експерт, кваліфікацію вчиненого правопорушником, час і місце судового засідання, прізвище й посаду фахівця, що викликається в якості експерта. При проведенні психологічної експертизи в кримінальному процесі є випадки коли суд у такому листі вказує лише вид спеціальних знань, необхідних для експертного дослідження в суді (дитяча, педагогічна, патопсихологічна та ін.), і просить керівника навчального, навчально-дослідницького або лікувального закладу, у штаті якого числиться спеціаліст необхідної кваліфікації, забезпечити його явку. Припускається, що такий напівпроцесуальний порядок виклику експерта на судові засідання хоча й далекий від досконалості, проте він є правильнішим та ефективнішим, аніж виклик експерта за допомогою повістки.

Суд розглядає справу в судовому засіданні. В суді безпосередньо, усно і безперервно ведеться дослідження доказів у справі, в тому числі призначення експертизи, заслуховуються висновки експертів, при необхідності проводяться їх допити.

У тих випадках, коли психологічна експертиза проводилася на стадії адміністративного розслідування і експерт викликається в суд першої інстанції, якщо не змінюється об'єкт і предмет дослідження, то проводити нову експертизу не доцільно. Експерт у такому разі повинен бути допитаний судом і учасниками судового розгляду з метою в'ясування і уточнення положень експертизи, проведеної ним на стадії адміністративного розслідування. Якщо суд або учасники судового розгляду ставлять перед експертами питання, що змінюють чи розширюють предмет експертного дослідження, і для відповіді на них потрібне додаткове експертне дослідження, – то суд повинен винести ухвалу про додаткову психологічну експертизу в суді.

Потребує уточнення питання необхідності винесення ухвали суду про призначення експертизи в тому випадку, коли психологічна експертиза проводилася на стадії адміністративного розслідування. Це чинний ЦПК чи КАС не регламентують, а лише вказують, що експертиза в суді проводиться за правилами, передбаченими статтями 81-88 КАС та 143-150 ЦПК, в яких мова йде про проведення експертизи в суді. У названих статтях закону вказується, що учасники судового розгляду повинні в письмовій формі подати суду питання, які вони бажають поставити перед експертом; суд розглядає ці питання і остаточно формулює їх. Експерт повинен дати на ці питання відповіді в письмовому висновку, а потім може бути допитаний судом і учасниками судового розгляду. Припускається, що в наведених нормах передбачений порядок проведення експертизи в суді у тому разі, коли вона на стадії адміністративного розслідування не призначалася; коли ж така експертиза вже проводилася, то призначати її знову для аналізу тих же питань немає сенсу. Тим більше, що суд повинен дослідити всі докази, зібрані органами які проводили адміністративне розслідування, в тому числі висновки психологічної експертизи. Проігнорувати таку експертизу, проведenu на цій стадії, суд не може, а не проаналізувавши і не перевіривши її під час судового розгляду, не може призначати додаткової або повторної експертизи в суді. Статтями 85 КАС та 150 ЦПК України передбачено призначення додаткової і повторної експертизи. Будь-яка експертиза, призначена в суді, якщо аналогічна експертиза з тих же питань проводилася на стадії адміністративного розслідування, вже є додатковою [3, с. 134-145].

Експерт, який з'явився в суд за викликом, повинен бути не лише допущений до судового розгляду, але й отримати від суду повноваження на можливість активної участі в ньому: вивчати матеріали справи, брати участь у допиті правопорушника, потерпілого,



свідка щодо тих обставин і фактів які мають значення для справи і стосуються предметів психологічної експертизи. Всі ці права експерт може реалізувати після винесення судом (суддею) ухвали про призначення судово-психологічної експертизи, в якій вказується її вид (проста або комплексна) та питання, що стоять перед експертами, – тобто є окреслений предмет експертизи.

Відповідно до законодавства, одночасно з роз'ясненням експертові його прав і обов'язків суд повинен також роз'яснити, з якою метою експерт викликаний на судові засідання (ст. 130 КАС, 171 ЦПК). Крім того, після встановлення факту присутності експерта на судовому засіданні суд повинен уточнити питання стосовно кваліфікації, компетенції, зацікавленості експерта у справі. Після заслуховування можливих відводів, чи самовідводів, рішення про їх обґрунтованість та про можливість подальшої участі в судовому розгляді конкретної обізнаної особи як експерта суд повинен пояснити йому його права і обов'язки, попередити про відповідальність за відмову чи ухилення від проведення експертизи і за подання завідомо неправдивих висновків. Після цього суд розглядає і вирішує клопотання, заявлені з питань експертизи. З цією метою він, відповідно до вимог закону, допитує учасників судового розгляду: чи є у них клопотання про виклик нових експертів, потребу додаткових матеріалів для забезпечення проведення судово-психологічної експертизи. В законі не передбачено можливість для самого експерта вносити клопотання у початковій частині судового розгляду, незалежно від того, чи проводилась експертиза під час адміністративного розслідування чи ні. Але ст. 144 ЦПК передбачає можливість використання викликаного фахівця для формулювання питань, які ставляться перед експертизою. Експерт має право заявляти клопотання в судовому розгляді, якщо вони стосуються необхідності представлення нових матеріалів, зразків, проб для порівняльного дослідження, вирішення нових і додаткових питань, проведення додаткової, повторної або первинної експертизи, огляду речових доказів, предмету експертизи та ін.

У процесі призначення експертизи судом повинні бути дотримані установлені законом права правопорушника та інших учасників процесу з приводу об'єкту експертного дослідження, складу експертної комісії, редакції питань, поставлених перед експертизою; враховані інші нюанси. Це не позбавляє суд та учасників судового розгляду можливості поставити перед експертами додаткові запитання. З іншого боку, винесення ухвали про призначення психологічної експертизи потрібне для того, щоб експерт-психолог міг уже з початкового етапу судового розгляду активно приступати до проведення експертизи.

Суд, визнавши за необхідне проведення психологічної експертизи, може призначати її в будь-який час до виходу суду в нарадчу кімнату для ухвалення рішення. Можливий варіант, коли суд спочатку виносить ухвалу про призначення психологічної експертизи, а потім викликає на судові засідання експертів-психологів, роз'яснює їм їхні права та обов'язки, забезпечує можливість проведення експертного дослідження. Проте, більш ефективним є такий порядок залучення експертів на етапі судового розгляду, коли спочатку експерт викликається на судові засідання, де визначається його кваліфікація, компетентність, спеціальність та ін., а потім він бере участь у підготовці призначення експертизи, формулюванні, обговоренні й постановці питань для експертизи. А вже пізніше виноситься ухвала суду про призначення експертизи, і експерт отримує змогу активно брати участь у судовому розгляді, проведенні судових дій [2, с. 251].

Для експертів-психологів особливо важливим джерелом інформації при проведенні експертизи є показання правопорушників, потерпілих, свідків про обставини вчиненого



правопорушення і про особу підекспертного. З метою отримання такої інформації, відповідно до закону, експерт може ставити запитання потерпілому, обвинуваченому, свідкам. У ст. 66 КАС і ст. 53 ЦПК прямо передбачено право експерта з дозволу суду (судді) ставити запитання допитуваним. Немає будь-яких обмовок щодо обмеження права експерта задавати питання правопорушнику, потерпілому, свідкам щодо обставин, які мають значення для формулювання експертом висновку. В даному випадку мається на увазі, що відповідно до загальних норм, які регулюють права та обов'язки експерта, брати участь у допиті вказаних осіб він може із дозволу суду. На нашу думку, формулу «із дозволу суду» необхідно розуміти не як імперативне твердження, яке дозволяє судові надавати експерту можливість брати участь у допиті підсудного та інших осіб або позбавляти його такої можливості, – а як функціональне, пов'язане із розпорядчими управлінськими функціями головуючого в суді, який забезпечує порядок при проведенні допиту, встановлює порядок у постановці питань, контролює те, щоб питання стосувалися суті справи або тих функцій, які повинні бути виконані експертом у суді. Суддя чи головуючий може зняти питання експерта, яке не стосується суті справи або предмету експертизи, проте обмежити його право ставити питання правопорушнику, потерпілому, свідкам не може не тільки він, але й навіть суд як колегіальний орган, оскільки таке право надано експерту законом. Як уже вказувалось, присутні в суді експерти-психологи за власною ініціативою можуть висловитися з приводу питань, запропонованих на розгляд психологічної експертизи, або за ініціативою судді (головуючого), вказавши, чи належать запропоновані питання до їх компетенції, – про можливість вирішення їх шляхом проведення простої чи комплексної психологічної експертизи, про необхідність запрошення додаткових фахівців, про проведення експертизи в суді, лабораторних або клінічних умовах, амбулаторно чи стаціонарно; а також можуть запропонувати чіткіше формулювання поставлених питань. Редакція питань і їх послідовність також бувають часом досить нелогічні. Психологам іноді ставляться питання житейського, побутового характеру чи такі, які належать до сфери педагогіки, кримінології, етики та ін. Зрозуміло, що при таких обставинах експерт повинен мати можливість активно брати участь у обговоренні запропонованих питань і формулюванні кінцевої їх редакції [3, с. 150-152].

Проблемним є питання про те, як необхідно вчинити суду, коли є необхідність піддати експертному психологічному дослідженню декількох осіб: наприклад, правопорушника чи потерпілого або декількох свідків. У законі дане питання не врегульоване. Тому необхідно вирішити, чи є психологічною експертизою така стосовно кожного підекспертного, чи є єдина судово-психологічна експертиза, призначена судом у конкретній справі незалежно від кількості підекспертних. В практиці кримінальних судів трапляються випадки, коли по одній справі виноситься ухвала про призначення психологічної експертизи щодо декількох учасників судового розгляду. При цьому стосовно одних призначається амбулаторна проста експертиза, стосовно інших – комісійна, а щодо третіх – комплексна психологічно-психіатрична стаціонарна експертиза.

Психологічна експертиза в суді проводиться у декілька етапів: експерти беруть участь у дослідженні доказів, заявляють у разі необхідності клопотання про допит нових свідків, витребування додаткових документів, які характеризують особу підекспертного, просять суд про перерву в судовому засіданні для проведення експериментального психологічного дослідження або ж про направлення підекспертного (якщо призначена комплексна психолого-психіатрична чи медико-психологічна експертиза) на амбулаторне чи стаціонарне експертне дослідження, складають письмовий висновок, оголошують його



в суді, за клопотанням учасників судового процесу і на розсуд суду піддаються допиту для уточнення положень, викладених у висновку.

Закон у зв'язку із проведенням психологічної експертизи в суді гарантує правопорушнику, потерпілому, їх захисникам і представникам, іншим учасникам судового процесу ряд прав, встановлюючи одночасно й певні обов'язки. Проблемним є питання про можливість для учасників судового процесу й суду бути присутніми при проведенні експертизи, особливо експериментального психологічного дослідження, клінічної бесіди з підекспертним і т.п. Як уже зазначалося, в законі (ст. 147 ЦПК і ст. 82 КАС України) передбачено, що експертиза проводиться в суді чи поза судом якщо це вимагається обставинами експертизи.

Важливим є питання про примусовий порядок проведення експертизи в тому випадку, якщо правопорушник, потерпілий чи свідок відмовляється пройти експертне обслідування. Ми вище вже частково відповідали на це запитання. Додатково вважаємо, що воно повинно вирішуватися судом з урахуванням висновків прокурора і думки учасників процесу. Головним тут залишається порядок: ніхто не може бути насильно підданий експериментальному психологічному обслідуванню. Експерти-психологи можуть провести експертизу і без експериментальної частини. Однак зрозуміло, що така експертиза буде неповною [2, с. 253-254].

У проведенні судово-психологічної експертизи в суді при розгляді справ про адміністративні правопорушення є і друга сторона – технологічна. Тобто сторона бесіди, застосування експериментально-психологічних, тестових методик. Вона полягає в тому, що експерт психолог, виходячи зі свого професійного рівня, експертного досвіду визначає послідовність застосування тих чи інших діагностичних методів, бесіди з підекспертними, характер і методи аналізу документів.

Тому з цієї сторони технологію судово-психологічної експертизи (до речі термін «технологія судової експертизи» був введений М.Я.Сегаєм і В.К.Стринжею) розглядатимемо як спосіб організації проведення експертизи (в суді, експертній чи іншій установі), як синонім експертного дослідження, сукупність управлінських, методичних, технікооформлюючих особливостей [1, с. 142].

Сама ж психологія експертного дослідження складається із таких частин:

1. знання методичних основ експертного дослідження;
2. знання структури експертного висновку;
3. знання критеріїв оцінки отриманих даних;
4. формування переконання експерта в обґрунтованості своїх висновків;
5. формування кінцевих висновків;
6. оформлення результатів експертизи.

Експертне психологічне дослідження базується на вироблених юридичною психологією методологічних основах та на базі методик, розроблених психодіагностикою, медичною, клінічною, спеціальною, віковою та інших психологічних наук. Самі ж методики виступають системою пізнавальних засобів, які і визначають зміст і структуру дослідження.

Експертне психологічне дослідження пов'язане з розумовою діяльністю та має творчий характер, оскільки в його результаті отримується нове знання про обставини і факти психологічного характеру, які мають значення для вирішення в суді справи про адміністративне правопорушення. Ті завдання які вирішує експерт-психолог, поділяються на типові та творчі, хоча творчий аспект домінує. Причина цього – індивідуальність

людської психіки, неповторність психології кожної особистості. Хоч в психологічній експертизі вирішуються і стандартні завдання, пов'язані із застосуванням типових методик дослідження. Експерту-психологу необхідно проводити аналіз вихідних даних про особу (тих, які є в матеріалах справи) та осмислювати результати проведених досліджень перед формулюванням висновку, хоча б експериментальна частина проводилася на базі стандартних методик і тестів.

Висновки. Суд оцінює висновок судово-психологічної експертизи на базі внутрішнього переконання, матеріалів справи і знання законодавства. Навіть така важлива експертиза, як судово-психологічна, не має імперативної, заздалегідь установленної сили. Експертиза проводиться в суді і для суду. А в суді є один суддя, а не два (один в мантиї, а другий в білому халаті). І цей суддя (чи склад суду) оцінює судову психологічну експертизу як одне з багатьох джерел доказів, враховує її в комплексі з іншими доказами, посиляється (чи не посиляється) на неї у рішенні яке виноситься по справі.

Список використаних джерел

1. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій. Навч. посібник для студ. юрид. спец. навч. закл. – К. : Вид Дім «Ін Юре», 2007. 521 с.
2. Костицький М. В., Луцький М. І. Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі: монографія / М. В. Костицький, М. І. Луцький. – Івано-Франківськ : Видавнича справа, 2011. – 308 с.
3. Луцький М. І. Використання спеціальних психологічних знань судом при розгляді кримінальних справ: навч. посіб. / М. І. Луцький. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 190 с.

Костицкий М. В. Особенности проведения судебно-психологической экспертизы в административном процессе

В статье раскрывается специфика и процессуальные особенности проведения судебно-психологической экспертизы в административном процессе. Определяется необходимость участия в содовом заседание судебно-психологического эксперта. Отдельное внимание уделяется анализу технологической стороны судебно-психологической экспертизы.

Ключевые слова: *судебно-психологическая экспертиза, административный процесс, судебное заседание, эксперт, экспертное заключение, психологическое исследование.*

Kostytysky M. V. Features of forensic psychological examination in the administrative process

The article reveals specificity and procedural features of forensic psychological examination in the administrative process. Determine the need to participate in a meeting of soda forensic psychological experts. Special attention is paid to the analysis of the technological side of forensic psychological examination.

Key words: *forensic psychological examination, administrative proceeding, hearing, expert, expert opinion, psychological research.*



УДК 342.722

Луцький Іван Михайлович,
доктор юридичних наук,
доктор канонічного права,
професор, академік УАН,
завідувач кафедри церковно-канонічних
і державно-правових дисциплін,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОТВОРЕННЯ (ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

У статті здійснюється спроба визначити ступінь впливу релігійного чинника на процеси українського націотворення. Крізь призму аналізу понять релігія та право, визначається їх взаємозв'язок і рівень взаємопроникності. Охарактеризовано вплив релігії на формування національної свідомості на сучасному етапі державотворення. Здійснюється порівняння процесів націотворення в Україні та Польщі, в контексті аналізу релігійної ситуації в цих країнах.

Ключові слова: релігійність, право, націотворення, державотворення, ідеологія, релігійний чинник.

Постановка проблеми. Процес націотворення, що в Україні, як і в інших країнах Центрально-Східної Європи активізувався у ХІХ ст. під впливом кількох суттєвих чинників. Розвиток правових та соціальних ідей, національної культури, свідомості стали ключовими чинниками у процесі формування націй. Разом з тим, вагомий вплив на консолідацію нації здійснила релігія загалом та церква зокрема. У випадку України, релігійний чинник, на нашу думку, став визначальним, оскільки виступав фактором національної само ідентифікації на основі якої формувалися політичні, соціальні та культурні ідеї.

Наукова актуальність нашого дослідження зумовлена відсутністю спеціального дослідження, що розкриває вплив релігійного чиннику на процес націотворення. Суспільна значущість дослідження полягає у необхідності визначити ступінь релігійності українського суспільства на сучасному етапі, а також аргументації чи спростування взаємопроникнення релігії та політики, встановлення меж впливу церкви на суспільну свідомість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми взаємодії релігії та політики присвячені численні наукові праці. Характерною рисою більшості праць є визначення методологічних засад та понятійного апарату. Існують різноманітні підходи до розкриття сутності понять «релігія», «право», «церква», «державна» та «нація», визначення ступеня їх взаємозв'язку та взаємовпливу. Разом з тим, поза увагою залишилося питання впливу релігії на процес націотворення.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких українських науковців, як Н. Голованова, В. Єленський, О. Кудояр, О. Кузьмова, І. Ломака, Д. Маркович та ін.



Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття впливу релігії на процеси націотворення в Україні, ступінь проникнення релігії у правову систему і навпаки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до визначення ступеню впливу релігійного чинника на процеси націотворення в Україні та Польщі, необхідно розкрити філософсько-правовий зміст категорії «релігія», що дасть змогу з'ясувати ступінь її впливу на державу, право, народ та процес формування націотворення і свідомості.

Найпоширенішим є розуміння релігії, як форми суспільної свідомості, що відбиває залежність людини від природних та суспільних сил, а також спробу перебороти цю залежність у сфері суб'єктивних поглядів [7, с. 245–249]. Загалом релігія виникає внаслідок неясних уявлень первісних людей про їхню власну природу й про зовнішню природу – тієї, що їх оточувала і в умовах якої вони проживали.

В основі всіх релігій лежить уявлення про те, що Бог створив людину й умови для її життя, причому останні Бог змінює по своїй волі залежно від заслуг або провини людини. На питання про те, чи існував Бог раніше людини, давньогрецький філософ Ксенофан відповідав уже в VI ст. до н.е., стверджуючи, що люди створювали богів за власною подобою, він підкреслював, що якби воли, коні й леви мали руки й могли, подібно людям, малювати й створювати твори мистецтва, то коні зображували б богів схожими на коней, а воли – схожими на волів. Надалі ці погляди лягли в основу матеріалістичної концепції походження Бога, відповідно до якої людський Бог є не що інше, як обожнена суть людини, а розходження релігій (отже, розходження богів) – це відбиття розходжень людей, трансформоване в релігійній свідомості [6].

Подальший розвиток релігійної свідомості обумовлюється зростанням ролі соціальних факторів і виявляється у виникненні соціальних релігій на зміну природним [7, с. 247]. Біля витоків таких змін стояв суспільний поділ праці.

Процес взаємодії релігійної свідомості й держави починається внаслідок виникнення соціальних релігій. У такий спосіб відбувається еволюція від домінуючої ролі релігійної свідомості у суспільній свідомості в середні віки, коли церква регулювала всі сфери життя суспільства, до співробітництва церкви й держави в регулюванні громадського життя, у наш час. Таке співробітництво супроводжувалося заорганізованістю й бюрократизацією релігії. Як вираження протесту проти бюрократичної сутності організованої релігії виникла у другій половині XX ст. так звана нова релігійна свідомість, що охопила сотні нових релігійних віровчень [8, с. 486].

Початок XXI ст. вніс свій вплив на процес формування релігійної свідомості. Релігія трансформується подібно до культури та побутових відносин. Вона стала об'єктом проникнення передових цифрових технологій, почала використовувати нові шляхи та методи впливу на широкі верстви суспільства з метою утвердження свого авторитету, або збереження на попередньому рівні. Загалом, на сучасному етапі формування релігійної свідомості відбувається на трьох взаємозалежних і взаємозумовлених рівнях:

- 1) загальні фактори, тобто ті, що однаковою мірою стосуються трансформації релігійної свідомості внаслідок соціокультурних змін на мегарівні як світу загалом, так і України зокрема;
- 2) специфічно українські, зумовлені соціально-культурними змінами на макрорівні в українському соціумі;
- 3) умови буття окремої особи на її мікрорівні [6].



Всі три запропоновані рівні є взаємозалежними в контексті аналізу релігійної свідомості сучасної України, вони взаємодоповнюють один одного і формують цілісну картину ментального образу пересічного українця. Однак у цьому плані варто додати ще один рівень або чинник, який визначає глибину духовної свідомості – поліконфесійність. Саме наявність в Україні значної кількості релігійних конфесій веде в кінцевому випадку до формування духовної свідомості з різними векторами ідеологічної орієнтації і світогляду.

Говорячи про вплив релігії на формування свідомості та духовності, вплив на неї різноманітних чинників, необхідно основну увагу зосередити на процесі взаємодії релігії та політики, що на межі XX-XXI ст. стали нерозривно пов'язаними, не лише в Україні, а й у країнах Центрально-Східної Європи. Можна стверджувати, що в Україні впродовж останніх років спостерігається духовний вакуум, який заповнюється будь-яким релігійним сурогатом [5]. Проте, більшість населення відносить себе до християн католицької чи православної церков. Як показують дослідження останніх років кількість віруючих в Україні залишається відносно стабільною: у 2000 р. визнали себе віруючими 57,8% громадян, у 2002 р. – 60,2%, у 2007 р. – 59%; невіруючими – 11,9%, 10,7% та 9,6% опитаних відповідно [2].

Проблема поліконфесійності є надзвичайно актуальною і з'ясування її причин дозволить розкрити специфіку формування релігійної свідомості українців. Разом з тим варто погодитися з думкою А. Колодного, що процес релігієвибіру українців загалом завершився [9, с. 302]. Автор також наводить основні фактори, що впливають на релігійне багатоманіття українців. Першим чинником А. Колодний називає наше межеве розташування між Сходом і Заходом, між двома світовими релігіями – християнством та ісламом, між двома основними течіями християнства – Православ'ям і Католицизмом. Друге – відсутність в Україні протягом століть національної держави, що не сприяло утвердженню на наших теренах своїх національних церков, а також особлива ментальність місцевих управлінців, для яких в переважній більшості областей українсько-національне, в т.ч. й церковне, не стало святиною. При цьому влада не сприяє утвердженню в Україні національних Церков. Третє – урбанізація, яка створила умови, коли на релігієвибір особистості, особливо у великих містах, вже не впливає усталена громадська думка чи сімейна традиція. Четверте – відсутність відпорності, скажу образно, конфесійної екології, у наших історичних церков, їхня нездатність до місіонерської роботи. П'яте – матеріальна скрута традиційних церков, які нездатні налагодити таку благодійницьку, освітню чи видавничу діяльність, як це можуть привнесені в Україну в останнє десятиліття конфесії або протестантські конфесії, що одержують значну матеріальну допомогу від своїх зарубіжних побратимів [9, с. 302-303].

Загалом поліконфесійність затверджена Конституцією України. Так, у ст. 35 Конституції України зазначено, що: «кожен має ...свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [3, с. 14].

Розглядаючи релігію як чинник націотворення і аналізуючи досвід України та Польщі в цьому плані окрему увагу слід зосередити на ролі міжнародного чинника. А.Колодний у цьому аспекті визначає ряд проблем, що мають визначальний вплив на релігійність українців та вплив релігії на політику. Першою проблемою він визначає відсутність спеціальних законів, які б обмежували втручання зарубіжних релігійних центрів у внутрішнє релігійне життя України, регулювали відносини певних наших релігійних інституцій з їх конфесійними центрами за кордоном. Впродовж останніх років



в Україні спостерігається посилення іноземного впливу, в тому числі й релігійного на процес державотворення. Особливо це простежується на українсько-російських зв'язках та ідеологічному домінуванні в них православної церкви.

Другою проблемою є консерватизм у дотриманні системи інституційного підпорядкування у релігійній сфері зарубіжжю, що склалося в часи СРСР, коли практично була відсутня свобода віросповідань. Проблемою українців у плані взаємозв'язку свідомості релігії та політики є толерантність і міжнародна законопослушність, що на думку А. Колодного, сприяє проникненню в нашу країну іноземних релігійстворів, легко йдемо на їх реєстрацію й офіційне визнання. Вплив цих проблем особливо простежується у посиленні у проникненні численних релігійних сект, які окрім ідейного та духовного змісту сповідують яскраво виражену матеріальну сутність.

Важливою проблемою, яка є складовою нашої національної ментальності є податливість до зверхних зазіхань із-за кордону або зарубіжних релігійних центрів, а також інших держав на наші релігійні громади чи то під приводом плекання-захисту якоїсь спільності-єдності канонічної території, чи то під приводом забезпечення нормальної діяльності певної національно-меншинної спільноти, опікування інтересами наявних у нас національно-релігійних меншин [9, с. 303].

Трансформуючи поліконфесійність та чинники впливу релігійності на правову систему варто зауважити, що вона має безпосередній вплив на практичну політичну ситуацію в країні, зокрема на партійне життя та діяльність політиків. Так, поліконфесійність змушує політиків бути обережними щодо своїх офіційних релігійних поглядів, адже висловивши приналежність до однієї конфесії, він політик відверне від себе електорат, який належить релігійних організацій інших конфесій. Проте, «мода» на хрестові ходи, молитви на площах, проведення суспільних заходів, що освячуються представниками різних конфесій на підтримку різних політичних лідерів свідчить про тісну взаємодію політики та релігії. Такі факти свідчать про неpubлічні домовленості між Церквою та політичними партіями, що ж ще одним засобом впливу на внутрішньополітичну ситуацію в Україні [5].

Загалом релігія почала відігравати помітну роль у житті нашого суспільства та держави ще з часу здобуття Україною незалежності. Сьогодні, коли попередня державна ідеологія (радянська) зазнала краху, а нові ідеології не завоювали довіри людей, великого значення на шляху духовного відродження України набуває релігія як форма суспільної свідомості та важливий інститут громадянського суспільства. Як зазначає з цього приводу О.М. Кудояр, крах комуністичної ідеології, системи виховання спричинив своєрідний вакуум світоглядно-виховних цінностей [4]. Людина залишилася віч-на-віч зі своїм новим для неї суспільним середовищем. Україну захопила хвиля конфесійної політизації, зневаги до традицій і авторитету, історичних і культурних надбань. За цих умов зросло значення релігії, церкви. Тому не випадково, що найбільшою довірою в суспільстві користується саме Церква. Безумовно, Церква не є політичним інститутом, але, як свідчать історичний досвід і сучасність, справляє досить відчутно впливає на політичне життя суспільства.

У сучасній Україні можна виділити три основних напрямків впливу релігії на політику. Перший напрямок характеризує вплив релігії як певної ідеологічної системи, яка активно втручається в політичне життя шляхом впливу на політичні погляди віруючих. Таке втручання може мати різноманітний політичний характер, усе залежить від позицій, симпатій чи антипатій діячів церкви, від соціально-політичної обстановки. Так, серед політично активних релігійних організацій, які найбільше прагнуть вливати на виборців, опинилися найбільші православні церкви, що діють в Україні, – Українська



православна церква Московського патріархату та Українська православна церква Київського патріархату. Церкви намагаються використовувати політичні сили для обмеження релігійної свободи й усунення конкурентів. У цьому криється далеко не зацікавленість в духовному розвитку прихожан, а звичайний бізнес – кожна церква прагне буди монополістом, тобто отримати статус Єдиної державної Церкви.

Другим напрямком впливу релігії на політику є самі політичні діячі, які використовують релігію, її організації у своїх власних цілях, для того щоб надати масовим соціально-політичним рухам відповідного характеру (тут можуть використовуватися різні засоби, як матеріальні, так й ідеологічні). Третій напрямок стосується самих віруючих, які у силу конкретних роздумів віруючі беруть участь у масових соціальних рухах, звертаються до релігії для ідеологічного оформлення своїх інтересів [4].

Зрештою в українському суспільстві взаємовідносини релігійних і політичних інститутів розглядаються в двох ключових аспектах. Перший пов'язаний із виконанням релігією функцій обґрунтування й підтримки цінностей даного суспільства. Ці цінності втягнуті також у політичну діяльність, справляють вплив на ставлення до закону та влади: виявляються в підтримці чи протидії їм. Другий аспект – співвіднесення релігії з політикою як інституції, що представляє інтереси тих чи інших соціальних груп, які пов'язані з посиленням їх впливу. Релігійні організації на різних рівнях, включаючи інституціональний, беруть участь у політиці через активну ідеологічну діяльність [4].

Загалом релігія на сучасному етапі користується великою популярністю в українському суспільстві. Це у свою чергу сприяло тому, що релігія перетворилася на об'єкт впливу політики, яка використовує її у власних цілях.

Причини сьогоденної ситуації в питаннях взаємодії політики та релігії варто шукати в минулому. Як відомо, за часів Радянського союзу існувало відокремлення держави та релігії, що згодом спричинило атеїстичну налаштованість населення. Єдиною допустимою політичною та й, фактично, релігійною організацією в СРСР була Комуністична партія. За цих умов, досвіду партійної співпраці та релігійних організацій майже не було. Церква, хоча й існувала в ті роки майже напівлегально, проте суттєвого впливу на населення не робила. Отже, за роки радянського союзу не було вироблено легітимної практики співпраці партійних та релігійних організацій.

Проте, як показують факти, в сучасній Україні вплив Церкви, як сталого державного інституту більш потужний та глибинний, ніж вплив партій. Причиною цього є відсутність довіри населення до політичних партій і внутрішньополітична дестабілізація. Саме в такий час зростає роль релігійного чинника в житті суспільства, яка символізує духовні пошуки людини. Як це не дивно, але саме в цей момент населення піддається впливу релігійно-політичної агітації. Для багатьох віруючих духовний наставник є найбільш авторитетною особою, чиї слова чи точка зору сприймається як єдино правильна. Саме цей вплив використовується при політичних агітаціях.

У контексті визначення впливу релігії на процес державотворення необхідно основну увагу зосередити на питанні національної інтеграції, що було і залишається однією з найгостріших. У суспільстві панує переконання, що національна інтеграція можлива лише за умов оформлення національної ідеї – системи цінностей, здатних об'єднати народ. З перших років незалежності великі надії як на ідейного провідника народу покладалися на церкву. І ці сподівання мали перед собою реальне підґрунтя, про що свідчив досвід сусідніх країн.

Найяскравішим прикладом для України у цьому аспекті, повинна слугувати Польща, де католицька церква з початку 80-х років стала провідником у боротьбі з



тоталітарним режимом і до сьогодні є найвищим моральним авторитетом для населення [1]. Національна єдність польського народу значною мірою опирається на християнські ідеї, носієм яких є саме католицька церква.

У Польщі статус церкви визначається глибокою історичною традицією. Протягом віків католицька церква була єдиною ідейною опорою держави. Саме католицька церква виступала поборником ідей демократії та гуманізму, очолила національну боротьбу проти радянського засилля. Зрештою саме церква сформувала тип високomorального громадянина.

Разом з тим, на сучасному етапі, у Польщі спостерігається певна криза у релігійній свідомості. Молодше покоління поляків дистанціюється від церкви як інституції, а звідси – відкидають пропоновані церквою ідеали. Особливо гостро критика церкви спостерігається по відношенню до її взаємозв'язку з політикою і державою.

Висновки. Таким чином, процес націотворення в Україні характеризується тривалістю та специфічними умовами розвитку зумовленими цілим рядом факторів, що взаємопов'язані між собою. Розкриваючи зміст нашого дослідження ми прийшли до таких висновків:

- релігія відігравала та відіграє ключову роль у формуванні державності, правової, соціальної та духовної культури українців. Становлення національної державності безпосередньо пов'язане із прийняттям та еволюцією християнства у X ст. Християнські правові ідеали визначили сутність світської влади в часи Київської Русі;

- особливістю впливу релігії на становлення української державності є історично притаманна поліконфесійність, що визначило чималу кількість підходів до розуміння державності, форми її організації та суспільних відносин. Після 1596 р. основні суперечності у духовній площині точилися між православ'ям та греко-католицизмом, що відповідно представляли східний та західний духовні світи. Разом з тим, поліконфесійність в Україні має чітко визначену регіональну специфіку і не завжди відповідає світоглядній приналежності. Так, у Галичині, саме греко-католицька церква стала основною опозицією до посиленої католизації населення краю. Тобто дві церкви – католицька та греко-католицька, що належали до західного духовного світу, перебували у відкритій суперечці, нерідко нехтуючи духовними принципами;

- у сучасному українському суспільстві плив релігії на свідомість населення та процес націотворення і надалі стабільно високий. Україна та Польща належать до найбільш релігійних країн Європи. Однак, глобалізація суспільства вносить свої корективи у цю ситуацію. Молоде покоління соціально активних громадян, все частіше відмовляються від духовних постулатів церкви. Більше того вони виступають проти втручання церкви у політичну сферу та розвиток держави.

Список використаних джерел

1. Голованова Н. О. Вплив церкви на процеси національної інтеграції в період розбудови громадянського суспільства в Україні / Н. О. Голованова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13_2003/articles/stat33.html.
2. Єленський В., Перебенсюк К. Релігія. Церква. Молодь / В. Єленський, К. Перебенсюк. – К.: А.Л.Д., 1996. – 160 с.
3. Конституція України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. – К.: «Атіка», 2006. – 64 с.

4. Кудояр О. М. Роль релігійного чинника в політичному процесі в Україні / О. М. Кудояр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/12/articles/sec4/s4a7.html.
5. Кузьмова О. Вплив релігійного фактору на внутрішню політику України / О. Кузьмова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irs.ucu.edu.ua/irs_news/939/.
6. Ломака І. І. трансформація релігійної свідомості та її вплив на українське суспільство / І. І. Ломака. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Polzap/2010_2/10liinuc.pdf.
7. Маркович Д. Общая социология : [пер. с серб.-хорв.] / Д. Маркович. – Ростов-н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1993. – 432 с.
8. Смелзер Н. Социология: [пер. с англ.] / Н. Смелзер. – М. : Феникс, 1994. – 687 с.
9. Україна релігійна. Колективна монографія. Книга друга: Прогнози релігійних процесів України. – К., 2008. – 341 с.

**Луцкий И. М. Религиозный фактор в процессе украинской нации
(политико-правовой аспект)**

В статье предпринимается попытка определить степень влияния религиозного фактора на процессы формирования украинской нации. Сквозь призму анализа понятий религия и право, определяется их взаимосвязь и уровень взаимопроникновения. Охарактеризованы влияние религии на формирование национального сознания на современном этапе создания государства. Осуществляется сравнение процессов нациоформирования в Украине и Польше, в контексте анализа религиозной ситуации в этих странах.

Ключевые слова: религиозность, право, нация, государство, идеология, религиозный фактор.

Lutskyi I. M. Religious Factor in the Ukrainian nation (political-legal aspect)

The paper attempts to determine the degree of influence of the religious factor on the formation of the Ukrainian nation. Through the prism of analysis to understand the religion and the law is determined by their relationship and the level of interpenetration. Characterized by the influence of religion on the formation of national consciousness at the present stage of state building. Compares the nation building process in Ukraine and Poland, in the context of the analysis religioznoi situation in these countries.

Key words: religion, law, nation, state, ideology, religious factor.





УДК 340.12

Раянов Фаніс Мансурович,
доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії і історії держави і права
Інституту права
Башкирського державного університету



ПРАВОВОЕ ГОСУДАРСТВО В ТИПОЛОГИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ

Объявленное в конституциях многих стран постсоветского пространства правовое государство все еще остается неопределенным в типологическом плане. Более того, из-за отсутствия четко выделенных характерных черт правового государства, по сравнению с теми государствами, которые еще не доросли до уровня правового, остается невыработанным типологический образ правового государства. В статье обосновывается новый подход (для бывших социалистических стран) к раскрытию типологических черт правового государства. Автор приходит к выводу о том, что правовое государство является самостоятельным типом государства и всесторонне обосновывает его.

Ключевые слова: *типологическая сущность правового государства, англосаксонский подход к раскрытию сущности правового государства, справедливость, правовой закон, правопонимание, государствоведение.*

Постановка проблемы. Известно, что на типологическую сущность государства одинаково влияют как состояние экономических, так и социально-культурных, а также духовно-нравственных отношений. При этом все факторы социального происхождения, влияющие на развитие общества, могут подвергаться сознательным изменениям со стороны людей, творящих историю. Именно такой методологический подход позволяет говорить о возможности стремления к правовому государству, т.е. совершенствованию государства до тех пор, пока оно не будет соответствовать требованиям идей и положений правового государства.

Анализ последних исследований и публикаций. Методологической основой нашего исследования стали научные труды таких исследователей как

Постановка задания. Ключевым заданием нашего исследования есть формирование нового подхода к раскрытию типологических черт правового государства, а также личного обоснования понятия правового государства.

Изложение основного материала исследования. Еще Д. Локк в своем труде «Два трактата о правлении», впервые, во всей до него истории развития общественно-политической мысли, освобождается от представлений не только божественного, но и насильственного происхождения государства [8, с. 300].

Именно Д. Локк, наряду с некоторыми другими представителями договорной теории происхождения государства, выходит на обоснованную теорию рукотворной природы государства, которую можно бесконечно совершенствовать. Именно его новое представление о взаимоотношении власти и народа позволило ему взглянуть на сущность



государственной власти, а также на возможность функционирования государственной власти в порядке разделения ее на отдельные ветви [3]

Осмысливая типологические характеристики правового государства, невозможно не отметить его органическую связь со справедливостью. Отсюда проблемы правового государства органично взаимосвязаны с проблемами обеспечения справедливости в обществе. Эта связь настолько глубока и органична, что если бы в мире не возникли проблемы со справедливостью, с ее обеспечением, то можно было бы сказать, что мир не вышел бы и на параметры правового государства. Поэтому, если кто-то пытается говорить о правовом государстве и при этом не затрагивает вопросы справедливости, проблемы ее обеспечения, то он вовсе и не говорит о правовом государстве. Ведь несправедливость, где бы она ни появлялась, вызывает не только недовольство, гнев, но и потребности в ее оптимальном и эффективном восстановлении. Поэтому обеспечение справедливости на основе естественных прав и свобод человека является типологической сущностью правового государства.

Иногда можно услышать мнения о том, что понятие «правовое государство» не соответствует стандартам российской общественной жизни, оно является буржуазным изобретением, а поэтому трудно его растолковать простому народу. Возможно, в таком суждении и есть определенная доля правды. Да, трудно простому народу оперировать понятием «правовое государство». Но, если подойти к правовому государству со стороны его социального назначения, то есть как к инструменту (средству) обеспечения справедливости, то оно вполне доступно и понятно любому народу. К тому же именно в России еще в давние времена люди выражали желание иметь «государство правды». Государство правды – это и есть провозвестник современного правового государства.

К сожалению, в отечественной юридической науке сложилось одностороннее понимание правового государства, а именно, как государства, ограничивающего себя собственными законами. Особенно это характерно для представителей постсоветской юридической науки, где получила сильное развитие концепция правового закона. Сторонников этой концепции не удовлетворяет связанность государства только законом, а, непременно, необходимо связать государство правовым законом. Но ведь и правовой закон, по мнению этих же авторов, исходит от самого государства. Зачем же тогда делить законы на правовые и неправовые? Чтобы еще больше запутать проблему формирования правового государства?

На деле так и получается. Тем более это положение усложняется в странах континентальной правовой системы, где основным источником права были и остаются позитивные законы. Поэтому сущностная характеристика правового государства как государства, «связанного» законом, так и остается глубоко невыясненной.

К тому же в последние годы (в постсоветское время) усилиями отдельных авторов (прежде всего представителями, так называемой, либертарной концепции права) само понятие права также значительно усложнилось. Не разобравшись со смыслом понятия «правовой закон», употребляемого Д. Локком, Д. Юмом, И. Кантом, отечественные исследователи «увели» его в сторону права, а не государства [7].

Отсюда, в целом, значительно усложнилось не только понятие права, но, самое главное, труднее стало понять суть самого правового государства. Ведь если речь вести о правовом государстве как о типе государства, то основное внимание должно было быть обращено на сущностную сторону государства, названного в континентальной Европе правовым.



Между тем, в отличие от представлений о правовом государстве, сложившихся в нашей стране, у основоположников теории правового государства (т.е. у Д. Локка, Д. Юма, И. Канта), правовое государство в сущностном плане понимается несколько по-другому. Они под правовым государством понимали объединение множества людей, подчиненных правовым законам. Как видно, акцент у них делался не на право, а на государство, под которым они понимали объединение множества лиц. Да и современные немецкие авторы несколько изменили свое первоначальное понимание правового государства. Так, А. Жалинский и А. Рерихт пишут: «Правовое государство в трактовке немецких авторов проявляет себя в двух различающихся состояниях: в формальном смысле – законностью государства, а в материальном смысле – государство справедливости» [1, с.138]. Здесь, как видно, крен смещается в сторону государства, то есть к государству справедливости.

Да и в нашей отечественной литературе в последние годы некоторые авторы стали различать, во-первых, государствоведение от правоведения, и, несмотря на теснейшую связь государства и права, многие вопросы государствоведения стали изучать отдельно. Так, В. Е. Чиркин вполне справедливо отмечает, что «нельзя подходить к изучению вопросов государственности только с позиции права, через призму правовых норм... Использование только юридического подхода к изучению государственности дает искаженную картину. Государствоведение имеет свой предмет и наряду с общепринятыми подходами требует специфических методов изучения» [9, с. 32].

Отмеченными положениями мы хотели бы подчеркнуть, что выяснение сущностной стороны правового государства должно осуществляться не столько с правовой, сколько с политико-властной стороны проблемы. Именно общественно-политическая сторона проблемы только и может, по нашему мнению, привести к определению сущности правового государства.

Речь идет о том, что к вопросу об ограничении власти государства нужно подойти со стороны формирования самих органов государственной власти, со стороны взаимодействия государства и общества. Ведь на определенном этапе развития человеческого общества появились не только идеи о народном суверенитете, но и желание изменить характер взаимоотношений государства и общества. Как уже отмечалось, еще К. Маркс довольно настойчиво говорил: «Свобода состоит в том, чтобы превратить государство из органа, стоящего над обществом, в орган, этому обществу всецело подчиненный» [4, с. 26].

Другими словами, рассуждая о сущностной характеристике правового государства, нельзя заикливаться на проблеме только связанности государства законом (правом). Нужно выходить на другой уровень, а, именно, на связанность, «подчиненность» государства в его деятельности государствообразующему (гражданскому) обществу. Если мы не перейдем на этот уровень взаимодействия общества и государства, то перспективы реального формирования правового государства могут застрять в бесконечных и не совсем плодотворных дискуссиях о взаимодействии государства и права, о сущности правового закона.

По нашему мнению, к сущностной характеристике правового государства необходимо подходить с выявления факторов, приведших к радикальному изменению роли и значения государства в общественной жизни. В частности, основными сущностными принципами (началом) правового государства являются: появление учения о народном суверенитете; конституционализм; государствообразующий народ как единственный источник власти и носитель суверенитета; зарождение гражданского



общества и т.д. В сущностной характеристике правового государства большое значение имеет появление идей о различении в сфере организации общественной жизни двух начал: персонифицизма и системифицизма. Здесь, по существу, речь идет о трансформации общественных отношений до степени гражданских, т. е. о переходе к условиям подлинного гражданского общества. О сущности этих начал и об особенностях их проявления в жизни россиян подробно можно узнать из монографии А. В. Оболонского [5]...

Хотелось бы подчеркнуть, что если к сущностной характеристике правового государства мы не подойдем с позиций, отмеченных нами выше, политико-правовых и социально-экономических начал, а только с позиций связанности государства правом, то мы, по существу, не будем говорить о правовом государстве как о самостоятельном типе государства. Ведь субстанцией (активным основанием, определяющим формы бытия явлений) правового государства является непосредственное участие гражданского общества (институтов гражданского общества) в формировании органов власти и в определении направлений их деятельности. Учреждаемость государственной власти гражданским обществом и подконтрольность ее деятельности тем же институтам являются основой правового государства.

После преодоления марксистско-ленинского учения об отмирании государства, о его второстепенной роли в обществе (после политической партии) мы должны хорошо усвоить объективную и незаменимую роль государства в обществе. Однако у нас, к сожалению, до сих пор нет четкого понимания того, что в теории государства, как и в теориях обществоведческих наук, исторически уже выработаны и существуют определенные жесткие схемы, объясняющие полноту и достаточность факторов, образующих то или иное государство. Так, любое государство может быть охарактеризовано полностью, если в этой характеристике перечислены сущность (содержание) и форма, основные признаки. На что конкретно (на сущность или форму) обращать внимание в том или ином конкретно-историческом случае – это, конечно, зависит от поставленной цели и задачи и т.д. Но в любом случае в поле зрения должны находиться все характеризующие то или иное государство факторы. Причем, на первом месте сущностная характеристика государства, то есть чье это государство: политический союз граждан, как изображали государство в античном мире; государство государя, как считали во времена абсолютизма; государство капиталистов; государство трудящихся и т.д. Форма государства не всегда жестко привязана к его сущности.

В истории были и есть злоупотребления со стороны действующей власти относительно сущности и формы того государства, при котором она (власть) функционировала. Например, основоположники марксизма-ленинизма тщательно изучали и достаточно убедительно разоблачали лживость теории государства всеобщего благоденствия. Они также раскрывали декларативность буржуазной демократии. Но на проверку оказалась негодной и сама теория социалистического демократического государства.

Сущностная же характеристика постсоветского государства в России, как уже отмечалось, до сих пор остается неясной. В начале девяностых годов прошлого столетия обозначился переход от социалистического государства к правовому государству. Об этом свидетельствуют и соответствующие формулировки и положения, закрепленные в Конституции Российской Федерации 1993 года. Однако судьба переходного периода до сих пор остается непонятной, сущность того государства, при котором нам жить и работать – неопределенной.



Так, в посланнях Президента страны за все двухтысячные годы о правовом государстве, закреплённом в Конституции страны, ничего не говорилось, а ставилась задача о необходимости формирования то сильного, то эффективного государства. Иногда здесь говорится о демократическом государстве, но только не о правовом. Но, как уже отмечалось, демократическое государство – это государство, охарактеризованное со стороны формы, а не сущности государства.

В то же время лидеры КПРФ и некоторых других политических партий акцентируют свое внимание на сущностную сторону сегодняшнего российского государства. Так, лидеры КПРФ, считают, что сегодня в России функционирует капиталистическое либерально-олигархическое государство [6].

Действующая власть не всегда последовательно отстаивает конституционно закреплённую сущность российского государства. Между тем выдвижение со стороны руководства страны на первый план правового характера российского государства, то есть открытое признание его в выступлениях и официальных документах, способствовало бы сделать правильные акценты при поиске путей разрешения сегодняшних проблем. В частности, уберегло бы от смешения формы и содержания функционирующего сегодня государства, возможного, открытого извращения сущности действующего государства со стороны оппозиционных сил и т. д. Ведь именно правовое государство во всем современном мире мыслится как самое справедливое государство. Сущность правового государства сводится к его справедливости, стремлению во всех направлениях своей деятельности к справедливому решению стоящих задач. В то же время правовое государство по своей форме просто не может не быть демократическим. Поэтому нам всем необходимо постоянно обращаться к идеям и положениям правового государства, стремиться сверять свои действия и поступки с его требованиями.

Перечисленные нами содержательные начала правового государства довольно давно известны и в нашей научной литературе. Однако долгое время эти начала не выдвигались в качестве основы формирования государства вообще, правового государства в частности. Этому воспрепятствовала и приверженность нашей официальной государственной идеологии к системоцентрической теории, да и значительная заинтересованность нашей действующей государственной власти в замалчивании идей и положений правового государства.

Юридическая же научная мысль в постсоветский период больше увлеклась правопониманием, нежели государствовопониманием, государствоведением. Вместо того, чтобы государство сделать правовым большая часть ученых занялась обоснованием сделать право правовым, подчинить государство праву.

Между тем проблема правового характера государства опирается не на связанность государства правом, а на учреждаемость правового государства гражданским обществом, подотчетность государства перед институтами гражданского общества. Именно гражданское общество своим актом, названным ранее общественным договором, а позднее – Конституцией, как раз и определяет пределы деятельности государственной власти. Если этого нет, то разговоры о связанности государства правом так и останутся разговорами. Об этом свидетельствует вся история развития человечества и особенно история развития нашего государства и анализ попыток формирования правового государства в России.

По нашему мнению, сущность правового государства, прежде всего, сводится к его способности обеспечивать соблюдение учредительных и иных важнейших законов, исходящих от государствообразующего народа, нацеленных на защиту прав и свобод



человека, на достижение справедливого разрешения возникающих в обществе конфликтов и противоречий. Правовое государство должно обладать такой силой, основанной на законах, чтобы принудить при необходимости следовать за требованиями права. Правовое государство так же, как и «правление права» в англо-саксонских странах, не может не опираться на силу, строго определенную (очерченную) законами.

Содержательная характеристика правового государства наиболее выпукло проявляется при сравнении его с другими типами государства. Так, отличие правового и внеправового государства можно провести по разным основаниям. Главным различием является то, что правовое государство учреждается гражданским обществом, а внеправовое формируется различными другими обстоятельствами, но без определяющего участия гражданского общества.

Правильный подход к сущности государства, то есть с постановки вопроса о том, что есть государство, а не со стороны его правовой опосредованности, позволяет выявить главные отличительные черты правового государства.

Сущностная характеристика правового государства позволяет правильно подойти и к историко-временным аспектам возникновения идей, а самое главное, к основным положениям правового государства. Правового государства нет и не может быть в обществе, где государство верховодит всем народом, восседает над обществом. Поэтому, если мы признаем необходимость в научной типологии государств, то вряд ли можно найти такие типы государства, которые функционировали бы, начиная с античного периода и до сегодняшнего дня: с тех пор, слишком сильно изменились социально-политические основы государств.

Но, несмотря на все это, для многочисленной научной и учебной литературы является чуть ли не правилом механическое повторение того, что идеи правового государства якобы уходят в античные времена, что историю правового государства надо изучать с трудов Платона и Аристотеля.

Правовое государство как самостоятельный тип государства, по нашему мнению, является продуктом общественного развития Нового и Новейшего времени. В истории человечества до правового государства были несколько типов государства: патриархальный тип, патримониальный, теократический, деспотический, буржуазный, социалистический и т.д.

Идеи правового государства появились через анализ и критическую оценку всех тех государств, которые функционировали в человеческом обществе.

По нашему мнению, идеи правового государства появились параллельно с идеями народного суверенитета. Действительно, только тогда, когда пришло понятие о народном суверенитете, то есть когда выяснилось, что источником власти является не государь, а народ, тогда и начала утверждаться мысль об ограничении власти государя (государство) через институты народного суверенитета.

Идеи правового государства появились в тот период, когда представители эпохи Просвещения начали рассуждать о необходимости выделения в самостоятельную ценность таких концепций обществоведения, как «народное представительство в государстве» и «народное правление». Под влиянием выделения этих двух понятий яснее стало и содержание категории «народный суверенитет», под которой, по меткому определению Авраама Линкольна, стали понимать «правление народа, для народа и с участием народа».

Интересно здесь отметить, что даже И. Кант, которого многие относят к родоначальнику теории правового государства, о правовом государстве говорил как о



«государстве в идее» [2, с. 78]. Это и понятно. Во времена творения И. Канта реальных правовых государств, особенно на территории континентальной Европы, еще не было. Появились лишь зачатки для начала философских рассуждений о правовом государстве. Причем, эти философские рассуждения о таком государстве, которое затем обрело черты правового государства, появились в Англии в теоретических обобщениях Д. Локка и Д. Юма. И. Кант эти идеи перенес и в континентальную Европу.

Источником, причем единственным, государственной власти является народ, который и учреждает государственную власть, наделяет ее полномочиями. До появления этой идеи, то есть до появления идеи народного суверенитета, говорить о новом типе государства, об учреждаемости государственной власти народом или так называемым гражданским обществом, было нельзя. С появлением и обоснованием идей суверенитета народа появляются и идеи совершенно нового типа государства, получившего название «правовое государство», а кое-где названного принципом правления права (rule of Law).

Если не акцентировать внимание на эти нюансы в соотношении государства и общества, то, действительно, можно и удревять возникновение идей правового государства до времен античности. Но в античности еще не было определено, установлено такое взаимодействие общества и государства, где общество – учредитель государства, определяет основные направления его деятельности, контролирует, чтобы государство не отклонялось от направлений, определенных учредителем.

Действительно, о правовом государстве, как учреждаемом гражданским обществом власти, а отсюда и наделенным им же полномочиями, во времена Платона и Аристотеля и мечтать не приходилось. Зачатки правового государства появились лишь тогда, когда общественная мысль стала оперировать понятиями «народный суверенитет», «народ как единственный источник власти и носитель суверенитета».

Выводы. Таким образом, мы считаем, что правовое государство в типологическом измерении является самостоятельным типом государства, возникшем на основе новых реалий на определенном этапе общественного развития. Этот этап, по нашему мнению, явно не охватывает античный мир с его рабовладельческим строем, очевидным отсутствием даже формального равенства между людьми. Правовое государство – это современное государство, формирование которого в некоторых странах началось с Нового времени. В некоторых странах, как уже отмечалось, оно уже получило реальные сущностные черты. Некоторые же страны к формированию правового государства приступили лишь в последние десятилетия.

Список использованных источников

1. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. – М. : Спарк, 2001. – 767 с.
2. Кант И. Собрание сочинений в 6 т. / И. Кант. – М. : «Мысль», 1963-1966. – Т. 4. – Ч. 2. – 544 с.
3. Локк Д. Сочинения / Д. Локк. – М. : «Мысль», 1988. – Т. 3. – 670 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание 2. Том 19. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1961. – 702 с.
5. Оболонский А. В. Драма российской политической истории: система против личности / А. В. Оболонский. – М., 1994. – 351 с.
6. Правда. №126 (29468) от 13-16 ноября 2009 года.
7. Раянов Ф. М. Матрица правового государства и наша юридическая наука / Ф. М. Раянов // Государство и право. – 2006. – №8.

8. Раянов Ф. М. Теория и практика правового государства / Ф. М. Раянов. – Уфа : Изд-во «Гилем», 2013. – 300 с.
9. Чиркин В. Е. Сравнительное правоведение и сравнительное государствоведение: взаимосвязи, общее, особенное / В. Е. Чиркин // Ежегодник сравнительного правоведения. – М., 2002.

Раянов Ф. М. Правова держава у типологічному вимірі

Поняття правової держави, що є декларованим у конституціях багатьох країн пострадянського простору, все ще залишається не визначеним у типологічному плані. Більш того, через відсутність чітко виражених характерних рис правової держави, у порівнянні з тими державами, які ще не досягнули правового рівня, залишається не визначеним типологічний образ правової держави. У статті обґрунтовується новий підхід, для колишніх пострадянських країн, відносно розкриття типологічних рис правової держави. Автор приходить до висновку про те, що правова держава є самостійним типом держави і всебічно обґрунтовує його.

Ключові слова: *типологічна сутність правової держави, англосаксонський підхід до розкриття сутності правової держави, справедливість, правовий закон, праворозуміння, державознавство.*

Rayanov F. M. The rule of law in typological terms

The concept of law that is declared in the constitutions of many countries of the former Soviet Union is still not defined in typological terms. Moreover, due to the lack of distinct characteristic features of the rule of law, as compared with those states that have not yet reached the legal level is not defined typological character of law. In the article the new approach for the former Soviet countries, regarding the disclosure of typological features of law. The author concludes that the rule of law is an independent type of state and fully justifies it.

Key words: *typological nature of law, Anglo-Saxon approach to the disclosure of the nature of law, justice, legal law thinking, expertness of state.*





УДК 340.12

Луцький Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри філософії права
та юридичної психології
проректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ

У статті здійснюється аналіз основоположних засад правових ідей українського консерватизму. Розкриваються погляди на державу та право основоположника вітчизняного консерватизму В. Липинського. Характеризується запропоновані ним ідеї націотворення та територіального патріотизму, як основні ідеологічні складові консервативного світогляду українців. Встановлюється зв'язок між поглядами В. Липинського та сучасним неоконсерватизмом в Україні.

Ключові слова: консерватизм, неоконсерватизм, націотворення, ідеологія, правовий зміст, класократія, демократія.

Постановка проблеми. Актуалізація вивчення правового змісту ідеології консерватизму зумовлена рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів. Об'єктивну сторону становить необхідність розкриття ідеології вітчизняного консерватизму з огляду на його домінуючий характер, як правової ідеології в роки національно-визвольних змагань початку ХХ ст. (особливо в період існування Української держави Гетьмана П. Скоропадського). Суб'єктивні чинники актуалізації дослідження правового змісту консерватизму зумовлені тим, що в наш час активізували свою діяльність політичні партії та громадські організації, що ґрунтуються на ідеях неоконсерватизму. З'ясування сутності та взаємозв'язку правового змісту ідеології українського консерватизму та його вплив на сучасний неоконсерватизм становить наукову актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі аналізу ідеологічного змісту консерватизму присвячено чимало праць як вітчизняних так і зарубіжних науковців. основна заслуга в аналізі консерватизму як правової та ідеологічної системи належить Е. Берку, Ж. де Местру, Р. Екleshалю, Е. Керку, К. Мангейму, А. де Токвілю, В. Липинському та ін. Разом з тим вивчення вітчизняних філософсько-правових ідей консервативного напрямку, не до кінця завершене. Основна увага звертається насамперед на філософські погляди ідеолога українського консерватизму – В.Липинського, в контексті чого аналізуються і його правові ідеї. Натомість комплексне формулювання правового змісту ідеології українського консерватизму та його вплив на сучасний неоконсерватизм відсутнє.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як Р. Керк, Н. Козак, С. Лінецький, В. Майданюк, Ю. Манелюк, Ф. Турченко та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення правового змісту ідеології українського консерватизму та встановлення його впливу на сучасну суспільно-політичну



думку, зокрема на неоконсерватизм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи зміст українського консерватизму та неоконсерватизму, необхідно необхідно проаналізувати основні етапи формування цієї правової ідеології та історико-правові особливості її поширення на території України. Консерватизм, як ідеологія зародився у кінці XVIII ст. після Великої французької революції. Консерватизм виник як протидія та альтернатива революційній народній диктатурі, яку тоді називали демократією, і став опонентом ліберальних ідей в сучасній йому формі. Консерватизм став відповіддю на руйнування традицій, революційний терор, захоплення влади демагогами. Консерватори намагалися зберегти всю спадщину цивілізації та старі суспільні традиції, а якщо зміни необхідні, то замість революції пропонували еволюцію та реформи [7, с. 132].

У пореволюційній Франції, консерватизм виник як протидія та альтернатива революційній народній диктатурі, що асоціювалася з демократією. Виступаючи проти руйнування політичних традицій та революційного терору, консерватори намагалися зберегти цивілізаційну спадщину, а необхідні зміни пропонували здійснювати шляхом аргументованої правової еволюції та реформ.

У якості позначення правової ідеології, а саме феодально-аристократичної, вперше термін «консерватизм» (фр. *conservatisme* – зберігати, охороняти) використав у 1815 р. французький мислитель і державний діяч Ф. Р. Шатобріан. Під цією ідеологією він розумів бажання вищих суспільних прошарків, що втратили свій вплив на суспільство внаслідок революційних потрясінь, протистояти поширенню революційних змін та ліберально-демократичних ідей, апелюючи при цьому до таких важливих суспільних цінностей, як традиція, досвід, авторитет, релігія, тощо. В середньовічній Європі, зокрема в містах Італії словом «*conservator*» називали охоронців закону, англійських мирових суддів також називали захисниками (*conservators*), тобто це слово завжди означало безпеку і завжди мало позитивне значення [2, с. 3-4]. Попри те, що ідеї консерватизму прослідковуються ще у поглядах Платона, Аристотеля та Цицерона, засновником політичного консерватизму прийнято вважати англійця Е.Берка. Його послідовники Ж. де Местр, Л. де Бональд, К. Меттерніх, Х. Доносо Кортес, Д. Адамс, А. Гамільтон сформулювали основоположні засади та теоретичну сутність європейського консерватизму.

Для України поширення консервативної ідеології було закономірним явищем, зумовленим відсутністю власної державності та боротьбою проти чимраз зростаючої колонізації і русифікації. Український консерватизм виявився у збереженні рідної мови, віри, звичаїв і обрядів, традиційних форм родинного і громадського життя, і допоміг зберегти українську національну ідентичність в умовах бездержавності і чужоземних окупацій [1, с. 1108]. Особливого поширення консервативна ідеологія отримала в Україні в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., коли забезпечення та дотримання національних традицій, мови та культури були ключовими в процесі відродження національної державності.

Енциклопедична література при визначенні поняття «консерватизму» послуговується наступними дефініціями. В Енциклопедії Українознавства консерватизм визначається як духовна настанова, що бачить особливу цінність у традиційному ладі і традицією освячених установах, формах життя, а тому прагне їх зберегти [1, с. 1108]. У політологічному енциклопедичному словнику консерватизм розглядається як політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад [9, с. 165]. У короткому Оксфордському політичному словнику під



консерватизмом мається на увазі політична філософія, яка прагне зберегти те, що вважають за найкраще в усталеному суспільстві і чинить спротив радикальним змінам [4, с. 332].

Таким чином, у сучасній юридичній та філософській науці сформувалася усталена думка про консерватизм, як політичну ідеологію, що має на меті дотримання усталених у суспільстві політичних, культурних та духовних норм, а також можливу їх трансформацію шляхом реформ та перетворень. Власне по сьогоднішній день залишається дискусійним питання про трактування консерватизму власне як ідеології. Однак, в нашому дослідженні, ми не будемо підходити до розкриття ідейного змісту консерватизму, а зосередимо увагу на його політичній складовій, у рамках якої і проявляється сутність консервативних ідей, незалежно від того який політичний устрій чи державний лад передбачається зберегти.

В наші дні під впливом різноманітних факторів відбувається трансформація поглядів та ідеалів консерватизму. Так, якщо на початку ХХ ст. основною метою ідеологів українського консерватизму було відродження незалежної Української держави, то тепер, в часи незалежності, пріоритетними завданнями виступають активні заходи у різних сферах державного життя, спрямовані на політичне, економічне, культурне піднесення України і здобуття нею вагомому місця у світі [3].

Основна відмінність українського консерватизму та неоконсерватизму це зміна поглядів на ідеальну форму держави. Виходячи із сучасних реалій, коли встановлення монархії в Україні є практично неможливе, вони виступають за республіканський лад (однак тут спостерігається спільна риса, при відстоюванні республіканізму відбувається орієнтація на так звану, козацьку республіку, так само як і монархісти були прихильниками відновлення гетьманства). Базою для сучасного традиціоналістського та радикального консерватизму продовжує залишатися національна ідея як основа буття нації, а відтак для них характерна вимога конституційного закріплення державної ідеології. Величезного значення прихильники цих напрямів надають збереженню національних традицій, мови, культури, релігії, моралі, розвитку національної освіти і науки. На відміну від консерватизму першої половини ХХ ст., у сучасному традиціоналістському консервативному напрямі відсутня космополітична та клерикальна гілки, а всім його організаціям властиве національне спрямування [3].

У сучасному неоконсерватизмі, на відміну, від консервативних концепцій початку ХХ ст. основна увага акцентується не на політичній, а на економічній сфері суспільно-політичного життя. Так, основними програмними засадами сучасних неоконсервативних партій та громадських організацій України є пропагування ідей вільної конкуренції, ринкових відносин, всебічної приватизації, спрощення податкової системи тощо знайшли своє втілення в програмах багатьох неоконсервативних організацій сучасної України [3]. Однак, з огляду на стримані політичні погляди та не «цікаві» для суспільства ідеали збереження класичних форм організації держави та регулювання економіки, ці партії не користуються популярністю. Неоконсерватизм загалом представлений у політичних програмах і провідних вітчизняних політичних партій таких як ВУ «Батьківщина», ВО «Свобода» та Партія Регіонів, однак, вони не визначають основний вектор їхньої політичної діяльності, оскільки не можуть забезпечити швидкого розв'язання соціально-економічних та політичних проблем, що склалися в державі.

Загалом, для з'ясування сутності та ідеології українського консерватизму необхідно розкрити основні історико-правові умови у яких він розвивався та проаналізувати погляди найвідомішого його представника В. Липинського. Що стосується



історичних реалій формування та розвитку українського консерватизму, то ідеальним етапом для цього був період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Правотворча і державницька діяльність у цей період була можливістю реалізації різноманітних політичних і правових ідеологій, в тому числі і консервативної. Влітку 1917 р. на Полтавщині почала формуватися консервативна самостійницька організація – Українська демократично-хліборобська партія, організаторами і ідеологами якої були В. К. Липинський, В. М. Шемет і С. М. Шемет. Однак, ця партія до весни 1918 р. так і не вийшла на загальноукраїнський загаль, залишаючись регіональною організацією [10]. Не отримавши підтримки серед членів Української Центральної Ради, представники демократично-хліборобської партії переорієнтували свої погляди на П.Скоропадського, який на їхню думку був виразником національних державницьких традицій (встановлення гетьманату, як історично-притаманної українцям форми державного устрою).

Розробником концепції українського консерватизму, на притаманних виключно українцям державницьким ідеалам був В. Липинський. Виступаючи з підтримкою П. Скоропадського, В. Липинський сформулював теоретичний зміст вітчизняної державницької концепції, що ґрунтувалася на консервативних ідеалах гетьманату – національної монархічної системи. Ідеї В. Липинського є основоположними при формуванні сучасної консервативної концепції.

В основі консервативної концепції В. Липинського є категорія нації та її консолідації. На його переконання держава являє собою єдино можливу форму націотворення, оскільки лише за умови набуття власної державності етнічна спільнота здобуває можливості перетворитися на націю, національно ідентифікуватися [8, с. 248]. На думку В. Липинського, консерватизм є традиційною української правовою ідеологією, яка необхідна для побудови міцної держави. У його розумінні консерватизм – це утвердження всередині українського громадянства організованих сил авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, які були б здатні стати в майбутньому носіями української державної влади [5, с. 444].

Іншою важливою складовою українського консерватизму є територіальний патріотизм. Саме він, на думку В. Липинського виступає основним об'єднавчим чинником, оскільки спонукає до пробудження почуття солідарності і єдності між усіма постійними мешканцями української землі, незалежно від їхнього етнічного походження, соціального статусу, віросповідання, соціально – культурного рівня [11]. Він вважав, що Україна має стати спільною батьківщиною для всіх своїх громадян.

В. Липинський, підійшовши критично до аналізу основних форм державності, розробив і запропонував власну типологізацію. Основним критерієм, що визначав форму держави, були відносини між соціальними групами, які у В. Липинського були активною меншістю (аристократи) та пасивною більшістю (широкі суспільні маси). Зокрема В. Липинський вирізняв три типи: демократію з республікою, охлократію з диктатурою та класократію з правовою монархією [8, с. 249]. При цьому вчений зауважує, що жодна нація не почала і не може почати своє існування від демократії, оскільки демократичні нації можуть існувати тільки там, де вже була або є своя власна національна держава, тобто там, де вже були і правила свої власні класократичні або охлократичні аристократії [5, с. 245].

Виходячи з наведеної типологізації, ідеальною формою державного устрою В. Липинський вважав класократію, яка характеризувалася відзначається рівновагою між владою. Демократія, на його думку характеризується порушенням рівноваги між владою



та свободою, а охлократія означає абсолютне панування войовників-непродуцентів із цілковитим придушенням свободи і самодіяльності громадян [8, с. 249].

Зразком держави з класократичною формою державного устрою, на думку В. Липинського була Англія, у якій, на його думку існує гармонійна рівновага між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. У цій системі громадянство наділене свободою економічної, культурної та політичної самодіяльності, але ця свобода дисциплінована авторитетом сильної і стабільної державної влади. Монархічна форма Британії початку XX ст. була закономірних та ідеальним взірцем для усіх представників консервативної думки, оскільки за існування сильної монархічної влади, вдалося досягнути високого рівня прав і свобод для громадян та взаємозв'язку між усіма соціальними верствами.

Ідеалізм класократичного устрою визначається тим, що він не лише допускає, а навіть вимагає свободи критики та опозиції. Однак все це відбувається без революційних зламів, оскільки діє в межах традиційного правопорядку, що виховує її в дусі політичного реалізму та відповідальності [8, с. 249].

Для сучасних політичних реалій, організація класократичної форми державного устрою є неможливою, однак окремі її положення є складовою у процесі побудови громадянського суспільства та соціально держави. Загалом В. Липинський визначаючи класократію, які ідеальну форму державного устрою, піддає гострій критиці демократію. Основний негатив якої, на його думку, полягає в тому, що за її функціонування неможливо створити органічної нації і національної свідомості [5, с. 272]. Негативною рисою демократії, на думку українського філософа, є індивідуалізм, який набирає необмеженого характеру і руйнує в суспільстві основи дисципліни і правопорядку. За таких умов, державна влада стає знаряддям приватних інтересів певних соціальних груп (багатіїв-плутократів чи клептократів), виразником яких стають численні партії-ширми найманих професійних політиків з-поміж інтелігенції, здебільшого позбавлених почуття політичної відповідальності [8, с. 249].

Наведені критичні аргументи В. Липинського по відношенню до демократії, можна екстраполювати по відношенню до сучасності. Основними негативними факторами демократії у процесі державотворення виступають:

- ігнорування ролі еліти у державотворчому процесі, що обумовлює слабкість керівного ядра українського національно-демократичного руху;
- автономізм української демократії, побоювання радикальних вимог державної незалежності України;
- нігілістичне ставлення до державних інституцій, непоодинокі факти нехтування правовими нормами, слабкість легітимізму;
- низька ефективність парламентських методів розв'язання глибоких соціально-економічних проблем країни в переломні часи;
- однобічно позитивне ставлення до ролі народних мас;
- прагнення до створення режиму необмеженого народовладдя;
- відсутність раціонально обґрунтованої, зваженої стратегії державотворення, творення держави «явочним порядком»;
- засилля популізму, анархізму і соціалізму;
- дроблення сил демократії та їх взаємне протистояння [8, с. 250; 6, с. 37-38].

Наведені В. Липинським аргументи про недоліки демократії, чітко можна прослідкувати у сучасних суспільно-політичних і правових реаліях. Так, можна ствердно констатувати про ігнорування ролі еліти у державному процесі. Більше того, в



українському суспільстві трансформувалося саме уявлення про еліту, до якої відносять виключно представників політичної та духовної сфер, тоді як наукова, технічна та духовна еліта залишаються поза межами державних владних інституцій. Іншим негативним фактором демократії у сучасних реаліях, є нігілістичне ставлення до державних інституцій та нехтування правовими нормами. Українська правова ментальність побудована таким чином, що негативне ставлення до влади чи до окремих політиків, провокує часткове або повне несприйняття органів державної влади та ігнорування законів.

Цікавим аргументом В. Липинського проти демократії є теза про низьку ефективність парламентських методів розв'язання соціально-економічних проблем у країні. Вітчизняні правові реалії є цілковитим підтвердженням цього. Існуюча політична та економічна криза в державі, неможливість її розв'язання спровоковані політичним протистоянням між опозицією та правлячими силами, що унеможливує досягнення політичного консенсусу та розв'язання існуючих проблем. Взаємопов'язаним з цією проблемою є і одностороннє ставлення до ролі народних мас, актуалізація уваги до якої відбувається тільки напередодні та під час виборчих кампаній чи організації різного роду плебісцитів.

Сучасна політична ситуація в країні підтверджує також ще одну тезу В. Липинського про засилля популізму, який в наші дні став основним аргументом політичної діяльності і основним дієвим механізмом нагромадження політичного авторитету та популярності політиків з боку народних мас. Популізм, як найсприятливіша форма поширення серед широких верств суспільства власних правових ідей, є дієвим засобом набуття політичного авторитету. Зрештою популізм є основою сучасної вітчизняної правової ідеології, як ідеології перехідного періоду державотворення.

Основним з аргументів В. Липинського проти демократії, на нашу думку, є відсутність раціонально обґрунтованої стратегії державотворення та дроблення демократичних сил. Впродовж останніх двадцяти років незалежності, усі українські політичні сили намагалися сформулювати власну концепцію державотворення, послуговуючись при цьому власними стереотипами та суб'єктивними переконаннями. Наслідком цього є формування традиційного для України явища – формування концепцій розвитку країни після кожних президентських чи парламентських виборів. Досвід останніх років доводить, що жодна з концепцій не була організована або її реалізація перешкоджалася в силу суб'єктивних чи об'єктивних причин – відсутність порозуміння між політичними силами, економічна криза.

Таким чином, доводи В. Липинського по відношенню до критики демократії та ідеологізації класократичної форми державного устрою мають вагомий вплив та віддзеркалення на суспільно-політичних реаліях сьогодення. В цьому аспекті, набуває актуальності також теза В. Липинського про націотворчий процес державотворення, у якому основна роль відводиться саме еліті без огляду на її походження (не лише політична та економічна). З іншого боку, цей процес не може бути реалізований без чіткої дисципліни, правопорядку, політичної культури широких верств суспільства, тоді як в країні існує нігілістичне ставлення до державних інституцій.

Висновки. Проаналізувавши правовий зміст ідеології українського консерватизму, філософсько-правові та державницькі погляди В. Липинського можна прийти до таких висновків:

1. Український консерватизм, як правова ідеологія сформувався в роки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. і був зумовлений сукупністю об'єктивних



та суб'єктивних історико-правових причин, основною з яких був пошук шляхів до відновлення національної державності;

2. Ідеологом і основоположником українського консерватизму є В. Липинський, який сформулював власну концепцію державотворення, виділивши три основні форми державного устрою – класократію, демократію та охлократію. Визначальним чинником державотворення на його думку виступає націотворення та територіальний патріотизм;

3. Запропоновані В. Липинським негативні фактори демократичного ладу, чітко екстраполюються на сучасну суспільно-політичну ситуацію в країні, і характеризуються як нігілістичним ставленням до органів влади, поширенням популізму так і ігноруванням ролі еліт в процесі державотворення, як і відсутність власне обґрунтованої концепції останньої;

4. На сучасну неоконсервативну думку України чималий вплив має консервативна ідеологія початку ХХ ст. оскільки основними рисами є ідеї патріотизму, розвитку культури, встановлення правопорядку та політичної дисципліни. Сьогодні спостерігається особливе акцентування уваги на економічних проблемах та відмова від клерикалізму і правової ідеології авторитарної влади.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія Українознавства. – Т. 3. // Гол. редактор Вол. Кубійович. – Львів: Вид-во «Молоде життя» НТШ, 1994. – 1200 с.
2. Керк Р. Основи і принципи консерватизму / Р. Керк; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий // Консерватизм: Антологія. – К. : Смолоскип, 1998. – С. 3–19.
3. Козак Н. Український консерватизм у ХХ столітті / Н. Козак // Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні: Колективна монографія. – Львів, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.westukr.itgo.com/n_kozak.html.
4. Короткий оксфордський політичний словник / За ред. І. Макліна, А. Макмілана; пер з англ. – Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 779 с.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму (писані 1919-1926 рр.) / В. Липинський. – Нью-Йорк, 1926. – 470 с.
6. Лінецький С. Чи був В.Липинський анти демократом? (До питання про оцінку політичних поглядів мислителя) / С. Лінецький // Молода Нація. – 1996. – № 2. – С. 29-42.
7. Майданюк В. Консерватизм як ідеологія: критерії та основні принципи / В. Майданюк // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 112/2010. Серія: Політологія. – Севастополь, 2010. – С. 132-136.
8. Манелюк Ю. Націотворча теорія держави В.Липинського / Ю. Манелюк // Studia Politologica Ucraino-Polona. Випуск 1. – Житомир-Київ-Краків : Вид-во Євгенка О., 2011. – С. 248-252.
9. Політологічний енциклопедичний словник: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
10. Турченко Ф. Г. Українська самостійницька ідея на зламі епох (сер. ХІХ ст. – 1917 р.) / Ф. Г. Турченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sites.znu.edu.ua/historySciWorks/1/turchenko.pdf>.
11. Чупрій Л. Вплив консервативних ідей В.Липинського на сучасні вітчизняні державотворчі концепції / Л. Чупрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bulava.info/chupriy-vplyv.html>.

**Луцкий А. И. Правовое содержание идеологии украинского консерватизма**

В статье осуществляется анализ основных принципов правовых идей украинского консерватизма. Раскрываются взгляды на государство и право основателя отечественного консерватизма В. Липинского. Анализируются предложенные им идеи нации и территориального патриотизма, как основные идеологические составляющие украинского консервативного мировоззрения. Устанавливается связь между взглядами В. Липинского и современным неоконсерватизмом в Украине.

Ключевые слова: консерватизм, неоконсерватизм, нации, идеология, правовое содержание, классократия, демократия.

Lutskyy A. I. The legal status of Ukrainian ideology of conservatism

The paper analyzes the basic principles of legal ideas Ukrainian conservatism. Reveals the views of the state and the right of national founder of conservatism V. Lypynskoho. Characterized he proposed the idea of nation-building and territorial patriotism as the main ideological components of the conservative worldview Ukrainian. The connection between the views V. Lypynskoho and modern neoconservatism in Ukraine.

Key words: conservatism, neoconservatism, of nation-building ideology, law content klasokratiya, democracy.





УДК 340.13

Косович Віталій Мирославович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету
імені Івана Франка



КОДИФІКАЦІЙНА ТЕХНІКА ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ УКРАЇНИ

У статті коротко розглянуто кодифікацію як різновид систематизації нормативно-правових актів, що використовуються для їх удосконалення. Звернуто увагу на співвідношення кодифікаційної та нормопроектної технік. Проаналізовано визначені науковцями техніко-технологічні особливості кодифікації. Запропоновано напрями їх нормативного закріплення.

Ключові слова: систематизація законодавства, кодифікація нормативно-правових актів, кодифікаційна техніка.

Постановка проблеми. Якість нормативно-правових актів України зумовлюється комплексом різних правових чинників, серед яких чільне місце належить засобам правотворчої техніки. У навчальній літературі до її складових елементів відносять і систематизацію нормативно-правових актів. Крім того, серед науковців нині сформувалась позиція, що систематизація є важливим способом удосконалення чинного законодавства. Тому дослідження правосистематизації як різновиду правотворчої діяльності та форми упорядкування нормативно-правових актів актуальне, має наукове і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Систематизація нормативних документів була і є об'єктом активних наукових досліджень. Про кодифікацію згадується в Дигестах Юстиніана, різні види систематизації законодавства розглядалися Н. М. Коркуновим, М. М. Сперанським, Є. Н. Трубецьким, Г. В. Шершеневичем. Серед сучасників свої праці присвятили цьому питанню В. Н. Барсукова, Є. А. Гетьман, Д. А. Керімов, А. С. Піголкін, В. І. Риндюк, М. О. Теплюк, Ю. А. Тіхоміров, О. І. Ющик, А. Н. Чашін та інші. У результаті сформувалась правова доктрина, яка охоплює систему знань про поняття систематизація права, її способи, ознаки, види, значення, техніку та інше.

Постановка завдання. Напрацювання науковців стало основою для введення в тексти окремих правових документів положень про систематизацію. Так, у затверджених наказом МНС України від 10.12.2007 р. № 851 «Методичних рекомендаціях з підготовки та оформлення проектів законів України, нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, МНС та дотримання правил нормопроектної техніки» закладені вимоги до структури проектів кодексів.

Водночас в умовах ускладнення завдань правового регулювання суспільних відносин в Україні й відповідно необхідності створення якісних джерел права, насамперед

нормативно-правових актів, доцільно зауважити на тих техніко-технологічних засобах систематизації, які можна використовувати для удосконалення чинної нормативно-правової бази. З цією метою, видається, варто висвітлити такі питання:

- систематизація нормативно-правових актів як різновид правотворчої діяльності (елемент правотворчої технології) та складова правотворчої техніки;
- техніко-технологічні особливості кодифікаційної діяльності, спрямованої на вдосконалення нормативно-правових актів України;
- можливості нормативного закріплення правил кодифікаційної техніки та технології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наше дослідження варто розпочати із того, що більшість науковців, які працюють над проблемами систематизації права, констатують, що систематизація як різновид юридичної діяльності є важливим засобом удосконалення (у широкому розумінні) нормативно-правових актів [8].

На загальнотеоретичному рівні систематизація джерел юридичного права розглядається як систематизація законодавства і трактується як діяльність щодо зведення нормативно-юридичних актів (та інших джерел юридичного права) у цілісний комплекс [19, с. 147].

Розглядають три основні способи систематизації нормативно-правових актів інкорпорацію, кодифікацію, консолідацію. Сьогодні аксіоматичного характеру набули визначення цих способів.

Об'єктом нашої уваги будуть ті способи систематизації законодавства, які можуть використовуватись для «принципового» удосконалення чинних нормативно-правових актів. Насамперед з'ясуємо мовну основу терміна «удосконалення». Великий тлумачний словник української мови визначає, що удосконалення – це зміна у чому-небудь у бік поліпшення [5, с. 1497], удосконалювати – робити досконалішим, кращим [5, с. 1498]. Отож, йдеться про позитивні зміни уже існуючого предмета, інституту, явища тощо. Щодо джерел права, то такі зміни мають стосуватися і їх змісту, і форми. Удосконалення нормативно-правового акта як основного джерела права України полягає найперше у «нормативному корегуванні» за допомогою засобів правотворчої техніки нормативно-правових приписів (основного первинного змістовного елементу) та форми (вид, структура, спосіб викладу та інше) правового акта, в якому ці приписи закріплюються. Реалізації вказаних складових правоудосконалювальної діяльності найбільшою мірою відповідає такий спосіб систематизації нормативно-правових актів, як кодифікація. Зведення нормативних документів в єдиний збірник за тим чи іншим критерієм без їх змістовного «уточнення» (що характерно для інкорпорації) чи об'єднання в єдиний нормативно-правовий акт кількох нормативно-правових актів, які регулюють певну сферу суспільних відносин, без зміни їх змісту (консолідація) сприятиме їх застосуванню, однак не вплине безпосередньо на їх якість. Вочевидь, саме тому розвиток ключових для правового регулювання суспільних відносин в Україні галузей права проходить через їх кодифікацію. Виразним прикладом цього є прийняття в Україні Податкового та Кримінального процесуального кодексів, робота над новими Трудовим та Адміністративним кодексами. Кодифікація серйозна форма юридичної діяльності, здатна кваліфіковано упорядкувати та оновити законодавство, ввівши нові та відмінивши старі норми права [3, с. 149]. Якщо згадати історію розвитку континентальної правової системи, то становлення позитивного права на теренах Європи здійснювалось насамперед шляхом кодифікації існуючого на той час права.



Кодифікація як різновид юридичної діяльності логічно завершується зазвичай у кодексах та інших кодифікованих актах. І якщо кодекси сьогодні всебічно досліджені, то щодо інших кодифікованих актів виникає ще низка питань. Нагадаємо, що кодифікований акт – це нормативно-правовий акт, який є одночасно результатом правотворчості й систематизації законодавства, регулює значну, широку галузь суспільних відносин, призначений технічно оформити систему галузей та інститутів права, створюваний в особливій формі, спрямований на подолання неузгодженості і дублювання різноманітних норм ... [4, с. 12]. До них відносять основи законодавства, кодекси, регламенти, статuti, положення, правила, інструкції [4, с. 9], зводи законів [22, с. 64]. Вони характеризуються такими ознаками: висока юридична цілісність і внутрішня узгодженість; стабільність і стійкість, широке коло регульованих відносин; наявність назви, яка вказує на вид конкретного акта; структурний поділ на частини, серед яких виділяється загальна частина; пріоритет у структурі законодавства того ж рівня [6].

Основною формою кодифікованих актів сьогодні вважається кодекс. Питання стосовно інших кодифікованих актів України потребує, на наш погляд, ще серйозних наукових досліджень і прив'язки до юридичної практики. Оцінюючи прийняті в Україні кодекси, фахівці зазначають, що негативною особливістю кодексів нового покоління є недостатній рівень законодавчої техніки їх складання, прийняття та введення у дію [12, с. 108]. Напевно, саме тому українські вчені акцентують на необхідності активного використання у процесі створення кодексів кодифікаційної техніки, детально її характеризують, вказують на типові помилки, зумовлені недотриманням правил кодифікації [12, с. 126, 167, 179]. Також виокремлено мовні, логічні та процедурні особливості кодифікаційної техніки. Сьогодні чітко окреслюються підстави, правила та стадії кодифікації нормативно-правових актів [9]. Розвиток окремих галузей права пов'язується із їх кодифікацією, а якість створеної нормативно-правової бази – із правильністю використання техніко-технологічних засобів кодифікації. Так, В. Б. Авер'янов висловлює думку, що реформування адміністративного права потребує і першочергового визначення принципів кодифікації — основних ідей, настанов, які визначають її зміст. Це відповідність цілей та характеру кодифікації рівню соціально-економічного розвитку суспільства; наукова обґрунтованість; визнання пріоритету прав і свобод людини і громадянина у правовому регулюванні управлінської діяльності; гармонізація національних норм із загальноновизнаними міжнародно-правовими нормами; повнота, всебічність, комплексність, безперервність і поетапність кодифікації [1].

Попри таку всебічну наукову дослідженість, певною мірою невирішене питання про те, чи засоби кодифікаційної техніки та технології універсальні для усіх видів кодифікаційних актів, і чи можуть вони як єдиний комплекс бути закріплені в проекті Закону України «Про нормативно-правові акти». Дискусійною також видається думка про особливості кодифікаційної техніки та технології порівняно із аналогічними компонентами нормопроєктування і можливість їх відображення у проекті Закону України «Про нормативно-правові акти».

Не розвиваючи дискусію щодо форм і видів кодифікованих актів, висловимо певні міркування стосовно єдності кодифікаційної техніки під час створення кодифікаційних законів і кодифікаційних підзаконних нормативно-правових актів. Оскільки С. С. Алексєєв називає кодифікацію права різновидом правотворчості [2, с. 471], можемо говорити про певну тотожність кодифікаційної і нормопроєктної техніки. Зважаючи на позицію В. І. Риндюк про видові особливості законодавчої техніки [20, с. 80–94], доцільно ставити питання і про техніко-технологічні відмінності створення законів і



підзаконних нормативно-правових актів. Такі відмінності, на нашу думку, є, і зумовлюються вони і особливостями засобів нормопроектної техніки та специфікою нормотворчого процесу, і праворегулятивною природою різноманітних нормативно-правових актів. Розглянемо такий поширений в сучасному українському законодавстві засіб нормопроекування, як визначення термінів. Якщо у базових законах введення спеціальних статей, в яких здійснюється дефінування ключових термінів, є необхідним і виправданим, то у підзаконних нормативно-правових актах (які приймаються на основі цих законів) – безпідставним і спричиняє лише дублювання юридичних положень. У актах «вторинного законодавства», на нашу думку, меншою мірою мають також використовуватись і юридичні конструкції, і принципи права, і оціночні поняття.

Ще яскравіші відмінності між технологією (процесом) прийняття актів різної юридичної сили, наприклад, законів (згадаймо Регламент Верховної Ради України) та актів центральних органів виконавчої влади (окремі з яких підлягають обов'язковій реєстрації у Міністерстві юстиції України). Це дає підстави припускати залежність кодифікаційної техніки від особливостей кодифікованих актів.

Техніка кодифікації нормативно-правових актів (як різновид юридичної та правотворчої техніки), якщо не проводити розмежування кодифікаційної техніки та технології й дотримуватися сучасних підходів до цього питання, – це насамперед система засобів і правил кодифікації, які охоплюють і інструментальну, і процедурну складові.

Погоджуючись загалом із позицією про певні особливості юридико-процедурних форм кодифікаційної техніки [12, с. 165], на нашу думку, варто зауважити їх несуттєвий характер. Так, пункт 3 статті 113 Закону України від 10.02.2010 р. № 1861-VI «Про регламент Верховної Ради» передбачає, що обговорення за скороченою процедурою не допускається під час розгляду проектів кодексів та інших законопроектів, у яких кількість статей, пунктів понад 100. Тобто проектам кодексів, як і іншим об'ємним законам, надається особливий статус, зважаючи на кількісні параметри вміщених у них нормативно-правових приписів.

Науковці також звертають увагу на особливості стадій кодифікації (кодифікаційної технології) [18]. Детальне ознайомлення з ними вказує на те, що основною їх відмінністю від правотворчої технології загалом є лише предмет правового моніторингу (низка нормативно-правових актів, об'єднаних предметом і методом правового регулювання), що передуює створенню проекту кодексу.

Головною відмінністю кодифікаційної техніки є те, що вона дозволяє не тільки створити новий правовий акт, а й упорядкувати в єдиному кодифікаційному документі низку нормативних актів. Кодифікаційну техніку доцільно розглядати як різновид нормотворчої техніки, оскільки її результатом стають не тільки акти законодавчого характеру, на зразок кодексу, основ законодавства, але й акти підзаконного нормотворення [7].

Якщо приєднатися до позиції, що кодифікованими актами можуть бути й підзаконні нормативно-правові акти, і переглянути, наприклад, Регламент Кабінету Міністрів України, який визначає процедуру прийняття останніх, то можна констатувати відсутність приписів, які б указували на особливості прийняття кодифікованих підзаконних актів цього рівня. Такий підхід, на нашу думку, виправданий, оскільки процедура прийняття нормативно-правових актів однакової юридичної сили має бути єдиною. Окремі особливості, покликані сприяти якості кодифікованих актів, мають установлюватись у нормативних документах, які регламентують процедуру їх створення, але не у законі про нормативно-правові акти.



Вважаємо також необхідним висловити дещо інший погляд стосовно специфіки інструментальної складової кодифікаційної техніки. Коли йдеться про засоби нормопроектної техніки (про них доцільно говорити розглядаючи кодифікацію як різновид правотворчої діяльності), Т. В. Кашаніна розділяє їх на такі, які використовуються для формування змісту, й ті що, є основою для форми нормативно-правових актів [11, с. 158–248]. Щодо кожного з них нині сформувався доктринальний підхід стосовно передумов, вимог і правил використання. Саме в їх контексті спробуємо оцінити особливості кодифікаційної техніки.

Особливості юридико-мовної форми кодифікаційної техніки виявляються у прийомах уніфікації термінології та стандартизації мовних форм [12, с. 162]. Зміст перших полягає в однозначності поняття в межах термінологічної системи. Термін повинен відповідати тільки одному поняттю. В кодифікованих актах мають даватися найбільш загальні визначення понять, що даються в інших нормативно-правових актах [12, с. 162]. Завдання других – забезпечити використання у кодифікованих актах стереотипних фраз і висловів, сталих мовних конструкцій, мовних штамів, стійких словосполучень тощо [12, с. 162]. Водночас науковці, характеризуючи мовні правила нормопроектної техніки, вказують на такі вимоги до мови нормативно-правових актів, як одноманітність [17] та однозначність змісту [16, с. 250], стереотипність [21, с. 5] і стандартизованість [16, с. 250].

Крім того, у виданих різними органами української держави методичних рекомендаціях щодо використання нормопроектної техніки серед вимог, яким повинна відповідати юридична термінологія, зазначаються і такі, як уніфікованість [14] і стандартизованість [15].

Зазначене вказує на те, що юридико-мовні форми кодифікаційної техніки, принаймні формально, не відрізняються від мовних засобів нормопроектної техніки.

Юридико-логічні форми кодифікаційної техніки охоплюють такі прийоми, як інвентаризація, ревізія, кількісне та якісне спрощення, аналогічне розповсюдження, логічна концентрація, систематичне розташування матеріалу, тричленна структура правової норми тощо [12, с. 162–165]. Зіставивши їх із системою логічних вимог і логічних правил, які використовуються під час створення проектів нормативно-правових актів, можна, звичайно, побачити певні відмінності. Однак, коли йдеться про інвентаризацію та ревізію, то, видається, це невід’ємні складові правотворчого (навіть частіше правозастосувального) моніторингу, що передують створенню проектів нормативно-правових актів. Так, коли йдеться про створення нового основного закону держави, на нашу думку, практично усі названі логічні прийоми знаходять своє практичне застосування. Різниця виявляється не у прийомах, а в механізмі їх використання: наприклад, інвентаризація під час кодифікації стосується низки нормативно-правових актів, об’єднаних єдиним предметом правового регулювання; у випадку із конституцією – насамперед діючої конституції (хоча, звичайно, не залишається поза увагою й конституційне законодавство).

Це дає підстави стверджувати, що логічні форми кодифікаційної техніки загалом співзвучні із логічними правилами нормопроектної техніки, тому окремої юридичної регламентації не потребують.

У статті 1 проекту Закону України «Про нормативно-правові акти» [10] дається визначення кодексу, кодифікації та консолідації. Водночас у розділі III «Техніка нормопроектування» проекту увага звертається лише на особливості структури кодексу. Про особливості інших компонентів техніки, що використовуються під час розробки



кодексів, не йдеться. Такий підхід, на нашу думку, заслуговує на увагу у зв'язку із тим, що стосовно змістовних засобів нормопроєктувальної техніки, яка використовується під час створення нормативно-правових актів однакової юридичної сили (наприклад, законів і кодексів), розбіжності не повинні виникати (в іншому випадку виникатимуть передумови для колізій між нормативно-правовими приписами цих нормативно-правових актів). Наприклад, підстави, вимоги, правила та інше дефінування юридичних термінів. Якщо зіставити визначання понять, які даються у статті 14 Податкового кодексу України, та визначення термінів, закріплене у статті 1 Закону України «Про громадянство України», то принципову різницю між їх формальними характеристиками не побачимо.

У пошуках особливостей кодифікаційної техніки науковці аналізують праці І. Бенґама, вказуючи на сформульовані у них основні прийоми кодифікаційної техніки. Такими прийомами є те, що: статті засновані на одному нормативно-правовому акті, викладаються тими ж словами без змін; статті, засновані на декількох актах, викладаються словами найбільш важливого й об'ємного з них із доповненнями і поясненнями з інших актів; кожна стаття повинна містити інформацію про закони та підзаконні акти, на яких вона заснована; складні тексти скорочуються, спрощуються, робляться зрозумілими без спеціальних роз'яснень [12, с. 143]. У першій половині XIX століття (період формування цієї наукової теорії) ці правила були, без сумніву, актуальні. В умовах сьогодення, коли майже усе поточне законодавство формується на основі уже діючих правових актів, ці правила характерні для правотворчої діяльності загалом, або ж видаються не до кінця зрозумілими (йдеться про правило, відповідно до якого кожна стаття повинна містити інформацію про закони та підзаконні акти, на яких вона заснована).

На нашу думку, відмінностей між засобами нормопроєктувальної та кодифікаційної технік, які використовуються для формування змісту законів і кодексів, не може бути. Відмінності ймовірні лише щодо тих засобів, які слугують основою для форми нормативно-правового акта – структурних й реквізитних. Розглянемо і з'ясуємо наявність чи відсутність таких особливостей кодифікаційної техніки.

Прийоми і правила структурування кодифікованих актів активно досліджують сучасні науковці. В. Н. Барсукова пропонує розмежовувати їх на дві категорії: а) безпосередньо застосовувані під час структурування кодифікованих актів (визначеність і однорідність регульованих актом відносин, уніфікованість його структури і форми, поділ на розділи, глави, тощо); б) безпосередньо не пов'язані зі структурою, але такі, що впливають на її вибір (економічність, точність, ємкість нормативного матеріалу, зрозумілість і доступність мови кодифікаційного акта та інше) [4, с. 96]. Після ознайомлення з ними одразу ж виникає питання, чи відрізняються вони від правил структурування законів та інших нормативно-правових актів? Зіставивши їх із детальним описом структурних елементів законопроекту, який дається у затверджених наказом МНС України від 10.12.2007 р. № 851 «Методичних рекомендації з підготовки та оформлення проектів законів України, нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, МНС та дотримання правил нормопроєктної техніки», робимо висновок, що практично нічим.

А де ж особливості структури кодексу? Розробники проекту Закону України «Про нормативно-правові акти» у статті 11 «Кодекс та особливості його структури» вказують, що кодекс складається із розділів і глав. Окремий кодекс може складатися із книг, які поділяються на розділи і глави. Кодекс може складатися із Загальної та Особливої частин. Зазначається, що повинні містити ці частини. Закони відповідно до статті 10 «Структура закону» цього законопроекту також можуть складатися з розділів і глав. Тому



особливостями структури кодексу можна вважати те, що кодекс може складатися із книг, Загальної та Особливої частин.

Про вимоги до структури проектів кодексів йдеться у розділі III «Підготовка законопроекту» згаданих методичних рекомендацій. Виокремлено такі особливості проекту кодексу: 1) законопроект, який об'єднує і систематизує норми права, що належать до певної галузі законодавства, і має на меті регулювання відповідної сфери суспільних відносин у цій галузі, може бути підготовлений у вигляді кодексу; 2) в окремих випадках у вигляді кодексу може готуватися проект, що регулює підгалузі права; 3) проект кодексу може складатися із Загальної та Особливої частин. Указані пункти 1 та 2, на нашу думку, стосуються не стільки структури кодексу, скільки його змістовної складової (критеріїв об'єднання нормативно-правових приписів у кодифікованих актах). І тільки у пункті 3 йдеться безпосередньо про структуру.

На основі наведеного можна констатувати, що, попри «інтуїтивне» намагання науковців і практиків виокремити суттєві особливості структуризації кодексу (за винятком того, що він може складатися з книг, містити Загальну і Особливу частини), порівняно із законом таких особливостей сьогодні запропоновано ще небагато. Щоб підтвердити їх наявність і відшукати нові характеристики будови кодексів порівняємо структури деяких кодексів і законів. Орієнтиром оберемо складові нормативно-правового акта, на які найчастіше звертають увагу фахівці (див. таблицю № 1).

Таблиця № 1

Назва н.п.а.: кодексу закону	Структурні елементи нормативно-правового акта (н.п.а)													
	назва	пreamбула	книга	розділ	глава	стаття	частина	пункт	підпункт	абзац	прикінцеві положення	перехідні положення	додатки	інше
Податковий кодекс	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	
Кримінальний процесуальний кодекс	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	параграф
Сімейний кодекс	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-	
Кодекс про адмін. правопор.	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	
Земельний кодекс	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	
Кримінальний кодекс	+	-	-	+	-	+	+	+	-	-	+	+	-	заг. і особл. частини
Житловий кодекс	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	
Цивільний кодекс	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	
Цивільний процесуальний кодекс	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	
Господарський кодекс	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-	
Господарський	+	-	-	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	



процесуальний кодекс															
Закон «Про судоустрій і статус суддів»	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-		
Закон «Про вибори Президента України»	+	-	-	+	-	+	+	+	-	-	+	-	-		
Закон «Про вибори народних депутатів України»	+	-	-	+	-	+	+	+	-	-	+	+	-		
Закон «Про місцеве самоврядування в Україні»	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-		

За результатами порівняння можна констатувати, що суттєвих розбіжностей між структурою кодексів і законів немає. Єдине чого немає, ймовірно, не може бути у законах, – це поділу на частини, які б, своєю чергою, включали розділи чи глави. Так, Цивільний кодекс України поділяється на книги, Кримінальний кодекс на Загальну та Особливу частини. Закони частіше поділяються на розділи, і лише великі за обсягом закони, наприклад, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», у межах розділів охоплюють глави. «Обсяг» Перехідних і Прикінцевих положень кодексів значно вищий, ніж законів. Особливістю Кримінального процесуального кодексу є наявність у ньому параграфів.

У кодексах, і у законах, підпункти розглядаються як складові пунктів Прикінцевих і Перехідних положень. Наприклад, у розділі XI «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного процесуального кодексу України зазначено, що «підпункт 1 пункту 4 цього розділу втратив чинність». Тобто, якщо розділи нормативно-правових актів включають статті, які поділяються на частини, то прикінцеві та перехідні положення, що також виділяються в окремому розділі цього нормативного документа, містять пункти. Якщо зауважити, що і перехідні та прикінцеві положення також містять нормативно-правові приписи, то такий підхід, видається, не зовсім зрозумілий і потребує нормативної регламентації.

Частини статей у «сучасних» кодексах позначаються арабськими цифрами. Однак їх нумерація може бути різною. Так, у Кримінальному процесуальному кодексі України – цифрами у порядку зростання (1, 2, 3), а у Податковому кодексі України позначення частини включає номер статті, відтак через крапку номер частини (1.1, 1.2, 1.3). Немає практики позначення частин статей у «старіших» кодексах, наприклад, Кодексі України про адміністративні правопорушення та Земельному кодексі України. Стосовно пунктів, підпунктів, абзаців простежується плуралізм – не позначаються ні частини, ні пункти, ні підпункти, ні абзаци (наприклад, Господарський процесуальний кодекс України), пункти у частинах статей позначаються арабськими цифрами з дужками (наприклад, Кримінальний кодекс України), абзаци у частинах статей є, однак номерами не позначаються (Цивільний кодекс України).

За таких обставин і науковцям, і практикам інколи навіть складно зробити посилання на використовувані нормативно-правові приписи. Наприклад, як назвати структурні частини статей 6, 12, 49, 67 Господарського процесуального кодексу України (у різних статтях (див. 6 і 55) чи навіть одній статті (див. 84) частини тексту позначаються по-різному).

Вочевидь, доцільно уніфікувати різну практику та підходи до позначення



складових статті нормативно-правового акта і нормативно закріпити порядок їх нумерації.

Зазначене вказує на необхідність нормативного закріплення правил поділу частин тексту кодексів й інших нормативно-правових актів і правил їх позначення загалом (що й пропонується в проектах законів про нормативно-правові акти).

До системи формальних характеристик нормативно-правового акта, зокрема кодексу, належать його реквізити. До реквізитів науковці відносять: назву виду нормативно-правового акта, назву органу, що його видав, назву акта, дату прийняття і номер (титульна частина); місце видання, дату підписання, посадову особу, яка підписує, підпис (кінцева частина нормативно-правового акта), реєстраційний номер. Якщо зіставити реквізити кодексу, наприклад Земельного кодексу України, із реквізитами закону, наприклад Закону України від 08.09.1999 р. № 1019-XIV «Про оренду землі», можна зауважити, що різниця між ними лише у назві: кодекс – закон. Це видається правильним, оскільки кодекс є одним із різновидів закону за юридичною формою вираження [13, с. 221]. Це сьогодні є загальновизнаним постулатом, й, вочевидь, зосереджувати увагу на тому, що назва кодексу обов'язково повинна містити термін «кодекс», а закону – «закон», немає необхідності.

На основі наведеного можна констатувати можливість введення в проєктований Закон України «Про нормативно-правові акти» окремих статей, які б окреслювали особливості кодифікаційної техніки та технології. Однак одразу виникає питання: що саме має бути включено? Є. А. Гетьман зазначає, що особливості кодифікації поділяються на дві групи: ті, які притаманні виключно кодифікаційній діяльності як різновиду нормотворчості, та ті, які характеризують кодифікацію як одну з форм систематизації, та дає їх перелік [7]. Переглянувши запропоновані науковцем особливості, можна зауважити, що суттєвих відмінностей між ними немає (як і між запропонованими автором принципами кодифікації та загальновизнаними принципами правотворчості).

Висновки. Отож, питання техніко-технологічних особливостей кодифікації та їх нормативного закріплення, на нашу думку, сьогодні певною мірою невирішене й потребує окремого дослідження, яке повинно охоплювати: вивчення природи технології створення різних видів кодифікованих актів; характеристику засобів нормопроектної техніки, що використовуються під час їх створення; виявлення відмінностей між засобами, правилами та прийомами кодифікації та іншими видами законодавчої діяльності.

З огляду на результати здійсненого наукового пошуку (які, вочевидь, дискусійні через обмежені параметри), вважаємо, що сьогодні на нормативному рівні має бути зафіксовано визначення кодексу та кодифікаційної техніки, відображено особливості кодифікаційної техніки порівняно із технікою створення інших нормативно-правових актів. До таких особливостей належить те, що кодекс може складатися із книг, Загальної та Особливої частин.

Список використаних джерел

1. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: textbooks.net.ua.
2. Алексеев С. С. Общая теория права: учебник / С. С. Алексеев. – М.: Проспект, 2008. – 576 с.
3. Арзамасов Ю. Г. Мониторинг в правотворчестве: теория и методология / Ю. Г. Арзамасов, Я. Е. Наконечный. – М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2009. – 196 с.



4. Барсукова В. Н. Основы структурирования кодифицированных актов / под ред. И. Н. Сенякина. – М.: Статут, 2011. – 207 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Перун, 2007. – 1736 с.
6. Вказані ознаки пропонуються різними дослідниками даної проблематики і зазначаються в праці Чашина А. Н. Теория юридической систематизации / А. Н. Чашин. – М.: Дело и Сервис, 2010. – С. 57, 63.; Їх перелік також дається українськими правознавцями (див. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемчушенко, О. І. Ющик, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 89).
7. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: поняття, особливості, види: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права. – Х., 2010. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lawbook.org.ua/.../678-getman-evgen-anatolijovich-kodifikatsiya-zakon.
8. Див., наприклад, Керимов Д. А. Законодательная техника: научно-методическое и учебное пособие / Д. А. Керимов – М.: Норма, 2000. – С. 84.; Ромашов Р. А. Теория государства и права / Р. А. Ромашов. – Питер, 2006. – С. 157.; Алексеев С. С. Общая теория права: учеб. / С. С. Алексеев. – М.: Проспект, 2008. – С. 472.; Арзамасов Ю. Г. Мониторинг в правотворчестве: теория и методология / Ю. Г. Арзамасов, Я. Н. Наконечный. – М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2009. – С. 143.; Чашин А. Н. Теория юридической систематизации / А. Н. Чашин. – М.: Дело и Сервис, 2010. – С. 25–26.; Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемчушенко, О. І. Ющик, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 145.
9. Див., наприклад, Кашанина Т. В. Юридическая техника: учебник / Т. В. Кашанина. – М.: Эксмо, 2007. – 512 с.; Керимов Д. А. Законодательная техника. Научно-методическое и учебное пособие / Д. А. Керимов – М.: Норма, 2000. – 127 с.; Барсукова В. Н. Основы структурирования кодифицированных актов / под ред. И. Н. Сенякина. – М.: Статут, 2011. – 207 с.
10. Див. проект Закону України «Про нормативно-правові акти», внесений народним депутатом України Ю. Мірошниченком (реєстр. № 7409 від 01.12.2010 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/.../JF5PT00I.html.
11. Кашанина Т. В. Юридическая техника: учебник / Т. В. Кашанина. – М.: Эксмо, 2007. – 512 с.
12. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемчушенко, О. І. Ющик, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 208 с.
13. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник / Л. А. Луць. – К.: Атіка, 2010. – 412 с.
14. «Методичні рекомендації щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки», схвалені постановою колегії Міністерства юстиції України від 21.11.2000 р. № 41.
15. «Методичні рекомендації з підготовки та оформлення проектів законів України, нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, МНС та дотримання правил нормопроектної техніки», затверджені наказом МНС України від 10.12.2007 р. № 851.

16. Москалькова Т. Н. Нормотворчество: научно-практическое пособие / Т. Н. Москалькова, В. В. Черников. – М.: Проспект, 2011. – С. 250.
17. Общая теория государства и права. Академический курс. Том 2: Право / отв. ред. М. Н. Марченко. – М. : Норма, 2007. – С. 524; Пособие по законотворчеству: канадский опыт для России / под ред. С. В. Кабышева. – М.: Формула права, 2009. – С. 79–87.
18. Опис наукових позицій щодо стадій кодифікації дається у монографії «Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка» / Ю. С. Шемчушенко, О. І. Ющик, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – С. 146–147.
19. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник / П. М. Рабінович. – Львів: Край, 2008. – 224 с.
20. Риндюк В. І. Проблеми законодавчої техніки в Україні: теорія та практика / В. І. Риндюк. – К. : Юридична думка, 2012. – 272 с.
21. Риндюк В. І. Техніко-юридичні помилки в нормативно-правових актах: поняття та види // Держава і право. Випуск 57. – Київ, 2012. – С. 5.
22. Чашин А. Н. Теория юридической систематизации / А. Н. Чашин. – М. : Дело и Сервис, 2010. – 208 с.

Косович В. М. Кодификационная техника как средство усовершенствования нормативно-правовых актов Украины

В статье кратко рассмотрена кодификация как разновидность систематизации нормативно-правовых актов, которая используется для их усовершенствования. Обращено внимание на соотношение кодификационной и правотворческой техники. Проанализированы выделенные учеными технико-технологические особенности кодификации. Предложены направления их нормативного закрепления.

Ключевые слова: систематизация законодательства, кодификация нормативно-правовых актов, кодификационная техника.

Kosovych V. M. Codification technique as a means to improve the legal acts of Ukraine

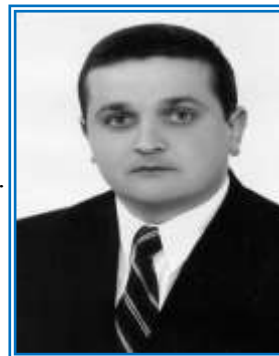
The paper briefly considered as a kind of systematic codification of regulations used to improve them. Consider the relevance of codification and normoproektnoyi technology. Analyzed by scientists technical and technological features of codification. Directions of regulatory consolidation.

Key words: systematization legislation, codification of legal acts, codification technology.



УДК 340.12

Луцький Мирослав Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри філософії права
та юридичної психології
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ФОРМУВАННЯ ІДЕЙ ФЕДЕРАЛІЗМУ У ГАЛИЧИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ У ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗУНР

У статті досліджуються фактори формування ідей федерації Австрії та ЗУНР та передумови цих федеративних відносин. Особлива увага звертається на причини невдалих спроб Галичини у створенні автономії та дається оцінка діям українських парламентарів у створенні передумов для можливого оформлення федеративних відносин між Австрією та ЗУНР.

Ключові слова: ЗУНР, федерація, автономія, парламентарі, Головна Руська Рада.

Постановка проблеми. Історичний період перебування українських земель під короною Австрії є важливою складовою історії не тільки Західноукраїнських земель, а і цілої України. Наукова актуальність теми визначає малодослідженість цієї сторінки життя західноукраїнських земель, та беззаперечно важливий факт в історії становлення незалежної України. Соціальна значимість дослідження полягає у можливості порівняння поглядів та позицій очільників ЗУНР щодо визначення зовнішньої та внутрішньої політики держави з Наддніпрянською Україною у роки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження даного питання в правовій науці України не відбулися в повній мірі. Існує необхідність та актуальність в подальшому вивченні політико-правових ідей українців у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., яка полягає в практичній вагомості, у формі впливу на подальше правове бачення України.

Окремі питання цієї тематики досліджували та присвячували їм свої праці такі вчені: А. Великий, В. Довгопол, В. Домашевський, І. Кузич-Березовський, І. Нагаєвський, Л. Цегельський, С. Ярославин та ін.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний теоретико-правовий огляд формування ідей федералізму у політико-правовій діяльності ЗУНР, визначення передумов цього та перспективи практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення та розвиток ідей федералізму в роки існування ЗУНР не було явищем новим. Ідеї федералізму визрівали в галицькому суспільстві з середини ХІХ ст. і були зумовлені рядом історичних причин. Так, формування перших федеративних ідей українців виникли в роки «Весни народів» 1848-1849рр. Ідеї українців в Австрійській державі представляла тоді Головна Руська Рада, заснована 2 травня 1848 року у Львові. Маніфестом від 10 травня 1848 року Рада



проголосила приналежність українського населення Австрії до національної єдності з усім українським народом царської Росії.

Вирішальним фактором до такого рішення став твір одного з її членів, отця Василя Падолінського «Голос Перестороги». Автором цієї праці ще в 1846 році було розглянуто чотири політичні концепції: українсько-польську, українсько-австрійську, українсько-московську та самостійницьку і висновком цього стало рішення, що українцям усіх земель необхідно об'єднатися та розвивати одну державну організацію для свого народу [7].

Беручи до уваги ідеї В. Падолінського та конкретну історичну обстановку, що складалася для українців Галичини, представники Головної Руської Ради, яку очолював єпископ УГКЦ Григорій Яхимович, взяли участь у слов'янському з'їзді в Празі в червні 1848 року, приєднавшись до федеративних змагань, ідею яких висунув чех Ф. Палацький.

Позитивні результати принесли перші революційні події, які відбулися в Австрійській монархії. 16 квітня 1848 року указом цісаря було скасовано панщину та проголошено Конституцію (25 квітня 1848). Крім того, відбулося скликання парламенту, до якого від українців увійшло 39 послів (парламентарів), які «приєдналися до змагань за права, за які виступили інші народи. Вони домагалися виділення Галичини, Закарпаття і Буковини в окремий коронний край при федеративній перебудові держави Габсбургів, і цю вимогу обстоювали послі в першому австрійському парламенті» [2, с. 116].

Здобутки революції виявилися нетривалими і у 1849 році революційні рухи було придушено, Конституцію скасовано і зроблено спробу повернутися до абсолютизму.

Загалом до прийняття у 1861 р. чергової Конституції Австрії ситуація для української нації залишалася нестабільною.

Ідея федералізму залишилася і частково знайшла своє втілення саме в Конституції 1861 року. Для Галицьких земель ця Конституція давала автономію з власним сеймом та депутатами до австрійського парламенту. Вже на 1861 рік Галичина мала 49 депутатів у нижній палаті, а Галицький митрополит був депутатом вищої палати парламенту – Палати панів.

Не зважаючи на це, українці продовжували політичну боротьбу. Здебільшого це відбувалось через те, що такого роду неповна автономія не забезпечувала всіх політичних прав населення. І тому така політична боротьба відбувалася у формі створення й діяльності політичних партій, боротьбою за відкриття різних навчальних закладів та розширення виборчих прав українців.

Ідея федералізму в кінці XIX століття мала доволі незрозумілий характер. Це пов'язано з оточенням цісаря, яке ділилося на дві великі групи. Одна група підтримувала правлячого австрійського імператора Франца-Йосифа I, зберігаючи імперію незмінною, а друга, підтримуючи наступника австрійського престолу Франца-Фердинанда, обговорювала питання федеративного устрою Австрії. Проте в Галичині в цей час з'являються роботи, які чітко висловлюють національні прагнення українців. Це, зокрема, «Ukraina ingredenta» Юліана Бачинського (1895 р.), «Самостійна Україна» Миколи Міхновського (1900 р.), та «Русь-Україна і Московщина-Росія» Лонгіна Цегельського (1901 р.) [5, с. 43]. Цими працями проголошувалася ідея утворення самостійної соборної держави в Україні. Такі далекосяжні стратегічні плани політичної еліти, вимагали відповідних тактичних дій, які б допомогли українцям вистояти та зберегти свою національну ідентичність.

До такої ідеї федералізму айстро-угорські чиновники ставилися по-різному. Щодо польської державної еліти, то для них це була перешкода приєднати Галичину до майбутньої Польської держави. Політика царської Росії була аналогічна Польській.



Австрійські урядові кола сприймали цю ідею також по-різному: з однієї сторони, боялися приєднання Галичини до Росії, а з іншої – розуміли, що піти на певні поступки українцям їх змусить саме життя. Тому, відповідно, урядовий табір Австрії розділювався на дві протилежні групи.

З початком XX ст. питанням федерації від української сторони займалися послі-українці до австрійського парламенту: отець Й. Фолис, М. Василько, д-р О. Романчук, д-р І. Горбачевський, д-р Є. Петрушевич, д-р К. Левицький, д-р Л. Цегельський, Галицький митрополит УГКЦ А. Шептицький та ін. [3, с. 194].

Варто звернути особливу увагу на вплив капітана австрійського Генерального штабу Василя Урбановича (уродженця Галичини) на формування українофільських позицій в австрійського принца Франца-Фердинанда, який був «завзятим українофілом» [6, с. 45].

Документи австрійського архіву свідчать, що коли архикнязь Фердинанд почав викладати у Вищій військовій академії у Відні, то заприятелював з капітаном Урбановичем. Ця дружба закінчилася в 1914 році, коли Урбанович побачив з другої машини смерть свого друга Франца-Фердинанда в Сараєві. Саме через капітана фон Урбановича, як іменує його віденський архів, тягнулися ниточки неофіційних переговорів, які вели українці з австрійськими урядовими чинниками.

Під час Балканської війни в 1912 році Франц-Фердинанд вів попередні переговори з багатьма прихильниками ідеї федеральної перебудови Австрії: чехами, словенцями, хорватами тощо. Зрештою, його зацікавила позиція українців. Через о. Йосипа Фолиса принц Фердинанд вирішив дізнатися про неї. Посол Фолис доручив це зробити авторові праці «Русь-Україна і Московщина-Росія», послові з Галичини Лонгинові Цегельському. Через кілька днів вимоги українців, написані німецькою мовою, були передані через канцлера графа Мерана Францу-Фердинандові. У цих вимогах було викладено такі позиції федералізму: українці в Австрійській федерації дістають автономію з окремим сеймом, депутати від українців до австрійського парламенту вирівнюються в правах з парламентарями інших народів, дістають право мати свої військові частини з українськими відзнаками та інше.

Капітан фон Урбанович згадував, що коли наступник престолу запитав його, хто б міг очолити ці українські військові частини, то він порадив йому генерала Станіслава Шептицького. Архикнязь з вдовolenням погодився на кандидатуру генерала Шептицького, і почалися таємні паради над здійсненням федерації Австрії.

С Шептицький в ранзі капітана був військовим аташе при російській армії під час японсько-російської війни. Засвоївши японську тактику тієї війни, він почав застосовувати її в австрійській армії і мав велику довіру архикнязя Фердинанда та австрійського генерального штабу» [4, с. 257-259].

Дані плани щодо співпраці не проіснували довгий час, так як швидко стали відомі в Росії. Царський уряд дуже боявся будь-яких поступок українцям в Австро-Угорщині, тому що подібних привілеїв могли вимагати тоді й українці в Наддніпрянщині.

Питання про федеральну перебудову Австро-Угорщини загострилися ще більше під час Балканської війни. Росія не бажала поступок Австрії українському населенню. На рішення австрійської влади дозволити відкриття українського університету в Східній Галичині з 1 вересня 1916 року, російський посол у Відні в ноті протесту заявив, що в разі відкриття такого університету для українців у Львові, Росія оголосить Австрії війну [5, с. 45].



Також небезпечною для російських планів щодо Галичини була особа наступника Франца-Фердинанда. Дослідник цієї проблеми в діаспорі І. Кузич-Березовський пише: «Вже добре відомо, що вбивство Франца-Фердинанда в Сараєві було здійснено з наказу Москви і за російські гроші» [4, с. 263].

Щодо української сторони, то похибка щодо стратегічних планів сталася саме у внутрішній політиці. Коли Австрійський уряд, оголосив про запис добровольців до українських військових частин, в австрійських урядових колах постало питання про військового командира для них. Вибір впав на генерала С. Шептицького. Керуючись лише вузько партійними інтересами, а не здоровим глуздом та стратегічними й тактичними розрахунками, посол до австрійського парламенту, радикал К. Трильовський категорично запротестував проти кандидатури С. Шептицького. Таке нерозумне рішення і було першою фатальною помилкою в стратегії української державності.

Як видно із спогадів капітана фон Урбановича, С. Шептицький у приватних розмовах із ним ніколи не цурався свого українського родоводу, а при повідомленні, що йому у федеративній Австрії можуть довірити командувати українськими військовими частинами, заявив, що «це було би для нього великим довір'ям і честю» [4, с. 259].

Українські політики, у тому числі й фон Урбанович, прекрасно розуміли, що в стратегічних планах державності такий командир українських військових частин в австрійській армії за сприятливих обставин міг би стати головнокомандувачем української армії. На той час кандидатура С.Шептицького підходила для такої посади найкраще: він мав вищу військову освіту, був братом митрополита УГКЦ, мав титул графа, служив в австрійському генштабі і виявляв готовність повністю віддатися українській справі.

Але не тільки особисті якості мали перевагу саме для кандидатури Станіслава Шептицького. Коли почалася Перша світова війна, українських офіцерів та старшин до складу австрійської армії входило небагато, і ті були розкидані по її різних діючих частинах. Непідготовлені українські добровольці потребували старшин й офіцерів-кадровиків. У випадку якщо на чолі УСС був генерал С. Шептицький, то під його команду пішли б і українські добровольці і кадрові австрійські офіцери – чехи, словаки, хорвати. Таким чином, був би підготовлений і вишколений кістяк українських військових частин, які в майбутньому не тільки не стали б гарматним м'ясом у Першій світовій війні, але й ядром української армії.

Але цього не врахували українські радикали-соціалісти, які виступили проти кандидатури генерала Шептицького. За пропозицією К. Трильовського українські військові частини очолив відставний лейтенант, прекрасний педагог і вихователь (але не фахівець військової справи і не стратег) директор Рогатинської гімназії М. Галушчинський. Жоден австрійський офіцер-кадровик не захотів піти під командування лейтенанта запасу. Цим скористалися австрійці та поляки.

Це потягнуло за собою ряд негативних для української сторони моментів. Австрійці дали 18 українців-офіцерів та старшин (у тому числі й запасу) для українських стрільців, а поляки, знаючи, що австрійці радикалам не довіряють, зробили у Відні все можливе, щоб українських військових частин не було зовсім. Ситуація загострилася ще більше із смертю Франца-Фердинанда. Разом із його смертю українські урядовці втратили вплив на австрійські офіційні кола.

Внаслідок таких прорахунків українці дістали тільки один Легіон Українських Січових Стрільців чисельністю 2,500 осіб. Обидві помилки радикалів проявилися у 1918 р.: по-перше, мала кількість стрільців не дала змоги утримати Львів; по-друге, вони



прибули запізно, і поляки до того часу вже мали свою армію, яка чисельно переважала стрільців [11, с. 28].

Перша світова війна, перевернула плани українців, залишивши для них найстрашніші наслідки: тисячі розстріляних і замордованих; пограбовані бібліотеки й архіви, знищені українські товариства й репресовану українську інтелігенцію [6, с. 42].

Після смерті цісаря Франца-Йосифа I австрійський престол зайняв його син Карл Габсбург, який мав постійні контакти з українськими парламентарями у Відні. Тому вже із середини 1916 року знову почалися напівофіційні переговори щодо ідеї федералізму на теренах імперії.

5 листопада 1916 року українські парламентарі у Відні самоліквідували Українську Загальну Раду, а «керівництво українськими парламентарями у Відні К. Левицький передав послові д-ру Євгену Петрушевичу, який більше орієнтувався на свої власні сили, тобто на самостійницький, але досить обережний курс» [6, с. 62]. Приводом до цього стала домовленість німецького кайзера Вільгельма II та австрійського цісаря Франца-Йосифа I про відновлення Польської держави та її формальне проголошення. Після формального проголошення держави польські політичні лідери повели шалену агітацію проти ідеї Української Держави, внаслідок чого почалася боротьба всіх польських сил і засобів за прилучення Східної Галичини до складу Польщі [6, с. 61].

Залишаючись все ще в складі Австро-Угорщини українські послы, які діяли в австрійському парламенті, почали активніше захищати українську ідею. 30 травня 1917 р. Є. Петрушевич зробив у парламенті заяву, що землі колишнього Галицько-Волинського королівства є українськими, а тому ніяким чином не можуть увійти до складу Польської держави проти волі українського народу, бо це буде явним насиллям над принципом самовизначення народів. Приводом до цього стало взяття влади в Києві Центральною Радою, яка довго не мала визначеного політичного курсу. Власне після цієї події українців політична ситуація круто змінилася.

Остаточо до ідеї федералізму австрійське керівництво повернулося аж весною 1918 р. Заслугою цього стали декілька факторів. Після проголошення автономії УНР у складі Росії посол К. Левицький 19 грудня 1917 р. наголосив, що «Галичина творить неподільну і непозбутню спадщину української нації і тому може або в цілості залишитись при Австрії, або так само в цілості з'єднатись з Українською Народною Республікою, що відповідало б ідеалові української нації» [6, с. 63].

Тим часом посол митрополит А. Шептицький у Палаті панів наголосив, що якщо Австрія не врахує прав українського народу, то українці змушені будуть звертатися до міжнародного трибуналу.

Вже на переговорах у Бресті деякі країни готові були визнати незалежну Україну, але до цього на той час уряд УНР був, з певних причин, неготовий. Тільки коли Троцький та іноземні послы (генерал Гофман) заявили, що готові вести переговори із суверенною державою, Центральна Рада заднім числом прийняла IV Універсал про самостійність України.

Молодий цісар Карл вирішуючи питання майбутньої перебудови держави неодноразово вів переговори з українськими послами, зокрема з віце-президентом австрійського парламенту І. Романчуком, міністром охорони здоров'я І. Горбачевским, Є. Петрушевичем, К. Левицьким, членом Палати панів митрополитом А. Шептицьким тощо. Усі представники від різних народів рекомендували цісареві Карлові I змінити державний устрій, увівши цісарським едиктом федеральну конституцію. Цю ідею підтримали представники словенців, хорватів, українців та інших народів [10, с. 185].



Варто вточнити, що готуючи переворот весною 1918 р. серед українських представників не було жодного військового, тобто планувався чи не перший мирний переворот. Проте, уже на кінець вересня цього ж року ситуація в самій Австрії щодо плану її мирної перебудови погіршилася. Проти такої перебудови виступив чеський посол Масарик, а французький прем'єр Клемансо почав тиснути на президента Вільсона, щоб розділити Австро-Угорщину.

Зважаючи на ці умови, мова про мирний переворот вже не велася. Військовий керівник перевороту в Галичині поручник Петро Бубела з помічником сотником Любомиром Огоновським та підхорунжим УСС Дмитром Палієвим перевірили всі склади, розіслали на місця військових кур'єрів з усними інструкціями, перевірили стан усіх військових частин, призначили всіх військових комендантів на місцях, організували й підтримували зв'язок із сотнями січових стрільців, які стояли на той час у Буковині, готували детальний план захоплення Львова й околиць [10, с. 188]. Попри те, коли було вислано кур'єра на Буковину до стрільців з наказом негайно прибути до Львова, січові стрільці наказ не виконали. На це було кілька причин. По-перше, стрільці були деморалізовані соціалістичною пропагандою. По-друге, була досить складна ситуація в Буковині. По-третє, сотник Д. Вітовський не бажав виконувати накази членів конституанта (українських послів до австрійського парламенту), бо, як соціаліст, не поділяв їхніх поглядів. Ситуацію врятувало те, що Д. Вітовському запропонували посаду керівника перевороту, та Архикнязь Вільгельм Габсбург переконав Вітовського із стрільцями їхати до Львова. Але час було вже втрачено. Д. Вітовський прибув до Львова і очолив команду 30 жовтня, а вже в ніч 1 листопада відбувся у Львові переворот [8].

Як згадувалося вище ще до проголошення Конституанта та Маніфесту цісаря Австрії, питання Галичини вже розглядалося на міжнародній Брестській конференції, де під тиском Німеччини й українських представників від Центральної Ради 8 лютого 1918 року був підписаний таємний додаток, у якому Австрія погодилася до 20 липня 1918 року внести до Державної Ради проект закону про перетворення Галичини й Буковини в окремий коронний край. Цей договір підписали прем'єр Е. Зайдлер та міністр закордонних справ Австрії граф Чернін, посли в Бресті від України О. Севрюк, М. Любинецький та М. Левитський. Проте цей додаток був знищений 16 липня 1918 року заступником міністра закордонних справ Німеччини Фрайгером фон Бусше [2, с. 125].

Ще на крок до перевороту наблизилася Галичина та деякі інші народи, які разом з українцями Галичини ще недавно вели переговори про федеративну перебудову Австрії, вичікуючи слушного моменту. Посли-українці добре знали, що на території Галичини під різними приводами було багато польських військових, стояла 150-тисячна австрійсько-мадярська армія, яку не просто було нейтралізувати нашим мало чисельним військом. До того ж мадярські частини вже залишили після себе в 1917 році таку кількість невинно страчених та замордованих, що після виступу українського посла в австрійському парламенті д-ра В. Загайкевича про ці звірства заговорила вся Європа [6, с. 62].

Приводом того, що 18 жовтня 1918 р. політичні діячі Галичини створили Національну Раду у Львові та проголосили Конституанту стали два наступні моменти: перший – галичани знали про прихід до влади гетьмана Скоропадського в Наддніпрянщині, де ситуація була вкрай нестабільною, і тому не могли передбачити, якою буде реакція австрійських бюрократів на проголошення самовизначення українців; другий – політична еліта Східної Галичини готова була радше залишитися на правах автономії в складі Австрії, між попасти під владу більшовиків [9, с. 137].



У боротьбі за державність українці Східної Галичини опинилися у становищі, подібному до того, в якому перебувало українське населення на сході. Як і треба було сподіватися, поляки також претендували на Східну Галичину. Виник конфлікт між двома народами за територію. 1 листопада 1918 р. до влади в Галичині внаслідок збройного повстання прийшла Національна Рада. Вона прийняла 13 листопада Тимчасовий Основний Закон про самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської імперії й утворення на цих землях Західноукраїнської Народної Республіки. Одночасно було визначено склад уряду – Державного секретаріату. Його очолив К. Левицький (президент Ради державних секретарів). Державний секретаріат закордонних справ очолив В. Панейко.

Розв'язуючи внутрішні питання державного будівництва, уряд ЗУНР надавав виняткового значення зовнішньополітичній діяльності. Вона зводилася до двох основних напрямів: 1) відносини з Наддніпрянською Українською Народною Республікою; 2) визнання ЗУНР іншими державами, передусім Антантою.

Головною метою ЗУНР було досягнення державного об'єднання з іншими територіями української нації, по-перше, як втілення в життя віковичного прагнення українського народу до державної єдності, а по-друге, як засіб об'єднати сили в боротьбі проти експансії Польщі на українські землі. Такі устремління збігалися з інтересами УНР, бо Директорія теж розраховувала на допомогу у розв'язанні політичних і державних проблем. Дипломатичні відносини з УНР завершилися підписанням 1 грудня 1918 р. у Фастові передвступного договору. Він був схвалений 3 січня 1919 р. Українською Національною Радою у Станіславі, а 22 січня 1919 р. на Софійській площі в Києві делегати ЗУНР привселюдно і в присутності представників інших країн обмінялися відповідними грамотами з керівництвом УНР про злуку УНР і ЗУНР [1].

Варто все ж таки зазначити, що старання українського народу принесли позитивний результат, але не на тривалий час. У Відні Петрушевичу таки вдалося добитися того, що прем'єр-міністр Австрії Лямаш відіслав телеграмою до австрійського намісника Львова наказ передати владу українцям, але поляки його перехопили, тому позитивно доля українців не вирішилася [11, с. 28].

Висновки. Таким чином, розкриваючи поставлену мету можна прийти до таких висновків:

1. Ідеї оформлення федеративних відносин Галичини та Австрії були зумовлені політичною ситуацією 2 пол. XIX – початку XX ст., початком яких стали події 1948–1949 рр., які в історії носять назву «Весна народів»;

2. У роки Першої світової війни та діяльності ЗУНР відбуваються перші дієві кроки в реалізації планів на федерацію з Австрією, що, незважаючи на це, не дає очікуваних результатів;

3. Неспроможність реалізації федеративних ідей у роки ЗУНР була зумовлена в основному розбіжностями українських парламентарів у внутрішній політиці.

Список використаних джерел

1. Дипломатична діяльність ЗУНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/10/1036.html>.
2. Великий А. З літопису християнської України / А. Великий. – Т. VIII. – Рим: Вид-во ОО. Василян, 1976. – 279 с.
3. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.



4. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії У країни / І. Кузич-Березовський. – Детройт, 1962. – 320 с.
5. Мацькевич М. Політико-правові підстави та передумови для можливого оформлення федеративних відносин між Австрією та ЗУНР / М. Мацькевич. – К. : Юридична Україна, 2010. – С. 41-48.
6. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – Київ, 1993. – 413с.
7. Падолінський В. Слово перестороги / Переклад з польської Ф. І. Стеблія. – Сянок, 1848 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/perestor/sloworus.htm>.
8. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Злука УНР і ЗУНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histua.com/istoriya-ukraini/novitnij-chas/progoloshennya-zunr-zluka-unr-i-zunr>.
9. Рибалка І., Довгопол В. Історія Української РСР: Епоха соціалізму / І. Рибалка, В. Довгопол. – К.: Вища шк., 1982. – 640 с.
10. Цегельський І. Від легенд до правди / І. Цегельський. – Філадельфія, 1960. – 313 с.
11. Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-1923 рр. / С. Ярославин. – Філадельфія, 1956.

Луцкий М. И. Формирование идей федерализма в Галиции во второй половине XIX – начале XX в. и их реализация в политико -правовой деятельности ЗУНР

В статье исследуются факторы формирования идей федерации Австрии и ЗУНР и предпосылки этих федеративных отношений. Особое внимание обращается на причины неудачных попыток Галичины в создании автономии и дается оценка действиям украинских парламентариев в создании предпосылок для возможного оформления федеративных отношений между Австрией и ЗУНР.

Ключевые слова: ЗУНР, федерация, автономия, парламентарии, Главная Русская Рада.

Lutsky M. I. Forming ideas of federalism in Galicia in the second half of XIX – early XX century and implementation of political and legal activities ZUNR

This paper investigates the factors forming ideas Federation Austria and ZUNR and preconditions of federal relations. Particular attention is paid to the causes of failures in establishing the autonomy of Galicia and assesses the actions of Ukrainian parliamentarians in creating conditions for the possible execution of federal relations between Austria and ZUNR.

Key words: ZUNR, federation, autonomy, parliamentarians, Supreme Ruthenian Council.



УДК 340.12

Кушакова-Костицька Наталія Вадимівна,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ,
старший науковий співробітник,
заслужений юрист України



ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: УКРАЇНСЬКА ПЕРСПЕКТИВА

У статті розглянуті проблеми, пов'язані із розвитком інформаційного суспільства і збереженням національної ідентичності, включаючи особливості цього процесу в сучасному українському суспільстві. Визначені фактори розвитку інформаційного суспільства, які безпосередньо впливають на національну й індивідуальну свідомість і сприяють їх оптимальній взаємодії. Проаналізовані можливі позитивні і негативні тенденції при подальшій інформатизації і глобалізації сучасного суспільства, зокрема, його культурна, економічна, національна, політична уніфікація, а також її наслідки для України.

Ключові слова: інформатизація, інформаційне суспільство, інформаційні технології, глобалізація, національна ідентичність, культурна ідентичність, національна свідомість.

Постановка проблеми. Кінець двадцятого сторіччя ознаменувався процесом переходу від індустріального до інформаційного суспільства. Насамперед це стосується країн Західної Європи, США, Японії, Китаю та деяких інших технологічно розвинутих країн та регіонів. Характерною рисою цього переходу стала духовна криза, пов'язана з відсутністю чіткої ідеологічної орієнтації, коли сенс життя кожному і всім надає певна ідея, виправдовуючи всі труднощі земного існування. При цьому характерною особливістю стає проблема збереження національної ідентичності, що виникла через неминучу уніфікацію віртуального простору Інтернет, використання англійської мови як міжнародної (особливо в контексті застосування інформаційних технологій (ІТ)), появи певних соціально-культурологічних «позанаціональних» тенденцій. Це стосується таких явищ, як формування так званої «масової культури», яка носить антинаціональний характер, і її розповсюдження засобами масової інформації, в першу чергу завдяки надзвичайному розвитку ІТ. Сумнозвісними наслідками є фактичне знищення національних кінематографів, літератури, телебачення та інших джерел інформації із характерними ознаками певного етносу, народності, нації.

Ці процеси не минули і схід Європи – більшості постсоціалістичних країн, де теж активно відбувається процес інформатизації суспільства. У зв'язку з цим специфічних ознак набуває і східноєвропейська ментальність, зокрема українська. Ця нова ментальність формується на новій прозахідній культурологічній основі, оздобленій такими місцевими особливостями, як акцентуація на гумористичному та сатиричному



жанрах, тотальному пародіюванню; підвищеній увазі до теми смерті, катастроф, насилля, кінця світу; нездоровому інтересі до соціальних девіацій, маргіналів, сексуальної «свободи» та гомосексуальності, транссексуальності; запереченні наукової раціональності, містицизму, раптової (здебільшого показової) релігійності тощо [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато зарубіжних і вітчизняних дослідників займаються сьогодні вивченням питань, пов'язаних з інформаційним суспільством, частина з них приділяє увагу і проблемі збереження ідентичності. Деякі вчені розглядають проблему руйнування національної або культурної ідентичності у зв'язку з глобалізацією сучасного світу. Розвиток інформаційного суспільства і процес глобалізації економіки, культури, політики тощо, звичайно, пов'язані між собою, але не є тотожними (так само, як не тотожні поняття національної і культурної ідентичності). Отже, не зупиняючись детально на відмінностях глобалізації й інформатизації, хочу зробити акцент саме на проблемі взаємозв'язку інформаційного суспільства і національної ідентичності в українському контексті. Цьому питанню, на відміну від дослідження теорії і практики інформаційного суспільства, приділяється, на мою думку, ще досить мало уваги з боку вітчизняних та інших дослідників, хоча окремі його аспекти висвітлені такими вченими, як М. Кастельс, С. Хантингтон, М.-Л. Маршалл, Е. Дайсон [2], Ф. Уебстер [9], М. Прайс [8], І. Мелюхін [6], Ю. Павленко, Ю. Пахомов, О. Шевчук, М. Заковоротна [3] та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття основних факторів розвитку інформаційного суспільства, які безпосередньо впливають на національну й індивідуальну свідомість і сприяють їх оптимальній взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ситуація ускладнюється тотальним нав'язуванням торгової і політичної реклами (знов таки за рахунок ІТ) із суттєвою психоаналітичним підґрунтям (наприклад, реклама з елементами еротики), технології формування і нав'язування привабливого іміджу (іміджмейкерство) для обслуговування бізнесу, політики, масової культури.

Як наслідок цих процесів в нашій культурі витиснуті на периферію такі засоби інформаційного та культурного обміну, як література, театр, нарешті безпосереднє, живе спілкування. На зміну ним прийшли кіно, телебачення, Інтернет, мобільний зв'язок. Нові носії культури надзвичайно швидко розвиваються технологічно, але й досить швидко деградують змістовно. В першу чергу йдеться про акцентування на темах сексу, насилля, накопичення матеріальних благ, споживання як стилю життя, сексу та інших антидуховних тенденціях, притаманних інформаційним по формі, але капіталістичним за змістом суспільствам.

Звичайно, є і ряд позитивних моментів, які виникають завдяки новітнім ІТ. До них належать доступність інформації, швидкість її передачі, можливість зберігання і оперування великими об'ємами даних у компактній формі, можливість спілкування незалежно від відстані і державних кордонів. На жаль, вся висока технологічність сучасного інформаційного обміну поступається ще вищим темпам моральної і духовної деградації, які супроводжують процес розвитку інформаційного суспільства. І втрата національної ідентичності стає також одним з таких негативних наслідків інформатизації суспільства, хоча її можна пояснювати і розвитком всесвітнього процесу політичної та економічної глобалізації та культурної інтеграції. Розглянемо основні складові цього процесу.

По-перше, відбувається втрата мовної ідентичності: англійська мова стає все більш вживаною навіть на побутовому рівні. Крім того, має місце «американізація» національної



мови як наслідок домінування американської масової культури та використання англійської мови в галузі ІТ. Тобто виникає величезна кількість слів англійського походження в національній мові. Щодо ситуації з українською мовою, то вона ускладнюється ще її русифікацією за радянські часи.

По-друге, відбувається втрата антропологічної ідентичності внаслідок асиміляції і надзвичайного поширення пластичної хірургії. В результаті зміни зовнішності змінюється психіка і психологія людини: представник негроїдної раси намагається відчувати себе білошкірим, чоловік жінкою, невродливий вродливим і т.д. Очевидно, при суттєвих фізіологічних змінах змінюється і національна свідомість людини, адже легкість кардинальної зміни зовнішності сприяє тому, що важко ідентифікувати національність людини. Це призводить до «розмиття» національної свідомості, зменшення відчуття індивідуальної національної відповідальності тощо.

Можна також відмітити, що гра зі словом замінюється на гру з тілом, акцентуванням на тілесному взагалі [7]. Гра з тілом на побутовому рівні і в мистецтві доходить до вседозволеності та естетичного освоєння гомосексуалізму – як чоловічого, так жіночого. Цьому теж сприяють віртуальні технології: ІТ, зокрема Інтернет, надають можливість зберігати анонімність і виживатися в будь-який образ навіть без пластичної хірургії.

Не сприяє збереженню національної ідентичності і розвиток засобів комунікації, основними етапами якого є мова, усна мова, писемність, друк, штучні мови (наукова термінологія), засоби масової інформації (ЗМІ), інформаційно-комунікативні технології (ІКТ). Очевидно, що наукова термінологія, ЗМІ та ІКТ мають інтернаціональний, наддержавний характер, отже їх подальший розвиток і поширення призводять до стирання національних особливостей, уніфікації засобів комунікації та інформаційного обміну.

У деяких суспільствах збереженню національної ідентичності сприяє розвинута релігійність населення, стійкість соціальних та культурних традицій. Так, Польща має серйозне підґрунтя для збереження національної свідомості у масовій релігійності або повазі до католицьких традицій з боку більшості населення. Що ж до України, то релігійне (православне) підґрунтя, яке б сприяло збереженню національної свідомості, в результаті активної ідеологічної боротьби було знищене за радянські часи. І як би не реставрували релігійність сучасних українських громадян вітчизняні ідеологи, скільки б не будували церков і яку б рекламу не робили собі різні конфесії (як православні, так і решта), на фоні новітніх інформаційних технологій, комп'ютерної техніки, досягнень генної інженерії тощо, християнські й інші релігійні догмати виглядають застарілими та непереконливими. Звичайно, що розвиток ІТ не заперечує віру в Бога як таку, але, безсумнівно, не сприяє розвитку традиційних релігійних обрядів і збереженню відповідного світогляду.

Взагалі, дослідники інформаційного суспільства вважають, що суть теорії інформаційного суспільства зводиться до аналізу конфлікту між ним і культурною ідентичністю [2; 4; 9]. Так, М. Кастельс зазначає, що «домінуюча загальна тенденція полягає в тому, що прогрес глобальної інформаційної економіки спричиняє виникнення потужного опору, який ґрунтується на відчутті того, що розвиток ставить під загрозу культурну ідентичність» [4, с. 149]. Як наслідок, одночасно з розвитком інформаційного суспільства спостерігається зростання націоналізму і релігійного фундаменталізму.

Позитивними прикладами вирішення цього конфлікту є варіант розвитку інформаційного суспільства в Фінляндії та Японії. Тут немає ні націоналістичних рухів, ні релігійного фундаменталізму, ні потужного антиглобалізаційного руху. Так, фінська



модель інформаційного суспільства побудована власне на фінській ідентичності, на політиці «держави загального добробуту». Ця модель пом'якшує соціально руйнівний вплив інформаційного суспільства й робить успіх інформаційного суспільства фінансовим базисом держави загального добробуту. Розвиток інформаційного суспільства в Фінляндії став новим проектом виживання держави-нації, який узаконює державу доти, доки люди можуть бачити, що вона сприяє виживанню Фінляндії.

Важливим фактором позитивного варіанту розвитку інформаційного суспільства в Фінляндії на фоні збереження національної ідентичності стала фінська самосвідомість. Основою її є етнічна однорідність, спільна мова та відсутність ультранаціоналістичних настроїв. В результаті розумного та раціонального підходу фінів до ІТ, фінська ідентичність не тільки розвиває інформаційне суспільство, але й розбудовується на його основі. Вся недовга й складна історія незалежної фінської держави є блискучою ілюстрацією того, як інформаційне суспільство стало й залишається проектом створення ідентичності. Інформаційні технології для Фінляндії стали засобом показати собі й усьому світові, що вона більше не є бідною та залежною від Швеції або Росії країною, а приєднання до Західної Європи відбулося ідеологічно нейтральним шляхом завдяки приєднанню до її технологічного розвитку.

Аналізуючи стан самосвідомості сучасних українців, мовну, ідеологічну, політичну ситуацію в Україні, треба відмітити ряд проблемних моментів, які пов'язані з розвитком інформаційного суспільства і збереженням національної ідентичності на її теренах. По-перше, не дивлячись на активну українізацію населення за роки незалежності, і досі відсутня мовна ідентичність через популярність російської мови на території країни. По-друге, й досі невироблена єдина державницька ідеологія, яка б об'єднала українську націю, стала б рушійною силою в національному, соціальному й економічному будівництві. По-третє, існує етична проблема, пов'язана із розмиттям моральних і духовних цінностей, яка не тільки не вирішилась, але й ще збільшилась після надбання Україною незалежності. Як вже вказувалось, православна етика, яка була поширена на цій території до 1917 року, була витиснена комуністичною ідеологією. Але після набуття незалежності у 1991 році «реставрація» релігійності і розповсюдження православ'я теж не стали об'єднуючим фактором для українських громадян.

Треба зауважити, що етика, пануюча у суспільстві, завжди стає чи фактором суспільного прогресу, чи фактором його гальмування. Так, у Фінляндії домінувала протестантська етика праці, яка передбачає сприйняття праці як найвищого обов'язку і виконання цього обов'язку якнайкраще. Ця етика в певній мірі домінує і тепер, але поступово і досить органічно трансформується в іншу етику – етику інформаційного творіння, яку умовно можна назвати «хакерською». Остання полягає насамперед у тому, що її прихильники роблять те, що вони вважають насправді цікавим, стимулюючим і навіть веселим. Робота для представника інформаційної доби – це самореалізація (і не тільки у віртуальному просторі) через використання власних творчих здібностей, постійне самовдосконалення і саморозвиток.

Хочу звернути увагу на ще один важливий момент. Не викликає сумнівів, що кожне явище має як позитивні, так і негативні сторони. Дійсно, інформаційне суспільство передбачає певну кризу націоналізму і національної ідентичності, але чи є це трагедія для сучасного суспільства? Сьогодні ступінь асиміляції різних народностей, етнічних груп, національностей і навіть рас така, що визначити національність тієї чи іншої особи стає все складніше, особливо, коли йдеться про так звані «розвинуті» країни (і навіть не дуже «розвинуті»). У паспортах громадян цих країн вже давно не вказується графа



«національність», тобто національна ідентичність фактично зветься до визначення громадянства. Але знов виникає питання: а чи існує сьогодні американська, французька, російська, українська та інші нації як такі? Враховуючи, що національні риси все більш стираються внаслідок тотальної асиміляції, національна ідентичність все більше визначається місцем проживання, яке в свою чергу у багатьох представників вищезгаданих країн не є фіксованим – вони мають власність, економічні, політичні й інші інтереси скрізь, незалежно від державних кордонів, а тим більше національної ідентичності. Розвиток же інформаційного суспільства сприяє цьому процесу, надає тотальній інтеграції й асиміляції новий і досить цікавий зміст. Справа в тому, що пануючий клас інформаційного суспільства – інтелектуали, а головна цінність людини інформаційної доби – знання і власні здібності. Отже, приналежність особи до певної нації («я – американець», «я – росіянин», «я – українець» і т.п.), певної соціальної або олігархічної групи («я – син президента / бізнесмена / вченого ... « і т.п.) поступово втрачає свою актуальність, адже самовартість людини визначається не національністю, не соціальним статусом, не фінансовими й іншими матеріальними можливостями, а її творчим потенціалом, рівнем інтелекту і знань, доступом до інформації та вмінням нею оперувати. Це в свою чергу породжує тенденцію до тотальної уніфікації в самих різних сенсах: мовному, національному, культурному, економічному тощо, яка веде до виділення однієї мови як домінуючої і найбільш вживаної (очевидно, сьогодні це англійська), стирання національних ознак і особливостей, вироблення єдиної етики і принципів співіснування незалежно від офіційних державних кордонів, чинного законодавства, релігійних настанов, місцевих традицій. Може не всі погодяться, що ця тенденція, притаманна інформаційному суспільству, є позитивною, але, на мій погляд, вона є значним «кроком вперед» порівняно з існуючим суспільством споживання, яке характеризується насамперед тотальним диктатом грошей, перетворених на найвищу цінність і сенс існування.

Висновки. Підводячи підсумки, можна стверджувати, що, не дивлячись на ряд серйозних протиріч і проблем, викликаних інформатизацією більшості суспільств, зокрема, українського, сценарій розвитку технологічної цивілізації продовжує розгортатися. При цьому невинно зростає інтеграція національних культур у світовий мультикультурний простір, а національна ідентичність знаходиться під загрозою знищення. Але позитивний приклад ряду країн дає можливість сподіватись на певний сприятливий взаємозв'язок між розбудовою інформаційного суспільства і збереженням національних культур завдяки підвищенню національної самосвідомості, виробленню правильної державницької ідеології, відродженням духовних цінностей.

Список використаних джерел

1. Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи. Антология современной классической прогностики. 1952-1999/ ред.-сост. И. В. Бестужев-Лада. – М.: Academia, 2000.
2. Дайсон Е. Жизнь за добу Інтернету. Release 2.1: пер. з англ. / Е. Дайсон. – К.: Альтернативи, 2002.
3. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / М. В. Заковоротная. – Ростов на Дону: Изд-во Северо-Кавказского научного центра высшей школы, 1999.
4. Кастельс М., Хіманен П. інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / М. Кастельс. – К.: Ваклер, 2006.



5. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры : пер. с англ. / М. Мак-Люэн. – К.: Ника-Центр; Эльга, 2004.
6. Мелюхин И. С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития / И. С. Мелюхин. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1999.
7. Перспектива метафизики: классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков / под ред. Г. Л. Тульчинського, М. С. Уварова. – СПб: Алетейя, 2001. – 348 с.
8. Прайс М. Телевидение, телекоммуникации и переходный период: право, общество и национальная идентичность. – М.: Изд-во Московского ун-та, 2000.
9. Уэбстер Ф. Теории информационного общества: пер. с англ. / Ф. Уэбстер – М.: Аспент Пресс, 2004.
10. Цивилизационная структура современного мира. В 3 т. Т.1: Глобальные трансформации современности / Ю. Н. Пахомов, Ю. В. Павленко, О. Б. Шевчук [и др.]. – К.: Наукова думка, 2006.

Кушакова-Костицкая Н. В. Проблема сохранения национальной идентичности в информационном обществе: украинская перспектива

Рассмотрены проблемы, связанные с развитием информационного общества и сохранением национальной идентичности, включая особенности этого процесса в современном украинском обществе. Определены факторы развития информационного общества, которые непосредственно влияют на национальное и индивидуальное сознание и способствуют их оптимальному взаимодействию. Проанализированы возможные положительные и отрицательные тенденции при дальнейшей информатизации и глобализации современного мирового сообщества, в частности, его культурная, экономическая, национальная, политическая унификация, а также ее последствия для Украины.

Ключевые слова: информатизация, информационное общество, информационные технологии, глобализация, национальная идентичность, культурная идентичность, национальное сознание.

Kushakova-Kostytska N. V. The problem of the national identity protection in the information society: the Ukrainian perspective

It is considered the problems connected with development of the informational society and the national identity protection including this process in the modern Ukrainian society. It is defined the factors of the information society development which directly influence at the national and individual mentality and promote to their optimal interaction. It is analyzed possible positive and negative trends during further informatization and globalization the modern world community, in particular its cultural, economical, national, political unification and also its consequences for Ukraine.

Key words: informatization, informational society, information technology, globalization, national identity, cultural identity, national conscious.





УДК 340.114(477)

Грицкевич Сергій Геннадійович,
кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

У статті розглядається юридичний зміст впливу глобальних тенденцій цивілізації на розвиток української держави та права. Визначається перелік можливих правових загроз, що виникають внаслідок процесів глобалізації навколишнього правового середовища.

Ключові слова: загрози, породжені глобалізацією навколишнього правового середовища, створення сильної держави через формування потужного суспільства шляхом активізації громадянина, як сильної особистості.

Постановка проблеми. Складності та невизначеності, які супроводжують розвиток земної цивілізації, що зростають по мірі прискорення темпів її розвитку та його ускладнення, невизначеність в напрямку очікування та перспектив появи нових загроз та проблем, які очікують людство в майбутньому, потребують дослідження основних тенденцій, їх рушійних факторів, напрямків їх дії та варіантів взаємодії. Це повинно сприяти стратегічному прогнозуванню майбутнього, та, відповідно, враховуватись в процесі внесення змін та вдосконалень вітчизняного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення змісту впливу глобальних тенденцій цивілізації на суспільство та особу досліджувались галузевою теорією управління, юриспруденцією, соціологією, політологією, медициною тощо, зокрема такими вченими, як: М. Амосов, В. І. Глазко, В. А. Глушков, О. О. Зінов'єв, В. Задерей, В. Ю. Колмаков, М. І. Сенченко, В. М. Танаєв, В. Ф. Чешко, Л. І. Шершнев та багато інших. Серед зарубіжних дослідників слід зазначити Ж. Бодрійєра, А. Турена, А. Лефевра, Н. Кляйн. Проте вітчизняних комплексних досліджень природи проблем розвитку держави та права за умов глобалізації суспільства не здійснювалось. Крім того, потрібен комплексний підхід по використанню не лише правових дисциплін, а й філософії, соціології, економіки, політики, культури тощо.

Постановка завдання. Метою даної статті є обґрунтування введення в правовий обіг переліку загроз, породжених глобалізацією навколишнього правового середовища та визначено як основний напрямок реагування на них законодавче сприяння створенню в Україні сильної держави через формування потужного суспільства шляхом активізації громадянина, як сильної особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок ХХІ століття встиг продемонструвати високі темпи не лише технологічного, а й соціально-політичного розвитку. Відбуваються радикальні зміни політичних структур, стратегії та тактики



державного управління. Це відбулось частково завдяки інформаційно-технологічним змінам, які перетворюють спосіб життя як окремої особистості, так і суспільства загалом, що спричиняє значні системні зрушення. Наведене потребує формування певної центральної цілісної системи та схеми розуміння будь-яких змін [5, с. 15].

При розгляді основних факторів та явищ, які, можливо, визначатимуть події світового масштабу протягом наступних десяти або більше років, використано матеріали звіту «Глобальні тенденції 2025: світ, що змінюється», зробленого Радою національної розвідки США. Зазначене дослідження в якості визначальних факторів розглядає, зокрема, глобалізацію, демографію, зародження нових центрів впливу, занепад міжнародних організацій, зміни клімату та енергетичну геополітику.

Спільною проблемою нашого суспільства, як і будь-якого іншого, як слушно зазначає В.Ю.Колмаков, є проблема домінування агресивної дурості над всіма іншими соціоментальними характеристикам. При цьому діє специфіка інформаційного суспільства, його аморфності, коли відсутнє чітке усвідомлення своїх прав, від виконання обов'язків ухиляються. Відповідно і влада діє аналогічно, не завжди виконуючи функцій, які підлягають виконанню в реалістичному контексті подій та процесів. Наприклад, чому положення про «належний рівень життя» не має нічого спільного в зазначеному тексті з тим, що сьогодні дуже точно обчислюється і є важливим показником – з рівнем якості та рівнем життя [5, с. 7]. Зрозуміло, що державне управління якістю життя населення пов'язане з багатьма проблемами. По-перше, це невизначеність у розумінні безпосередньо предмету управління, оскільки поняття «якість життя населення» не формалізоване (законодавчо не закріплене та не затверджено). Якщо відсутнє спільне розуміння зазначеної категорії, ставиться під сумнів процес управління останньою [5, с. 11]. По-друге, відсутність єдиної методики оцінки якості життя населення – інтегрального індикатору та переліку показників, які характеризують якість життя. Адже показники згаданого рівня є настільки низькими, що негативно і ганебно характеризують роботу всіх виконавчих структур, починаючи з рівня міністерства та вище.

Погодимося із В. Ю. Колмаковим, що проблемою вітчизняної ментальності є надмірна наявність соціального класу, якій складно назвати інтелектуально адекватним (надмірна кількість не дуже розумних, проте соціально активних та агресивних осіб) [5, с. 9]. На думку деяких дослідників (зокрема М. І. Сенченко та В. Задерея) визначальною особливістю нашого часу є ведення внутрішньої громадянської інформаційно-психологічної війни проти багатьох країн, в тому числі й проти країн колишнього Радянського Союзу, коли основний удар спрямовано не на тіло людини, а на її душу, на моральні якості людини [6, с. 18]. Російський вчений В. Задерей зробив досить вдалу спробу охарактеризувати сучасне суспільство на пострадянському просторі. Він визначив п'ять типів дійових осіб громадянського суспільства, які беруть участь у внутрішній громадянській інформаційній війні: 1. «Явні паразити», які свідомо і цілеспрямовано ведуть захоплення території і ресурсів країни (1–2 %). 2. «Мародери» – підсобники ворога, які поспішають нажитися в умовах безладу і хаосу (5–7 %). 3. Основна маса населення (80–85 %) – «живі трупи», жертви інформаційно-психологічної війни, які фізично ще виживають, але моральних сил для опору вже немає. Це основний суб'єкт маніпуляції, що діє на них як допінг. Але час минає і вимагає значно сильнішу дозу допінгу, щоб маси в потрібний час проявили активність, зокрема й на виборах. 4. «Контужені» в інформаційній війні (5–7 %). Вони розуміють усі процеси, що відбуваються, але втішають себе різними ілюзіями, готові до боротьби, але не здатні бачити шляхи цієї боротьби і стають заручниками різних лідерів, у тому числі й штучно саме для них створюваних. 5.



«Передовий загін» (1–2 %), це саме ті бійці, які не тільки розуміють, що триває Четверта світова війна, а й ведуть посильну боротьбу за свободу й незалежність Батьківщини. Така класифікація характерна і для України [6, с. 17-18].

Людство вступило до нової ери, де уряди вже не мають верховної влади, та змушені визнати нову силу вільних мережевих організацій. Зв'язок між державою та суспільством змінюється залежно від характеру суспільства [4, с. 20]. Сьогодні відносини між державою та суспільством, якщо не зруйновані, то набувають нових важливих властивостей. Формується нова полікультурна реальність – політична сфера життя суспільства, яка набуває мультикультурних форм. Виникають нові політичні контури, субдержавних (В. Ю. Колмаков) [5, с. 20], а іноді антидержавних політичних структур (наприклад, журналістські розслідування, які стали важливою частиною боротьби за громадянське суспільство). Оскільки дослідниками прогнозується виникнення глобальної багатополярної системи, очікується зростання відносної влади недержавних суб'єктів – комерційних підприємств, кланів, релігійних організацій та навіть кримінальних структур. Відповідних змін потребуватиме законодавство у визначенні правового статусу недержавних суб'єктів, зокрема таких, як: неурядові організації, регіональні торгівельно-фінансові кластери (які могли б конкурувати у встановленні міжрегіональних виробничих стандартів в галузі інформаційних технологій, біотехнологій, нанотехнологій, прав на інтелектуальну власність та інших аспектів «нової економіки»), альтернативних соціальних систем, створених релігійними організаціями, рейдерських структур, структур, побудованих на засадах функціонування принципу мережі (вільних організацій мережі), племінних, кланових та інших співтовариств, що базуються на вірності своїм членам, осіб, наділених надзвичайними повноваженнями та елітних груп, самоврядні закриті зони в межах мегаполісів.

Наростаючим труднощам, що пов'язані із змішанням ролей держави, організацій та недержавних суб'єктів, властиве поширення політичних одиниць, що призведе до встановлення нових мереж та реанімованих співтовариств. Передбачають, що на 2025 рік жодна з існуючих політичних одиниць, ймовірно, не зможе домінувати в більшості товариств. Натомість, наприклад, мережі, побудовані на релігійному принципі, зможуть вирішувати суттєві проблеми і, в цілому, будуть відігравати більш серйозну роль у багатьох міждержавних питаннях (на зразок навколишнього середовища та соціальної нерівності), ніж світські об'єднання [4, с. 12].

Світ мереж. Деякі дослідники (Дж. Сакс) вважають неможливою співпрацю громадянського суспільства та його інститутів через експансію сучасної економіки, яка сильно звужує простір та час позаекономічного спілкування людей [4, с. 19]. Відповіддю на ймовірний дефіцит глобального управління буде формування державними та недержавними факторами мереж, зосереджених на конкретних проблемах. Метою мереж будуть спільні цілі та інтереси, включаючи реальний намір вирішувати проблеми, особисті бізнес-інтереси, моральні міркування, та бажання міжнародних і неурядових організацій вирішувати проблеми, що виринають перед мінливим світом. У деяких випадках ядро тематичної мережі становитиме національна або міжнародна комісія або команда експертів – не обраних, але із значними повноваженнями, які будуть повідомляти або спостерігати за різними аспектами управління, торгівлі або іншими процесами. Прикладами таких мереж є Форум фінансової стабільності, Міжнародний форум із секвестрації вуглецю. Тематичні групи допоможуть розробляти і поширювати стандарти та регулятивні акти в різних областях, включаючи інформаційні технології, регуляторні режими та управління новою постіндустріальною економікою. Ймовірно,



мережі, створені для вирішення певних типів проблем, покладуть основу для угоди між національними державами.

Очікується, що підготовча робота буде проходити в неформальному контексті, після чого національні держави зможуть вжити заходів для вирішення проблем, набуваючи легітимності, в той же час уникаючи звинувачень в реалізації рішень, які нав'язуються зовнішніми міжнародними організаціями. Станом на 2025 рік кількість і різноманітність неурядових організацій може значно зрости. Низькі початкові та накладні витрати і можливість осіб і груп спілкуватися за допомогою Інтернету полегшать цю колективну роботу. На додаток до впливу таких груп у вирішенні конкретних завдань буде посилюватись вплив нових соціальних факторів, зокрема осіб, наділених надзвичайними повноваженнями і навіть злочинних угруповань. Ці елітні групи будуть впливовими завдяки своєму багатству і різноманітним місцевим та міжнародним контактам, часто за участю ділових, міжнародних та неурядових організацій, вони будуть покращувати міжнаціональні наслідки, минаючи урядові та організаційні бар'єри.

Зростаюча роль релігії. Мережі, що базуються на релігії, на 2025 рік зможуть стати найбільш суттєвими з тематичних мереж та відігравати більш значну роль, ніж світські міжнаціональні угруповання, у здійсненні впливу та формуванні подій. Можливо, ми вступаємо у нове століття клерикального домінування, в якому релігійні лідери стануть головними «сірими кардиналами» у вирішенні міжнародних суперечок і конфліктів.

В межах християнської традиції виникнення нових моделей влади та лідерства на Глобальному Півдні призводить до появи самостійно діючих священників і релігійних підприємців, діяльність яких призводить до високого статусу та збагачення (емір Халід в мусульман та Сандей Аделаджа у християн на Півночі). До 2025 року деякі євангелісти та мегацерковні проповідники, ймовірно, будуть намагатися стати лідерами націй, особливо в країнах, які матеріально потерпають в результаті глобального економічного спаду.

Хоча релігійні групи багато виграють від глобалізації, релігія також мають потенціал стати потужним засобом протистояння зазначеному модернізуючому процесу. Релігійні структури можуть каналізувати соціальний та політичний протест, особливо серед тих, кому не вистачає засобів комунікації та впливу на соціальні еліти. Це можливо тому, що багато з економічних тенденцій, які будуть домінувати в наступних двох десятиліттях, потенційно призведуть до соціальних фрагментацій і громадського обурення, викликаних, серед інших причин, зростаючою прірвою між багатими і бідними, відмінностями добробуту міського і сільського населення (як в Китаї та Індії), величезними відмінностями між країнами і регіонами, з і без переваги модернізації, і між державами, здатними до врегулювання наслідків глобалізації та країнами, уряди яких не в змозі впоратися із ними. Релігійні активісти можуть використовувати священні тексти та довгу історичну традицію для формування народного незадоволення в термінах риторики соціальної справедливості та егалітаризму. Якщо релігійні структури пропонують засоби опору глобалізації, вони також допомагають людям впоратися з тими ж самими проблемами, сприяючи соціальній стабільності та економічному розвитку. Без релігійної мережі безпеки рівень хаосу і фрагментації в країнах, що розвиваються, буде набагато вищим. Оскільки переважно сільські громади значною мірою урбанізувались протягом останніх 30 або 40 років, мільйони мігрантів осіли у великих містах без належних ресурсів та інфраструктури, покликаних забезпечити адекватний рівень здоров'я, освіти та соціальних потреб. Альтернативна соціальна система, створена релігійними організаціями, стала потужним фактором залучення мас на сторону релігії,



що відбувається незалежно від віри. Чим слабкішою є держава та її механізми, тим важливішою є роль релігійних інститутів і тим відчутнішим є поклик релігійної ідеології, зазвичай фундаменталістського або теократичного характеру [4, с. 10].

Розповсюдження тотожностей та збільшення нетерпимості. Важливий аспект зростаючої складності міжнародної системи полягає в тому, що не одна єдина політична ідентичність, (зокрема така, як сплав громадянства і національності), швидше за все, домінуватиме в 2025 році у більшості суспільств. Якими б важливими факторами не були релігія та етнічна належність, важливе місце матиме класова боротьба. Інтернет та інші засоби масової інформації будуть сприяти поживленню племінних, кланових та інших співтовариств, які засновані на вірності adeptів своїм близьким. Вибух урбанізації сприятиме поширенню цих тотожностей та збільшить імовірність зіткнень між групами. Зростаюча кількість мігрантів, які переїжджають у міста із сільської місцевості, буде оселятися в районах, що вже обжиті представниками того ж етнічного походження, які прибули раніше, або стануть об'єктами вербування банд і більш складних злочинних угруповань. В міру зростання цих співтовариств та перетворення їх у «самоврядні», або поглинання організованими злочинними угрупованнями, органи державної та місцевої влади зіткнуться із «закритими зонами» в багатьох великих містах, на зразок Сан-Паулу та Ріо-де-Жанейро.

Тіньова міжнародна система. Подальша фрагментація міжнародної системи є загрозою, яка полягає у вроданні міжнаціональних кримінальних мереж в управління світовими ресурсами, особливо світовими енергетичними ресурсами, корисними копалинами та іншими стратегічними ринками, на додаток до своєї традиційної участі в міжнародній торгівлі наркотиками. Підвищений попит на енергію в усьому світі дає злочинцям можливість розширити свою діяльність шляхом прямих зв'язків з постачальниками енергії та лідерами країн, в яких знаходяться ці постачальники. Оскільки поклади енергоносіїв дедалі більше зосереджено у країнах, за американською термінологією, із поганим управлінням, бідних, зі сталою корупцією та слабкою владою закону, потенціал для проникнення організованої злочинності є високим. З часом злочинці, враховуючи їх глибокі зв'язки в державних органах та радах директорів корпорацій, зможуть отримувати можливість керування державами та впливу на ринок, якщо не на політику зарубіжних країн. Ймовірність проникнення злочинних мереж є найвищою на євразійських ринках, де організована злочинність стає інституційною частиною політичного й економічного життя і де, з часом, члени злочинних угруповань перетворились у впливових бізнесменів та стали цінними партнерами для корумпованих чиновників [4, с. 85].

Нові демократичні держави є нестабільними, оскільки відчувають брак сильних ліберальних інститутів, зокрема верховенства закону, який може допомогти підтримати демократію під час економічних спадів, особливо небезпечною є широкомасштабна корупція, яка підриває віру в демократичні інститути. Суспільство та держава взаємопов'язані і в кримінальному плані. Злочинна держава є небезпечною, вона робить суспільство та його економіку неефективними [5, с. 20]. Виходячи з логіки безпеки держави, всім суб'єктам правовідносин заборонено заподіяння шкоди державі. Таким чином, будь-які дії, що завдають державі матеріальної, фінансової або будь-якої іншої шкоди, повинні каратися [5, с. 10]. Тема зобов'язань держави перед суспільством в Конституції та законодавстві дуже акуратно замаскована, адже ніде прямо не зазначено наслідки невиконання державою своїх конституційних зобов'язань перед своїм народом, суспільством та конкретною особою. Проблемою залишається й те, як вимагати від



держави виконання цих зобов'язань [5, с. 14]. Криза довіри на пряму пов'язана із втратою державою дієздатності, і цей фактор слід враховувати при формуванні нової політики. Реакція суспільства, народу на дії владних структур демонструє конкретну специфіку громадянської політичної культури [5, с. 13].

Висновки. Держава безумовно повинна стати значущою в житті сучасного суспільства і людини. На додаток до існуючих, виникають інші проблемні ситуації, які неможливо вирішити, враховуючи сучасний стан суспільства, наприклад, протиріччя між суспільством і державою. Якщо не вважати цю проблему антагоністичною, все одно залишається систематична суперечність між державою і народом, який виступає не лише в ролі електорату. Загалом слід враховувати, що виникає інший, новий тип людини, як основи нової держави, яка більше не бажає лишатись безправною та покірною істотою, вона починає боротися, можливо, поки що із власним боягузством, проте боротися за свої соціальні права [5, с. 16]. Із зміною сучасного суспільства та людини держава змінює багато своїх рис. Тому постає проблема дійсно сильної держави, яка має реальну силу для вирішення нагальних проблем [5, с. 16]. Українська держава має всі можливості для вирішення сучасних проблем, але, їй, вочевидь, бракує чогось дуже важливого, мабуть, сили змістовного (семантичного) впливу на суспільство, яке повинно бути мобілізоване для вирішення цих проблем. Смиренність, слухняність та законопослушність є важливими аспектами взаємозв'язку між державою, суспільством та людиною, але явно негативні якості системи громадянського суспільства [5, с. 20]. Тому можливо потрібно вести мову про потужну державу, потужне суспільство, потужну особистість, та хоча би на законодавчому рівні обмежити втручання держави в особисте життя громадян. Адже правовою є держава, яка сама обов'язково підкоряється власним законам. Не лише диктатура влади, але й диктатура закону за неадекватної ментальності влади є дуже небезпечним явищем. Законність, доведена до формального абсурду, є явищем не менш небезпечним, ніж беззаконня [5, с. 12].

Потрібно знайти єдність законності та справедливості, законності та регулювання системи соціального взаємозв'язку. Право повинне адекватно відображати всі правові норми, розраховані на сучасне правове регулювання. Адже криза довіри до держави, як відомо, багато в чому пов'язана із тим, що надмірна кількість неякісних нормативних актів суттєво знижує ефективність діяльності держави.

Список використаних джерел

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления / Ж. Бодрийяр // Республика. – 2006. – 153 с.
2. Зиновьев А. А. Глобальный человек / А. А. Зиновьев [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.koob.ru.
3. Кляйн Н. Заборы и окна: Хроники антиглобализационного движения / Н. Кляйн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: knigosite.org/library/books/53958.
4. Мир после кризиса. Глобальные тенденции. Коллектив авторов [Електронний ресурс]. – Режим доступу [bookfi.org>Digital library Bookfi >791501](http://bookfi.org/Digital%20library/Bookfi%20791501).
5. Правовая ментальность эффективного государства: кол. монография / отв. ред. В. Ю. Колмаков; ред. кол.; Вып. 10. – Красноярск: «Литера-принт», 2010. – 200 с.
6. Сенченко М. І. Четверта світова війна / М. І. Сенченко. – К.: МАУП, 2006. – 64 с.
7. Шершнева Л. І. Четвертая мировая война и ее исторические особенности / Л. И. Шершнева. – М.: МОФ «Фонд национальной и международной безопасности». – 2005.



Грицкевич С. Г. Влияние глобальных тенденций цивилизации на развитие украинского государства и права

В статье рассматривается юридическое содержание воздействия глобальных тенденций цивилизации на развитие украинского государства и права. Определяется перечень возможных правовых угроз, возникающих в результате процессов глобализации окружающей правовой среды.

Ключевые слова: угрозы глобализации окружающей правовой среды, создание сильного государства путем формирования мощного общества путем активизации гражданина, как сильной личности.

Gritskevich S. G. The impact of global trends in the development of the Ukrainian State of civilization and law

In the article the legal content of the impact of global trends in the development of the Ukrainian State of civilization and law. Determine the range of possible legal threats arising from the process of globalization of the legal environment.

Key words: the threat of globalization surrounding a legal environment, the creation of a strong State by building a strong society by strengthening the citizen, as a strong identity.





УДК 340.13

Онищук Ігор Ігорович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ – ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

З'ясовано сутність правового моніторингу та його роль в забезпеченні ефективності правової системи. Наведено умови належної реалізації потенціалу правового моніторингу.

Ключові слова: правовий моніторинг, правова система, моніторингова оцінка, критерії оцінки законодавства, система правосуддя.

Постановка проблеми. Стратегія розвитку України в умовах удосконалення всієї системи державного будівництва та управління, забезпечення національної безпеки вимагає налагодження роботи в сфері впорядкування правової системи, практики застосування законодавства. Тільки на цій основі можуть успішно розвиватися правова держава, проходити адміністративна реформа, здійснюватися перетворення в управлінні різними формами власності. Без впорядкування правової системи не можна забезпечити підвищення ефективності публічного та приватного управління, правової культури всіх структур суспільства, правосвідомості законодавців та всіх громадян України.

В сучасних спробах контролювати й оцінювати законність та справедливість існує значна фрагментація. Тому й необхідні інноваційні підходи, щоб усунути законодавчі прогалини та наблизити Україну до європейських стандартів поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону й прав людини. Концептуальна ясність правового моніторингу посилюватиметься впровадженням фундаментальних конституційних цінностей і принципів (свобода, рівність, ефективна система правосуддя, доступ до правосуддя та ін.) у правову й політичну систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії та практики правового моніторингу досліджують більшою мірою зарубіжні вчені, зокрема Ю. Арзамасов, І. Бачило, Д. Горохов, І. Жужгов, С. Миронова, Ю. Тіхоміров, Д. Шнайдер А. Щеглова. До когорти українських учених-дослідників правового моніторингу можна віднести Ю. Градову, О. Зайчука, В. Косович, О. Копиленка та ін.

Досі в українській теорії права не створено належної доктринальної бази правового моніторингу, що є одним з негативних факторів на шляху до вдосконалення правової системи.

Постановка завдання. Доктринальна невизначеність правового моніторингу диктує мету та завдання, які полягають в з'ясуванні сутності правового моніторингу як елемента правової системи суспільства та його ролі в забезпеченні ефективності правової системи.



Виклад основного матеріалу дослідження. У юридичній науці склалися різні підходи до розуміння правової системи суспільства. В даний час багато дослідників правової системи вважають, що «широкий» підхід, при якому в повній мірі відображається вся правова організація суспільства в єдності та взаємодії всіх складових її компонентів, є кращим. Дотримуючись інтегративного підходу до поняття правової системи в методологічному плані і «широкого» підходу – при аналізі структури, можна сформулювати наступне її визначення: правова система – це обумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісний комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих правових явищ, що забезпечує правовий вплив на суспільне життя [2, с. 11].

Таким чином, правова система є складним, багаторівневим утворенням, яке об'єднує нормативні, ідеологічні, організаційні та соціологічні аспекти правової дійсності. Однак викладене ніяк не принижує значення моніторингу законодавства і правозастосовної практики в якості елемента правової системи.

Діяльність суб'єктів права є засобом досягнення мети правової системи. До меж правового регулювання відносяться: юридичні властивості суб'єктів права, юридичні властивості правових засобів, предмет правового регулювання, потреби та інтереси особистості й суспільства, принципи правової системи, системи права, системи джерел права, правотворчості, особливості юридичної практики. При цьому під межами правового регулювання розуміють ті явища, які визначають соціальний простір, в якому може здійснюватися або здійснюється правовий вплив на учасників суспільних відносин [3, с. 374].

Взаємопов'язані та взаємообумовлені правова система й право не поглинають одне одного. Термін «правова система», що вживається у вузькому розумінні, може використовуватися у значенні «право», але тоді «право» є застосовним широко, оскільки у вузькому сенсі «право» поглинається терміном «правова система». По-друге, внутрішньодержавне право може бути визначене переважно через інструментальну (нормативну, регулятивну) підсистему правової системи. Таке розуміння викладено у ст. 2 Європейської конвенції про громадянство (1997 р.), де внутрішнє законодавство розкривається через основні джерела (форми) права. До нього віднесені «всі види положень національної правової системи, включаючи конституцію, закони, постанови, укази, прецедентне право, звичайні правила й практику, а також правила, які виходять з міжнародних договорів і мають обов'язкову силу» [5, с. 328].

Правовий моніторинг як елемент правової системи суспільства – це інструмент забезпечення ефективності нормативно-правових актів та практики їх застосування, що дозволяє побачити сучасний стан законодавства, дійсну картину його роботи, оцінити якість правового регулювання і з'ясувати причини гальмування досягнення поставлених правових цілей.

Правовий моніторинг необхідний для забезпечення верховенства закону, прав і свобод громадян, підвищення якості прийнятих політико-правових рішень і відкритості правотворчої діяльності, зниження рівня суперечливості законодавства, забезпечення стабільності правової політики, підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення, впорядкування діяльності у сфері законотворчості, забезпечення єдиного правового простору держави, підвищення ефективності правозастосовної практики. Правовий моніторинг бере участь у реалізації практично всіх функцій правової системи: інтегративної, регулятивної, охоронної, комунікативної, правового стимулювання, забезпечення єдиного правового простору держави, міжнародного правового співробітництва [2, с. 11].



Правосуддя та верховенство закону є основними принципами існування ЄС, які впливають на політику ЄС та її інструменти. Яскравим прикладом важливості справедливості є розширення політики, яка ставить акцент на правовий моніторинг й оцінку рівня справедливості та верховенства закону в країнах-кандидатах. Політика ЄС заснована на існуванні загального розуміння справедливості та взаємної довіри, здатності кожної національної системи для досягнення і підтримки високих стандартів справедливості та верховенства закону.

Верховенство закону – багатогранне поняття, що складається з восьми граней: 1) відповідальність перед законом; 2) доступ до інформації; 3) незалежність судової влади; 4) ефективність судової системи; 5) повага до основних прав; 6) ефективне здійснення законів; 7) доступ до правосуддя; 8) відсутність корупції [8, с. 2].

Таким чином, правовий моніторинг є важливою умовою ефективного функціонування правової системи. Кожне суспільство живе за правилами, які саме ж і створює. Чинна велетенська нормативна система складається з безлічі соціальних норм. Серед них важливе місце належить праву. Об'єктивні потреби призводять до розростання нормативного масиву, розвиток і використання якого залежить від дій людей та інститутів. Внаслідок цього виникає чимало суперечностей між різними нормами, з одного боку, між нормами і реальною суспільною поведінкою – з іншого [6, с. 22].

Моніторинг правової системи являє собою систему оцінки, аналізу стану й динаміки законодавства та практики його застосування. Результати моніторингу використовуються з метою виявлення відповідності правової системи очікуваному соціальному результату. Це важливо як для всієї системи законодавства та його окремих напрямків, так і для розвитку підзаконної правозастосовної діяльності: отримання і використання експертних оцінок на основі результатів аналізу в процесі вироблення прогнозу розвитку законодавства, поліпшення результатів правозастосування в управлінні та юрисдикційних системах держави [1, с. 14].

Моніторинг права розглядається як система постійного відстеження всього життєвого циклу нормативно-правового акта, законодавства, правової системи. Об'єктами моніторингу можуть бути як окремі закони та інші акти, так і функціонування гілок влади в аспекті права. У підсумку можна отримувати необхідну інформацію для комплексного аналізу стану системи законодавства й вироблення пропозицій щодо його вдосконалення [6, с. 22].

Метою моніторингу є покращення відповідності правової системи до законодавства, застосування міжнародних і регіональних стандартів, а також верховенство закону. Так, для Організації Об'єднаних Націй, універсально застосовні стандарти, прийняті під її егідою повинні служити нормативною основою для діяльності з підтримки справедливості та верховенство закону. Фундаментальні принципи включають: недискримінацію; рівне ставлення; доступ до правосуддя; справедливе поводження з жертвами; доступ до судового захисту та/або відшкодування й лікування відповідно до внутрішнього законодавства; справедливість судового розгляду; безкарність за злочини за міжнародним правом; незалежність та неупередженість правосуддя [9, с. 5].

Обговорення проблем моніторингу впродовж останніх років та облік висловлених думок професійно зацікавленої громадськості дозволяє зосередити увагу на найбільш важливих умовах його організації та проведення. Перш за все слід врахувати вже накопичений досвід обліку нормативно-правових актів у різних відомствах та органах державної влади, а також в корпораціях, що спеціалізуються на створенні та експлуатації правової інформації. Особливістю цієї попередньої роботи в органах державної влади є її



дискретність та орієнтація на суто відомчі завдання. Природно, що кожен суб'єкт, який здійснює таку роботу, не орієнтований на який-небудь стандартний набір показників. Це пояснює неповноту, фрагментарність попередніх кроків з реалізації повноцінного моніторингу. Українські інформаційно-пошукові та довідкові системи також не мають глобальної мети здійснення моніторингу, хоча відстежують зміни в чинному законодавстві, фіксують скасування, зміни законів.

Ю. Тіхоміров виділив такі параметри аналізу законодавства, як:

- 1) дотримання конституційно встановлених предметів відання;
- 2) повнота, законність і ефективність нормативно-правових актів за колом функціональної діяльності органів та їх підсистем і зіставлення результатів роботи судових органів з їх юрисдикційними повноваженнями;
- 3) адекватність правової системи та основних напрямків сучасної структури економічної діяльності [6, с. 22].

Конкретизуючи сказане, слід чітко визначити завдання моніторингу на стадії правотворчості, включаючи підготовку законів. Тут і аналіз динаміки сфер, обсягу та методів правового регулювання, критерії встановлення предмета регулювання, концептуальні та техніко-юридичні вимоги до законопроекту та інші. Корисно складати досє законів у процесі їх розробки та передавати як естафету для наступних обговорень.

Особливу увагу слід приділити моніторингу на стадії реалізації права (законів та інших нормативно-правових актів). На жаль, до цього дня державні службовці, депутати та громадяни звертаються до закону лише тоді, коли потрібно отримати пільгу, або у випадках очевидних порушень законності. Тому найважливішим завданням кожної структури (державної, господарської та ін.) є забезпечення дії закону та інших нормативно-правових актів.

Питання правового моніторингу як на теоретичному, так і на практичному рівнях розробляється фахівцями Інституту законодавства Верховної Ради України, серед основних завдань якого, відповідно до 2.5. Розпорядження Голови Верховної Ради України № 770 від 4 серпня 2003 р. «Про затвердження Положення про Інститут законодавства Верховної Ради України та його структури», є організація моніторингу ефективності чинного законодавства України та прогнозування наслідків його застосування [4].

Розроблені Інститутом законодавства та порівняльного правознавства методичні рекомендації з реалізації законів містять конкретні механізми правового моніторингу: 1) організаційні; 2) юридичні; 3) матеріально-фінансові; 4) соціально-психологічні; 5) способи оцінки ефективності норм права.

Погоджуємось з Л. Мадером в тому, що в результаті моніторингової оцінки досліджується вплив законодавства. Вплив законодавства має різні аспекти, які можуть бути розглянуті з різних точок зору й оцінені у відповідності з різними критеріями. До найбільш часто згадуваних критеріїв оцінки належать: 1) дієвість; 2) ефективність; 3) доцільність [7].

Під критерієм дієвості розуміють ступінь відповідності результатів спостереження та поведінки цільової групи населення (індивідууми, підприємства, посадові особи, які відповідають за застосування законодавства), нормативною моделлю (відносинами і нормами поведінки).

Під критерієм ефективності розуміють ступінь досягнення законом поставленої мети. Цей критерій особливо цікавий з політичної точки зору, адже показує, наскільки важливо ясно визначити мету або цілі законодавчого рішення. Якщо політична влада,



законодавці, відмовляються від визначення цілей, то неможливо оцінити ефективність законодавства. Це зовсім не означає, що цілі повинні бути явно прописані безпосередньо в нормативно-правовому акті. Вони можуть бути відображені в супровідній доповіді або сформульовані в ході парламентських дебатів. Без таких політично «санкціонованих» визначень цілей оцінювачі змушені самі визначати, що вважати метою закону.

Дієвість – це умова, але не обов'язкова гарантія ефективності законодавства: ефект досягається тільки тоді, коли причинно-наслідкові зв'язки, приховані в основі вибору інструменту законодавцем, точні. З іншого боку, простий факт здійснення цілей окремого законодавчого акту не доводить ефективності цього акта. Реалізація цілей може виявитися результатом дії інших факторів.

Під критерієм доцільності розуміють співвідношення між «витратами» і «вигодами» від законодавчих дій. Слова «витрати» і «вигоди» використовуються в цьому контексті в дуже широкому сенсі. Перше включає не тільки прямі фінансові наслідки дотримання застосовуваних норм права. До уваги приймаються також невлімові елементи, такі як психологічні чи емоційні незручності та всі негативні впливи як результат законодавчого акту. Друге відноситься головним чином до цілей окремих законодавчих дій: всі впливи сумісні з цими цілями або сприяють їх подальшій реалізації, можуть розглядатися як вигоди. Таким чином, оцінка доцільності законодавства означає розгляд, з одного боку, витрат на його застосування і, з іншого – ступінь досягнення поставлених цілей, роблячи можливим вибір між різними заходами або оцінки пропорційності різних заходів. Оцінка вигод і витрат виконується перш за все з точки зору законодавця, але, звичайно, може приймати до уваги й інші погляди, особливо думка «цільової» групи населення, на яку спрямована норма права. У цьому сенсі можна також розрізняти внутрішні та зовнішні витрати й вигоди.

Критерії дієвості, ефективності і доцільності висувають на перший план деякі аспекти впливу законодавства. Підкреслюються аспекти, які є особливо важливими у процесі законотворення та не вичерпують всіх складних причинно-наслідкових відносин, що існують в соціальній дійсності й розглядають не всі актуальні впливи або наслідки окремих законодавчих дій [7].

Наведемо практичний приклад. У багатьох країнах водії та пасажирів автомобілів зобов'язані використовувати ремені безпеки. Ціль даного зобов'язання – зменшити травми у разі автокатастрофи. Дієвість цієї норми, як видається, значно варіюється. В деяких країнах або областях значна частина водіїв використовує ремені безпеки та робить це, принаймні частково, через існування правового зобов'язання (дієвість). Є дані, які підтверджують, що використання ременя безпеки сприяє скороченню травматизму (ефективність). Витрати на застосування цього запобіжного засобу (технічне обладнання на автомобілях, дії щодо застосування норми права з боку державної влади, а також, у більш широкому сенсі, фізичні та психологічні обмеження для водіїв і пасажирів) є пропорційними у порівнянні з користю цього заходу для зменшення травматизму (доцільність). Проте існують деякі свідчення того, що цей захід має і негативний ефект, що, в результаті, може мати більш скептичні висновки. Зокрема, видається, що використання ременів безпеки негативно впливає на ставлення та оцінку своїх можливостей водіями, що призводить до великої кількості автокатастроф і, особливо, до нанесення більш серйозних травм велосипедистам і пішоходам. Таким чином, оцінка повного впливу від застосування цього заходу має, вочевидь, допускати деякі нюанси.

Моніторингова оцінка впливу законодавчих заходів означає, по-перше, розумні допущення та гіпотези щодо потенційних або реальних причинно-наслідкових зв'язків



між нормами права та спостережуваними поглядами й відносинами, поведінкою і ситуаціями. По-друге, оцінка впливу законодавчих заходів означає перевірку обґрунтованості цих припущень через використання всього відповідного досвіду, інформації та знань, доступних на даний момент, або тих, які можуть бути отримані з часом з додатком адекватних зусиль.

Одним з найбільш важливих питань є можливість практичного здійснення моніторингової оцінки. Які практичні інструменти, методи та методики можна використати для оцінки впливу законодавства? Відповіді на ці питання варіюються, залежно від специфіки кожного окремого випадку, специфічних критеріїв, яких слід прийняти до уваги, типу оцінки (перспективна або ретроспективна) і ступеня достовірності та надійності результатів. Перспективна оцінка впливу змін у фінансовому законодавстві щодо приватних вкладів не має на увазі використання тих же методів, які використовуються для ретроспективної оцінки дієвості нових стандартів безпеки в галузі будівництва або ефективності нових процедурних прав на користь інвалідів відповідно до принципу рівноправності. Моніторингова оцінка наукового або квазінаукового характеру вимагає незрівнянно більших інвестицій порівняно з інтуїтивною або імпресіоністською політичною оцінкою, яка здійснюється через систематичне використання практичних знань і досвіду, що надаються відповідальним адміністративним органом.

Кращі і найбільш надійні ретроспективні оцінки використовують різні якісні та кількісні методи та методики, широко використовувані в сфері соціальних наук: інтерв'ю, спостереження, аналіз тексту, синхронні та діахронічні статистичні порівняння між «цільовою» групою і групами, яких не зачіпають правові зміни.

Перспективна моніторингова оцінка спирається на практичні тести, демонстраційні програми, моделювання, експеримент, прогноз, системний аналіз, створення сценаріїв тощо. Для виконання як перспективної так і ретроспективної оцінки існує велика різноманітність складних інструментів, які можуть використовуватися як окремо, так і в комбінації («тріангуляції») з метою отримання найбільш надійних і точних результатів.

Проте потрібно визнати, що, по-перше, навіть ці складні інструменти мають свої методологічні межі: вони рідко можуть дати абсолютно об'єктивне уявлення про причинно-наслідкові зв'язки, але безсумнівно відточують сприйнятливість законодавців до цього критичного аспекту законодавчої діяльності. Таким чином зменшується невизначеність і робиться внесок у поліпшення якості змісту законодавства. По-друге, існують практичні межі законодавчого процесу: застосування цих складних інструментів вимагає часу, грошей і кадрових ресурсів, які не завжди є в реальній ситуації.

Типологія впливу законодавства виділяє різні категорії, наприклад, навмисний і ненавмисний вплив, очікуваний і несподіваний вплив, позитивний (сприятливий) і негативний (несприятливий) вплив, прямий і непрямий вплив, явний і символічний вплив, випереджаючий і подальший вплив. Ці відмінності здатні підвищити сприйнятливість і розуміння законодавцями складності й багатовимірності причинно-наслідкових відносин у соціальній дійсності. Вони виконують в основному евристичну функцію.

Графічне подання причинно-наслідкових зв'язків між правовою нормою і спостережуваною соціальною дійсністю – шлях наочного зображення причинно-наслідкової гіпотези. Графічне подання допомагає критично розглянути й дослідити ці гіпотези. Звичайно, графічне моделювання неминуче редукує складність потенційних або реальних причинно-наслідкових зв'язків. Однак на практиці значно допомагає розкриттю деяких слабкостей і недоліків розроблених гіпотез або аналізу причинно-наслідкових зв'язків. Аналіз системи відповідних соціальних та інституційних діячів, цілей окремих



законів, а також областей або сфер діяльності, на які спрямований той чи інший закон, є відправною точкою для розробки такого графіка [7].

В останні десятиліття моніторингова оцінка стала досить важливим елементом у законодавчій практиці багатьох країн. В деякій мірі вона була інституціоналізована. У тому, що стосується інституціоналізації, ми можемо виділити процедурні та організаційні заходи. Процедурні заходи – це, наприклад, оціночні клаузули (зобов'язання здійснювати перспективну і (або) ретроспективну оцінку) або зобов'язання складати періодичні звіти. Організаційні заходи стосуються створення спеціальних органів або служб, відповідальних за моніторингову оцінку законодавства. Такі органи або служби можуть бути створені в рамках різних міністерств (децентралізоване рішення), в одному окремому міністерстві (централізоване рішення), в рамках парламентських служб або як автономні органи (наприклад моніторинговий офіс або суд). Вони можуть самостійно оцінювати вплив законодавства або уповноважувати зовнішніх фахівців [10].

Моніторинг правової системи також повинен бути спрямований на виявлення моделей та тенденцій в порушеннях міжнародних стандартів. На приклад, для оцінки відповідності національного законодавства міжнародним правам людини, необхідно проаналізувати й щоденну практику в судових справах. Право на справедливий судовий процес, доступ до лікування і справедливе правосуддя, незалежність судової системи та належного відправлення правосуддя лежать в основі справедливої й ефективної системи правосуддя. Моніторинг системи правосуддя може бути спрямований в першу чергу на процес кримінального правосуддя, особливо на початковій стадії.

Сфера цивільно-правового захисту також часто нерозривно пов'язана з простотою і справедливістю. Право власності та сімейних відносин, у тому числі з питань захисту дітей, може мати відношення до невирішеної постконфліктної ситуації та використання неформальних або альтернативних традиційних методів і практик для вирішення інших кримінальних та цивільно-правових спорів, які можуть виникати.

Метою контролю правової системи є забезпечення аналізу інститутів і системи в цілому. Моніторинг – це інструмент, а не кінець. Його значення відображається в цілісності та узгодженості інформації, точності і глибині аналізу, актуальності та практичності рекомендацій. Рекомендації повинні детально подавати інформацію про те яким чином проблеми, що стоять перед системою правосуддя можуть бути ефективно вирішені, наприклад, шляхом правових і політичних реформ, створення і розвитку інституцій, включаючи механізми звітності, надання засобів, навчання, адміністративну та матеріально-технічну підтримку, ресурс розподілу [9, с. 2].

Інституціоналізація правового моніторингу надасть деякі переваги: 1) сприятиме врахуванню методологічних аспектів і вимог вже на стадії підготовки закону; 2) гарантуватиме доступність необхідних фінансових і кадрових ресурсів; 3) забезпечить оптимальну синхронізацію моніторингової оцінки з процесом прийняття законодавчого рішення і, таким чином, оптимізує інтеграцію результатів оцінки в цей процес; 4) сприятиме співпраці адміністративних органів, які відповідальні за застосування законодавства та надають доступ до відповідних даних, а також застосуванню неупередженого, більш об'єктивного підходу; 5) надасть законності та політичної ваги результатам правового моніторингу.

На нашу думку, правовий моніторинг – це більше, ніж технологічний інструмент. З правової або юридичної точки зору розвиток нашого знання впливу законодавчих дій може дати новий сенс загальним правовим або конституційним принципам. У цьому сенсі



правовий моніторинг також сприяє розвитку традиційних догматичних концепцій та теорії права.

Правовий моніторинг може набувати й політичного виміру: посилювати відповідальність законодавця за результати своїх рішень і, таким чином, сприяти демократичному функціонуванню політичних установ; створювати основи для критичного підходу до законодавства та правової системи в цілому. Фактично виявлення розходження між цілями або намірами законодавця і досягнутими в дійсності результатами дасть імпульс для необхідної адаптації норм права.

Висновки. Належна реалізація потенціалу правового моніторингу можлива лише за умови його інституціоналізації, нормативного закріплення й регламентації, а також вирішення комплексу організаційно-юридичних, фінансових, кадрових та технічних питань. Необхідно сформувати загальні, цільові та тематичні урядові програми щодо моніторингу правового простору і правозастосовної практики. Слід було б надати моніторингу права значення обов'язкової функції всіх державних і муніципальних структур в тих формах, які відповідають їх статусу та компетенції. Разом з тим потрібна ефективно діюча спеціальна система моніторингу права, наприклад «Центр моніторингу права Верховної Ради України» з представництвом вчених, фахівців, експертів, депутатів і наявністю відповідних структур у регіонах. Належить вдосконалити інформаційну базу моніторингу права та законодавчо визнати правовий моніторинг однією із стадій нормотворчого процесу. А також прийняти положення про проведення моніторингу правового простору й правозастосовної практики та використання його результатів у процесі законотворчої діяльності.

Список використаних джерел

1. Бачило І. Мониторинг правовой системы – путь к укреплению правового государства / И. Бачило // Мониторинг права в Российской Федерации. Вестник Совета Федерации. – М. – 2006. – №4(5). – С. 14-21.
2. Бекишиева С. Р. Роль правового мониторинга в реализации функций правовой системы / С. Р. Бекишиева // История государства и права. – 2011. – №12. – С. 9-11. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : lawinfo.ru/catalog/contents-2011/istorija-gosudarstva-i-prava/12/.
3. Луць, Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посібник (за кредитно-модульною системою) / Л. А. Луць. – Київ : Атіка, 2007. – 412 с.
4. Розпорядження Голови Верховної Ради України № 770 від 4 серпня 2003 р. «Про затвердження Положення про Інститут законодавства Верховної Ради України та його структури» (Із змінами, внесеними згідно з Розпорядженнями Голови Верховної Ради України) №1232 (1232/03-РГ) від 19.11.2003; №1411 (1411/04-РГ) від 10.12.2004; №1416 (1416/04-РГ) від 10.12.2004; №266 (266/06-РГ) від 30.03.2006).
5. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 3-тє видання. – Київ : Алерта : ЦУЛ, 2011. – 524 с.
6. Тихомиров Ю. Роль правового мониторинга в обеспечении эффективности правовой системы / Ю. Тихомиров // Мониторинг права в Российской Федерации. Вестник Совета Федерации. – М. – 2006. – №4(5). – С. 22-28.
7. Mader L. Evaluation of legislation – contribution to the quality of legislation / L. Mader // Evaluation of legislation and efficiency of the legislative procedure. Collection of materials of the international workshop, 16- 17 December 2002, Ryazan. Scientific editor



- G. P. Ivliev, Head of the Legal Department, Staff of the State Duma of the Russian Federation. – М. : The State Duma Publishers. – 2003. – 152 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.consultant.ru/law/review/lawmaking/material/.
8. Monitoring and Evaluation of the Rule of Law and Justice in the EU : Status Quo and the Way Ahead? / Editors in chief : Martin Gramatikov & Ronald Janse. – Hague. – 2012. – p. 28.
9. Rule-of-law tools for post-conflict states. Monitoring legal systems. United Nations. – New York and Geneva. – 2006. – p. 52.
10. United States General Accounting Office, Prospective Evaluation Methods. The Prospective Evaluation Synthesis. 1990. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gao.gov/special.pubs/10_1_10.PDF.

Онищук И. И. Правовой мониторинг – инструмент эффективного функционирования правовой системы

Выяснено сущность правового мониторинга и его роль в обеспечении эффективности правовой системы. Приведены условия надлежащей реализации потенциала правового мониторинга.

Ключевые слова: правовой мониторинг, правовая система, мониторинговая оценка, критерии оценки законодательства, система правосудия.

Onischuk I. I. Legal monitoring – tool of effective functioning of legal system

It was found the essence of the legal monitoring and its role in ensuring the effectiveness of the legal system. Specifications for the proper realization of legal monitoring potential revealed.

Key words: legal monitoring, legal system, summing-up, evaluation criteria, law justice system.



УДК 340.12

Сидорчук Юлія Миколаївна,
здобувач кафедри філософії права
та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ



ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

У статті проаналізовано форми захисту прав при реалізації людиною свого права на захист в українському праві, а також охарактеризовано кожен форму захисту. Автором досліджено особливості закріплення кожної з форм захисту на законодавчому рівні. Крім того, стаття визначає, що судова форма захисту прав є найбільш ефективною в умовах сьогодення.

Ключові слова: юрисдикційна та неюрисдикційна форми захисту прав, судовий захист прав, самозахист.

Постановка проблеми. Діяльність будь-якої держави ґрунтується на певних принципах. Одним з таких принципів є забезпечення гарантій і прав громадян, їх правовий захист. Забезпечення прав громадян здійснюється за умови захисту прав будь-якими не забороненими законом засобами та способами.

На рівні законодавства чітко закріплені особисті права людини, зокрема, в Конституції України їм присвячено цілий розділ. Проте, як показує практика, права не завжди забезпечені засобами захисту при їх порушенні, отже такі права можна в певній мірі вважати декларативними. У зв'язку з цим важко обрати найбільш ефективну форму при реалізації людиною свого права на захист, тобто при захисті прав. Тому, на нашу думку, навіть при відсутності чітко визначених засобів захисту прав повинен бути вироблений єдиний чіткий механізм їх захисту. Відомо, що складовими механізму захисту прав виступають форми та способи їх захисту. На сьогодні питання можливих форм захисту прав не достатньо досліджено і потребує подальшої розробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу проблемам, пов'язаним із формами захисту прав людини, приділяли такі вітчизняні вчені, як В. С. Бігун, І. В. Дашутін, П. М. Рабінович, М. І. Сірий, В. І. Сінайський, Г. П. Тимченко, О. С. Шевченко та інші вчені. Серед зарубіжних дослідників ці проблеми досліджували Т. Є. Абова, В. П. Воложанін, Ю. С. Гамбаров, В. П. Грібанов, О. С. Іюффе, Р. Алексі, В. О. Тархов, Ю. К. Толстой та багато інших.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз юрисдикційних та неюрисдикційних форм захисту прав людини та громадянина в українському праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження особливостей реалізації людиною свого права на захист за допомогою різних форм захисту сприятиме подоланню проблем, які виникають у цій сфері, насамперед пов'язаних із найбільш ефективною



формою захисту в умовах сьогодення. З цією метою проаналізуємо особливості закріплення вказаних вище форм захисту в українському законодавстві.

У цьому контексті виникає необхідність визначити загальний порядок дій особи, яка захищає свої права щодо всіх можливих аспектів цього процесу. По-перше, особа повинна обрати заходи, які вона може застосувати до порушника. Потім визначити характер матеріально-правових вимог та сам предмет захисту. Наступний крок – визначення, до компетенції якого органу належить розглядати вимогу, враховуючи порядок її розгляду. Також постраждала особа повинна враховувати конкретні умови в яких вона опинилася.

По-друге, дуже часто правники плутають поняття «форма» та «спосіб», проте слід зазначити, що ці два поняття взаємозалежні, але не ідентичні. Аналіз цього питання свідчить, що в юридичній науці не досліджувалися та чітко не розмежовувалися поняття «форма» та «спосіб», а це ускладнює розуміння значення цих понять у процесі захисту прав. Враховуючи те, що форми та способи захисту прав є складовими механізми захисту, необхідно їх чітко розмежувати.

На нашу думку, складовими певної форми захисту прав виступають способи. Але, межа між формою та способом захисту дуже тонка. Це підтверджує аналіз українського законодавства. Для прикладу розглянемо статтю 16 Цивільного кодексу України. Ця стаття закріплює захист цивільних прав та інтересів судом. Ч. 1 цієї ж статті визначає, що *«Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу»* [4]. Ч. 2 статті чітко виділяє способи захисту цивільних прав та інтересів, такі як, визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідношення, припинення правовідношення, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Крім того, у ст. 16 ЦКУ наголошується, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом [4]. Суд належить до юрисдикційної форми захисту прав, і саме він визначає способи захисту права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Як зазначено вище, способи захисту прав залежать форми захисту.

По-третє, не чітко визначено особливості закріплення кожної форми захисту прав в чинному законодавстві. Так, юрисдикційну форму захисту прав людини розділяють на судову, несудову та нотаріальну форму захисту. Юрисдикційна форма захисту передбачає безпосередньо діяльність та сукупність дій органів та установ державної влади, які уповноважені припинити правопорушення або вжити всіх заходів, спрямованих на відновлення порушених прав.

Треба зазначити, що в сучасному українському суспільстві найбільш поширеною є судова форма захисту прав. В одній із своїх праць український філософ права В.С. Бігун наголошував на тому, що судовий захист є різновидом правового захисту, який передбачає захист прав через суд. [2, с. 51]. У першу чергу звернення до суду регулюється Конституцією України. Так, у ч. 3 ст. 8 Основного закону нашої держави наголошується на тому, що *«звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод ... гарантується»*. Також, в Основному законі прописано, що *«кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе...»* (ч. 4 ст. 32)



[3]. Процедури звернення до суду, крім Цивільного процесуального кодексу України, також закріплені у Господарському процесуальному кодексі України, Кримінальному процесуальному кодексі України та Кодексі адміністративного судочинства України.

Отже, судовий захист прав особи чітко закріплено на рівні законодавства, а вище визначені норми чітко характеризують конституційне право особи на такий захист.

До несудової форми захисту прав належить можливість реалізації людиною свого права на захист за допомогою звернення до державних органів та установ (за виключенням судів), які покликані захищати права людей. Зокрема, ч. 3 ст. 55 Конституції України передбачено, що *«кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»* [3]. Згідно із українським законодавством реалізувати своє право на захист можна також за допомогою звернення як до Президента України та органів місцевого самоврядування тощо.

У ч. 1 ст. 17 чітко визначено, що *«Президент України здійснює захист цивільних прав та інтересів у межах повноважень, визначених Конституцією України»* [4]. Ч. 2 вказаної статті передбачено, що *«у випадках, встановлених Конституцією України та законом, особа має право звернутися за захистом цивільного права та інтересу до органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування»*. Також, ч. 3 цієї ж статті визначає, що *«орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування здійснюють захист цивільних прав та інтересів у межах, на підставах та у спосіб, що встановлені Конституцією України та законом»* [4].

На відміну від юрисдикційної, неюрисдикційна форма захисту прав людини є мало дослідженою. Причиною цього є те, що на законодавчому рівні не закріплено дане право особи. Відомо, що неюрисдикційна форма захисту передбачає дії в межах закону, юридичних і фізичних осіб щодо захисту права, які здійснюються ними самостійно (самозахист), без звернення за допомогою до державних або інших компетентних органів.

Зазначимо, що самозахист – це правове явище, яке притаманне різним галузям права як публічного, так і приватного права. Проте, найбільш широко самозахист застосовується у цивільному та кримінальному праві. Інститут самозахисту достатньо досліджено в українському, та передбачено в законодавстві інших країн.

Ще римське право виділяло «самоправство» як початкову форму захисту прав. Поступово від самоправства здійснюється перехід до захисту прав за допомогою органів державної влади.

Так, Роберт Алексі зазначає, що «альтернативою державному захисту є самозахист усіх проти всіх, або ж той чи інший варіант громадянської війни, що не вигідно нікому, зважаючи на те, що люди змушені співіснувати та співпрацювати одне з одним» [1, с. 182].

Самозахисту як правовій категорії присвячена стаття 19 Цивільного кодексу України [3]. У цій статті визначено, що кожний може самостійно обирати заходи самозахисту чи застосовувати заходи, передбачені у законодавстві чи у договорі. Необхідно зазначити, що поняття «самозахист» у цивільному праві близьке до понять «необхідна оборона» і «крайня необхідність» у кримінальному праві.

Таким чином, самозахист як неюрисдикційна форма захисту прав при реалізації людиною свого права на захист відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки людина може самостійно обирати заходи самозахисту. Проте, необхідно зазначити, що дана форма захисту потребує розвитку у сучасному законодавстві та праві. Особливого значення в цьому контексті набуває питання правової культури населення в цілому і правосвідомості

окремого громадянина зокрема. Тільки освічена, юридично грамотна людина може належним чином в порядку самозахисту захистити свої права. Останнім часом в умовах розвитку технологій WEB-консалтингу спрощується процес самоосвіти, у тому числі юридичної. Доступність і безкоштовність доступу до законодавства, інших правових джерел дедалі більше надає можливість людині самостійно захищати свої інтереси і права. У своєму суспільному бутті кожна людина повинна усвідомити, що реалізація нею права на захист повністю залежить від її бажання та дій.

Висновки. Отже, реалізація людиною свого права на захист в українському праві можлива за допомогою звернення до суду, до державних органів та установ, до міжнародних організацій, також, передбачено самозахист. Перелічені вище форми захисту частково закріплені в Україні на законодавчому рівні, але потребують подальшого розвитку в практичному сенсі та філософсько-правового осмислення у зв'язку із розвитком права в нових умовах інформаційного суспільства.

Розглянувши проблеми форм захисту прав при реалізації людиною свого права на захист та визначивши особливості закріплення кожної з форм захисту в українському законодавстві, можна стверджувати, що ефективність кожної форми захисту прав залежить від конкретної особи, її правової культури та праворозуміння, і як результат правильного вибору форми захисту, враховуючи при цьому умови та ситуацію, в яких ця особа опинилася.

Список використаних джерел

1. Алексі Р. Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі/ Р. Алексі // Філософія прав людини. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 172-189.
2. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія / В. С. Бігун. – К., 2011. – 303 с.
3. Конституція України: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30 – Ст. 141.
4. Цивільний кодекс України: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 40-44. – Ст. 356.
5. Філософія: Навчальний посібник (За ред. І. Ф. Надольного). – К.: Вікар, 1997. – 485 с.
6. Філософія права: проблеми та підходи: Навч. пос. / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима та ін. За заг. ред. П. М. Рабіновича. – Львів: Льв. нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. – 332 с.
7. Філософія права: навч. посіб. / під заг. ред. М. Костицького, Б. Чміля [Книга]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 334 с.

Сидорчук Ю. Н. Политическая юстиция как средство воплощения политических репрессий

В статье проанализировано формы защиты прав при реализации человеком своего права на защиту в украинском праве, а также охарактеризовано каждую форму защиты. Автором исследованы особенности закрепления каждой из форм защиты на законодательном уровне. Кроме того, статья определяет, что судебная форма защиты прав есть наиболее эффективной в условиях современности.

Ключевые слова: юрисдикционная и неюрисдикционная формы защиты прав, судебная защита прав, самозащита.

**Sydorchuk Yu. M. Forms of the right to protection in Ukrainian law: Challenges**

The article analyzes the forms of protection of human rights in their right to protection in Ukrainian law and describes every form of protection. The author investigated the characteristics of each form of fixing protection legislation. Furthermore, the article states that the judicial form of protection is the most effective in the present.

Key words: jurisdictional and non jurisdictional forms of protection, judicial protection, self-protection.





УДК 340.1

Пряхіна Наталія Олексіївна,
майор міліції, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та соціології
Львівського державного університету внутрішніх справ



ЗАКОНОДАВЧО-ПРАВОВА БАЗА АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ І МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У статті розглядається проблематика змін в антикорупційному законодавстві України. У процесі дослідження проаналізовано окремі новели нормативно-правового забезпечення механізмів протидії корупції, здійснено порівняння окремих норм антикорупційного законодавства України та світу, окреслено перспективи їх практичного застосування у правотворчій діяльності.

Ключові слова: закон, корупція, антикорупційна політика, посадова особа, юридична відповідальність, спеціальна перевірка.

Постановка проблеми. При виробленні нової антикорупційної політики в Україні, а саме – визначенні стратегії, тактики та конкретних заходів у сфері запобігання та протидії корупції, першочергового значення набувають прийняття та реалізація нового антикорупційного законодавства. Його сутність повинна полягати у тому, щоб обмежити фактори корупційного впливу, запобігти конфлікту інтересів (особистих та службових), нормативно визначити рамки етичної поведінки посадової особи, уповноваженої на виконання завдань і функцій держави, передбачити адекватні міри юридичної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень та чітко врегулювати діяльність суб'єктів, що здійснюють заходи щодо запобігання та протидії корупції в державі.

Відомий дослідник корупції В. Рейсман розглядає такі види корупційних діянь, як ділові, гальмові і прямий підкуп. Ділові корупційні діяння забезпечують своєчасне або прискорене виконання чиновником своїх прямих посадових (службових) обов'язків; гальмові сприяють тому, що посадова особа (державний службовець) не виконує вимог, які входять в коло його посадових (службових) обов'язків; прямий підкуп – це купівля суб'єктами підприємницької діяльності не окремої послуги, а самої посадової особи, політичного або громадського діяча, тобто його благонадійності не для одноразового виконання рішень, а для постійної підтримки дій, захисту інтересів на всіх рівнях. На сучасному етапі слід визначити два види традиційних корумпованих відносин: відносини кримінальних структур з державними і недержавними структурами; відносини комерційних структур з представниками державних органів влади та управління, у тому числі з працівниками правоохоронних органів.

Варто зазначити, що розпочата у 1995 році в Україні боротьба з корупцією не дала очікуваних результатів, хоча зміни до базового антикорупційного законодавчого акту – Закону України «Про боротьбу з корупцією» – вносили одинадцять разів, прийняли



понад 70 нормативних актів, серед них 12 законів і 12 постанов Кабінету Міністрів. За «барометром» «глобальної корупції» міжнародної правозахисної організації «Transparensy Int.», 2010 року Україна потрапила до списку країн із найвищим рівнем корупції. Наша держава посіла 146-те місце за рівнем корумпованості серед 180 країн світу. Разом з Україною на 146-й позиції Камерун, Еквадор, Кенія, Російська Федерація, Сьєрра-Леоне, Східний Тимор і Зімбабве [1].

За останні роки в країні прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на посилення боротьби з корупцією. Однак темпи поширення корупційних дій у країні свідчать, що зусилля держави у цій сфері не приносять очікуваних результатів. Така ситуація свідчить про актуальність дослідження даної проблематики та необхідність теоретичного осмислення і пошуку практичних шляхів реалізації антикорупційного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання походження, сутності та основ протидії корупції не є новими у теорії держави і права та галузях права України, так і у компаративістських дослідженнях. Так, даною проблемою займалися такі вчені, як Н. В. Кузнецова, М. І. Мельник, О. В. Терещук, С. П. Філоненко. Системно розглядали корупцію з точки зору міжнародного досвіду нормативного регулювання М. А. Бартошек, Е. О. Демський, М. І. Камлик, С. В. Максимов. Історичний аспект корупційних проявів досліджували у своїх працях О. К. Грудзур, С. Д. Пундей.

Проте динаміка антикорупційного законодавства свідчить про необхідність розробки питання впровадження даних норм у практичну діяльність державних органів.

Постановка завдання. Метою дослідження є проведення аналізу окремих новел нормативно-правового забезпечення механізмів протидії корупції, порівняння норм антикорупційного законодавства України та світу і окреслення перспектив їх реалізації у правозастосовчій практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корупція (а особливо – в умовах поглиблення соціально-політичної та фінансово-економічної кризи в державі) є серйозною загрозою національній безпеці. Вона стала одним із негативних чинників, що істотно впливають як на зниження ефективності національної системи державного управління зокрема, так і на функціонування органів державної влади загалом. Корупція підриває стабільність і систему правопорядку, захищеність прав, свобод і законних інтересів громадян.

Останні зміни у вітчизняному антикорупційному законодавстві пов'язані із законом України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 7 квітня 2011 року, який набув чинності 1 липня 2011 року [5]. Хоча при підготовці Закону була проведена значна робота, все-таки деякі його новації не вдалося до кінця узгодити із застарілим профільним законодавством. Результатом роботи приведення низки законодавчих актів України у відповідність до сучасного антикорупційного законодавства став Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 17 травня 2012 року, який набув чинності 13 червня 2012 року. Так, зміни внесені до 44 законів України (зокрема, КЗпП України, Митного кодексу України, Законів України «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 року, «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року № 1789-ХІІ, «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року, «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року, «Про Державну податкову службу в Україні» від 4 грудня 1990 року, «Про Державну прикордонну службу в Україні» від 3 квітня 2003 року, а також до двох підзаконних актів, затверджених



постановами Верховної Ради України від 6 листопада 1991 року та від 13 жовтня 1995 року (а саме – Дисциплінарного статуту прокуратури України та Положення про помічника-консультанта народного депутата України відповідно) [4].

Внесення змін до чинного законодавства завжди тягне за собою наслідки, зокрема, приведення до відповідності чинного законодавства та що найважливіше – створення адекватного та дієвого механізму впровадження і виконання нововведених норм. Зазначимо, що основною метою змін, унесених сучасним антикорупційним законом, є узгодження та моніторинг діяльності конкретних державних органів та служб, що стосуються : проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування; подання публічними службовцями декларацій про майно, доходи, витрати, зобов'язання фінансового характеру; обмеження для прийняття на роботу (службу) до органів державної влади осіб, яких раніше засуджено за вчинення злочинів або на яких протягом трьох останніх років накладались адміністративні стягнення за вчинення корупційних правопорушень; вимог щодо запобігання конфлікту інтересів; обмежень щодо роботи близьких осіб; звільнення з роботи осіб, притягнутих до відповідальності за корупційні правопорушення.

Проведений нами аналіз змін свідчить, що значна їх частина не містить якісно нових антикорупційних норм, а лише узгоджує термінологію і доповнює галузеве законодавство. Разом з тим, застосовуються і принципово нові механізми запобігання корупції та вирішення низки правових колізій, які донедавна виникали перед кадровиками при застосуванні антикорупційного законодавства.

Насамперед, слід згадати зміни до КЗпП України. Ст. 36 КЗпП, яка містить підстави припинення трудового договору, доповнена новою підставою – набуття законної сили судовим рішенням, відповідно до якого працівника притягнуто до відповідальності за корупційне правопорушення. Цю ж статтю доповнено нормою, яка встановлює триденний строк (з дня одержання органом державної влади, органом місцевого самоврядування, підприємством, установою, організацією копії відповідного судового рішення, яке набуло законної сили), протягом якого особа підлягає звільненню з роботи у разі корупційного правопорушення. На нашу думку, вказані зміни значно полегшили роботу кадрових служб нашої держави, оскільки раніше поставало питання, за якою статтею КЗпП України звільняти працівників за вчинення корупційних правопорушень.

Зазнав змін і Дисциплінарний статут прокуратури України, який не до кінця відповідав вимогам антикорупційного законодавства. Зокрема, встановлено порядок відсторонення від виконання повноважень працівників прокуратури, обвинувачених у корупційних правопорушеннях, до розгляду справи судом. Разом з тим, слід зазначити, що нове антикорупційне законодавство створило нову колізію у сфері дисциплінарної відповідальності працівників прокуратури. Як уже зазначалося вище, порушення Дисциплінарного статуту прокуратури України може мати наслідком лише звільнення. Водночас, сам Дисциплінарний статут передбачає за своє порушення, окрім звільнення, такі санкції, як догана, пониження в класному чині; пониження в посаді; позбавлення нагрудного знака «Почесний працівник прокуратури України» [6, с. 6-31]. На нашу думку, до додаткового тлумачення цих норм законодавства компетентними органами слід керуватися антикорупційним законом, оскільки, по-перше, даний закон має вищу юридичну силу, ніж постанова Верховної Ради України, а, по-друге, вказівка Закону на те, що слова «можуть бути звільнені» слід замінити словами «підлягають звільненню»



(формулювання наслідків порушення Дисциплінарного статуту), недвозначно вказує на позицію законодавця щодо звільнення як єдиної можливої санкції у цьому разі.

У новому антикорупційному законі також встановлено гарантії, спрямовані на недопустимість незаконного звільнення та переслідування працівників прокуратури, які здійснюють боротьбу з корупцією. Так, прокурор або слідчий, який повідомив про порушення вимог Закону іншим працівником прокуратури, не може бути звільнений чи примушений до звільнення з роботи або притягнутий до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з таким повідомленням. Аналогічні гарантії встановлено для військовослужбовців, співробітників Служби безпеки України, осіб рядового або начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної кримінально-виконавчої служби України, органів і підрозділів цивільного захисту, посадових осіб Державної спеціальної служби транспорту, Державної митної служби, Державної податкової служби [1].

Зазначимо, що чинники успішної протидії корупції апробовані міжнародною спільнотою – це насамперед чітке регламентування дій та етичних стандартів діяльності посадових осіб усіх рівнів, відповідальність за їх порушення, відкритість влади, прозорість і зрозумілість процедур прийняття державних рішень, дієві механізми контролю за діяльністю державних органів із боку громадянського суспільства, свобода слова та незалежність засобів масової інформації.

Однак сьогодні можна констатувати, що, попри певні позитивні зміни, ситуація продовжує залишатися складною й неоднозначною. Чому ж українське антикорупційне законодавство попри всі зміни залишається неефективним? Для пошуку відповідей на це запитання варто навести деякі приклади проведеного нами порівняльного аналізу міжнародного досвіду регулювання етичної поведінки й організації дисциплінарної відповідальності державних службовців та забезпечення відкритості й прозорості діяльності органів виконавчої влади демократичних країн заходу (США, Австралії, Великої Британії, Норвегії, Польщі) та пострадянських країн (Білорусі, Киргизстану, Китаю, Росії).

Так, закони пострадянських країн обов'язково містять морально-виховні заклики. Водночас, статті у законах західних країн сформульовано як правила – жорстко й безкомпромісно. Принципи етичної поведінки федеральних службовців США: «Службовцям заборонено використовувати перебування на державній службі для отримання особистої вигоди». Ст. 6 Кодексу поведінки державних службовців Російської Федерації: «Державний службовець зобов'язаний поводитися так, щоб формувати, берегти та зміцнювати віру громадян у чесність, неупередженість та ефективність державних органів, органів місцевого самоврядування». На противагу наведемо приклад ст. 5 «Зміцнення довіри громадян» проекту закону України «Про доброчесну поведінку осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів місцевого самоврядування»: «Суб'єкт доброчесної поведінки своїми діями повинен сприяти зміцненню довіри громадян до влади, їх переконаності в неупередженості та доброчесності осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів місцевого самоврядування, ефективності, законності їхніх дій та прийнятих рішень».

Також варто відзначити, у законодавстві пострадянських країн немає визначення порушення як окремої адміністративної дії, несумісної з належним виконанням державними службовцями своїх обов'язків та дотриманням прав іншими особами. Юридичний словник Генрі Блека визначає корупцію так: «Корупція – це діяння, яке чинять з наміром надати деякі переваги, що несумісно з офіційними обов'язками



посадовця і правами інших осіб; діяння посадовця, який неправно використовує своє становище чи статус для одержання будь-якої переваги для себе або іншої особи з метою, що суперечить обов'язкам і правам інших осіб» [3, с. 12].

Стаття 2 Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією зазначає: «Корупція означає прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, давання або одержання хабара чи будь-якої іншої неправної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [2, с. 40-44].

Закон України «Про боротьбу з корупцією» на противагу це поняття трактує так: «Корупція – це діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг».

Стаття 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» говорить: «корупція - використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей» [5].

Насамкінець, у законодавстві пострадянських країн немає чіткого зв'язку між порушенням та покаранням за нього. У той же час, у законодавстві західних країн чітко визначено правила, що встановлюють міру покарання за конкретний посадовий проступок.

Отже, українське антикорупційне законодавство та адміністративна система фактично породжують корупцію, не створюючи жодного ризику для державного службовця бути покараним за протиправні вчинки. Західне законодавство працює, не даючи можливості ухилитися від нього. Порівняльний аналіз свідчить, що сучасному стану антикорупційної законотворчості в Україні притаманне вироблення значної кількості законів, у жодному з яких немає ані чіткого означення порушення, ані чіткого зв'язку з покаранням за нього.

Запобігати та протидіяти політичній корупції на нашу думку, доцільно шляхом обмеження імунітету депутатського і судового корпусів, законодавчо врегулювати процедуру оприлюднення в засобах масової інформації про факти притягнення до відповідальності посадових осіб підприємств, установ, організацій, державних службовців, суддів, політичних діячів, які визнані в судовому порядку винними у вчиненні корупційних правопорушень, здійснювати гармонізацію та систематизацію національного антикорупційного законодавства відповідно до світових стандартів попередження та боротьби з корупцією шляхом:

- аналізу законодавства з метою виявлення системних вад, які полегшують чи сприяють вчиненню корупційних правопорушень, та підготовки пропозицій щодо вдосконалення законодавства про запобігання та протидії корупції;

- створення належної законодавчої бази для ефективнішої протидії корупції, посилення відповідальності за корупційні діяння та забезпечення невідворотності покарання за них;

- обмеження імунітету;

- інституційного забезпечення протидії корупції, упровадження судової реформи та реформи правоохоронної системи;



– внесення змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо права проведення оперативно-розшуковими підрозділами оперативно-розшукового заходу «контрольована передача коштів (предметів, документів)» з метою виявлення та документування фактів хабарництва та до ст. 370 Кримінального кодексу України;

– нагального внесення на розгляд Верховної Ради України проектів законів, прийняття яких зумовлене приєднанням України до Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної конвенції Ради Європи проти корупції та Додаткового протоколу до неї: зокрема, про лобіювання, про внесення змін до законів України «Про політичні партії в Україні» та «Про вибори народних депутатів України» щодо фінансування діяльності політичних партій і виборчого процесу;

– завершення підготовки законопроектів про внесення змін до законодавства України стосовно заборони отримання судами і правоохоронними органами матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги [3, с. 21];

Висновки. Отже, слід зосередити зусилля на створенні антикорупційної нормативно-правової бази демократичного зразка, що не припускає можливості для органу державної влади приймати рішення на власний розсуд, чітко визначає факт порушення норми, жорстко прив'язує факт порушення до покарання. За умови створення відповідних антикорупційних інституцій та вдосконалення законодавства на їх основі слід формувати своєрідну систему запобігання, яка передбачала б заохочення відмови від корупції, мобільність, контроль за доходами та майном, контроль за конфліктами інтересів.

Список використаних джерел

1. Деякі питання організації проведення спеціальної перевірки щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування: Постанова Кабінету Міністрів України: від 8 грудня 2009 р.: № 1432. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1432-2009-%EF>.
2. Олуйко В.М. Порівняльно-правовий аналіз законів України у сфері боротьби з корупцією / Олуйко В.М., Молдован Е.С. // Вісник державної служби України. – 2009. – № 4. – С. 40 – 44.
3. Поліщук С. М. Методичні рекомендації щодо засад запобігання та протидії корупції в Україні / С. М. Поліщук. – Луцьк. – 2009. – 32 с.
4. Про боротьбу з корупцією: Закон України: прийнятий 5 жовт. 1995 р. : № 356/95-ВР. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=356%2F95-%E2%F0>.
5. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України : прийнятий 11 черв. 2009 р.: № 1506-VI. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1506-17>.
6. Спільне засідання Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією та колегії Головного управління державної служби України 18 листопада 2009 року (стенограма) // Вісник державної служби України. – 2009. – № 4. – С. 6 – 31.
7. Шляхи запобігання та протидії корупції в державному секторі: інформація про виступ Начальника Голодержслужби України Т. В. Мотренка на засіданні Кабінету Міністрів України 8 грудня 2009 року // Вісник державної служби України. – 2009. – № 4. – С. 32 – 33.



Пряхина Н. О. Законодательно-правовая база антикоррупционной деятельности в Украине: проблемы, перспективы и международный опыт

В статье рассматривается проблематика изменений в антикоррупционном законодательстве Украины. В процессе исследования проанализированы отдельные новеллы нормативно-правового обеспечения механизмов противодействия коррупции, осуществлено поивняльння отдельных норм антикоррупционного законодательства Украины и мира, намечены перспективы их практического применения в правотворческой деятельности.

Ключевые слова: закон, коррупция, антикоррупционная политика, должностное лицо, юридическая ответственность, специальная проверка.

Priachina N. O. Legislative and regulatory framework of anti-corruption activities in Ukraine: problems, prospects and international experience

The article deals with the problems of changes in anti-corruption legislation of Ukraine. The study analyzed some novel regulatory mechanisms of anti-corruption poivnyalnnya by certain norms of anti-corruption legislation in Ukraine and worldwide, outlines the prospects for their practical application in law-making.

Key words: law, corruption, anti-corruption policy, the official, legal responsibility, a special test.



УДК 340.12

Черник Наталія Степанівна,
викладач кафедри
церковно-канонічних дисциплін та філософії права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ХРИСТІЯНСЬКІ ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР ТА ЗУНР

У статті здійснюється аналіз розвитку системи судочинства періоду Директорії УНР та Західноукраїнської Народної Республіки. Визначається міра впливу християнських правових ідей на норми судочинства, ступінь їх практичної реалізації та впливу на процеси державотворення у період національно-визвольної боротьби.

Ключові слова: Директорія, УНР, ЗУНР, система судочинства, суд, реценіювання, воєнне судочинство.

Постановка проблеми. У наших попередніх дослідженнях ми здійснили спробу аналізу рівня впливу християнських правових норм на систему судочинства Гетьманату П. Скоропадського. Для формування цілісного уявлення про рівень впливу правових норм християнства на законодавство у період національно-визвольних змагань, необхідно охарактеризувати зміст системи судочинства Директорії УНР та ЗУНР, що і становить наукову актуальність нашого дослідження.

Загалом, система судочинства у період національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. є ключовою у контексті державотворчих процесів та становлення національної державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали наукові праці таких вітчизняних науковців, як В. Клочков, О. Копиленко, М. Кравчук, В. Рум'янцев та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття впливу християнських правових норм на систему судочинства Української Народної Республіки періоду Директорії та Західноукраїнської Народної Республіки, визначення рівня практичної реалізації норм судівництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після падіння Гетьманату й приходу до влади Директорії знову постала проблема перебудови державного апарату, в тому числі й судового. Директорія не сприйняла здобутків гетьманату в державотворенні і не повернулась до державних інституцій УНР часів Центральної Ради, хоча формально була її правонаступницею. Керівництво Директорії на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою намагалися зробити свій оригінальний внесок у розбудову Української держави, а в кінцевому випадку опинилась на роздоріжжі. Зусилля в галузі державного будівництва, зокрема судоустрою, були хаотичними й неефективними, а вакуум у судовій системі заповнило надзвичайне військове судочинство.

Не зважаючи на те, що Директорія утвердила свою владу 14 листопада, тільки 1 грудня 1918 р. було ухвалено постанову, що «суд на території Української Народної



Республіки твориться іменем УНР» [11]. Наприкінці грудня того ж року вона скасувала Державний Сенат, заснований гетьманом, а 2 січня 1919 р. був підтверджений закон про відновлення діяльності Генерального суду часів УНР, щоправда, з назвою «Надвищий суд» [4, с. 403, 404]. 24 січня була відновлена діяльність апеляційних судів, заснованих Центральною Радою [2]. Варто зауважити, що попри ліквідацію системи державних органів Гетьманату, в системі судочинства Директорія намагаючись зберегти мирові судові установи, і на підтвердження цього 19 лютого 1919 р. прийняла закон «Про вибори та призначення мирових суддів», яким установлювалося, що органи місцевого самоврядування повинні найближчим часом обрати мирових суддів за нормами закону Тимчасового уряду від 4 травня 1917 р. [3].

В основу нової моделі судової системи «другої УНР» Директорія поклала принципи судоустрою дореволюційної Росії, дещо модифіковані Центральною Радою й Гетьманом. Але складна геополітична ситуація, в якій опинилася Україна, необхідність вести воєнні дії проти більшовиків, білогвардійців, анархістів, Антанти й поляків, зумовлювали суттєві аномалії в судоустрої УНР [7, с. 107]. На практиці функціонувала і діяла також надзвичайна судова система, досить далека від принципів, законодавчо проголошених Директорією. У перші місяці діяльності Директорії основними судовими установами УНР стали воєнно-польові суди, які були започатковані наказом С. Петлюри й О. Осецького від 22 листопада 1918 р. На його підставі при всіх військових частинах засновувалися воєнно-польові суди в складі 2-х старшин, 2-х козаків, прокурора й секретаря, які призначалися наказом місцевої військової влади [13, с. 57].

Для правової організації даних судів застосовувалися російські Військовий статут про покарання 1869 р. й Положення про польове управління військ у воєнний час 1914 р. Формування надзвичайної судової системи Директорії на цьому не закінчилось, і 20 грудня 1918 р. було створено позасудовий орган – так звана «дев'ятка», комісія в складі 9 членів – представників від Головного військового юридичного управління, військових частин та Міністерства юстиції для термінового розгляду справ усіх супротивників нової влади [8, с. 154].

У такій системі й повноваженнях судових установ чітко простежується намагання Директорії перетворити їх на знаряддя боротьби з політичними опонентами. Разом з тим аналізуючи зміст системи судочинства Директорії важко говорити про вплив на її організацію і роботу засад християнського права та етики. Це можна пояснити тим, що вона успадкувала систему судочинства Центральної Ради та Гетьманату, а за умов важкої геополітичної ситуації та умов військового стану, судове законодавство не могло лібералізуватися чи набувати демократичних норм.

Широка підсудність воєнно-польових судів призвела до того, що суд при штабі корпусу не встигав розглядати справи, а тому 20 грудня 1919 р. в Києві було запроваджено вже 2 військово-польові суди. При цьому зменшився і склад судової присутності: тепер суд працював у складі головуєчого і 2-х суддів за наявності 2-х запасних. Судова система, створена Директорією в перші місяці її існування, не відповідала демократичним принципам і не змогла виконати завдань, які на неї поклалися. Тому 26 січня 1919 р. воєнно-польові суди на території УНР було скасовано. Того ж дня Директорія затвердила закон «Про надзвичайні воєнні суди». Вони були винятковими й діяли на фронтах і в місцевостях, де оголошено воєнний стан. А якщо взяти до уваги, що на підставі закону Директорії від 24 січня 1919 р. останній оголошувався на всій території УНР, то не лишається сумнівів у тому, що «класичне» правосуддя відтіснялося на другий план, а то й зовсім не діяло [6, с. 105].



Характерною рисою судової системи Директорії була надзвичайно жорстка система воєнного судочинства, аналіз якого дозволяє однозначно стверджувати про відсутність впливу засад християнського права. Причин цього декілька, і зумовлені вони насамперед не скільки недосконалістю і далекоглядністю керівництва, а умовами суспільно-політичного розвитку країни та геополітичного становища. Так, у системі надзвичайних воєнних судів не існувало ніякої інстанційності, їх вироки не підлягали оскарженню й виконувалися негайно. Єдиним винятком у системі військового судочинства була норма, що особи, засуджені до страти, мали право протягом 6-ти годин після проголошення вироку звернутися з проханням про помилування до Верховної влади (тобто до Директорії), а в діючій армії – до Головного отамана [9, с. 164].

У зв'язку з низькою кваліфікацією суддів, а в більшості випадків – навіть з її відсутністю, наказом Головного отамана від 14 червня 1919 р. суди при військових корпусах і дивізіях були розформовані, а 5 липня така ж доля спіткала й судові установи на рівні корпусів. Усі справи почав вирішувати суд при Штабі діючої армії. У такому вигляді воєнні суди діяли до кінця 1919 р. [5, с. 4-5].

Суттєвим недоліком було те, що система надзвичайного воєнного судочинства, що виникала стихійно, не володіла належною правовою базою своєї організації, мала майже необмежену юрисдикцію, ніким не контролювалася, була знаряддям репресій проти прихильників попереднього режиму, а згодом – опозиційних сил Директорії [13]. Вона була не тільки дуже далекою від виконання завдань зміцнення законності й правопорядку, а, навпаки, збільшувала свавілля отаманів і поглиблювала анархію в державі.

На території Західноукраїнської Народної Республіки проблема судочинства теж набула актуальності і на відміну від Наддніпрянщини, де керівництво орієнтувалося на зразки Російського імперського законодавства, окупаційного німецького, то в ЗУНР основним джерелом судового права було Австрійське законодавство. Найбільш цінним є досвід формування органів правопорядку, жандармерії, народної міліції, суду, прокуратури, в тому числі збройних сил, враховуючи те, що Україна перебувала в стані війни. Український національний провід відразу приступив до розбудови державного апарату, у складі якого формувалися органи охорони правопорядку, які були безпосередньо пов'язані з системою судочинства.

У цей період основним завданням влади було законодавче регулювання діяльності державних органів. Починаючи з листопада 1918 року ЗУНР схвалила ряд законодавчих актів «Про організацію війська» (13 листопада 1918 р.), «Тимчасову адміністрацію» (16 листопада 1918 р.), «Тимчасову організацію судівництва» (21 листопада 1918 р.), «Про державну прокуратуру» (18 грудня 1918 р.) та ін. У зв'язку з проблемою відсутності власних законів, кодифікації нормативно-правових актів які сприяли б веденню судочинства, УН Рада Постановою від 16 листопада 1918 р. залишила чинним попереднє австрійське законодавство, з дотриманням умови, що воно не суперечитиме інтересам держави. У цей час судочинство над цивільними особами здійснювали військові суди.

Прийнятий 21 листопада 1918 р. закон про «Тимчасову організацію судівництва» підтвердив правомірність повноважень судів колишньої Австро-Угорської імперії, але вже під керівництвом Державного секретарства юстиції ЗУНР. Відносно працівників судів, то ті судді, які не скомпрометували себе антиукраїнською діяльністю і прийняли присягу служити ЗУНР, залишалися на своїх посадах. Присягу також складали й інші працівники та технічний персонал судових органів. Тих, хто відмовлявся від «обітниць», звільняли з посад і позбавляли заробітної плати.



Новостворений Державний секретаріат судівництва очолив О. Бурачинський, який з самого початку перебудував структуру самого секретаріату, поділивши його на два основні відділи: особово-управляючий (персонально-адміністративний) і законодавчий. Перший – здійснював керівництво судами, прокуратурою і нотаріатом, призначав на посади суддів, прокурорів, нотаріусів та допоміжний персонал цих органів. Другий – розробляв законодавчі пропозиції для парламенту і уряду, готував проекти нормативних актів свого секретарства, здійснював нагляд за відповідністю нормативних адміністративно-розпорядчих органів законом парламенту, а також займався виданням «Вісника законів і розпорядків», офіційного друкованого органу ЗУНР, в якому містилися всі законодавчі ухвали парламенту, нормативні акти уряду та окремих секретаріатів [1].

Саме з іменем О. Бурачинського пов'язана організація судочинства ЗУНР та реформування австрійської судової системи. Особливої уваги заслуговує організація системи судочинства. На території ЗУНР було створено 12 судових округів і 130 судових повітів. Відповідно до національного складу населення нові судді мали обиратися за квотою – один мандат на 40 тис. жителів. У відповідності до системи виборів судів та національного складу населення, необхідно було обрати 144 судді окружних судів, з них 102 українців, 25 поляків, 17 євреїв [12].

У лютому 1919 р. приймається ряд законів, спрямованих на вдосконалення діяльності судових органів. Так, були прийняті Закон «Про скорочення підготовчої суддівської служби», який скоротив термін стажування суддів з трьох до двох років, Закон «Про тимчасове припинення діяльності суду присяжних» – припинив вибори присяжних у зв'язку з умовами воєнного часу. Були прийняті також закони про перехід судочинства на українську мову, про введення демократичних принципів судочинства. Продовження судової реформи в ЗУНР прийняло оригінальний напрямок: розділялося кримінальне і цивільне судочинство. Так, 11 лютого 1919 р. було видано закон про утворення в повітах трибуналів першої інстанції для розгляду кримінальних справ. Юрисдикція окружних і повітових судів обмежувалася цивільними справами. Другою інстанцією в цивільних і кримінальних справах мав бути Вищий суд у Львові, третьою – Найвищий державний суд. Тимчасово, до створення даних інституцій, їх функції виконували спеціально створені на цей час Окремий судовий сенат другої інстанції та Окремий судовий сенат третьої інстанції.

Характеризуючи вплив християнських норм права та етики на систему судочинства ЗУНР варто зосередити увагу на розпорядженні О. Бурачинського від 23 лютого і 1 березня 1919 р., яким були врегульовані розміри оплати за судові витрати, судові мито, суми оплати при розгляді цивільних справ, оплати праці покликаних експертів. Для малозабезпечених осіб передбачалися пільги, які згідно з чинним законодавством їм належали. Фахівцями обговорювалися питання створення так званих «громадських судів» для розгляду дрібних побутових справ (на зразок колишніх громадських копних судів) [1]. Нажаль цю справу не було втілено в життя.

Функції звинувачення у судочинстві виконувала державна прокуратура. У вітчизняній науці вироблено періодизацію становлення та розвитку прокуратури в Україні. Так Б. Ференц зазначає, що прокуратура в Україні у своєму ствердженні пройшла три історичних періоди: дорадянський, радянський та пострадянський який триває сьогодні, оскільки прокуратура продовжувала діяти та удосконалюватися.

Діяльність прокуратури ЗУНР регламентувалась Постановою Державного секретаріату судочинства від 18 грудня 1918 р., яка структурно складалася з окружних,



повітових та вищої прокуратур республіки. Старші прокурори, перші прокурори, їх заступники, так як і судді, повинні були скласти кваліфікаційні екзамени і прийняти присягу на вірність ЗУНР. А в разі не виконання цих умов відсторонювались від виконання обов'язків та звільнялися з посади [10].

Поряд із напрацюванням нормативно-правової бази Державний секретаріат судівництва проводив цивільну суддівську практику. Найважливішим заходом з правової та християнської точки зору було оголошення амністії засудженим за злочини проти австрійської держави, її армії або за інші правопорушення. Так, 8 березня 1919 р. на черговому урядовому засіданні державний секретар судівництва О. Бурачинський оголосив проект закону про амністію, який передали відповідному міністрові Української Народної Республіки (УНР). 10 березня 1919 р. виділ УНРади прийняв закон «Амністія», позитивно сприйнятий населенням [10]. Дана норма права, характеризувала керівництво ЗУНР виключно з позитивної сторони, оскільки у планах демократизації судової системи вони пішли далі політиків Наддніпрянщини. Саме положення про дарування амністії прямим військовим супротивникам є проявом високих християнських ідеалів та правових засад справедливості.

Окрім органів цивільної юстиції, зокрема, судових і прокурорських, була утворена військова юстиція. За розпорядженням Державного секретаріату ЗУНР від 16 листопада 1918 р. у Львові планувалось створити Найвищий військовий трибунал [12]. Військові обласні суди мали діяти в межах Львівської, Тернопільської й Станіславської військових областей.

Як і в Наддніпрянщині на Західноукраїнських землях складна воєнна ситуація на фронтах і наявність у тилу численних диверсантів і шпигунів вимагали створення більш мобільних органів, ніж звичайні військові суди. У відповідності до розпорядження Державного секретаріату ЗУНР від 3 грудня 1918 р. при кожній окружній команді були створені воєнно-польові суди, а в січні наступного року – такі ж суди груп «Північ», «Південь» і «Львів» [12]. Після переходу Української Галицької Армії за р. Збруч було дещо змінено структуру військово-судових установ. Розпорядженням від 16 липня 1919 р. створено воєнно-польовий суд Начальної команди Галицької Армії та воєнно-польові суди I, II і III корпусів. Ці суди здійснювали судочинство щодо військовослужбовців тих частин, як і підпорядковувалися Начальній команді Галицької Армії.

Висновки. Характеризуючи християнські засади судочинства в роки української національної революції 1917-1920-х рр. варто зауважити, що кожна з форм державності, яка існувала на Україні в революційні роки характеризувалася специфічними рисами як правової системи так і норм судочинства. Спільними рисами правової системи, як для Директорії так і для ЗУНР була рецепція основ права в імперій попередниць, однак запозичення цих норм відбувалося у відповідності до специфічних умов суспільно-політичного розвитку країни та зовнішньополітичних чинників, які через постійний військовий стан формували особливі умови розвитку судочинства, скеровуючи його в рамки жорстких військово-польових норм.

Список використаних джерел

1. Бурачинський Осип [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/18/050Burachynsk.pdf>.
2. Вісник державних законів для всіх земель УНР. – 1919. – Вип. 7.
3. Вісник державних законів для всіх земель УНР.; 1919.– Вип. 5.



4. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918-1920: Документи і матеріали: У 2 Т. / Відп. ред. В.Верстюк. – К. : Ви-во. ім. Олени Теліги, 2006. – Т.2. – 744.
5. Збірник законів, розпорядків та обіжників. – Станіслав, 1918. – 168 с.
6. Історія держави і права України. У 2-х част. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. – К., 2003.
7. Клочков В. Прокуратура України часів УНР, Гетьманату та Директорії / В. Клочков // Вісник прокуратури. – 2001. – Т. № 1. – С. 105-108.
8. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917-1920: Підручник / О. Л. Клочков, М. Л. Копиленко. – К. : Либідь, 1997. – 208 с.
9. Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних сил України в 1914-1993 рр.: Історико-правове дослідження. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 257 с.
10. Органи охорони правопорядку та судова система ЗУНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraïeni/organi-ohoroni-pravoporadku-ta-sudova-sistema-zunr>.
11. Республіканські вісті. – 1918. – 4 грудня.
12. Рум'янцев В. О. Судова система в Україні в період «Української революції» 1917-1921 рр. / В. О. Рум'янцев // Загальнотеоретичні й історичні проблеми правової науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pz/2009_100/100_5.pdf.
13. Українське державотворення: не витребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О. М. Мироненка. – К.: Либідь, 1991. – 560 с.

Черник Н. С. Християнские принципы судопроизводства периода Директории УНР и ЗУНР

В статье осуществляется анализ развития системы судопроизводства периода Директории УНР и Западно-Украинской Народной Республики. Определяется степень влияния христианских правовых идей на нормы судопроизводства, степень их практической реализации и влияния на процессы государства в период национально-освободительной борьбы.

Ключевые слова: Директория, УНР, ЗУНР, система судопроизводства, суд, рецесування, воєнне судопроизводство.

Chernik N. S. Christian principles of justice the Directory UNR and ZUNR

The article analyzes the development of the judiciary and the Directory of the UNR West Ukrainian National Republic. Determine the measure of the influence of Christian ideas in legal proceedings rules, the degree of their implementation and impact on processes of state formation during the national liberation struggle.

Key words: directory, UPR WUPR judicial system, court retsepiyuvannya, military justice.



КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І
ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО.
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.25

Калиновський Богдан Валерійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного
та міжнародного права
Національної академії внутрішніх справ,



**ДО ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ГРОМАДАХ,
ЯКІ ТЕРИТОРІАЛЬНО ЗНАХОДЯТЬСЯ У СКЛАДІ ІНШИХ**

У статті показано сучасні проблеми організації та функціонування місцевої публічної влади територіальних громад сіл, селищ, міст, які перебувають у складі інших територіальних громад. Обґрунтовано необхідність внесення змін до Конституції України та законів України, які сприятимуть ефективному функціонуванню органів місцевого самоврядування у межах складних адміністративно-територіальних утворень.

Ключові слова: територіальна громада, місцева публічна влада, адміністративно-територіальна одиниця, територіальний устрій, Конституція України, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. Чіткий і зрозумілий адміністративно-територіальний устрій – це передумова для ефективної роботи місцевої публічної влади, зокрема місцевого самоврядування. Кінцева його мета – підвищення рівня життя громадян, дотримання гарантованих соціальних стандартів, створення можливості отримання сучасних управлінських послуг.

Україна вже більше 20 років живе за старою радянською адміністративно-територіальною системою, і в спадщину нам дісталася така парадоксальна ситуація, коли, скажімо, у складі одних територіальних громад перебувають інші територіальні громади, які є самостійними суб'єктами місцевого самоврядування.

Нормативно-правова основа регулювання правовідносин у цій сфері останніми десятиліттями характеризується нестабільністю і значною мінливістю. Змінювалася базова термінологія, концептуальні підходи, компетенція тих чи інших органів місцевої публічної влади, порядок їх формування та організаційно-правові форми діяльності. На сьогодні базовими документами, що регулюють питання адміністративно-територіального устрою є Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Земельний кодекс України, Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою, затверджене ще Указом Президії Верховної Ради УРСР від 12 березня 1981 року, яке і сьогодні залишається юридично чинним. Однак, положення даних актів, що засвідчує практика застосування, не забезпечує повноти регулювання цих відносин і містить прогалини, неузгодженості, суперечності та потребують змін, доповнень і суттєвого вдосконалення.



Особливо гостро стоїть проблема відсутності базового закону у сфері адміністративно-територіального устрою, прийняття якого безпосередньо передбачено Конституцією України. У зв'язку з неврегульованістю питань адміністративно-територіального устрою і відповідно організацією місцевої публічної влади, в Україні виникла складна ситуація, особливо у тій частині, що пов'язана із функціонуванням органів місцевого самоврядування у межах складних адміністративно-територіальних утворень, або так званих «матрьошок».

Важливо наголосити, що в Україні на 2013 рік у підпорядкуванні 88 міст і Автономної Республіки Крим перебуває 36 міст, 207 селищ міського типу, 128 селищ та 190 сіл. Загалом, приклади існування подібних адміністративно-територіальних утворень наявні в Автономній Республіці Крим та в 14 областях. Так, наприклад, у межах території міста Ірпінь Київської області крім Ірпінської міської ради, діють Ворзельська, Гостомельська та Коцюбинська селищні ради. Фактично, у складі територіальної громади, яка об'єднує жителів всіх населених пунктів і обирають Ірпінського міського голову та Ірпінську міську раду, діють інші територіальні громади, які одночасно обирають відповідних голів та депутатів селищних рад. На практиці зустрічається і ще більш складні адміністративно-територіальні утворення, наприклад, місто зі спеціальним статусом Севастополь, має поділ на чотири райони в місті, з яких утворені районні у місті ради, та до них віднесено 31 населений пункт. Адреси таких населених пунктів звучать зокрема так: Луганська область, місто Луганськ, місто Олександрівськ, селище Тепличне чи селище Дзержинське. Така ситуація є непоодиноким і потребує невідкладного врегулювання.

Здійснивши статистичні розрахунки, слід зауважити, що складних громад у нас 1,5 відсотки від усіх громад, які є в Україні. Можна зробити висновок, що для одних громад ця проблема має є актуальною, яку необхідно вирішувати, але з точки зору всієї держави вона є незначною, і вирішення цього питання залишається на потів. Тому, без удосконалення адміністративно-територіального устрою неможливий сталий і збалансований соціально-економічний розвиток держави і кожної окремої її території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні відбувається становлення і розвиток вітчизняної наукової школи муніципального права, що підтверджується появою цілого ряду наукових досліджень, присвячених статусу органів місцевої публічної влади та удосконаленню адміністративно-територіальному устрою.

Опрацювання вітчизняних наукових джерел щодо організації та функціонування місцевої публічної влади показав, що вченими вже напрацьовано підґрунтя для майбутніх досліджень. Вагомий внесок у висвітлення окреслених у науковій статті питань зробили М. Баймуратов [2], О. Батанов [2], В. Борденюк [3], В. Кравченко [4], І. Коліушко [5], В. Погорілко [6] та ін. Сучасний рівень дослідження статусу місцевої влади в складних адміністративно-територіальних одиницях вимагає нових розробок реформування.

Водночас вивчення наявних вітчизняних джерел показує, що більшість складових цієї сфери аналізу залишаються недостатньо дослідженими. Крім того, існує потреба в узагальненні і врахуванні нових факторів стосовно територіальної організації місцевої публічної влади, передусім за рахунок постіндустріальних елементів розвитку, інформатизації і комп'ютеризації суспільства, глобалізації світу, сучасних змін в українському суспільстві. Необхідність удосконалення територіальної організації місцевої публічної влади обумовлюється актуальністю вирішення таких проблем як забезпечення формування дієздатних і самодостатніх територіальних громад, гарантування



територіальності місцевого самоврядування, сприяння повсюдності місцевого самоврядування.

Постановка завдання. Завданням наукової статті є розкриття проблем адміністративно-територіального устрою держави України та розробка пропозиції щодо удосконалення законодавчого регулювання статусу місцевої публічної влади в селах, селищах, містах, які входять до складу інших територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема правового статусу територіальних громад сіл, селищ і міст, які перебувають у складі інших територіальних громад, мають декілька складових, а саме історичну, соціально-економічну та політичну. При виробленні підходів до реформування пріоритетом має стати врахування саме соціально-економічні основ функціонування територіальних громад і їх жителів.

Адміністративно-територіальний устрій, який Україна сьогодні має, було утворено після 1917 року, коли було зруйновано природну систему устрою, де виділялося поняття «адміністративно-територіальна одиниця» і поняття «поселення», «населений пункт». До 1917 року на сучасній території України існувало три територіальних основи: перший рівень – волость, другий рівень – повітовий уїзд, третій рівень – губернія, і кожне адміністративне утворення мало свої межі, в межах яких органи місцевої влади здійснювали свої повноваження.

Комуністичний політичний режим почав створювати в селах сільради, які сприяли встановленню волі партії. Їх число зростало протягом 50 років, що і призвело до ситуації, яку ми маємо сьогодні, зокрема і так звані «матрьошки». Підставою утворення складних територіальних громад, ставали постанови партійних органів, в яких, наприклад, було зазначено, що з метою зміцнення сільськогосподарської бази основних промислових районів Донбасу... і далі по тексту, включити до міста такого-то сільраду таку-то, район такий-то [7].

Сформована в 30-ті роки XX ст. система адміністративно-територіального устрою України базувалась на засадах централізованої адміністративної системи управління, переважно на позаекономічній основі, відповідно до потреб централізованої партійно-державної системи управління і був сформований як територіальна організація системи строго супідрядних «по вертикалі» державних і партійних органів.

Проблеми адміністративно-територіального устрою почали виникати з розпадом СРСР, коли почалося впровадження приватної і комунальної власності. В часи, коли власність була тотальна державна, коли працювало планове господарство, ці питання не мали гострих проблем. Слід констатувати, що Верховна Рада України не врегулювала ці проблеми в Конституції України від 28 червня 1996 року. Більше того, той стан, який ми сьогодні маємо з «матрешкою» громад, порушує статті Конституції України. Так, стаття 133, за якою село, селище, місто є окремою адміністративно-територіальною одиницею. А це означає, не Ірпінь «великий» є адміністративно-територіальною одиницею, а місто Ірпінь поряд з Бучею, Гостомелем, Ворзелем і Коцюбинським є адмінтеродиниця. Ялта як місто є адмінтеродиниця, а не разом з Алупкою і трьома десятками сіл і селищ. Львів сам по собі має бути адмінтеродиницею, а не разом з Винниками, Брюховичами і Руднем і так далі.

Переконаний, що слід виходити з того, що або існує окреме поселення, яке є адміністративно-територіальною одиницею, або такого поселення немає, і воно може стати кварталом, дільницею, районом, сектором великого населеного пункту. Україна має такі приклади, які продемонстрували ефективність і прагматичність. Наприклад, під Києвом років 15 тому існували самостійні одиниці Пуща Водиця, Дарниця, яких сьогодні



немає. Вони перетворилися на мікрорайони. Це природне явище, так як розвиток великого міста призводить до того, що все це об'єднується в один населений пункт, а не в «федерацію» населених пунктів.

Коли є «матрьошка» громад, то це означає, що житель одночасно належить до двох, а часом до трьох або й до чотирьох громад. І виникає просте логічне питання: в якій громаді він здійснює самоврядування, в одній чи кількох? Саме ці проблеми були підняті на комітетських слуханнях у Верховній Раді України 11 січня 2012 року головами сіл, селищ, міст, які входять до складу великих об'єднань. Слід зауважити, що рівень проблем у них не порівняно складніший, ніж у звичайного окремого унітарного міста.

Розв'язання цієї проблеми – це складова комплексної проблеми адміністративно-територіального устрою. Світовий досвід показує, що однією із найбільш коштовних реформ, є саме адміністративно-територіальна реформа. Наприклад Республіка Польща провела таку реформу в 1998 році переважно за рахунок дотацій Європейського Союзу. Дивлячись на проблему системно, слід шукати реалістичні шляхи розв'язання цього питання. Перший варіант, об'єднання в одну громаду з ліквідацією статусу населеного пункту тих громад, що входять до складу інших. Такий шлях може бути доцільним, а може виявитися недоцільним. Особливо це стосується сіл, хоча б тому, що земельні відносини в селі і в місті різні. І коли йде мова про сільгоспвиробництво, про сільськогосподарські угіддя, то включення такої громади в межі міста – це істотно змінить ці правовідносини і можливості.

Відповідно до розрахунків Світового банку оптимальна кількість жителів територіальної громади повинна становити не менше п'яти тисяч. Реально серед існуючих адміністративних районів України немає жодного, де б середня кількість населення однієї сільради перевищувала цю величину. Натомість 77 районів, або 15 відсотків від загальної їх кількості, мають середній показник по сільській раді до 1 тис., а 431 район, або 89 відсотків, мають середню чисельність жителів в одному селі менше 1 тис [8; с. 68].

Єдиного підходу, який би врахував інтереси всіх виробити фактично неможливо. Тому до кожної такої громади слід підходити індивідуально, враховуючи при цьому багато факторів. Сьогоднішній стан тривати далі не може, тому для вирішення цих питань має бути узгоджена дія парламенту, уряду та Президента.

Другий варіант вирішення проблем «матрьошок» полягає у створення єдиного представницького органу – ради, обрання єдиного міського голови. Що стосується виконавчих структур в тих населених пунктах, які входять, то там можна було б обмежуватися тільки створенням виконавчо-розпорядчих структур. Реалізація запропонованого варіанту вимагає внесення змін до Конституції України, так як громади які входять до складу інших громад не втрачають свій статус. Крім того, при впровадженні даного варіанту розв'язання зазначеної проблеми потребує суттєвих змін виборче законодавство, яке регламентує представництво інтересів жителів громади.

Сьогодні на порядку денному стоїть проведення комплексної реформи адміністративно-територіального устрою і відповідно організації місцевої публічної влади. До питання реформування системи адміністративно-територіального устрою слід підходити всебічно, і брати до уваги різні аспекти. Головне, що б реформою були задоволені жителі громади, щоб вони на собі відчули переваги нового устрою та організації влади.

Одним із варіантів проведення реформи є прийняття змін до Конституції України, далі через прийняття закону утворити нові адміністративно-територіальні одиниці. Результатом буде зменшення кількості громад, передача владних повноважень на рівень



територіальних громад, тобто проведення децентралізації державної влади за європейським зразком. Ця реформа може розтягнутись в часі. Тому уявляється більш прагматичним задіяти інший механізм розв'язання проблеми організації влади в складних територіальних громадах. На наступних виборах можна не призначити вибори у тих сільрадах чи міськрадах, які входять до складу інших. Цей підхід є досить радикальним і швидким.

Без сумніву, адміністративна реформа, яка включає і реформу територіального устрою, має посилити інституційні, адміністративні та фінансові можливості місцевого самоврядування. Важливо наголосити, що при проведенні будь-якої реформи необхідно поставити чітку мету, а також задіяти оптимальні і реальні заходи по її здійсненню. Тому при проведенні адміністративно-територіальної реформи мають бути враховані такі вимоги: повна і виключна компетенція та спроможність органів місцевої публічної влади одного територіального рівня виконувати надані їй повноваження; нерозривність території адміністративно-територіальної одиниці, тобто виключити можливість наявності анклавів; адміністративний центр територіальної одиниці має бути максимально близько розміщеним до її географічного центру; узгодженість кількості одержувачів публічних послуг з галузевими нормами навантаження на бюджетні установи і їх фінансуванням; взаємодоповнення – досягти цивілізованої пропорції між багатими та бідними складовими, вузькоспеціалізованими населеними пунктами та територіями з диверсифікованими функціями, що сприятиме територіальній справедливості і доступу до публічних послуг.

Здійснення реформи місцевого самоврядування одночасно з реформою адміністративно-територіального устрою з урахуванням демократичних засад дозволить підвищити ефективність здійснення єдиної державної політики на всіх територіальних рівнях, досягти гармонійного поєднання загальнодержавних та місцевих інтересів, сприяння становленню та розвитку місцевого самоврядування.

Як свідчить досвід європейських держав, зокрема: Республіки Польща, Італійської Республіки, Королівства Данії, Королівства Норвегії, Німеччини, Великої Британії, Греції та інших, реформування систем адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування не може бути розведено в часі. Адміністративно-територіальна реформа насамперед пов'язана з процесом децентралізації, яка є змістом реформи місцевого самоврядування для Європи.

Висновки. Отже, проблема, якій присвячена наукова стаття є лише маленькою частиною великої проблеми реформування усієї системи адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування в Україні. Тому що без реалізації принципу децентралізації і субсидіарності забезпечити ефективність місцевої публічної влади у такій великій країні як Україна не представляється можливим.

Аргументовано доцільність закріплення в законодавство та практику його реалізації принципу унітаризму місцевого самоврядування. Це сприятиме розв'язанню існуючих проблем. Необхідно на рівні Конституції закріпити, що одна громада не може бути підпорядкована або знаходитись в складі іншої громади, так як досвід показує, що виникає конкуренція повноважень, і відповідно з'являються певні конфлікти.

На сьогоднішній день немає можливості застосувати єдиний прийнятний для всіх алгоритм вирішення проблем організації влади в складних адміністративно-територіальних одиницях. Законодавче забезпечення реформи територіального устрою і місцевої публічної влади повинно мати комплексний характер і виходити з ідеології його цілісності, нового підходу конституційно-правового регулювання відносин у сфері



місцевого і регіонального розвитку та адміністративно-територіального устрою на всіх рівнях законодавчого забезпечення.

Важливим завданням конституційної реформи є також створення правових умов добровільного об'єднання всіх територіальних громад, в яких утворюються дієздатні органи місцевого самоврядування, спроможні виконувати законодавчо визначені власні, а також делеговані державою повноваження.

Гарантування територіальності місцевого самоврядування передбачає його здійснення на територіях, відмежованих одна від одної. При цьому на одній території не може бути кількох територіальних громад, які б виступали самостійними суб'єктами права на місцеве самоврядування. Населені пункти, які перебувають під юрисдикцією органів місцевого самоврядування інших адміністративно-територіальних одиниць, мають втратити статус самостійних адміністративно-територіальних одиниць.

Список використаних джерел

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення. За заг. ред. В. Г. Яцюби. – поліграфічний центр Українського ДАГП Мінекоресурсів України. – К., 2003. – 326 с.
2. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні : Кол. монографія / В. О. Антоненко, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов та ін. ; [за ред. В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова]. – К. : Атіка, 2007. – 864 с.
3. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні : проблеми теорії та практики : монографія / О. В. Батанов ; [відп. ред. М. О. Баймуратов]. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2010. – 656 с.
4. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії: монографія. / В. І. Борденюк / – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.
5. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: монографія / І. Б. Коліушко. – К. : Факт, 2002. – 284 с.
6. Кравченко В. В. Муніципальне право України : [навч. посіб.] / В. В. Кравченко, М. В. Пітцик. — К. : Атіка, 2003. – 672 с.
7. Муніципальне право України : Підручник. / В. Ф. Погорілко, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Бальций та ін. ; за ред. Баймуратова М. О. – 2-ге вид. доп. – К. : Правова єдність, 2009 – 720 с.
8. Ткачук А. Ф. Виступ на комітетських слуханнях щодо проблематики правового статусу територіальних громад сіл, селищ, міст, які перебувають у складі інших територіальних громад 11 січня 2012 року / А. Ф. Ткачук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.auc.org.ua/sites/default/.

Калиновский Б. В. К вопросу о реформировании местной публичной власти в общинах, которые территориально находятся в составе других

Показаны современные проблемы организации и функционирования местной публичной власти территориальных общин села, поселка, города, которые находятся в составе иных территориальных общин. Аргументировано необходимость внесения изменений в Конституцию Украины и законы Украины, которые будут стимулировать эффективное функционирование органов местного самоуправления в пределах сложных административно-территориальных образований.



Ключевые слова: *территориальная община, местная публичная власть, административно-территориальная единица, территориальное устройство, Конституция Украины, местное самоуправление.*

Kalynowskyi B. V. To the question of the reform of local public administration authorities in the communities that are geographically located in other

Showing modern problems of organization and functioning of local public authorities of territorial communities of villages, cities that are part of other territorial communities. Argued the need for changes to the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine that will encourage the effective operation of local governments within a complex administrative-territorial formations.

Key words: *community, local public authorities, administrative-territorial unit, territorial structure, Constitution, local self-government.*





УДК 341.6

Черепій Петро Миколайович,
голова Івано-Франківського окружного
адміністративного суду,
доктор права, заслужений юрист України,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ

У статті здійснюється загальна характеристика основоположних завдань кримінального судочинства у сучасній державі. Визначається вплив на систему судочинства глобалізаційних процесів та інформатизації усіх сфер суспільного і політичного життя. Аналізується роль правосуддя у суспільстві, визначається його вплив на основні права і обов'язки громадян, підтримку їхньої віри в утвердження соціальної справедливості.

Ключові слова: кримінальне судочинство, судочинство, держава, правосуддя, глобалізація, права і обов'язки громадян.

Постановка проблеми. Соціальні процеси, що відбуваються у сучасному світі, зокрема, розширення зв'язків між країнами та поглиблення їх інтеграції, що на початку ХХІ ст. набули всезагального характеру, а з іншого боку, розпад деяких регіональних об'єднань та окремих держав і посилення у зв'язку з цим національних відмінностей між державами в результаті їх суверенізації, не могли не торкнутися права. Наукова актуальність нашого дослідження полягає у тому, що необхідно визначити засадничі завдання кримінального судочинства у сучасній державі з огляду на вищезазначені процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальне судочинство є об'єктом дослідження багатьох сучасних науковців. Однак, залишаються не з'ясованими основні завдання кримінального судочинства у сучасній державі з огляду на чимраз зростаючі процеси глобалізації та інформатизації суспільства і держави.

Методологічною основою нашого дослідження стали парці таких науковців, як В. Бернхем, К. Гуценко, М. Костицький та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є виокремлення основних завдань кримінального судочинства, які виникають у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право є явищем світової цивілізації і складовою прогресу, воно гостро реагує на всі соціальні процеси, зміни. Під впливом інтеграції відбувається зближення національних правових систем та їх інститутів. Базою такого зближення виступають загальнолюдські правові цінності – ідеї прав людини, соціальної справедливості, верховенства права, правової держави та інші, які набувають все більшого поширення у сучасному світі.

У той же час у правових явищах не тільки зберігаються, а й поглиблюються неповторні, унікальні риси, обумовлені, головним чином, національними особливостями



народів.

У цих умовах серйозні наукові дослідження національного права, як і права інших держав, можливі лише при з'ясуванні його місця у загальному контексті правового прогресу на основі аналізу загального, особливого і одиничного у національному праві. Тільки такі порівняльні дослідження можуть дати матеріал для надійних висновків щодо закономірностей розвитку національних правових систем, їх інститутів і норм.

Аналіз концепцій правосуддя і судової практики завжди був у центрі уваги юридичної науки. Правосуддя оцінюють у сучасному суспільстві як одне з важливих завоювань цивілізації, що глибоко увійшло у побут і мораль народів. Тому питання, в якому напрямку розвиватимуться судова влада, судові заклади і самі функції здійснення правосуддя, має для людства надзвичайно важливе значення.

Правосуддя в демократичному суспільстві розцінюється як життєво необхідна соціально-політична підсистема, бо з її допомогою реалізуються основні права і обов'язки громадян, підтримується їхня віра в утвердження соціальної справедливості. Функція судового вирішення суперечок – одна найдавніших і життєво необхідних форм реалізації прерогатив влади. Але ця функція, перш ніж перейти в руки держави, мала різні відтінки і здійснювалася то в релігійній, то в магічній, то в арбітражній формі.

Вікові традиції в філософії і кримінальному законодавстві старих часів були пронизані авторитарним духом і забобонами різних верств населення, що ґрунтувалися на визнанні відомого існування соціальної нерівності: і держава, і її органи були наділені привілеями, процвітали корупція і підкуп серед привілейованих державних чиновників, не виключаючи і суддів. У ті часи не можна було й думати про справедливе і однаково рівне для всіх правосуддя, бо сама цивілізованість знаходилася на грані занепаду, що охопив сферу як права, так і моральності.

Правосуддя сьогодні є функцією, і привілеєм держави. Але в сфері правосуддя взаємодіють і державно-правовий, і суспільний початки. У політично організованому суспільстві будь-яка державна установа зобов'язана забезпечувати загальний інтерес всіх громадян. Саме існування правової держави неможливе без сильної і незалежної судової влади: її престиж і авторитет в суспільстві є тим критерієм, за яким можна з впевненістю судити про рівень розвитку самої державності.

Довгий час у свідомості людей судова влада і правосуддя асоціювалася з примусом. Класичне визначення судів як зброї правлячих класів, що тривалий час подавалося в юридичній літературі (особливо радянській), зводило всі види правовідносин в області юстиції, особливо кримінальної, до відносин панування і підкорення, до нерівноправної тяганини сильного зі слабким, до корупції, підкупу й обману. Ця характеристика в цілому була справедливою і зберігає своє значення для тих випадків, коли правосуддя не відповідає своєму покликанню, помиляється, зловживає владою і перетворюється на свою протилежність, тобто на судові беззаконня.

Слід зазначити, що сучасна держава перш за все має дуже високий ступінь самодостатності по відношенню до соціальної та економічної сфери, а по-друге, характеризується такою складністю, навіть протилежністю внутрішніх зв'язків, що погляд на неї як на міцну організацію і тим більше як на слухняну зброю завжди буде однобічним.

Зараз як ніколи гостро відчувається потреба в демократизації двох взаємоперехресних структур громадянського суспільства як глобальної системи і державної влади, що її представляє. Але цілі державної влади є виразниками цілей



громадянського суспільства лише настільки, наскільки суспільству вдається здійснювати ефективний контроль за реалізацією політико-правових процесів.

Тією мірою, якою економічна система суспільства повинна відповідати волі споживача, що диктується ринком, тією ж мірою його політична система повинна відповідати волі людини як громадянина, вираженій в ідеї народовладдя. Ця ідея міцно укорінилася в свідомості народів, і сьогодні немає іншої альтернативи для надійного забезпечення потреб і окремого індивіда, і загальнонародних інтересів, крім створення перевірених на історичному досвіді стабільних правових гарантій для її реалізації.

Тобто в основі правосуддя – одночасно і соціальні, і політичні цілі. Однак ще довго й вперто відбувалися дебати стосовно форм, в яких повинно реалізовуватися правосуддя, а також щодо гарантій, які забезпечували б незалежність судової влади від виконавчої і законодавчої. Широко розповсюджене уявлення про суто каральне призначення кримінальної юстиції, ніби її основною метою є боротьба із злочинами і призупинення зловживань, є спрощеним і неповним. Суттю системи кримінальної юстиції є не боротьба із злочинністю, а захист суспільства від злочинів шляхом реалізації кримінального закону. Ця першочергова мета кримінальної юстиції органічно витікає із цілей всієї системи правосуддя, покликаною забезпечувати відновлення порушеного права і справедливості, але не будь-якою ціною і не в довільній формі, а на основі закону і з дотриманням всіх приписаних законом процедурних формальностей.

Саме тому дотримання основних прав громадян має пріоритет перед іншими цілями правосуддя. Крім того, правосуддя виконує регулятивні і виховні функції.

Правосуддя як одна із владних прерогатив держави набуває сьогодні значення й публічної служби, оскільки розв'язання конфліктів і суперечок стало життєво необхідним для налагодження ефективної соціальної взаємодії людей. Процесуальна регламентація колективної взаємодії необхідна всюди, адже більшість протиправних дій зумовлена різними формами порушень цієї взаємодії.

У сучасних умовах правосуддя в Україні поки що не достатньо ефективно виконує накреслення законодавця і виправдовує надії громадян при здійсненні належних йому трьох основних функцій – регулятивної, виховної і контрольної. В цьому відношенні неефективність всієї системи

кримінальної юстиції характеризується з двох позицій – з погляду невідповідності правових норм суспільним відносинам і з погляду зусиль правових закладів забезпечити цілі законодавчої політики на рівні реальної поведінки громадян. І в цьому, і в іншому випадках проблема стосується правових структур як і в загальному вигляді, так і їх окремих ланок.

Сьогоднішні проблеми законності в правосудді – явище багатоаспектне: вони не тільки виявляються в концептуальному плані, але й торкаються однаковою мірою політичних, соціальних, організаційних і морально-естетичних аспектів здійснення правосуддя. Про це пишуть, хоча й з різних позицій, політологи, соціологи, журналісти, психологи і юристи-професіонали. З одного боку, вони підкреслюють певне падіння юридичного світосприйняття, політичної і правової свідомості в Україні, а з іншого – суто утилітарний підхід до використання правових процедур, що знецінює правосуддя як найбільш розвинуту і стабільну форму вирішення конфліктів і суперечок.

На жаль, проблеми правосуддя наявні не тільки в Україні, але й у всіх інших правових системах, що виявляються в різних формах судових зловживань, які часто набувають політичного забарвлення чи пов'язані з підкупом, корупцією. Серйозним



екзаменом для стійкої та стабільної системи кримінального судочинства стали локальні війни з Іраком, міжетнічні війни в Югославії та події 11 вересня 2001 р. в США.

Проблеми кримінального правосуддя виражаються перш за все в ресурсному перенапруженні всіх ланок кримінальної юстиції – органів слідства, суду і прокуратури. Значно збільшилась кількість справ, що поступають на судовий розгляд. Це викликано зростанням числа правопорушень, з одного боку, і недостатньою оперативністю правосуддя – з іншого. Але справа не тільки в перевантаженні, багато дефектів викликані низькою якістю судової і слідчої роботи, корупцією і підкупом, що здійснюються на всіх етапах кримінального процесу. Спроби втручання і натиску на суддів зі сторони виконавчої влади, впливових економічних організацій і близького оточення, безперечно, підривають довіру населення до правосуддя.

Аналіз свідчить, що позасудові форми розгляду конфліктів і суперечок, в тому числі арбітражні процедури та процедури примирення, мають стійку тенденцію до зростання. В кримінально-правовій сфері також зростає значення неформального врегулювання багатьох справ, включаючи і справи про злочини. Громадяни охоче йдуть на різні угоди, щоб уникнути громіздких, повільних і складних процедур, котрі вимагають багато часу і засобів та врешті-решт втомлюють громадян, пригнічують їх психічний стан.

Та обставина, що останнім часом правова наука в Європі широко використовує соціологічні дослідження і спирається на них у своїх висновках, свідчить про серйозність намірів вчених вирішити наболілі соціальні проблеми і, зокрема, підказати законодавцю шляхи вдосконалення правосуддя та правозахисних механізмів. Уряд теж не проти продемонструвати свою стурбованість з приводу забезпечення соціального прогресу і захисту особистих прав і свобод. Іншої альтернативи для завоювання популярності зараз не існує.

У роботах дослідників, які займаються проблемами правосуддя і його соціального механізму, простежуються два основні напрями: консервативний і радикально-критичний.

Першим напрямом відкрито проголошується апологетика системи цінностей, в тому числі й правових інститутів. Головна мета представників цього напрямку полягає в тому, щоб скомпрометувати правові системи, що існують у суспільстві, де панують ідеологічні догми, волюнтаризм, тоталітаризм.

Поліпшення міжнародних відносин сприяє налагоджуванню більш лояльних наукових контактів між вченими, що представляють діаметрально протилежні концепції правового розвитку. Місце бездоказової і огульної критики зайняв конструктивний діалог, заснований на визнанні взаємної зацікавленості всіх народів у розвитку суспільного прогресу, включаючи такі усталені атрибути цивілізованого суспільства, як право і правосуддя.

Висновки. Роль і завдання кримінального судочинства можна краще зрозуміти, провівши аналіз завдань кримінальної юстиції та юристів у державі. До цього часу опис завдань кримінальних юристів був орієнтованим на основний засіб (інструмент) роботи кримінальних юристів – кримінальний закон, або кримінально-правові юридичні норми, якщо подивитися загальніше. Завдання кримінальних юристів полягає у розумному створенні і розумному застосуванні кримінально-правових юридичних норм. Ця діяльність практично виливається в покарання або в непокарання, виправдання. Покарання навіть у помірних і гуманних формах – це зло; покарання може бути таким самим болючим і брутальним, як деякий злочин. Вже тільки початок попереднього



розслідування може бути для того, кого це стосується, надто обтяжливим в залежності від соціальної ситуації. Тому карна діяльність в державі ніколи не була самою зрозумілою. Завжди мала місце потреба пояснити діяльність як таку, що переслідує мету. Завжди відчувалася необхідність не тільки пояснити цю діяльність, але й виправдати її. Всі намагання виправдати діяльність кримінальних юристів можуть потерпіти невдачу, тобто може статися так (і це не раз відбувалося в кримінально-правовій історії), що не можна призначити покарання, посилаючись на досвід.

Намагання пояснити і виправдати діяльність покарання в державі виходить з доцільності окремої кари за скоєний злочин. Приводом для цього намагання є обсяг кримінально-юридичної діяльності як такої. Розмір суми окремих штрафів і кількість державних та приватних функцій згідно з кримінально-правовими положеннями роблять роль покарання в державі, а разом з цим і ситуацію, яка повинна бути пояснена або виправдана, видимою. Перегляд поточної кримінальної статистики, відвідування судових засідань і виконавчих установ є найбільш відповідним засобом для отримання чіткої картини про вид і обсяг кримінально-юридичної діяльності.

Список використаних джерел

1. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – К. : Україна, 1999. – 554 с.
2. Гуценко К. Ф., Головкин Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. Изд. 2-е, доп. и испр. / К. Ф. Гуценко, Л. В. Головкин, Б. А. Филимонов. – М. : Издательство «Зерцало-М», 2002. – 528 с.
3. Костицкий М. В. Українська політико-правова доктрина: проблеми формування / М. В. Костицкий // У майбутнє – в ім'я України: Матеріали III Всесвітнього форуму українців 18-20 серпня 2001 р. – К. – С. 120-125.

Черепий П. Н. Основные задачи уголовного судопроизводства в современном государстве

В статье осуществляется общая характеристика основных задач уголовного судопроизводства в современном государстве. Определяется влияние на систему судопроизводства глобализации процессов и информатизации всех сфер общественной и политической жизни. Анализируется роль правосудия в обществе, определяется его влияние на основные права и обязанности граждан, поддержку их веры в утверждение социальной справедливости.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, судопроизводство, государство, правосудие, глобализация, права и обязанности граждан.

Cherepij P. M. The main tasks of criminal justice in the modern state

The article provided a general description of the main tasks of criminal justice in the modern state. Determined impact on the court system and processes them globalizations informatization of all areas of public and political life. The role of justice in society is determined by its impact on the fundamental rights and duties of citizens, support their belief in the establishment of social justice.

Key words: criminal justice, justice, government, justice, globalization, the rights and duties of citizens.





УДК 342.086

Книш Віталій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ПРИНЦИПИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

У статті досліджено особливості принципів конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин. На базі аналізу теоретичних та конституційно-правових підходів автор статті сформулював власне визначення таких принципів та здійснив їх класифікацію.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, принципи юридичної відповідальності, принципи конституційно-правової відповідальності.

Постановка проблеми. Питання принципів юридичної відповідальності в цілому та принципів конституційно-правової відповідальності зокрема має важливе значення не лише з науково-теоретичної точки зору (для встановлення та обґрунтування основоположних засад юридичної відповідальності і такого його різновиду, як конституційно-правова відповідальність), а й з практично-прикладних позицій (у частині подальшого юридичного закріплення принципів конституційно-правової відповідальності, формування та удосконалення на їх основі юридичних механізмів реалізації конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин).

Враховуючи науково-теоретичну та практично-прикладну значимість проблеми принципів конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин, вона підлягає подальшому науковому дослідженню та обґрунтуванню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблема принципів юридичної відповідальності в цілому та принципів конституційно-правової відповідальності зокрема прямо чи опосередковано вже виступала предметом наукових досліджень цілої низки представників юридичної науки.

Питання юридичної відповідальності на загальнотеоретичному рівні досліджували С. Алексєєв, А. Бобильов, О. Вітченко, В. Гойман, В. Горшеньов, Ю. Гревцов, Л. Завадська, О. Зайчук, В. Казимирчук, В. Кудрявцев, Ю. Кривицький, С. Лисенков, О. Малько, О. Мельник, Н. Оніщенко, А. Поляков, П. Рабінович, Ю. Решетов, В. Сирих, О. Скакун, Т. Тарахонич, Ю. Шемшученко, Л. Явич.

На рівні конституційного права питанням конституційно-правової відповідальності присвячені наукові дослідження, які здійснили К. Басін, В. Кафарський, І. Кресіна, О. Майданик, Н. Оніщенко, В. Погорілко, В. Полевий, В. Федоренко, А. Червяцова, В. Шаповал та інші науковці.



Безпосереднє наукове дослідження самих принципів конституційно-правової відповідальності здійснювали Н. Батанова та І. Мінаєва.

Однак додаткового наукового дослідження потребує питання про зміст та класифікацію принципів конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є встановлення правової природи принципів конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин, здійснення їх подальшої наукової класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження даної проблематики слід розпочати з аналізу особливостей принципів юридичної відповідальності як більш загальної наукової категорії.

В юридичній науці визначено різні підходи до розуміння принципів юридичної відповідальності. Зокрема, на думку О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко, принципи юридичної відповідальності – це положення та ідеї, що мають законодавче закріплення та визначають самостійний і реальний характер відповідальності як засобу гарантування і охорони об'єктивного і суб'єктивного права та суспільного порядку [2].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко акцентують увагу на обов'язковому законодавчому закріпленні принципів юридичної відповідальності та їх спрямованості на забезпечення права та суспільного порядку.

На думку В. М. Кириченко, принципи юридичної відповідальності – це законодавчо сформульовані положення та ідеї, що визначають підстави, порядок і межі юридичної відповідальності. Принципи юридичної відповідальності можуть бути як прямо закріплені в правові норми, так і впливати з різних законодавчих положень. У них знаходять свій вираз загальні принципи права, тобто ті об'єктивно обумовлені начала, у відповідності з якими будується система права, правове регулювання в суспільстві [4].

Як впливає з дефініції, сформульованої В. М. Кириченко, основними особливостями таких принципів також є законодавча закріпленість і визначеність та детермінація механізму юридичної відповідальності (підстав, порядку і меж).

На думку О. Ф. Скакун, принципи юридичної відповідальності – це незаперечні вихідні вимоги, що ставляться до правопорушників і дозволяють забезпечувати правопорядок у суспільстві. Вони є різновидом міжгалузевих принципів права, відображають його глибинні усталені закономірні зв'язки [5].

Отже, О. Ф. Скакун основний акцент робить, по-перше, на незаперечності (категоричному характері) принципів юридичної відповідальності; по-друге – на їх кінцевій меті, яка передбачає забезпечення правопорядку; по-третє – класифікує їх як міжгалузеві.

Отже, з позицій загальної теорії права та держави принципи юридичної відповідальності відзначаються наступними особливостями:

- 1) законодавча визначеність;
- 2) незаперечність;
- 3) визначеність мети (спрямованість на забезпечення суб'єктивного і об'єктивного права та правопорядку);
- 4) правова детермінація з найвищих позицій механізму юридичної відповідальності;
- 5) міжгалузевий характер.

Далі слід перейти до дослідження сутності принципів конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин. На думку Н. М. Батанової,



принципи конституційно-правової відповідальності — це основоположні ідеї, закріплені нормами конституційного права, які відображають сутність, призначення і зміст конституційно-правової відповідальності та закономірності її розвитку та реалізації [1].

Як вбачається із визначення Н. М. Батанової, принципам конституційно-правової відповідальності притаманна обов'язкова закріпленість у нормах конституційного права та визначення механізму конституційно-правової відповідальності.

Отже, враховуючи проаналізовані нами загальнотеоретичні та конституційно-правові підходи до розуміння юридичної та конституційно-правової відповідальності, можна зазначити, що *принципи конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин* — це основоположні засади, керівні ідеї, вихідні положення, які закріплені у нормах конституційного права, носять незаперечний характер, визначають з найвищих позицій механізм конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин та мають на меті забезпечення конституційного правопорядку.

Разом з тим, не менш важливим є питання класифікації *принципів* конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин. Дане питання також слід розглядати через призму співвідношення юридичної та конституційно-правової відповідальності.

У загальній теорії права та держави виділяють наступні принципи юридичної відповідальності:

- 1) принцип законності;
- 2) принцип невідворотності покарання;
- 3) принцип своєчасності відповідальності;
- 4) принцип гуманізму;
- 5) принцип справедливості;
- 6) принцип відповідальності за правопорушення та покарання;
- 7) принцип обґрунтованості відповідальності;
- 8) принцип доцільності [2; 4; 5].

Що ж стосується представників науки конституційного права, то Н. М. Батанова до основних принципів конституційно-правової відповідальності відносить принципи справедливості, гуманізму, законності, невідворотності, винності діяння [1].

Разом з тим, вищевказані підходи обмежуються лише загальним переліком принципів, не класифікуючи їх у певні групи.

На наш погляд, принципи конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин можна класифікувати на наступні групи:

1) загальні принципи — властиві всій правовій системі України, включаючи інститут юридичної відповідальності та його різновиди (принцип гуманізму, принцип справедливості, принцип законності тощо);

2) міжгалузеві принципи — притаманні виключно міжгалузевому інституту юридичної відповідальності і такому її різновиду, як конституційно-правова відповідальність (зокрема, принцип відповідальності за правопорушення та покарання, принцип обґрунтованості відповідальності, принцип своєчасності відповідальності, принцип невідворотності покарання, принцип доцільності);

3) спеціальні принципи — стосуються лише конституційно-правової відповідальності. Прикладом таких спеціальних принципів є принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (ст.ст. 3, 16, 22). Така відповідальність не



зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (в даному випадку – конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Зокрема, ст. 55 Конституції України надає кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатись за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а ст. 152 Конституції України зобов'язує державу відшкодовувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними. Відшкодовується також державою завдана безпідставним осудженням шкода у разі скасування вироку суду як неправосудного (ст. 62 Конституції України) [5].

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження сутності та різновидів принципів конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин можна зробити наступні висновки:

1) принципи конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин – це основоположні засади, керівні ідеї, вихідні положення, які закріплені у нормах конституційного права, носять незаперечний характер, визначають з найвищих позицій механізм конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин та мають на меті забезпечення конституційного правопорядку;

2) принципи конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин можна класифікувати на 3 основні групи: *загальні принципи*, які властиві всій правовій системі України (включаючи інститут юридичної відповідальності та його різновиди); *міжгалузеві принципи*, які притаманні виключно міжгалузевому інституту юридичної відповідальності і такому її різновиду, як конституційно-правова відповідальність; *спеціальні принципи*, які стосуються лише конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин.

Список використаних джерел

1. Батанова Н. М. Принципи конституційно-правової відповідальності / Н. М. Батанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Almpr/2012.../01_067.pdf.
2. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс. Підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/2403.htm.
3. Конституція України від 28.06.1996 з наступними змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законом України від 01.02.2011 // ВВР України. – 2011. – № 10. – Ст. 68.
4. Кириченко В. М. Теорія держави і права / В. М. Кириченко. – К., 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/14051003/pravo/pravosvidomistpravova_kultura.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник (Пер. з рос.) / О. Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2001. – 656 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vuzlib.org/beta3/html/1/11993/12182/>.



**Кныш В. В. Принципы конституционно-правовой ответственности субъектов
государственно-политических отношений**

В статье исследованы особенности принципов конституционно-правовой ответственности субъектов государственно-политических отношений. На базе анализа теоретических и конституционно-правовых подходов автор статьи сформулировал собственное определение таких принципов и осуществил их классификацию.

Ключевые слова: ответственность, юридическая ответственность, конституционно-правовая ответственность, принципы юридической ответственности, принципы конституционно-правовой ответственности.

**Knysh V. V. Principles of constitutional law responsibility of subjects of state and
political relations**

This paper investigates the features of the principles constitutional law responsibility of subjects of state and political relations. Based on the theoretical and constitutional law approaches the author has formulated his own definition of these principles and made their classification.

Key words: responsibility, juridical responsibility, constitutional law responsibility, principles of juridical responsibility, the principles of constitutional law responsibility.





УДК 342.821(477)

Марцеляк Світлана Миколаївна,
аспірант кафедри загальноправових дисциплін
ФПМК Харківського національного університету
внутрішніх справ



ЗАГАЛЬНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО ЯК ЗАСАДА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз теоретичних положень та ідей стосовно правової природи загального виборчого права. Охарактеризовано норми виборчого законодавства, що стосуються сутності та змісту засади загального виборчого права при виборах народних депутатів України. Визначено переваги у порівнянні з зарубіжною практикою і проблеми забезпечення загального виборчого права в Україні. Обґрунтовано пріоритетні напрямки гарантування загального виборчого права на парламентських виборах в Україні.

Ключові слова: засади виборів, виборці, загальне виборче право, виборчий процес, народні депутати України.

Постановка проблеми. Засада загального виборчого права є однією із основних засад виборів народних депутатів, проголошених і гарантованих Конституцією України і профільним Законом України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 17 листопада 2011 р. Її суть зводиться до того, що всім повнолітнім і психічно здоровим громадянам України надається суб'єктивне виборче право. Засада загального виборчого права покликана забезпечити участь і політичну активність абсолютно всіх членів суспільства в управлінні державними справами, формуванні найвищого представницького та законодавчого органу держави. З цього приводу Б.О. Кістяківський слушно зауважив важливе значення принципу загального виборчого права в його консолідуючій ролі, забезпеченні державної єдності та національної солідарності [6, с. 679]. З огляду на це й вбачаються актуальними питання сутності засади загального виборчого права при виборах народних депутатів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що засада (принцип) загального виборчого права раніше вже розглядався такими вченими як Т. В. Герасименко, М. А. Ісаєв, Б. О. Кістяківський, О. В. Марцеляк, Є. В. Радченка, Б. А. Страшун, В. Є. Чіркин, В. М. Шаповал та інші. У той же час, наукові роботи названих вчених присвячені переважно лише деяким аспектам загального виборчого права в Україні та певних зарубіжних країнах, комплексно не розглядаючи даний принцип як елемент системи засад (принципів) виборів народних депутатів України, не співставляючи єдність і відмінність змісту за національних виборчим законодавством різних країн. Саме тому метою нашої роботи є аналіз теоретичних положень та ідей, норм виборчого законодавства, що стосуються сутності та змісту засади загального виборчого права при виборах народних депутатів України, визначення її переваг і проблем забезпечення, а також обґрунтування пріоритетних напрямків гарантування загального виборчого права на парламентських виборах.



Постановка завдання. Метою нашого дослідження є аналіз теоретичних положень та ідей стосовно правової природи загального виборчого права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім, відмітимо, що детально сутність та зміст засади (принципу) загального виборчого права розкривається у Конвенції про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав, що визначає принцип загального виборчого права як:

а) право кожного громадянина по досягненні встановленого віку обирати і бути обраним на виборні посади без будь-яких обмежень дискримінаційного характеру;

б) право громадянина на вільне волевиявлення (рівне з іншими громадянами держави) у випадку, якщо він проживає або перебуває в період проведення національних виборів за межами території своєї держави;

в) право кожного громадянина на отримання інформації про включення його до списку виборців, на уточнення цієї інформації з метою забезпечення її повноти й достовірності, на оскарження у встановленому законодавством порядку відмови про включення його до списку виборців [2, с. 27-35].

У свою чергу, чинний Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. в цілому також відображає викладені аспекти розуміння засади (принципу) загального виборчого права. Так, ч.1 ст.2 даного Закону України передбачено, що право голосу на виборах народних депутатів України мають громадяни України, яким на день виборів виповнилося вісімнадцять років. Не має права голосу громадянин, визнаний судом недієздатним. Громадяни України, які мають право голосу, є виборцями.

Такий підхід до визначення виборчої дієздатності громадян України безпосередньо зумовлюється широко визнаною на сьогодні концепцією природного права, сучасними демократичними цінностями та міжнародними виборчими стандартами. Ідейне осмислення та впровадження принципу загального виборчого права відбувалось і в рамках революції в Англії у XVII ст., становленні державності в окремих північноамериканських колоніях, процесів церковної реформації тощо. Слід вказати, що у XVIII ст. ідея загального виборчого права набула розвитку в аспекті ідеї народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо, який наголошував, що кожній людині належить рівна «частина» загальнонародного суверенітету, яку він вправі на власний розсуд реалізувати шляхом відповідного волевиявлення [13, с. 24]. Демократизація державотворення у XIX ст. в світлі революційних подій в країнах Європи та Південної Америки закономірно передбачала й оновлення розуміння та змісту виборчого права, демократизацію інституту виборів й визнання загальності виборчого права. На сьогодні, починаючи з XX ст., загальне виборче право є невід'ємним базисом виборчого законодавства, визначаючись і гарантуючись як на міжнародному рівні, так і кожною сучасною демократичною правовою державою.

Як в інших країнах, так і в Україні засада загального виборчого права не означає абсолютної необмеженості виборчої правосуб'єктності громадян, передбачаючи також в інтересах встановлення дійсної волі народу певні обмеження – цензи. Зауважимо, що встановлення подібних цензів головною мірою спрямовується на визначення конкретного кола громадян, які мають право обирати, а також вимог (критеріїв), яким має відповідати кандидат у депутати представницького законодавчого органу. У даному разі необхідно погодитись із В.М. Шаповалом, який акцентує увагу на тому, що такі цензи повинні «бути об'єктивними за природою або зумовленими реальними суспільними потребами та відповідно обґрунтованими і не повинні створювати привілеї або дискримінаційні перепони для окремих індивідів або груп індивідів, кваліфікованих за певними біологічними або, по суті, соціальними ознаками» [14, с. 317].



Отже, Конституцією України від 28 червня 2006 р. і Законом України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 17 листопада 2011 р. встановлюються такі виборчі цензи:

– *ценз громадянства*. Він означає, що право обирати та бути обраним мають виключно лише громадяни України. Важливим є сам факт перебування особи у громадянстві України, наприклад, незалежно від підстави набуття громадянства чи строку з моменту його набуття. Згідно виборчого законодавства громадяни, які проживають або перебувають у період підготовки і проведення виборів за межами України, мають право голосу на виборах народних депутатів України на відповідній закордонній виборчій дільниці, тоді як обраним народним депутатом України може бути лише громадянин, який проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

При цьому, в зарубіжних країнах існують різні підходи з приводу цензу громадянства як складової принципу загального виборчого права – від позбавлення державою своїх громадян, які проживають за кордоном, можливості брати участь у виборчому процесі і до надання права обирати іноземцям та особам без громадянства. Як вказує В.Є. Чіркін правило щодо заборони здійснення виборчих прав громадянами, які мешкають за кордоном, передбачалось виборчим законодавством Тунісу до 1979 р., ФРН до 1985 р., Ісландії до 1989 р. і Швейцарії до 1991 р. [12, с. 372]. Можуть позбавлятися суб'єктивного виборчого права й особи із подвійним громадянством.

З іншого боку, наочним прикладом надання права обирати іноземцям виступають положення ст. 8 «b» Договору про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р., згідно з якими кожний громадянин Європейського Союзу, який проживає в країні-члені, громадянином якої він не є, має право брати участь у голосуванні і балотуватися як кандидат на муніципальних виборах у країні-члені, в якій він проживає, на тих же умовах, що і громадяни цієї держави [4, с. 60]. Щоправда необхідно зауважити, що іноземці, як правило, можуть наділятися виборчими правами на місцевих виборах, що пов'язується із їх належністю до відповідної територіальної громади, а не на загальнонаціональних виборах членів парламенту. У той же час, у 1990 р. в Кот д'Івуарі суб'єктивне виборче право саме на парламентських виборах було надано і проживаючим в країні іноземцям [9, с. 330].

Крім цього, в окремих зарубіжних країнах можуть обмежуватися виборчі права натуралізованих громадян або залежно від тривалості перебування особи у громадянстві. Як відомо, згідно Конституції Сполучених Штатів Америки, щоб мати право бути обраним до Палати представників Конгресу США особа має перебувати у громадянстві США не менше 7 років, а щоб бути обраним сенатором цей термін складає не менше 9 років [8, с.354]. Такі обмеження у деяких країнах застосовуються не тільки щодо пасивного, але й активного виборчого права, зокрема, як зазначає Б. А. Страшун, в Аргентині натуралізовані громадяни набувають право голосу лише через три роки після набуття ними громадянства, в Тунісі – через п'ять, а в Таїланді взагалі не отримують виборчого права [9, с. 330].

Таким чином, порівняно з виборчим законодавством деяких інших країн, в Україні ценз громадянства не пов'язаний з певними вимогами щодо порядку його набуття чи строку перебування у громадянстві, що, як на нас, є більш прогресивним і демократичним положенням, забезпечуючи саме загальність виборчого права. При цьому, згідно ч.3 ст.2 Закону України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 17 листопада 2011 р. закріплено перелік документів, які підтверджують особу та громадянство України виборця на виборах народних депутатів України.



– *віковий ценз*, що ставить вимоги до досягнення певного віку для набуття активного та пасивного виборчого права. Згідно ч. 1 ст. 70 Конституції України право голосу на виборах, у тому числі до Верховної Ради України, мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Інша ч. 2 ст. 76 Конституції України встановлює, що народним депутатом України може бути громадянин України, який на день виборів досяг двадцять одного року. Встановлення вказаних вікових цензів, передусім, покликано забезпечити участь у виборах сформованих особистостей, що в силу свого віку, досягнутого рівня інтелектуального та емоційного розвитку, спроможні адекватно оцінювати соціально-політичну ситуацію в країні та відповідально приймати рішення на користь певних політичних сил або кандидатів у народні депутати України.

У зарубіжних країнах віковий ценз щодо права обирати, як правило, також встановлюється на рівні вісімнадцяти років, що є закономірним результатом тенденційного у XX ст. зниження вікового цензу під впливом процесів демократизації та лібералізації виборчого законодавства. Вчені наголошують, що зниження вікового цензу активного виборчого права зумовлюється політичною боротьбою громадян за свої права, світовою тенденцією зменшення віку набуття громадянами повної дієздатності й виробленими міжнародною спільнотою виборчих міжнародних стандартів [10].

Однак, виборче законодавство окремих країн може передбачати підвищені вимоги щодо віку виборців, а значно рідше активне виборче право може надаватись громадянам молодшим вісімнадцяти років. Зокрема станом на 1992 р. у Ліхтенштейні, Камеруні, Наурі та Тунісі право обирати мали особи, які досягли двадцятирічного віку; а у Монако, Лівані, Малайзії, Гаїті та Фіджі – двадцяти одnorічного віку. У той же час, в таких країнах як Бразилія, Куба, Іран і Нікарагуа – активне виборче право надається громадянам з шістнадцяти років [9, с. 328-329].

Порівняно з віковим цензом для активного виборчого права такий ценз щодо права бути обраним зазвичай є дещо вищим. В основному це зумовлюється специфікою державної діяльності, тим більше парламентської роботи, що вимагає від законотворців не лише обізнаності в актуальних соціально-політичних процесах, але й на відміну від звичайних виборців значно більшого управлінського, організаційного та професійного досвіду, наявності певних навичок і вмінь у певній сфері законотворчої роботи, цілісного розуміння та співвідношення суспільних і державних інтересів й інтересів та потреб конкретних громадян України.

В Україні та низці інших країн, зокрема таких як Білорусь, Болгарія, Чехія, Словаччина та Росія, пасивне виборче право на парламентських виборах мають громадяни, які досягли двадцяти одного року. У свою чергу в окремих країнах право бути обраним може надаватись, наприклад, з двадцяти п'яти років (Литва, Казахстан, Грузія), з тридцяти років (Туреччина, Єгипет, Кувейт), з сорока п'яти років (Екваторіальна Гвінея) і т.д.

– *ценз дієздатності*, що полягає в обмеженні реалізації виборчого права недієздатних громадян. Так, згідно ч. 2 ст. 70 Конституції України не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними.

Відповідно ж до положень ст. 39 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Особа може бути визнана недієздатною виключно у судовому порядку, у чому вбачається одна з основних гарантій прав громадян. Важливим є і те, що прийняття судом рішення про недієздатність особи має ґрунтуватись на докладному медичному висновку.



До моменту вступу в законну силу відповідного рішення суду громадянин не може бути обмежений ані у своїх цивільних, ані у виборчих правах на підставі будь-яких інших обстежень психічного стану особи, навіть якщо вони й свідчать про наявність у неї психічного розладу.

Слід вказати, що сам порядок визнання громадянина недієздатним детально регламентується Цивільним процесуальним кодексом України від 18 березня 2004 р., що визначає коло осіб, які можуть подати заяву про визнання громадянина недієздатним; вимоги до змісту такої заяви; обов'язковість проведення судово-психіатричної експертизи тощо. Поновлення дієздатності громадянина, що так само відбувається у судовому порядку на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи, з моменту набуття чинності судовим рішенням одночасно й поновлює всі виборчі права громадянина.

– *ценз осілості*. В Україні до кандидатів у народні депутати висувається вимога щодо проживання в Україні протягом останніх п'яти років (ч. 2 ст. 76 Конституції України). Ценз осілості не стосується активного виборчого права і встановлюється відносно права бути обраним до Верховної Ради України з метою забезпечення інтегрованості народних депутатів України у відповідні територіальні громади, їх обізнаності у поточних соціально-економічних і політико-правових процесах у державі та її окремих регіонах, зв'язку і розуміння нагальних проблем виборців, що сприяє професійності та компетентності парламентської діяльності народних депутатів України.

Виходячи з ч. 2 ст. 9 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р., в аспекті виборів народних депутатів проживанням в Україні визнається: проживання на території в межах державного кордону України; перебування на судні, що перебуває у плаванні під Державним Прапором України; перебування громадян України у встановленому законодавством порядку у відрядженні за межами України в закордонних дипломатичних установах України, міжнародних організаціях та їх органах; перебування на полярній станції України; перебування у складі формування Збройних Сил України, дислокованого за межами України.

У світі ценз осілості на сьогодні не дуже поширений і на відміну від України стосується не пасивного виборчого права, а права обирати, можливість реалізації якого може пов'язуватись із певною тривалістю постійного проживання особи на території країни у відповідній адміністративно-територіальній одиниці. Так, громадяни можуть реалізувати своє активне виборче право за умови проживання на території виборчого округу щонайменш один місяць (у Сполучених Штатах Америки), три місяці (у Німеччині та Новій Зеландії), один рік (у Канаді) [3, с. 35]; проживання в комуні щонайменш шість місяців (у Франції) [9, с. 330]; проживання на території країни не менше десяти років (у Швеції) [5, с. 262-263]. Особливу актуальність подібні цензи осілості мають на місцевих виборах, адже створюють передумови для обізнаності з проблемами та участі громадян у житті територіальної громади. Цензи осілості мають своє значення і на парламентських виборах, що проводяться за мажоритарною або змішаною виборчою системою, адже дозволяють громадянам обирати до парламенту найбільш гідних представників місцевих громад і підтримувати з ними зв'язки з метою вирішення проблем таких громад.

– *моральний ценз*. Положеннями ч. 3 ст. 76 Конституції України встановлюється, що не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку. Аналогічна норма передбачена й ч.4 ст.9 Закону України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 17 листопада 2011 р., за якою громадян, який має судимість за вчинення умисного злочину, не може не тільки бути обраним народним



депутатом України, але й висунутий у кандидати в депутати. Моральний ценз не стосується активного виборчого права і направлений на обмеження участі (балотування) у виборах народних депутатів України осіб, винних в умисному вчиненні суспільно небезпечних і кримінально караних діянь. Підставою для позбавлення особи можливості бути обраним народним депутатом України виступає вирок суду, що набув законної сили, в якому підтверджується винність громадянина у вчиненні певного передбаченого Кримінальним кодексом України злочину, що усвідомлював суспільно небезпечний характер свого діяння та передбачав його наслідки, тобто мав прямий чи непрямий умисел на його вчинення.

Що ж до активного виборчого права, то громадянин має право брати участь у виборах народних депутатів України незалежно від того чи був він притягнутий до кримінальної відповідальності за вчинення будь-яких злочинів, має судимість або відбуває покарання у вигляді позбавлення волі тощо. У той же час, в деяких країнах світу існує інша практика, що допускає обмеження права громадянина обирати, так само як і права бути обраним у зв'язку із вчиненням ним тих чи інших правопорушень. Так, наприклад, у Республіці Білорусь не мають права брати участь у виборах громадяни, які утримуються під вартою або за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі (ч. 2 ст. 64 Конституції Білорусі) [11, с. 147]. Виборчі права осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, обмежені й у низці інших країн, зокрема у Російській Федерації (ч. 3 ст. 32 Конституції РФ), Грузії (ч. 2 ст. 28 Конституції Грузії) [11, с. 182, 363, 405] і Казахстані (ч. 3 ст. 33 Конституції Казахстану) [7, с. 172].

Існують й інші підстави втрати (позбавлення, обмеження або призупинення) виборчого права, якими може бути банкрутство (Італія, Франція, Мальта [7, с. 497], Люксембург), позбавлення батьківських прав (Нідерланди), зловживання наркотиками, бродяжництво, систематичне зловживання спиртними напоями [9, с. 332], ухилення від суду і слідства [12, с. 373] (Мексика), утримання будинків розпусти (Люксембург) [1, с. 362] та ін. Викладені підстави насамперед мають свідчити про ті чи інші недоліки особистості, її неблагонадійність та асоціальність, що несумісне з важливою і почесною місією участі в виборах. Проте вважаємо даний підхід таким, що не відповідає сучасному демократичному характеру виборів, право на участь в яких може обмежуватись лише у випадках умисного вчинення найбільш суспільно небезпечних діянь. Зокрема позбавлення виборчих прав застосовується в окремих країнах як окреме покарання або додаткова санкція, а саме за державну зраду та інші державні злочини, вступ на службу до іноземної держави, при підкупі виборців (Норвегія), за «тяжкі» злочини, злочини за порушення банківського законодавства та інші (Данія) [5, с. 261-262], за продаж і купівлю голосів, голосування більше ніж в одному виборчому окрузі, перешкоджання реалізації права голосу іншими громадянами (Фінляндія).

Відзначимо, що крім вищезрозглянутих цензів у виборчій практиці зарубіжних країн також застосовуються й інші цензи для здійснення активного та пасивного виборчого права. Зокрема слід назвати ценз грамотності, майновий, національний, професійний, релігійний, родинний, становий, статевий і трудовий цензи. Окремі з таких цензів, що мають як негативні, так і позитивні риси, мали місце у державно-правовій історії України, проте на сьогодні вони через свій здебільшого недемократичний характер вже не використовуються.

Висновки. Отже, на сьогодні розвиток виборчого законодавства характеризується демократичністю, врахуванням позитивного світового досвіду й нормативною визначеністю об'єктивних і суспільно необхідних цензів, які уособлюють ідею загальності



виборів і чітко окреслюють електорат та осіб, що можуть претендувати на мандат народного депутата України.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. Н. Конституционное право зарубежных стран : учебник / Г. Н. Андреева. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 656 с.
2. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / за заг. ред. Є. В. Радченка. – К. : Факт, 2003. – 258 с.
3. Герасименко Т. В. Принципы выборов в органы государственной власти и местного самоуправления в Российской Федерации : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное и муниципальное право». – Тюмень, 2003. – 243 с.
4. Единый европейский акт. Договор о Европейском союзе. – М. : Международная издательская группа Право, 1994. – 246 с.
5. Исаев М. А. Механизм государственной власти в странах Скандинавии / М. А. Исаев. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец», 2004. – 398 с.
6. Кістяківський Б. О. Вибране / Б. О. Кістяківський. – К. : Абрис, 1990. – 679 с.
7. Конституции государств Европы : в 3 т. / под общей ред. Л. А. Окунькова. – Т. 2. – М. : Издательство НОРМА, 2001. – 840 с.
8. Конституции зарубежных стран / сост. В. В. Маклаков. – М. : Изд-во БЕК, 2001. – С. 354.
9. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник. В 4-х т. / отв. ред. Б. А. Страшун. – Т. 1-2. – М. : Изд-во БЕК, 1996. – 778 с.
10. Марцеляк О. В. Вибори народних депутатів України : навчальний посібник / О. В. Марцеляк. – Х. : ТОВ «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС», 2007. – 620 с.
11. Новые Конституции стран СНГ и Балтии. Сборник документов. – Вып. 2. – М. : Манускрипт, Юрайт, 1998. – 672 с.
12. Сравнительное конституционное право / отв. ред. В. Е. Чиркин. – М. : «Манускрипт», 1996. – 580 с.
13. Шаповал В. Вибори як форма безпосередньої демократії: питання історії, теорії і практики / В. Шаповал // Reforma prawa wyborczego w Polsce i na Ukrainie ; pod redakcją Petro Steciuka i Jerzego Buczkowskiego. – Przemysl, 2004. – P. 24.
14. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм : монографія / В. М. Шаповал. – К. : Юридична фірма «Салком» ; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.

Марцеляк С. М. Всеобщее избирательное право как принцип парламентских выборов в Украине

Осуществлен анализ теоретических положений и идей относительно правовой природы всеобщего избирательного права. Охарактеризованы нормы избирательного законодательства, касающиеся сущности и содержания принципа всеобщего избирательного права при выборах народных депутатов Украины. Определены преимущества в сравнении с зарубежной практикой и проблемы обеспечения всеобщего избирательного права в Украине. Обоснованы приоритетные направления гарантирования всеобщего избирательного права на парламентских выборах в Украине.

Ключевые слова: *принципы выборов, избиратели, всеобщее избирательное право, избирательный процесс, народные депутаты Украины.*



Martselyak S. M. The principle of universal suffrage in parliamentary elections in Ukraine

The analysis of theoretical positions and ideas, norms of electoral legislation regarding the nature and content of the principle of universal suffrage in the election of people's deputies of Ukraine is made; also it was determined its advantages and problems of providing, as well as substantiated priority directions of ensure universal suffrage in parliamentary elections.

Key words: principles of elections, voters, universal suffrage, electoral process, people's deputies of Ukraine.



ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.121

Клімовський Станіслав Сергійович,
*здобувач Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

**ЗМІСТ ПРАВА НА ОСОБИСТІ ПАПЕРИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Досліджено проблематику визначення змісту права на особисті папери як суб'єктивного немайнового права фізичної особи у цивільному праві України. Автором запропоновано кумулятивну структуру змісту права на особисті папери, котра найбільш повно відображає його юридичну природу. На думку автора, розуміння змісту права на особисті папери покращить застосування норм ст. ст. 303-305 ЦК України та забезпечити кращий захист особистого життя особи.

Ключові слова: особисті немайнові права, право на особисті папери, особисте життя, приватність, права людини.

Постановка проблеми. Право на особисті папери входить до низки особистих немайнових прав фізичної особи, які спрямовані на забезпечення приватності життя фізичної особи та його охорону від свавільного втручання зі сторони інших осіб, суспільства та держави. Враховуючи новизну права на особисті папери, закріпленого у ст. ст. 303-305 Цивільного кодексу України, як новели цивільного законодавства, а також відсутність теоретичного підґрунтя та практики застосування, проблематика з'ясування змісту права на особисті папери є важливою для вирішення теоретичних та практичних завдань.

Відносини у галузі захисту персональних даних, обігу та охорони інформації, зокрема тієї, яка містить інформацію про приватне життя громадян тощо, як і вся інформаційна сфера загалом, є значними за своїм обсягом та динамічними за розвитком. Тільки останнім часом було прийнято низку нормативно-правових актів, які покликані забезпечити інформаційну безпеку особи, зокрема, Закони України «Про захист персональних даних», «Про доступ до публічної інформації», «Про інформацію» тощо. Однак, прийняття згаданих нормативних актів не тільки не вирішило, а й розширило низку проблем у сфері захисту особистого життя фізичних осіб. Не вирішеною на сьогодні є і проблема змісту права на особисті папери, котре у сукупності з іншими правами має забезпечувати інформаційну безпеку особи.

Розгляд змісту права на особисті папери дозволить більшою мірою дослідити та з'ясувати природу особистих немайнових прав фізичної особи, приватності життя фізичних осіб, визначити ознаки структуру права на особисті папери, як особистого немайнового права фізичної особи, що дозволить покращити правозастосування



ст. ст. 303-305 ЦК України та доповнити доктринальні напрацювання у сфері особистих немайнових прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження слід звернути особливу увагу на дисертаційні роботи таких українських цивілістів, як В. І. Бобрик, Р. О. Стефанчук, Н. В. Устименко. Так, Р. О. Стефанчук при дослідженні особистих немайнових прав, які мають забезпечити приватність фізичної особи розглядав і право на особисті папери у своєму докторському дослідженні. При розгляді особливостей захисту особистого життя фізичної особи В. І. Бобрик розкрив певні частини змісту права на особисті папери, а російська цивіліст Л. О. Красавчикова зробила спробу дослідити структуру змісту права на особисті папери.

Окрім того, для дослідження особливостей змісту права на особисті папери є важливими праці провідних вчених-цивілістів, зокрема: В. І. Бобрика, О. В. Дзери, Л. О. Красавчикової, В. І. Крата, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, М. М. Малєїної, З. В. Ромовської, М. М. Сібільової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, Н. В. Устименко, С. І. Чорнооченко та інших.

Постановка завдання. Метою даної роботи є з'ясування змісту права на особисті папери, як особистого немайнового права фізичної особи, його структури та загальної характеристики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи поняття змісту права на особисті папери, як особистого немайнового права, необхідно розглянути питання змісту як юридичної та філософської категорії та його співвідношення з поняттями «система», «структура», «сенс», «обсяг».

Академічний тлумачний словник української мови, визначає поняття «змісту» такими положеннями: 1) те, про що йдеться, розповідається де-небудь, те, що описується, зображується (перев. у книзі, статті і т. ін.); 2) сутність, внутрішня особливість чого-небудь || певні властивості, характерні риси, які відрізняють явище, предмет від подібних явищ, предметів і т. ін.; 3) розумна основа, мета, призначення чого-небудь; зміст освіти; 4) перелік розділів, частин, оповідань і т. ін. книги, збірки, рукопису тощо, перев. із вказівкою сторінок, де вони вміщені. Водночас, «система» визначається як: 1) порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь // продуманий план // заведений, прийнятий порядок; 2) бот., зоол. класифікація; 3) форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ і т. ін.) // форма суспільного устрою; 4) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; 5) сукупність принципів, які є основою певного вчення; 6) будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин; 7) геол. сукупність верств гірських порід, що характеризується певними викопними фауною і флорою. Тоді як «структура» це: 1) взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова; 2) устрій, організація чого-небудь, а «сенс» тлумачиться як: 1) суть чого-небудь; зміст // те, що відіграє особливу роль, має виняткове значення; сила; 2) розумна підстава; рація // доцільність, корисність чого-небудь; 3) мета, основне призначення чого-небудь. А «обсяг»: 1) розмір, величина чого-небудь // зміст чого-небудь з погляду його величини, кількісного вираження і т. ін. // перен. зміст чого-небудь з погляду його значення, важливості; 2) межі, коло чого-небудь [1].

«Зміст поняття» у юридичній логіці визначається як сукупність ознак, на підставі яких узагальнюються і виділяються у понятті предмети певного класу. Під «обсягом



поняття» ж розуміється множина предметів кожний з яких є носієм ознак, що складають зміст поняття [9, с. 133].

Водночас, як слушно зазначає Р. О. Стефанчук, в науковій літературі під поняттям «змісту» розуміється категорія, яка включає в себе «склад» елементів, та їх «структуру» [13, с. 132]. Філософське визначення категорій «зміст та форма», визначає у їхньому взаємозв'язку «зміст» як визначаючу сторону цілого, що виражає єдність усіх елементів об'єкту, властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, протиріч та тенденцій, а «форма» – внутрішня організація змісту [5].

Враховуючи наведені вище тлумачення категорій «зміст», «система», «структура», «сенси», «обсяг», слід звернути увагу на те, що розуміння змісту суб'єктивного цивільного права, як сукупності правомочностей є дещо спрощеним розумінням категорії «зміст», оскільки за такої характеристики увага концентрується не на характеристиці змісту права в цілому, а на переліку та визначенні його складових елементів та їх окремих характеристик. Тому, вважаємо, що при визначенні змісту суб'єктивного цивільного права слід не тільки визначати та досліджувати правомочності, які його складають, а й розглядати їх природу та характеристику як цілісного правового явища.

На сьогодні у доктринальних джерелах немає єдиного підходу до визначення змісту суб'єктивного цивільного права. Доволі тривала дискусія у працях вчених-цивілістів з цієї проблеми має наслідком численні визначення, які можна спробувати об'єднати у чотири підходи: *позитивний, негативний, позитивно-негативний та кумулятивний*.

Прихильники *позитивного* підходу вважають, що зміст суб'єктивного цивільного права складають виключно правомочності, які носять позитивний характер. Наслідком цього підходу є розуміння поняття суб'єктивного цивільного права як визначеної міри можливої поведінки, що закріплена за особою [6, с. 20]. Водночас, визначаючи зміст особистого немайнового права як можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері приватного життя (ст. 271 ЦК України), законодавець сприйняв позитивний підхід. Однак, як слушно зазначається у науковій літературі, такий підхід є цілком виправданий, оскільки з огляду на неоднорідність даної категорії прав неможливо сформулювати правомочності, які б носили універсальний характер для всіх без винятку особистих немайнових прав, тому законодавець обмежився лише загальною вказівкою, більш детально конкретизуючи її щодо кожного конкретного права [15, с. 646].

Протилежну точку зору займають прихильники *негативної концепції*, яскравим прикладом якої є М. М. Агарков, котрий вбачає зміст суб'єктивного цивільного права у можливості уповноваженої особи вимагати від зобов'язаних осіб вчинення певних дій, чи утримання від їх вчинення. Так, він зазначає, що «...необхідно звернути увагу на те, що зміст правовідношення характеризує не тільки те, що повинен (чи не повинен) робити пасивний суб'єкт, але й те, що може вимагати активний суб'єкт» [2, с. 195]. Такої ж думки притримується і М. Д. Єгоров, який, визначаючи суб'єктивне цивільне право, включає у нього лише одну правомочність – «юридично забезпечену можливість управомоченої особи вимагати у встановлених межах визначеної поведінки від зобов'язаної особи» [7, с. 9].

На противагу позитивному і негативному підходам, *позитивно-негативний* дає можливість відносити до змісту як позитивні, так і негативні правомочності. Так, Ю. К. Толстой визначає суб'єктивне цивільне право через дві правомочності: правомочність яка закріплена за управомоченою особою з метою задоволення її інтересів (позитивна міра можливої поведінки в даних правовідносинах), та правомочність, яка



забезпечує покладанням обов'язків на інших осіб (негативна правомочність) [14, с. 45-46]. Підтримуючи вказаний підхід, В. А. Белов пише, що «феномен «двоєдинства» правомочностей пояснюється, з однієї сторони, неможливістю задоволення інтересу лише власними діями – потрібно щоб ніхто цьому не заважав, а з іншої сторони – неможливістю задоволення інтересу тільки чужими діями – потрібно щоб інтересант звернув результати цих дій на свою користь» [3, с. 376].

Ще одне розуміння структури суб'єктивного цивільного права пропонується авторами, які вважають за необхідне доповнити наведену В. А. Беловим та іншими науковцями структуру суб'єктивного цивільного права вказівкою на ціль призначення суб'єктивного цивільного права та на види тих можливостей, які може включати в себе суб'єктивне право. У результаті, за *кумулятивним підходом*, пропонується визначити суб'єктивне цивільне право як визнану (надану) особі, забезпечену та захищену правопорядком систему можливостей здійснення певних дій самостійно, та вимагати певної поведінки від інших учасників правового відношення з метою задоволення інтересів уповноваженої особи [13, с. 135] та правомочність захисту.

Узагальнюючи різноманітні концепції, Р. О. Стефанчук визначає зміст особистого немайнового права як сукупність правомочностей особи-носія, які включають у себе як позитивний аспект (можливість юридично визнаватись володільцем відповідного особистого немайнового блага (благообладання) та використовувати його (благо використання), в межах, що передбачені законом, не суперечать призначенню цього блага, а також спрямовані на задоволення інтересів особи-носія), так і низку негативних правомочностей (вимагати усіх інших учасників правовідносин не порушувати дане право), в тому числі правомочність захисту [13, с. 148].

Враховуючи складну юридичну природу та різноманітність проявів особистих паперів, в юридичній літературі немає єдиного підходу до характеристики права на особисті папери. Так, право на особисті папери розглядається з точки зору речового права (права власності), права інтелектуальної власності (авторського права), та як особисте немайнове право фізичної особи.

Л. О. Красавчикова узагальнила різноманітні прояви права на особисті папери та визначила у ньому такі складові правомочності: 1) право авторської приналежності; 2) правомочності володіння, користування і розпорядження матеріальним об'єктом даного права; 3) диспозитивні правомочності, які, з одного боку, надають автору повноту свободи у створенні і веденні особистих документів, а з іншого, – відхиляють будь-які втручання в особисте життя громадянина шляхом втручання в його особисту документацію [10, с. 107].

М. М. Малєїна пропонує розглядати право на особисті папери не як єдине, а як: право на таємницю документів особистого характеру і право на їх недоторканність [11, с. 170].

В. І. Бобрик у змісті права на особисті папери визначає такі правомочності як: створювати, зберігати, використовувати особисті папери і вирішувати їх подальшу долю; вимагати дотримання іншими особами режиму конфіденційності особистих паперів; вимагати від сторонніх осіб дотримання недоторканності особистих паперів [4, с. 120].

Однак, ґрунтуючись на наведеному вище аналізі змісту суб'єктивного права, на нашу думку зміст права на особисті папери слід охарактеризувати так.

Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 303 ЦК України, яка встановлює, що особисті папери (документи, фотографії, щоденники, інші записи, особисті архівні матеріали тощо) фізичної особи є її власністю, право на особисті папери має мати такі обов'язкові



правомочності як: *вільно створювати особисті папери, використовувати їх та розпоряджатися ними*. Наявність цих правомочностей у структурі права кореспондується нормою ст. 317 ЦК України (зміст права власності), яка закріплює тріаду правомочностей права власності, та говорить про те, що власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном.

Водночас, правомочність щодо розпорядження особистими паперами передбачені і ст. 304 ЦК України, яка визначає, що фізична особа, якій належать особисті папери, може усно або у письмовій формі розпорядитись ними, у тому числі і на випадок своєї смерті.

Слід також зазначити, що речовий підхід обумовлений специфікою об'єкту, як матеріального носія, та є історичним у регулюванні правового статусу особистих паперів, однак, на сьогодні, з урахуванням немайнової природи цього права, його не достатньо для його повної характеристики.

Особисті папери створюються у результаті інтелектуальної діяльності, тому, часто мають ознаки об'єктів інтелектуальної власності, тому їх можна розглядати у якості творів мистецтва, літератури чи науки. В цьому випадку право на особисті папери постає як право інтелектуальної власності, переважно авторське право. З точки зору аналізу змісту права на особисті папери, слід зазначити, що окрім обов'язкових правомочностей, у цьому випадку мають місце авторські правомочності (авторської приналежності), а саме правомочності, які передбачені правом інтелектуальної власності для тих чи інших об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, художніх, літературних, музичних творів тощо. Однак, при цьому первинними й універсальними лишаються правомочності, які характеризують право на особисті папери як особисте немайнове право фізичної особи.

Не дивлячись на психологічний аспект власності, як імунітет від соціальної апатії [12, с. 11] та прояв індивідуальності власника в його особистому майні, особисті папери детермінують індивідуальність особистості в умовах суспільства та часто є способом накопичення близької для людської свідомості інформації. У протилежному випадку не було б необхідності визначати режим особистих паперів у ЦК України, обмежившись лише відносинами приватної власності.

Не залежно від матеріальної форми особистих паперів, їх об'єднує інформація, яку вони містять, а саме інформація про особисте життя, а саме правомірну, відносно самостійну від суспільства поведінку особи, спрямовану на задоволення духовних, фізіологічних чи матеріальних потреб та обставини якої особа бажає зберегти у таємниці чи обмеженому доступі, самостійно визначаючи обсяг інформації та коло осіб яким вона відома. [8, с. 157] Тому, при визначенні змісту права на особисті папери слід визначити в якості його складових *правомочності, що регулюють та захищають інформацію про особисте життя людини*.

Частина 2 ст. 303 ЦК України зазначає, що ознайомлення з особистими паперами, їх використання шляхом опублікування, допускаються лише за згодою фізичної особи, якій вони належать. Тобто, нормою законодавства визначено ще одну обов'язкову складову у змісті права на особисті папери правомочність: встановлювати режим конфіденційності для власних особистих паперів. Тобто, власник особистих паперів самостійно може визначати коло осіб та ступінь ознайомлення з власними особистими паперами, а також порядок ознайомлення та доступу до них. Про необхідність виділення такої правомочності говорить і положення ч. 3 ст. 303 ЦК України, де зазначено, що якщо особисті папери фізичної особи стосуються особистого життя іншої особи, для їх використання, у тому числі шляхом опублікування, потрібна згода цієї особи.

У той же час, щодо інформації, яка міститься в особистих паперах, можуть застосовуватись і правомочності, визначені нормами законодавства про інформацію, зокрема, ч. 2 ст. 200 ЦК України, де зазначено, що суб'єкт відносин у сфері інформації може вимагати усунення порушень його права та відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої такими порушеннями. На нашу думку, інформаційні правомочності слід також віднести до факультативних правомочностей права на особисті папери.

Висновки. Зміст права на особисті папери становлять такі універсальні (обов'язкові) правомочності:

- вільно створювати особисті папери, використовувати їх та розпоряджатися ними;
- встановлювати режим конфіденційності для власних особистих паперів, тобто, можливість власника особистих паперів самостійно може визначати коло осіб та ступінь ознайомлення з власними особистими паперами, а також порядок ознайомлення та доступу до них;
- вимагати від сторонніх осіб дотримання недоторканності особистих паперів;
- вимагати усіх інших учасників правовідносин не порушувати дане право), в тому числі правомочність захисту.

Факультативні (не обов'язкові): правомочності щодо особистих паперів, які мають ознаки об'єктів інтелектуальної власності та інформаційні правомочності.

Список використаних джерел

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/>.
2. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков // Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х т. Т. I. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. – С. 163-460.
3. Белов В. А. Гражданское право: Общая и Особенная части: Учебник / В. А. Белов. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. – 960 с.
4. Бобрик В. І. Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб: Дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03 / В. І. Бобрик / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 112 с.
5. Большая советская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/134054/содержание>.
6. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Гос. Изд-во юрид. Лит., 1950. – 368 с.
7. Егоров Н. Д. О понятии субъективного права / Н. Д. Егоров // Правосубъектность по гражданскому и хозяйственному праву. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1983. – С. 3-11.
8. Клімовський С. С. Поняття особистих паперів за цивільним законодавством України / С. С. Клімовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету, серія «Право», Вип.22, Ч.1, Т.1. – Ужгород, 2013. – С. 154-157.
9. Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних закладів / А. Є. Конверський. – К. : «Центр учбової літератури», 2008. – 304 с.
10. Красавчикова Л. О. Личная жизнь граждан под охраной закона. – М. : Юрид. лит., 1983. – 160 с.
11. Малеина М. Н. Личные неимущественные права граждан : понятие, осуществление, защита / М. Н. Малеина. – М. : МЗ Пресс, 2001. – 244 с.
12. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Право власності : Підручник /

- З. В. Ромовська. – Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 246 с.
13. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Р. О. Стефанчук. – К.: КНТ, 2008. – 626 с.
14. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1959. – 88 с.
15. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. Проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої – Х. : ФО-П Колісник А. А., 2010. – 768 с.
16. Цивільний кодекс України: Прийнят. 16.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – №11. – Ст. 461.

Климовский С. С. Содержание права на личные бумаги в гражданском праве Украины

Исследовано проблематику определения содержания права на личные бумаги как субъективного неимущественного права физического лица в гражданском праве Украины. Автором предложено кумулятивную структуру содержания права на личные бумаги, которая наиболее полно отображает юридическую природу исследуемого права. По мнению автора, понимание содержания права на личные бумаги улучшит применение ст. ст. 303-305 ГК Украины и обеспечит лучшую защиту личной жизни личности.

Ключевые слова: личные неимущественные права, право на личные бумаги, личная жизнь, приватность, права человека.

Klimovskii S. S. Contents right to personal papers in the civil law of Ukraine

Studied the problems of determining the content of the right to personal papers as a subjective individual non-property rights in civil law in Ukraine. The author proposed a cumulative structure of the content of the right to personal papers that most closely reflects the legal nature of the test of law. According to the author, the understanding of the content of the right to personal papers will improve the application of Articles 303-305 of the CC of Ukraine and ensure protection of the privacy of the individual.

Key words: civil rights, right to personal papers, personal life, privacy, human rights.



УДК 342.734

Бабкова Тетяна Вікторівна,
здобувач
Харківського національного університету
внутрішніх справ



ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

У статті проаналізовано різні точки зору щодо визначення поняття соціальних прав. Запропоновано авторське визначення соціальних прав людини і громадянина в Україні. Досліджено види соціальних прав, передбачених Конституцією України. Зроблено висновок про структуроутворюючий характер таких соціальних прав, як право на працю, право на соціальний захист та право на достатній життєвий рівень.

Ключові слова: соціальні права людини і громадянина в Україні, види соціальних прав, право на працю, право на соціальний захист, право на достатній життєвий рівень.

Постановка проблеми. У процесі розбудови та функціонування України як соціальної держави діяльність якої спрямована на утворення умов, що забезпечують життя та вільний розвиток людини, актуальним постає питання аналізу тих прав людини і громадянина, реалізація яких не можлива без активної участі держави в їх забезпеченні – соціальних прав. При цьому особливої важливості набуває вирішення питання визначення поняття та систематизації цієї групи прав, оскільки проголошення забезпечення державою соціальних прав людини практично унеможливлюється у разі, якщо не існує чіткого розуміння того, які саме права належать до цієї групи та який взаємозв'язок між ними існує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслюючи ступінь наукової розробленості зазначеної проблеми, слід зауважити, що дослідженню категорії соціальних прав людини і громадянина українські вчені приділяють значну увагу. Зокрема, цієї проблеми в своїх працях торкалися П. Рабінович, розглядаючи поняття та зміст соціальних прав; О. Скрипник та О. Пушкіна аналізуючи місце соціальних прав в системі прав і свобод людини та громадянина в Україні; С. Верланів, досліджуючи впровадження європейських стандартів щодо економічних і соціальних прав і свобод людини в юридичну практику України. Однак поза увагою цих та інших науковців залишилося визначення поняття та аналіз видів соціальних прав людини і громадянина в Україні. У зв'язку з цим метою нашого дослідження є визначення поняття соціальних прав та з'ясування які саме права можна віднести до цієї категорії.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення основних методологічних підходів поняття соціальних прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній енциклопедичній літературі під соціальними правами розуміють «сукупність конституційних прав людини (або лише громадян конкретної держави), що надають їй можливість претендувати на отримання від держави певних матеріальних благ» [2, с. 708]. У Великому



енциклопедичному юридичному словнику соціальні права визначені як громадські права у соціальній сфері, що полягають у можливості набуття соціальних благ, володінні, користуванні й розпорядженні ними та їх захисту або вчиненні певних дій у цій сфері [3, с. 829].

У вітчизняній правовій науці існують наступні погляди щодо визначення поняття «соціальні права». Так, О. Скрипнюк вважає, що соціальні права і свободи – це встановлені Конституцією та законами України правила цілеспрямованої поведінки або діяльності людей, спрямованої на задоволення власних соціальних потреб [18, с. 9]. Як зазначає С. Верланів, соціальні права людини – це можливості здобувати засоби для існування, отримуючи такі засоби зі соціальних джерел через соціальне утримування (аліментування) [4, с. 39]. П. Рабінович визначає соціальні права як можливості людини реалізувати свої здібності, здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ [17, с. 12]. Соціальні права особи також розуміють як погоджені і визнані міжнародною спільнотою в цілому, закріплені в законодавстві більшості сучасних держав мінімальні правові норми – стандарти прав людини у соціальній сфері, що передбачають такі умови життя, які дозволяють кожному вільно підтримувати і розвивати людську сутність [1].

Схожу думку щодо визначення поняття соціальних прав мають й зарубіжні науковці. Так, французький правознавець Н. Дельпере зазначає, що «соціальним є права, які встановлюються з тим, щоб забезпечити кожному безпечне існування. Ці права мають дозволяти кожному таке існування, яке характеризується можливістю самовираження і виключає усунення з суспільного життя. Вони спрямовані на забезпечення свобод, рівності та гідності людської особистості, якими б не були економічні та соціальні умови, вік та стан здоров'я громадянина» [6, с. 35].

Враховуючи вищезазначені думки щодо визначення поняття соціальних прав, на нашу думку під *соціальними правами людини і громадянина в Україні слід розуміти як закріплені конституцією і законами України, обумовлені відповідним рівнем суспільного розвитку та такі, що характеризують державу як соціальну, можливості людини та громадянина власними силами здобувати собі засоби для існування або отримувати такі засоби із соціальних джерел.*

Не менш значливим ніж визначення поняття соціальних прав є питання щодо їх систематизації та співвідношення з іншими правами і свободами людини і громадянина. Адже вкрай важливо мати уявлення не тільки про загальну кількість цих прав, а й про те, які з них слід відносити до базових соціальних прав, а які з них реалізуються як наслідок забезпечення вищезазначених.

Аналізуючи, які саме права людини і громадянина можна віднести до соціальних, перш за все слід звернутися до норм міжнародного права. Так, досліджуючи положення Міжнародного пакту про соціальні, економічні і культурні права можна виділити такі соціальні права людини і громадянина, як:

право на працю (ст. 6); право на справедливі та сприятливі умови праці (ст. 7); право на створення і участь у професійних спілках та страйки (ст. 8); право на соціальне забезпечення; право захисту материнства й дитинства (ч. ч. 2, 3 ст. 10); право на достатній життєвий рівень (ст. 11); право на охорону здоров'я (ст. 12) [15].

Звернення до Європейської соціальної хартії (переглянутої) дозволяє нам виділити наступні соціальні права: право на працю (ст. 1); право на справедливі умови праці (ст. 2); право на безпечні та здорові умови праці (ст. 3); право на справедливую винагороду (ст. 4); право на створення організацій (ст. 5); право на укладання колективних договорів (ст. 6);



право дітей та підлітків на захист (ст. 7); право працюючих жінок на охорону материнства (ст. 8); право на професійну орієнтацію (ст. 9); право на професійну підготовку (ст. 10); право на охорону здоров'я (ст. 11); право на соціальне забезпечення (ст. 12); право на соціальну та медичну допомогу (ст. 13); право на користування послугами соціальних служб (ст. 14); право інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства (ст. 15); право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 16); право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 17); право на захист від бідності та соціального відчуження (ст. 30); право на житло (ст. 31).

Крім того, Європейська соціальна хартія (переглянута) передбачає широкий перелік соціальних прав, що є похідними від права на труд, зокрема: право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу (ст. 19); право на рівні можливості та рівне ставлення у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі (ст. 20); право працівників на інформацію та консультації (ст. 21); право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища (ст. 22); право на захист у випадках звільнення (ст. 24); право працівників на захист їхніх прав у разі банкрутства їхнього роботодавця (ст. 25); право на гідне ставлення на роботі (ст. 26); право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них (ст. 27); право представників працівників на захист на підприємстві та умови, які мають створюватися для них (ст. 28); право на інформацію та консультації під час колективного звільнення (ст. 29) [7]. Всього Європейська соціальна хартія (переглянута) у частині I закріплює 31 соціальне право людини, а у частині II конкретизує ці права і містить зобов'язання держав щодо їх гарантування, таким чином, являючись найбільш широким каталогом соціальних прав, що встановлений на рівні міжнародного договору регіонального рівня.

Для визначення переліку соціальних прав доцільно звернутися до конституційного досвіду зарубіжних країн та нашої держави. Специфіка закріплення цієї категорії прав людини і громадянина в деяких зарубіжних конституціях полягає в тому, що ці права текстуально закріплюються у межах однієї й тієї ж структурної частини основного закону разом з особистими, політичними, економічними, культурними правами (конституції Болгарії, Польщі, Російської Федерації, Франції та ін.), в інших, навпаки ця група прав відмежовується (конституції Італії, Іспанії, Португалії, Туреччини та ін.).

Так, в главі 2 Конституції Російської Федерації закріплюються такі соціальні права, як: право на працю, винагороду за працю та відпочинок (ст. 37); право на захист материнства та дитинства (ст. 38); право на соціальне забезпечення (ст. 39); право на житло (ст. 40); право на охорону здоров'я та медичну допомогу (ст. 41) [12]. В Розділі 2 Конституції Польської Республіки, який має назву «Свободи, права та обов'язки людини і громадянина», закріплюється наступний перелік соціальних прав і свобод: право на працю (ст. 65); право на безпечні гігієнічні умови праці та відпочинок (ст. 66); право на соціальне забезпечення у випадку непрацездатності та після досягнення пенсійного віку (ст. 67); право на охорону здоров'я (ст. 68) [10].

В іншій групі конституцій структурно група соціальних прав відмежовується від усіх інших. Так, цікавим прикладом є Конституція Португалії, Розділ третій якої має назву «Соціально-економічні права та обов'язки, обов'язки в області культури і складається з трьох глав: а) економічні права та обов'язки; б) соціальні права та обов'язки; в) права та обов'язки в області культури. До переліку соціальних прав Конституція Португалії відносить: право на соціальне забезпечення та солідарність (ст. 63); право на охорону здоров'я (ст. 64); право на житло (ст. 65); право на гідні умови життя (ст. 66); права щодо



захисту сім'ї (ст. 67); права щодо захисту батьківства та материнства (ст. 68); права на захист дитинства та молоді (ст. 69, ст. 70); права інвалідів (ст. 71) та права осіб похилого віку (ст. 72) [11].

Схожий спосіб закріплення соціальних прав і свобод ми можемо спостерігати в Конституціях Італії та Туреччини. Так, Глава II Частини I Конституції Італії має назву «Етико-соціальні відносини» та містить наступний перелік соціальних прав: права сім'ї, материнства (ст. 29, ст. 31); права дитини (ст. 30); право на охорону здоров'я (ст. 32) [9]. Щодо Конституції Туреччини, то у Розділі 3 Частини 2 Основного Закону виокремлені такі соціальні права, як: право на захист сім'ї, материнства та дитинства (ст. 41); право та обов'язок працювати, право на належні умови праці і відпочинок, право на створення професійних спілок, право на страйк і локаут, на належний рівень заробітної платні (ст. ст. 49-55); право на охорону здоров'я (ст. 56); право на житло (ст. 57); право на захист молоді (ст. 58); право на соціальне забезпечення (ст. ст. 60-61) [13].

Система соціальних прав, закріплена в Конституції України подається в Основному Законі після економічних прав і складається з наступних прав:

- право на працю (ст. 43): «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується... Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом»;

- право на страйк (ст. 44): «Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів... Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону»;

- право на відпочинок (ст. 45): «Кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки...»;

- право на соціальний захист (ст. 46): «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом...»;

- право на житло (ст. 47): «Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду... Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду»;

- право на достатній життєвий рівень (ст. 48): «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло»;

- право на охорону здоров'я (ст. 49): «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування...»;

- охорона сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (ч. 3 ст. 51, ч. 3 ст. 52): «Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою», «Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу» [14].

Різні підходи щодо визначення системи соціальних прав можна зустріти в доктринальних джерелах. Так, у науці трудового права деякі з авторів виділяють такі



соціальні права: права у сфері праці; комплексні права (у сфері праці та в інших сферах суспільних відносин); права у сфері соціального забезпечення; права у сфері охорони здоров'я; права у сфері житлового права [19, с. 25-35]. На думку відомого вітчизняного науковця О. Скрипнюка, який займався проблематикою соціальних прав та соціального законодавства, система соціальних прав включає в себе: право на працю, право на страйк, право на відпочинок, право на соціальний захист, право на житло, право на достатній життєвий рівень, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [1, с. 9-10.]. Як вважає М. Малишко, до групи соціальних прав людини і громадянина слід відносити: право на працю, право на страйк, право на відпочинок, право на достатній життєвий рівень, право на соціальний захист та соціальне забезпечення, право на належні, здорові та безпечні умови праці, право на житло, право на охорону здоров'я і медичну допомогу та медичне страхування, право на сприятливе навколишнє середовище [8, с. 139-142]. О. Фрицький вважає, що соціальні права включають у себе лише право на соціальний захист, право на житло, право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування та право на безпечне життя і здорове довкілля. Тоді як право на працю і пов'язані з ним права мають бути віднесеними до економічних прав [20, с. 168-169].

В зарубіжних доктринальних джерелах можемо зустріти наступні точки зору щодо віднесення окремих прав до категорії соціальних. Так, російський дослідник прав і свобод людини і громадянина Л. Д. Воеводін зазначає, що групу соціальних прав складають такі права, як: право кожного вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці, вибирати рід діяльності і професію; право на захист від безробіття; право на відпочинок; право на соціальне забезпечення; право на охорону здоров'я та медичну допомогу; право на сприятливе навколишнє середовище [5, с. 214]. На думку А. Шайо, «список соціальних прав об'ємний і має невизначений характер. Деякі з цих прав стосуються задоволення базових потреб (прав на питну воду і санітарію, їжу і дах над головою), інші стосуються певного рівня страхування на випадок виникнення труднощів і недоліків (пенсія за віком, оплачувана відпустка по догляду за дитиною). Деякі з соціальних прав передбачають страхування від нещасних випадків. Соціальні права також включають елементи, пов'язані з особливим статусом, такі як захист материнства і дитинства. Нарешті, соціальні права стосуються доступу до загальних послуг. Одним з таких прав є право на освіту» [22, с. 39-40].

Досліджуючи соціальні права людини і громадянина в Республіці Казахстан, Ж. А. Хамзина, називає такі права, як: право на соціальне забезпечення, право на житло, право на безоплатну освіту та на охорону здоров'я. При цьому, як зазначає автор, право на безкоштовну освіту можна віднести і до культурних прав, які передбачають доступ до культурних цінностей, оскільки мова йде про духовні блага. Однак освіта тісно пов'язана з матеріальною стороною життя, визначаючи можливості працевлаштування, отримання доходу. Освіта – це духовне благо, але яке значною мірою визначає можливість доступу до матеріальних благ, тому право на освіту можна з упевненістю віднести до соціальних прав людини» [16].

Таким чином, й у доктринальних джерелах існують різні підходи щодо визначення групи соціальних прав людини і громадянина. При цьому відмінності в переліку цих прав переважно пов'язані з визначенням приналежності таких трьох прав, як право на освіту, право на здорове навколишнє середовище та право на працю до групи соціальних. Але якщо серед конституційних прав людини і громадянина виділяти такі групи прав, як



екологічні і культурні, то право на здорове навколишнє середовище та право на освіту слід віднести саме до цих категорій прав.

Щодо проблематики віднесення до системи соціальних прав права на працю та пов'язаних з ним прав, то як доречно зазначає з цього приводу О. Пушкіна, ця проблема має три способи вирішення: а) включення права на працю до групи економічних прав людини; б) включення права на працю до групи соціальних прав; в) виділення права на працю в окрему категорію або групу прав людини. Останній спосіб розв'язання цієї проблеми на думку автора, і з ним можна цілком погодитися, є неприйнятним, оскільки насправді він її не так розв'язує, як уникає. Адже, власне, в його основі лежить тенденція до вирішення будь-яких проблемних питань визначення груп прав людини і громадянина через введення нових груп прав, що утворюватимуться на основі всіх тих прав, щодо яких виникатимуть труднощі з класифікацією [16, с. 197].

Таким чином, характеризуючи систему соціальних прав людини і громадянина слід визначитися, чи вважати право на працю та пов'язані з ним права до цієї категорії прав, чи розглядати його як одне з економічних прав. На користь твердження, що право на труд та пов'язані з ним права відносяться до соціальних прав говорить той факт, що це право за своїм змістом, є таким, що дозволяє інтегрувати людину насамперед у сферу соціальних відносин та надати їй можливість на гідне існування шляхом отримання відповідної винагороди за здійснену нею працю [16, с. 197]. Крім того, згідно зі змістом ч. ч. 1, 2 ст. 43 Конституції України право на працю включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання відповідно до суспільних потреб. Тобто праця виступає засобом, що забезпечує можливість одержувати кошти на життя, а право на працю є соціальним правом. У такому випадку право на працю та похідні від нього права за своєю природою є такими, що пов'язано з існуванням людини саме в соціальному середовищі.

Висновки. Таким чином, окреслюючи систему соціальних прав людини і громадянина в Україні, можна сказати, що відповідно до Конституції України до таких прав відносять: право на працю, право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, право на страйк, право на відпочинок, право на соціальний захист, право на житло, право на достатній життєвий рівень, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Право на працю, право на соціальний захист та право на достатній життєвий рівень є так званими ключовими, структуроутворюючими соціальними правами, довкола яких утворюється власна специфічна підгрупа соціальних прав. Так, право на працю включає такі складові права як: право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, право на страйк, право на відпочинок. Право на соціальний захист набуває своєї конкретизації через його відображення в таких правах, як право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом та реалізується насамперед через систему соціального страхування та забезпечення відшкодування соціальних ризиків. Таке ключове соціальне право, як право на достатній життєвий рівень тісно пов'язано з такими соціальними правами, як право на житло, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

**Список використаних джерел**

1. Андріїв В. М. Місце соціальних прав у системі соціальних прав людини / В. М. Андріїв // Захист соціально-економічних та соціальних прав людини: міжнародне законодавство та досвід України : Матеріали науково-практ. конф. (Київ 12 березня 2004 р.) – К., 2004. – Ч. 2. – С. 7–10.
2. Большой юридический словарь / под ред. проф. А. Я. Сухарева. – М. : Инфра-М, 2007. – 858 с.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2007. – 992 с.
4. Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження) / С. О. Верланов. – Львів : Край, 2009. – 196 с.
5. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : учебное пособие / Л. Д. Воеводин. – М. : ИНФРА-М–НОРМА, 1997. – 304 с.
6. Дельпере Н. Защита прав и свобод граждан преклонного возраста / перевод с француз. Л. М. Интина / Н. Дельпере. – М. : Деловая книга, 1993. – 277 с.
7. Європейська соціальна хартія (переглянута) : від 3 травня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062
8. Конституційне право України / за ред. в. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – 376 с.
9. Конституція Італійської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Italy&language=r>.
10. Конституція Польської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Poland&language=r>.
11. Конституція Португалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uznal.org/constitution.php?country=Portugal&constitution=97&language=r>
12. Конституція Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Russia&language=r>.
13. Конституція Турецької Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/asambleya/constitutions.php>.
14. Конституція України : від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
15. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
16. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення / О. В. Пушкіна. – К. : Логос, 2006. – 416 с.
17. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П. М. Рабінович. – Х. : Консум, 2002. – 160 с.
18. Скрипнюк О. Права та свободи людини в конституційній системі України / О. Скрипнюк // Публічне право. – № 1. – 2012. – С. 6–13.
19. Феськов М. М. Трудове законодавство України і Європейська соціальна хартія (переглянута) : питання адаптації : монографія / М. М. Феськов. – К. : Знання, 2005. – 276 с.
20. Фрицький О. Ф. Конституційне право України. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 536 с.
21. Хамзина Ж. А. Социальные права человека и гражданина в Республике Казахстан / Ж. А. Хамзина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/11_NPRT_2007/Pravo/22201.doc.htm.



22. Шайо А. Возможности конституционного контроля в сфере социальных прав / А. Шайо // Сравнительное конституционное обозрение. – 2007. – № 4 (61). – С. 39–40.

Бабкова Т. В. Понятие и виды социальных прав и свобод человека и гражданина

В статье проанализированы различные точки зрения относительно определения понятия социальных прав. Предложено авторское определение социальных прав человека и гражданина в Украине. Исследованы виды социальных прав, предусмотренных Конституцией Украины. Сделан вывод о структурообразующий характер таких социальных прав, как право на труд, право на социальную защиту и право на достаточный жизненный уровень.

Ключевые слова: социальные права человека и гражданина в Украине, виды социальных пра, право на труд, право на социальную защиту, право на достаточный жизненный уровень.

Babkova T. V. Concept and types of social rights and freedoms and civil rights

The article analyzes the different points of view on the definition of social rights. An author's definition of social rights and civil rights in Ukraine. Investigated types of social rights under the Constitution of Ukraine. The conclusion about the structure-forming nature of the social rights such as the right to work, the right to social security and the right to an adequate standard of living.

Key words: social rights and civil rights in Ukraine, types of social rights, the right to work, the right to social security, the right to an adequate standard of living.



УДК 347.83

Гаргат Віталій Богданович,
старший викладач кафедри
адміністративних та цивільно-правових дисциплін
Прикарпатського факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ



КОПІЛЕФТ: ПОНЯТТЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена розкриттю існування та застосування «вільних ліцензій» щодо створення, розповсюдження та використання інформаційного продукту, на умовах, котрі не передбачені чинним законодавством щодо права інтелектуальної власності.

Ключові слова: право, інтелектуальна власність, ліцензія, інформаційний продукт, правове регулювання, правові норми, відкрите програмне забезпечення, міжнародне право.

Постановка проблеми. Інформаційний розвиток суспільства породжує виникнення цілого ряду проблем, що пов'язані із можливістю створення, використання та розповсюдження інформаційного продукту як одного із об'єктів права інтелектуальної власності. Існуюче законодавство не в силах охопити та врегулювати ті суспільні відносини, що склались в силу встановлення до результатів інтелектуальної діяльності правового режиму їх вільного використання та зміни. Встановлення різного типу ліцензій породжує непорозуміння власників та користувачів інформаційних продуктів, а в деяких випадках і зловживання своїми правами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовими проблемами розвитку сучасного суспільства займалися провідні зарубіжні та вітчизняні науковці Й. Гессен, Д. Дьюї, Г. Кельзен, Г. Маркузе, А. Пайк, В. Д. Бабкін, В. А. Бачинін, С. В. Бобровник, С. Д. Гусарев, А. П. Заєць, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, М. І. Панов, О. В. Петришин, П. М. Рабінович та інші.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає у дослідженні феномену існування так званих «вільних ліцензій» щодо створення, розповсюдження та використання інформаційного продукту як самими творцями, так і, безпосередньо, користувачами. Саме існування «вільних ліцензій» дає змогу певним чином врегулювати ті відносини, котрі, як правило, не можуть бути врегульовані за допомогою законодавства з інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Копілефт – це сучасний термін в галузі права інтелектуальної власності, котрий засвідчує, що кожен, хто поширює результат інтелектуальної чи творчої діяльності, зі змінами чи без них, зобов'язаний передати свободу копіювати і змінювати цей результат. Копілефт гарантує, що кожен користувач має свободу щодо користування та розпорядження об'єктами права інтелектуальної власності.

Загальноприйнятною практикою для досягнення такого безперешкодного використання, копіювання і розповсюдження матеріалів є їх ліцензування, за умовами якого кожен може користуватися ліцензованим матеріалом без будь-яких обмежень



розповсюджувати як-завгодно багато його копій, модифікувати матеріал в будь-який спосіб, що прямо суперечить існуючому зараз законодавству України та міжнародним угодам і договорам.

Але ці три умови все ж не забезпечують того, що похідні матеріали, створені в результаті користування таким чином ліцензованих матеріалів, будуть розповсюджуватись на таких же «необмежених умовах». Тому умови копілефт накладають на власника похідних матеріалів зобов'язання розповсюджувати їх лише з таким самим типом ліцензії, як і оригінал [3, с. 57].

Інші умови копілефт ліцензії, які остаточно унеможливають перешкоджання вільному використанню, копіюванню і розповсюдженню матеріалів включають:

- заборону відкликати копілефт ліцензію;
- вимогу зберігати матеріал і його похідні версії у форматі, який сприяє модифікаціям, наприклад, для програмного забезпечення таким форматом є вихідний код, компілювання якого гарантується без будь-яких перешкод.
- розробку до певної міри обов'язкової системи документування матеріалу і його модифікацій у вигляді керівництв користувача, описів, тощо.

Як правило, в таких копілефт ліцензіях, для того, щоб вони мали якийсь ефект, необхідно творчо підходити до формулювання ліцензійних вимог та використання законодавства, яке регулює право інтелектуальної власності. Наприклад, говорячи про авторське право, всі особи, які в будь-який спосіб зробили свій внесок в копілефт роботу, стають співвласниками авторського права на роботу, але в той же час, погодившись на умови ліцензії, свідомо відмовляються від певних прав, які, зазвичай, походять з авторського права, наприклад, право бути єдиним розповсюджувачем копій цієї роботи.

Залежно від законодавства, яке регулює право інтелектуальної власності, і яке може відрізнятися в різних країнах, фактична ліцензія, яка є нічим іншим, аніж способом досягнення копілефт мети, може також відрізнятися в різних країнах. Наприклад, в деяких країнах може допускатись продаж програмного забезпечення без гарантійних зобов'язань в стандартному GNU GPL стилі, тоді як в більшості Європейських країн дистриб'ютор програмного забезпечення не може відмовитись від дотримання гарантій стосовно проданого продукту, тому границі таких гарантій описані в більшості європейських копілефт ліцензіях [1, с. 87].

Концепція копілефт виникла в результаті роботи Річарда Столмена над інтерпретатором Lisp. На запит компанії Symbolics, виробника комп'ютерів, щодо використання інтерпретатора, написаного Столменом, той погодився надати їм свою роботу на умовах громадського домену. Symbolics розширила і вдосконалила цей інтерпретатор, але коли Столмен захотів отримати доступ до змін, зроблених до написаного ним коду, йому було відмовлено. Тож Столмену не залишалося нічого, окрім як вжити необхідних кроків для запобігання подібної поведінки в майбутньому.

Оскільки Р. Столмен вважав неможливим, в короткотерміновій перспективі, ліквідування законодавства щодо авторського права та виправлення несправедливості, яку йому довелося відчути на собі, він вирішив діяти в рамках існуючого законодавства і в 1984 році створив свою власну ліцензію – GNU General Public License (GPL), першу копілефт ліцензію. Вперше, за умовами цієї ліцензії, власник авторських прав міг передавати в безстрокове користування максимальні права на програму її користувачам, не залежно від того які зміни і ким були внесені до її оригінальної версії. Це означало передачу прав на програму лише тим, хто вже її отримав, а не громадськості загалом, але



це було найбільше, що він міг зробити при існуючому законодавстві. Нова ліцензія на той час ще не отримала ярлик «копілефт» [6, с. 58].

Термін «копілефт», згідно деяких джерел, вперше з'явився наприкінці 1970-х рр. в Tiny BASIC, вільно розповсюджуваний версії BASIC. Текст програми містив фрази «Всі обов'язки застережено» та «копілефт» (гра слів «Всі права застережено» та «Копірайт», які, зазвичай, використовуються при застереженні авторських прав). Сам Річард Столмен стверджує, що виникненню слова копілефт слід завдячувати Дону Хопкінсу, який в 1984 чи 1985 році надіслав йому листа, надписавши на конверті «Копілефт – всі права перекручено» (англ. «Copyleft – all rights reversed»), після чого Столмен використав даний термін для позначення концепції розповсюдження програмного забезпечення, над якою він працював.

Навколо визначення терміну «копілефт» існує ціла полеміка. Оригінально, термін виник як забавне перекручення слова «копірайт», тобто іменник, який означав умови ліцензії GNU General Public License, заснованої Річардом Столменом як частина проекту Free Software Foundation. Тобто фраза «ваша програма захищена копілефт» означає те саме, що й «програма захищена GPL» (GPL є де-факто стандартом для всіх видів копілефт ліцензій). Термін може використовуватись і як дієслово, наприклад, у фразах типу «він копілефт (ив) останню версію своєї програми», але тоді він не має такого точного значення і може мати на увазі будь-яку з декількох подібних ліцензій, або навіть уявну ліцензію для подальшого обговорення. (Див. наступний розділ, який більш детально торкається деяких проблем, пов'язаних з визначенням терміну «копілефт».)

По причині складнощів, викликаних використанням бібліотечних програм, Free Software Foundation створила GNU Library General Public License (LGPL), в якій змінено вимоги щодо подальшого розповсюдження і дозволяється використовувати програмні бібліотеки, не будучи при цьому «зараженим» їх ліцензією. Пізніше LGPL було перейменовано в GNU Lesser General Public License для того, щоб підкреслити слабкість її копілефт-умов і заохотити авторів бібліотек користуватись звичайною GPL ліцензією [7, с. 54].

На даний час склалися наступні види копілефту:

1. Суворий і слабкий копілефт.

Копілефт на роботу вважається «суворим» в тому розумінні, що існують ефективні засоби «примусового» застосування копілефт до різних видів похідних робіт. «Слабкий копілефт» використовується в тих ліцензіях, за умовами яких не всі види похідних робіт успадковують такі ліцензії (часто має значення в який саме спосіб була створена похідна робота). Іноді поняття «слабкий копілефт» є нічим іншим, аніж евфемізмом, який означає відсутність реальних засобів застосування «примусового» копілефт на роботу.

Прикладами ліцензій на відкрите програмне забезпечення з суворим копілефт є GNU General Public License та Q Public License. Подібними ліцензіями зі слабким копілефт є GNU Lesser General Public License та Mozilla Public License. Як приклади не-копілефт ліцензій можна назвати ліцензії на X11 та BSD.

2. Повний і частковий копілефт.

«Повний» і «частковий» копілефт стосуються іншої сторони ліцензії. Повний копілефт – це коли всі частини роботи (окрім самої ліцензії) можуть бути модифіковані будь-ким. Частковий копілефт означає, що на частину матеріалу не розповсюджується дозвіл на необмежені модифікації, або, іншими словами, він не є повністю предметом копілефт, наприклад, копілефт на мистецькі твори іноді є небажаним чи просто неможливим [3, с. 83].



Незважаючи на те, що копілефт не є законодавчо визнаним терміном, він розглядається копілефт-ідеологами як правовий механізм. Оскільки його розроблено в результаті політичних і ідеологічних дебатів навколо проблем інтелектуальної власності, то відсіля виникли і певні ідеологічні розгалуження в самому стані копілефт. Дехто вбачає в копілефт перший крок у знищенні будь-яких проявів законодавства про авторське право. Але така мета не зовсім узгоджується зі Столменом і Free Software Foundation, які вбачають у подібному розвитку подій швидше повернення до громадського домену, без захисту на зразок копілефт, коли розробники програмного забезпечення не матимуть жодних обмежень при розповсюдженні і продажу бінарних файлів без відкриття при цьому їх вихідного коду. Інші звертають увагу на те, що якщо копірайт, як такий, буде скасовано, то зникне і потреба в захисті чи примусовому ліцензуванні.

Незалежно від того, навколо якого продукту побудовано бізнес: чи це художні роботи, чи індустріальні продукти, такі, наприклад, як програмне забезпечення, правила комерційної експлуатації суворого копілефту суттєво відрізняються від комерційної експлуатації традиційного інтелектуального права. Бізнес, утворений, наприклад, навколо програмного забезпечення з відкритим кодом, або ж допускає деякі відхилення від вимог суворого копілефту, або ж базується виключно на моделі послуг та/або консультацій навколо такого копілефт-продукту. Загалом, фінансовий оборот бізнесу, утвореного навколо копілефт-продуктів набагато менше порівняно з бізнесом, який експлуатує інтелектуальне право.

На сьогоднішній день у міжнародному праві (йдеться про договір TRiPs, 1993 р. і Всесвітній Договір про Авторське Право (WCT), 1996 р.; DMA15, 1998 р.) чітко зафіксовано лише «пропрієтарне» розуміння інтелектуальної власності. Норми TRiPs та ВОІВ здебільшого спрямовані на захист майнових прав авторів інтелектуальних здобутків з позиції їх «пропрієтарного» тлумачення, і саме на це спрямовано також міри захисту, передбачені даними міжурядовими угодами. Тому нинішня боротьба з неліцензійною (контрафактною) продукцією являє собою застосування адекватних заходів для охорони лише одного типу інтелектуальної власності – «пропрієтарної».

Вільна ж інтелектуальна власність (ліцензії «Копілефт» та похідні) фактично знаходиться за межами дії згаданих норм за визначенням, оскільки ліцензії копілефт спрямовані на захист лише немайнових прав на відміну від пропрієтарних ліцензій копірайт (або ж, у деяких випадках, патентів) з їхньою спрямованістю на захист всіх можливих прав, і особливо майнових. Внаслідок цього застосування до продуктів копілефт пропрієтарних заходів охорони інтелектуальної власності є абсолютно неадекватним, що широко підтверджує як міжнародна, так і власне українська практика.

Вимоги TRiPs, таким чином, у жодний спосіб не обмежують розвиток державами, які підписали цю угоду, вільних типів інтелектуальної власності, оскільки дана сфера перебуває поза межами регулювання TRiPs. Відповідно, ніякі законопроекти, спрямовані на захист або розблокування Вільних (Відкритих) моделей інтелектуальної власності – жодним чином не можуть суперечити TRiPs та іншим подібним угодам. Адже вони не суперечать уже прийнятим договорам і специфікаціям, а «надбудовують» їх додатковими угодами, що стосуються «нових» типів інтелектуальної власності.

Не буде помилкою сказати, що угода TriPs та інші подібні угоди складають відносно старий, індустріальний прошарок авторського і патентного права – в той час як нові норми, які адекватно відповідають Вільній (Відкритій) інтелектуальній власності та новітнім інформаційним феноменам – повинні скласти в цьому розділі права новий, постіндустріальний шар [5, с. 4].

Висновки. Внаслідок розвитку українського законодавства про інтелектуальну власність по шляху, запропонованому міжнародним правом, на даний час ми не маємо жодного правового положення, пов'язаного із визначенням та врегулюванням суспільних відносин, що склались в сфері використання об'єктів авторського права за принципом копілефт, що на нашу думку, тягне за собою неможливість належного використання та застосування результатів інтелектуальної та творчої діяльності, що розповсюджуються за цим принципом.

Тому вбачається за необхідне розпочати роботу по розробці та впровадженню в законодавство, що врегульовує відносини в сфері інтелектуальної власності, норм, які б відповідали сучасним потребам інформаційного суспільства в галузі створення та використання об'єктів авторського права за умов його вільного розповсюдження.

Список використаних джерел

1. Антонов В. М. Інтелектуальна власність і комп'ютерне авторське право (2-е вид., стереотип.) / В. М. Антонов. – К. : КНТ, 2006. – 520 с.
2. Валле В. Парадокси права інтелектуальної власності / В. Валле. – Київ : Освіта України, 2010. – 448 с.
3. Потехіна В. О. Інтелектуальна власність: Навч. пос. / В. О. Потехіна. – К. : ЦУЛ, 2008 – 414с.
4. Правовые аспекты лицензирования телерадиовещания и телекоммуникаций / Под ред. Винокурова Г. В., Рихтера А. Г., Чернышова В. В. – М.: Центр «Право и СМИ», 1999. – 176 с.
5. Серeda С. А. Открытое программное обеспечение: проблемы лицензирования и доказательства легальности / С. А. Серeda // Потребитель, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://consumer.nm.ru/osp_law.htm.
6. Юскаев В. Б. Інтелектуальна власність. Частина 2. – С. : Видавництво СумДУ, 2010. – 141 с.
7. US Code, § 103. Subject matter of copyright: Compilations and derivative works.

Гаргат В. Б. Копилефт: понятие и проблемы правового регулирования

Статья посвящена раскрытию существования и применения «свободных лицензий» для создания, распространения и использования информационного продукта, при условиях, которые не предусмотрены законодательством, регулирующим право интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: право, интеллектуальная собственность, лицензия, информационный продукт, правовое регулирование, правовые нормы, свободное программное обеспечение, международное право.

Gargat V. B. Copyleft: concept and problems of the legal adjusting

The article elucidate the existence and use of «free license» to create, distribute, and use of information products on terms that are not covered by current legislation on intellectual property rights.

Key words: law, intellectual property, license, information product, regulation, legal standards, open software, international law.





УДК 347.191

Бабецька Іванна Ярославівна,
викладач кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



КОРПОРАТИВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ТА КОРПОРАТИВНІ ПРАВА: ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

У статті визначається поняття корпоративних правовідносин та корпоративних прав. Автор аналізує діюче законодавство і погляди науковців в сфері корпоративних правовідносин. Визначаються та класифікуються основні суперечності в підходах до сучасного розуміння поняття «корпоративні правовідносини» та «корпоративні права». Подається авторське формулювання вказаних понять.

Ключові слова: корпоративні права, корпоративні правовідносини, корпоративне право, право, правовідносини.

Постановка проблеми. Проблеми корпоративного права все більше привертають увагу науковців і практиків, виникає нагальна проблема формування теоретичного підґрунтя останнього, визначення його основних категорій та понять. Однією з основних категорій, що потребують ретельного доктринального аналізу, є корпоративні правовідносини та корпоративні права. Це зумовлено тією обставиною, що корпоративні правовідносини є чи не самою дискусійною категорією цивільного права, а питома вага цих правовідносин є досить великою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання корпоративних прав та корпоративних правовідносин присвячені праці таких відомих вчених-цивілістів, як В. А. Белов, В. А. Васильєва, О. М. Вінник, О. І. Зозуляк, В. М. Кравчук, В. В. Луць, І. Б. Саракун, І. В. Спасибо-Фатєєва та інших. Таким чином, для формування такого уявлення про стан розвитку проблеми слід коротко проаналізувати існуючи на сьогоднішній день позиції з цього приводу, у тому числі й підходи.

Постановка завдання. Метою даної роботи є виявлення суперечностей в підходах до сучасного розуміння поняття «корпоративні правовідносини» та «корпоративні права», а також подальше формулювання авторського розуміння вказаних понять.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 167 ГК України під корпоративними відносинами слід розуміти відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав [5]. Слід зауважити, що частина 3 була доповнена до ст. 167 тільки 15 грудня 2006 р., у зв'язку із прийняттям відповідного Закону про внесення змін до законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоративних спорів.

Поняття корпоративних відносин визначено президією Вищого господарського суду України у рекомендаціях «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних спорів» від 28. 12. 2007 р. [12]. У вказаних Рекомендаціях зазначається, що до корпоративних належать спори між учасниками (акціонерами, засновниками) господарського товариства та господарським товариством,



пов'язані з реалізацією та захистом корпоративних прав; спори між учасниками (акціонерами) господарського товариства з приводу створення, припинення товариства та управління його діяльністю; спори за позовами учасників (акціонерів) господарських товариств про визнання недійсними правочинів, укладених товариством, якщо позивач обґрунтовує позовні вимоги порушенням його корпоративних прав або інтересів; спори про визнання недійсними рішень про виключення учасника з товариства, а також спори, пов'язані з визначенням та стягненням вартості частки майна товариства, належної до сплати учаснику, який вибув з товариства; оскільки установчі документи господарського товариства затверджуються під час створення товариства, подаються для державної реєстрації товариства та в подальшому регулюють відносини з приводу управління господарським товариством, спори за позовами учасників товариства про визнання недійсними установчих документів товариства або їх частини, зміни до них належать до корпоративних і вирішуються господарськими судами за місцезнаходженням відповідних господарських товариств; спори про ліквідацію чи скасування державної реєстрації господарських товариств за позовами акціонерів або учасників до товариств є корпоративними спорами як такі, що виникають між учасниками господарського товариства та господарським товариством з приводу припинення останнього (пп. 1.1. – 1.4.). А тому п. 1.1. Рекомендацій передбачає такий склад сторін корпоративного спору: 1) учасник (акціонер, засновник) господарського товариства, в тому числі такий, що вибув, та товариство; 2) учасники (акціонери, засновники) господарського товариства у спорі між ними, пов'язаному із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням цього товариства [12].

У науковій літературі наведені різні визначення поняття корпоративних правовідносин. Звідси, науковці вважають корпоративними відносинами:

1) вид цивільного правовідношення, в основі якого лежить участь суб'єктів в організаційно-правових утвореннях, що мають ознаки юридичних осіб, суттю яких є так звані корпоративні права, та які виникають на підставі певних юридичних фактів, а саме: участі в установчому договорі, вступі в кооператив, придбанні права власності на частку, акції тощо (В. В. Луць) [9, с. 13];

2) відносини, що виникають між учасниками (засновниками) та товариством і між самими учасниками (засновниками), які складаються щодо набуття, здійснення та припинення корпоративних прав (І. Б. Саракун) [13, с. 10];

3) відносини, які виникають у процесі створення, функціонування та припинення господарських товариств за участю безпосередніх учасників (засновників, учасників, самого товариства та його органів) та опосередкованих (кредиторів, споживачів, найманих працівників, облігаціонерів товариства, територіальної громади, держави в особі уповноважених органів) і забезпечують збалансовану реалізацію інтересів зазначених осіб (О. М. Вінник) [3];

4) відносини, що виникають між акціонером, учасником і самою корпорацією, а також між самими учасниками та акціонерами з приводу реалізації їх права власності на акцію чи права власності на частку в статутному фонді (Н. С. Глусь) [4];

5) відносини, які полягають: а) у визначенні спільних цілей, б) виявленні засобів їх досягнення; в) здійсненні спільних дій у відповідності до визначених позицій (В. А. Белов) [1, с. 52];

6) відносини між корпорацією (її органами) та учасниками з приводу управління, ведення справ, надання інформації тощо (Н. С. Кузнєцова) [11].



Таким чином, можна узагальнити те, що корпоративні відносини виникають у зв'язку з об'єднанням капіталів та зусиль, на відміну від відносин зобов'язальних, що опосередковують оборот майна. Сутність таких відносин зводиться до того, що учасник у результаті реалізації засновницького права, і, як правило, передання новоствореному суб'єкту (організації) майна у власність набуває натомість права на управління нею в тій чи іншій формі (брати участь в органах управління корпорації, отримувати інформацію про її діяльність) та участь у розподілі прибутку корпорації. Ці організації спеціально створюються суб'єктами майнових відносин для постійної, професійної участі в майновому обороті. Вони будуються на засадах самоуправління та обліку учасників, які і визначають їх статус як самостійного носія речового права. Відносини учасника з корпорацією мають майновий характер, що є предметом регулювання цивільного права [9, с. 13].

Слід зауважити, що для того, щоб дати визначення корпоративним правовідносинам, потрібно визначити їхній суб'єктний склад. Суб'єктами корпоративних прав вважають учасників, засновників та акціонерів. Таким чином, поняття «суб'єкт корпоративних правовідносин» є ширшим і включає в себе поняття «учасник», «засновник», «акціонер». Відповідно до ст. 114 ЦК України учасником господарського товариства може бути фізична або юридична особа. Відповідно до ст. 3 ЗУ «Про господарські товариства» засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавчими актами України.

Засновниками можна вважати осіб (фізичних чи юридичних, а також інших суб'єктів цивільного права), які здійснюють спільну діяльність по створенню господарського товариства, уклали засновницький договір (в передбачених законом випадках) і прийняли рішення про затвердження його установчих документів, а також передали певне майно (майнові права) до його статутного фонду. А учасниками господарського товариства є особи (фізичні чи юридичні, інші суб'єкти цивільного права), яким належать корпоративні права по відношенню до товариства, включаючи право участі та право на частку в його статутному фонді, що підтверджується відповідними документами [13, с. 20]. Таким чином, суб'єктами корпоративних відносин є особи, що на підставі певних юридичних фактів стають учасниками юридичних осіб корпоративного типу. Найбільш невпорядкованими в плані законодавчої регламентації залишаються юридичні особи корпоративного типу, адже, на сьогодні відсутні чіткі законодавчі критерії відмежування «корпорацій» від «не корпорацій» [8, с. 80].

Слід зазначити, що відповідно до Рекомендацій президії Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних спорів» від 28. 12. 2007 р. особа стає носієм корпоративних прав з моменту набуття права власності на акції акціонерного товариства або вступу до інших господарських товариств [12]. А відповідно до ЗУ «Про акціонерні товариства» корпоративні права визначаються як сукупність майнових і немайнових прав акціонера — власника акцій товариства, які слідує з права власності на акції [6].

До елементів будь-якого цивільного правовідношення належать юридичні факти, на підставі яких вони виникають. Моментом виникнення корпоративних правовідносин є особливий юридичний факт — реєстрація юридичної особи. Реєстрація господарського товариства (укладення установчого договору для ПТ, КТ) є завершальним юридичним фактом на підставі якого виникає правовий зв'язок між засновниками (учасниками) та самою юридичною особою [9, с. 16].



Таким чином, корпоративні правовідносини ми визначаємо як врегульовані нормами права та установчими документами суспільні відносини, які виникають між засновником (учасниками) юридичної особи і самою юридичною особою в результаті реалізації ними засновницьких прав, а також відносини між учасниками, які складаються щодо набуття, здійснення та припинення корпоративних прав. Обов'язковою ознакою корпоративних відносин слід визнати наявність визначеного законодавцем об'єкта права корпоративної власності – наявності у учасника корпоративних прав особливого виду майнових прав.

Щодо поняття «корпоративних прав», то легальне їх визначення вказано в ч. 1 ст. 167 ГК, ст. 14 ПК згідно з якими, корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [5].

У ЗУ «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р. також дано визначення корпоративним правам. Під якими розуміються сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які впливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами [13].

Аналіз змісту поняття «корпоративне право» потрібно починати із розгляду його як суб'єктивного права і об'єктивного права. В об'єктивному розумінні корпоративне право – це система юридичних норм, що регулюють групу суспільних відносин, яка виникає у зв'язку із створенням і функціонуванням юридичних осіб у результаті реалізації суб'єктами цивільних правовідносин права бути їх засновниками (учасниками) [2]. У цивілістичній науці під корпоративним правом в суб'єктивному розумінні слід розуміти право особи бути учасником корпорації (юридичної особи). Суб'єктивне корпоративне право слід розглядати як складний сукупний об'єкт цивільних прав, що складається із низки самостійних суб'єктивних прав. Вони в сукупності складають зміст корпоративного права.

Корпоративним правом у цивільно-правовому розумінні доцільно вважати правовий зв'язок, який виникає між засновником (учасником) юридичної особи та новоствореним суб'єктом у результаті реалізації засновницького права. Цей правовий зв'язок є визначальним і виступає стержнем усієї низки суб'єктивних корпоративних прав, якими наділяються сторони правовідношення. Всі інші суб'єктивні права учасника, що впливають із його участі є похідними і розкриваються через поняття змісту корпоративного права [9, с. 160].

В. М. Кравчук визначає корпоративні права як сукупність правових можливостей учасника певної юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою. На його думку, корпоративні права не слід пов'язувати тільки з господарськими товариствами, а також вони виникають у засновника (учасника) щодо будь-яких юридичних осіб незалежно від того, чи формується статутний (складений) капітал [10].

В. А. Васильєва вказує, що для всіх суб'єктивних корпоративних прав характерне наступне:

- 1) вони виникають у результаті створення юридичної особи;
- 2) виражають відносини між засновником та юридичною особою;

- 3) мають організаційно-майновий характер, тобто передбачають право на управління або участь в управлінні, право на доходи;
- 4) пов'язані з впливом засновника на формування волі юридичної особи;
- 5) пов'язані з опосередкованим правом на майно юридичної особи при її ліквідації [7, с. 40].

Корпоративні права здебільшого визначаються наявністю майнової участі у статутному капіталі чи майні корпорації. Головною ознакою корпоративних прав є те, що їх здійснення безпосередньо чи опосередковано спрямоване на задоволення майнових інтересів їх носіїв, а специфічною ознакою, що виокремлює корпоративні права в окрему групу цивільних прав, є те, що вони виражають відносини між учасниками (засновником) та товариством, а також між самими учасниками (засновниками) товариства.

Висновки. За результатами розглянутих положень можна вказати, що корпоративні правовідносини – це врегульовані нормами права та установчими документами суспільні відносини, які виникають між засновником (учасниками) юридичної особи і самою юридичною особою в результаті реалізації ними засновницьких прав, а також відносини між учасниками, які складаються щодо набуття, здійснення та припинення корпоративних прав. Обов'язковою ознакою корпоративних відносин слід визнати наявність визначеного законодавцем об'єкта права корпоративної власності – наявності в учасника корпоративних прав особливого виду майнових прав.

Корпоративне право – це право особи, що об'єднує свої зусилля та капітал, бути учасником корпорації (юридичної особи). Всі інші суб'єктивні права учасника, що витікають із його участі в тій чи іншій організації, є похідними і розкриваються через поняття змісту корпоративного права.

Подальші дослідження в цьому напрямку можуть стосуватися визначення поняття та загальної характеристики суб'єктів корпоративних правовідносин. Адже проблема визначення кола юридичних осіб корпоративного типу є на сьогодні однією з найбільш актуальних тем, а тому потребує спеціальних теоретичних досліджень.

Список використаних джерел

1. Белов В. А. Корпоративное право: Актуальные проблемы теории и практики / В. А. Белов. – М. : Издательство Юрайт, 2009. – 678с.
2. Васильева В. А. До питання про поняття корпоративного права / В. А. Васильева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=100&d=363>.
3. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / О. М. Вінник. – К., 2004. – 32 с.
4. Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н. С. Глусь. – К., 2000. – 23 с.
5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Закон України « Про акціонерні товариства » від 17 вересня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): монографія / [За заг. ред. В. В. Луця]. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с.

8. Зозуляк О. І. Про корпорації в світлі проблем класифікації юридичних осіб / О. І. Зозуляк // Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 21-22 жовтня 2012 р. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 79 – 85.
9. Корпоративне право України : підручник / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384с.
10. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К.: Істина, 2005. – 720 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу.: <http://www.twirpx.com/file/181667/>
11. Кузнєцова Н. С. Поняття, ознаки і класифікація корпоративних спорів / Н. С. Кузнєцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=133>.
12. Рекомендації Президії ВГС України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28.12.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=v5_14600-07.
13. Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект): Монографія / І. Б. Саракун. – К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – 156 с.
14. Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками господарських товариств (цивільно-правовий аспект): дис.. на здобуття наук. ступеня канд... юрид. наук: 12.00.03/ І. Б. Саракун. – К., 2007.

Бабецкая И. Я. Корпоративные правоотношения и корпоративные права: к проблеме определения понятия

В статье определяется понятие корпоративных правоотношений и корпоративных прав. Автор анализирует действующее законодательство и взгляды ученых в сфере корпоративных правоотношений. Определяются и классифицируются основные противоречия в подходах к современному пониманию понятия «корпоративные правоотношения» и «корпоративные права». Подается авторское формулировки указанных понятий.

Ключевые слова: корпоративные права, корпоративные правоотношения, корпоративное право, право, правоотношения.

Babetska I. Y. Corporate relationship and corporate rights: the problem of definition

The article defines the concept of corporate relations and corporate rights. The author examines the existing legislation and the views of scholars in the field of corporate legal relations. Defined and classified the basic contradictions in the approaches to the modern understanding of the concept of «corporate relationships» and «corporate rights». Served copyright formulation of these concepts.

Key words: corporate law, corporate legal, corporate law, law, legal.





УДК 347.454

Басовська Анна Миколаївна,
здобувач НДІ приватного права
і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України



ВІДМЕЖУВАННЯ ДОГОВОРУ ПОБУТОВОГО ПІДРЯДУ ВІД СУМІЖНИХ ДОГОВОРІВ

В статті розглядаються особливості розмежування договору побутового підряду від інших суміжних договорів, звертається увага на мету та споживчий характер договору побутового підряду на підставі яких можливе відмежування.

Ключові слова: договори, побутовий підряд, підрядні зобов'язання, замовник, підрядник, суміжні договори.

Постановка проблеми. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) зберігши наступність у розвитку договірних прав, вдосконалив існуючі й закріпив нові інститути, спрямовані на розвиток ринкових відносин. Проте варто сказати, що правозастосовча практика щоденно стикається із труднощами відмежування одних договірних зобов'язань від інших. Не винятком є і договори побутового підряду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З розвитком ринкових відносин на практиці неодноразово виникають труднощі розмежування договору побутового підряду від подібних йому договорів. Вітчизняними цивілістами щоразу більше приділяється увага проблемам відмежування одних договорів від подібних інших.

Так, особливий внесок у розвиток інститутів цивільно-правового договору загалом, а також підрядних зокрема зробили такі вчені як сучасного так і дореволюційного періодів, зокрема: Ч. М. Азімов, С. М. Бервено, А. Б. Гриняк, О. В. Дзера, К. Д. Кавеліна, В. М. Коссак, О. О. Красавчиков, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Д. І. Мейер, Й. О. Покровський та інші.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні основних особливостей розмежування договору побутового підряду від інших суміжних договорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За умовами договору побутового підряду – підрядник, який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується виконати за завданням фізичної особи (замовника) певну роботу, призначену для задоволення побутових та інших особистих потреб, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу (ч. 1 ст. 865 ЦК України).

Незважаючи на те, що законодавцем у визначенні договору використовується термін «робота», головною особливістю даного договору все ж таки залишається результат роботи. В договорі побутового підряду результати роботи підрядника охоплюються поняттям обслуговування, а саме замовник вступає у договірні відносини з підрядником насамперед з метою задоволення своїх побутових та інших особистих



потреб. Адже договір побутового підряду укладається не з приводу лише робіт, а й робіт та їх результату. Тому предмет в договорі побутового підряду є складним, оскільки предметом виконання є конкретні дії підрядника з виконання замовлення, а також передача отриманого матеріалізованого результату.

При порівнянні договору побутового підряду з іншими видами слід насамперед звернути увагу, що договір побутового підряду відрізняється від інших видів суміжних договорів в тому числі і підрядних, певними особливостями. Серед яких: по-перше, специфічний суб'єктний склад, тобто за умовами договору на стороні підрядника завжди виступає суб'єкт підприємницької діяльності – фізична особа-підприємець чи юридична особа, які зареєстровані у встановленому законом порядку, а замовником завжди виступає фізична особа, споживач, права якого, крім ЦК України, закріплені і в Законі України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року (в редакції від 01 грудня 2005 року). По-друге, оскільки замовник вступає в договірні відносини з метою задоволення своїх побутових та інших особистих потреб, предмет договору, тобто результат роботи повинен призначатися саме для задоволення цих потреб, а не для використання у підприємницькій діяльності [11, с. 472]. Тут погоджуємося з думкою Л. Панової, яка стверджує, що предмет договору підряду апіорі не може бути виготовлений без замовлення, тобто речі виробляються під конкретного замовника, у тому числі з його матеріалів, що неможливе при купівлі-продажу [15, с. 58]. Тому, на нашу думку, саме ця ознака є ключовою для кваліфікації відносин, що виникають за договором побутового підряду.

Для ефективного регулювання договірних відносин виникає нагальна необхідність застосування відповідних правових норм до конкретних зобов'язань, які наділені певними характерними ознаками. Саме тому, у правозастосовній практиці важливе значення має чітка кваліфікація договору, зокрема виокремлення в ньому ознак, з якими закон пов'язує те чи інше правове регулювання. У свій час І. Б. Новицький та Л. А. Лунц вказували на те, що спроба провести класифікацію зобов'язань не за формальними ознаками, а по суті, саме у зв'язку із метою у сфері зобов'язального права, «становить інтерес, оскільки мета справді є надзвичайно істотним моментом для зобов'язання, що визначає його зміст. Мета зобов'язання – це задоволення певного інтересу, яким визначається зміст зобов'язання. Отже, якщо класифікація підстав виникнення зобов'язань ставиться у зв'язку із метою зобов'язань, вона має набути дійсно життєвого характеру. Така ознака договору визнавалася більшістю вчених-юристів ще з римського часу. Тобто ще того часу вчені юристи звертали увагу на складність кваліфікації договорів підряду та купівлі-продажу, оскільки ще в працях Гай Юлія Цезаря зустрічалися вказівки про те, що і купівля-продаж і підряд є такими схожими, що в деяких випадках виникає питання: має місце підряд чи купівля-продаж? [19, с. 53].

На думку О. В. Дзери та І. А. Діковської, єдність роботи та її результату є основною ознакою предмета договору підряду, яка дає змогу відмежовувати договір підряду від інших типів цивільно-правових договорів [6, с. 438]. Таким чином, очевидним є те, що в основу розмежування договорів покладена мета зобов'язання, тобто результат, якого прагнуть досягти сторони при укладенні договорів.

Розмежовуючи договори побутового підряду саме за метою договору хочеться наголосити на тому, що відповідно до ст. 655 ЦК України за договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму. Саме економічна мета, яку сторони



намагаються досягти (передача речі в власність іншій особі), може бути досягнута різними шляхами. Шляхом придбання речі за договором купівлі-продажу, а також замовлення виготовлення цієї речі за договором побутового підряду. Дані види договорів передбачають однакову кінцеву мету – саме передання майна у власність іншій особі.

Виконання роботи підрядником спрямовано на досягнення певного результату, виготовлення речі, здійснення ремонту, поліпшення або зміна її споживчих властивостей або одержання якогось іншого результату, що має конкретне речове і відокремлене від виконавця вираження. Останнє пояснюється тим, що результат роботи підрядник зобов'язаний передати замовникові. Зазначена ознака зближує побутовий підряд і купівлю-продаж. Оскільки як і в договорі побутового підряду так і при купівлі-продажу, боржник (підрядник) передає річ у власність кредитора. Проте, за договором побутового підряду підрядник зобов'язаний передати не будь-яку річ, а лише ту, яка стала предметом його виготовлення.

Нормативні правила про зобов'язання підрядного типу, в тому числі про зобов'язання з побутового підряду регулюють і економічні відносини. Тобто, очевидним є те, що за зобов'язаннями у договорі побутового підряду, підрядник зобов'язується не щонебудь дати, а щось зробити, тобто виконати певну роботу і отримати за це відповідну оплату. Виконання роботи підрядником спрямоване на досягнення певного результату, виготовлення речі, здійснення ремонту та поліпшення споживчих властивостей речі чи одержання якогось іншого результату. Крім того, підрядник повинен передати даний результат замовнику у власність, який в свою чергу повинен оплатити виконану роботу. Дана ознака зближує договір побутового підряду до договору купівлі-продажу, за яким продавець повинен передати річ у власність покупця. Проте, варто зауважити, що договір побутового підряду хоча і передбачає передачу речі як результат виконаної роботи у власність замовника, відповідальність підрядника полягає у тому, що він повинен виготовити саме ту річ, яка була обумовлена в момент укладення договору. У договорі купівлі-продажу навпаки, предмет, на момент укладення договору уже має індивідуально-визначенні ознаки, до того ж, за договором побутового підряду, підрядник має передати не будь-яку річ, а саме ту, яка стала результатом його роботи. Звідси очевидним є те, що договір побутового підряду на відміну від договору купівлі-продажу охоплює відносини не тільки товарного обігу, але і виробництва певних матеріальних благ. Хоча в юридичній літературі висловлювалися різні думки з цього приводу. Так, П. І. Стучка зазначав про єдність цих договорів. Більше того, вчений пропонував вважати договір підряду в цілому як різновид договору купівлі-продажу [17, с. 98]. В свою чергу М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський наголошували на тому, що між підрядними договорами та договорами купівлі-продажу існує суттєва різниця, оскільки підряд охоплював і процес виготовлення результату. Оскільки будівництво будівлі являлось предметом договору підряду, а набуття готового будинку – купівлею-продажем [2, с. 21]. Саме тому, між договором підряду та купівлі-продажу існують суттєві відмінності, оскільки для суб'єктів підрядних відносин недостатньо лише передачі речі у власність, як це має місце при купівлі-продажу.

Договір побутового підряду містить схожість з договором роздрібною купівлі-продажу, оскільки містить комерційні особливості, при яких сторона зобов'язується продати товар, виконувати певні роботи та надавати послуги будь-кому, хто звернувся з такою вимогою. Як бачимо, даним видам договорів притаманна публічність договору. А з цього випливає і надає схожості між договорами така риса, яка передбачена нормами ст. 633 ЦК України, тобто заборона надання переваги окремим контрагентам, крім випадків, які передбачені законодавством. Це свідчить про наступне, що для усіх замовників за



договором побутового підряду існують однакові права та обов'язки, більше того, замовник має право не укласти договір побутового підряду у випадках якщо підрядник спонукає до укладення договору чи нав'язує додаткові роботи чи послуги. Так, наприклад, якщо замовник хотів би пошити піджак, а підрядник стверджує, що виконає його замовлення тільки в тому випадку, якщо він замовить пошиття тільки всього костюма. Або ж, замовник звернувся до підрядника відремонтувати йому чобіт, а підрядник в свою чергу запропонував йому не тільки відремонтувати, а й доставити чобіт за вказаною адресою. При цьому, замовник повинен уточнити чи буде дана послуга надана підрядником безоплатно. Якщо ні, то замовник вправі не погоджуватися на додаткові, так би мовити, «нав'язуючі» послуги на оплатній основі. Більше того, в договорі побутового підряду, як і в договорі купівлі-продажу, підрядник (боржник) передає річ у власність замовника (кредитора). Саме тут спостерігається відмінність між цими договорами, яка полягає в наступному. Якщо за умовами договору побутового підряду, хоча і можна передбачити передачу речі як результату виконаної роботи у власність замовника, спрямованої на виготовлення речі, обумовленої в момент укладення договору родовими ознаками, то за умовами договору купівлі-продажу, дана річ на момент укладення договору уже визначена індивідуальними ознаками. Крім того, за договором побутового підряду підрядник зобов'язаний передати не будь-яку річ, яка визначена індивідуальними ознаками, а саме ту, яку він виготовив, тобто яка стала результатом його роботи. Звідси робимо висновок, що побутовий підряд охоплює не тільки відносини товарного обігу, але й відносини з виробництва певних матеріальних благ.

Наступним близьким за своїми ознаками до договору побутового підряду є договір поставки. Як і договір побутового підряду договір поставки зобов'язує боржника до передачі предмету договору, тобто очевидним є те, що деякі права та обов'язки сторін збігаються, зокрема обов'язок передати й оплатити отримані речі. Якщо звернутися до історії, то в дореволюційному праві Російської імперії законодавче визначення для договору підряду та поставки було спільним. Як стверджував, Г. Ф. Шершеневич, що законодавець зблизив в одне поняття підряд і поставку, керуючись, насамперед, фіскальним поглядом на підрядників та постачальників [20, с. 605]. Як бачимо об'єднуючою ознакою того часу для поставки та підряду була передача речі з неминучим розривом у часі між укладанням договору і самою її передачею. Проте, на сьогодні, варто вказати, що якщо за договором поставки боржник повинен передати уже готову річ кредиторіві, то за договором побутового підряду підрядник спочатку повинен її виготовити (чи відремонтувати) і тільки тоді передати замовнику. Більше того, очевидною є річниця між цими зобов'язаннями, оскільки зобов'язання за договором поставки спрямоване для задоволення потреб суспільства в масових, типових видах товарів, а за договором побутового підряду відносини спрямовані на задоволення індивідуальних вимог замовника. До того ж, за договором побутового підряду, річ може бути виготовлена як з матеріалу підрядника так і з матеріалу замовника, а за договором поставки виключно з матеріалу постачальника (виробника). Більше того, предмет договору підряду завжди носить індивідуально-визначений характер, а предметом договору поставки є, як правило, речі, визначені родовими ознаками [4, с. 86]. І нарешті, зобов'язання за договором поставки зобов'язує боржника лише до передачі речі у відповідний строк, а зобов'язання за договором побутового підряду зобов'язує – виготовити, тобто виконати певну роботу, а вже тоді її передати замовнику.

Важливою відмінністю договору побутового підряду від оплатних договорів про передачу майна у власність чи користування є те, що його предметом завжди виступають



індивідуально-визначені речі, а при переробці або виконанні іншої роботи конкретний матеріалізований результат щодо індивідуально-визначеної речі [16, с. 227-246]. Необхідність створення нових індивідуально-визначених речей або зміни їх споживчих властивостей передбачає здійснення підрядником робіт за завданням замовника. Більше того, за нормами ст. 849 ЦК України, замовник має право у будь-який час перевірити хід і якість роботи, не втручаючись у діяльність підрядника. В свою чергу підрядник самостійно, тобто на свій розсуд, визначає способи виконання завдання замовника, якщо інше не передбачено договором.

Главою 63 ЦК України регламентовані договори про надання послуг, з якими на практиці часто ототожнюють з договорами підрядного типу, і відповідно, відбувається неправильне застосування норми права. Як відомо ще в римському праві виділялося три самостійних різновиди договору найму, а це «*lokatio conductio rei*» – найм речей, «*lokatio conductio operis*» – підряд, «*lokatio conductio operarum*» – найм послуг. Об'єднання в один договірний тип, на той час, проводилося за єдиною ознакою, в якості якої, традиційно, виділялося передача певного майна. Так Е. Д. Шешенін, який розглядав питання класифікації цивільно-правових зобов'язань про надання послуг, стверджував, що до договорів про надання послуг відносяться усі договори у сфері обслуговування, в тому числі і у сфері побутового обслуговування [21, с. 353]. Вивчаючи класифікацію, яку пропонував автор, не можемо не звернути увагу на те, що автор суперечачи самому собі, в подальшому наголошує на тому, що не можна ототожнювати сферу обслуговування зі сферою надання послуг, так само як не можна рахувати, що всі послуги однорідні за своїм економічним змістом [21, с. 356]. Як бачимо, в юридичній літературі не має однозначної відповіді стосовно чіткого розмежування договорів побутового підряду та договорів про надання послуг. Тому видається правильною думка С. Н. Клейменової, що саме відсутність в юридичній науці єдиного підходу до класифікації послуг дає можливість для подальшої дискусії [8, с. 136] та, на нашу думку, невизначеності в плані цивільного судочинства. Так, на сьогодні об'єднуючим фактом даних договорів можна назвати лише той, що як в договорі про надання послуг так і у договорі побутового підряду, сутність діяльності боржника полягає виключно у вчиненні певних дій. Адже в договорах про надання послуг, «послуги» вживаються в широкому економічному значенні. Крім того, слід зауважити, що в літературі прослідковуються різні погляди до понять «послуга», а також до поняття «робота». Аналіз статті 837 ЦК України свідчить про те, що поняття «робота» розкривається законодавцем через категорію «вчинення дій» чи «діяльності». У науково-практичному коментарі Цивільного кодексу України зазначається, що «роботи» – це діяльність, результати якої мають матеріальний вираз і можуть бути реалізовані для задоволення потреб юридичних і фізичних осіб. А «послуги» – це діяльність, результати якої не мають, як правило, матеріального виразу, вони реалізуються і споживаються в процесі здійснення цієї діяльності [18, с. 826]. Проте в літературі, на сьогодні, існує дуже багато різних поглядів, зокрема Б. О. Борисов, стверджує, що робота виступає різновидом послуг, оскільки під роботами розуміються такі послуги, кінцевим результатом яких виступає виготовлення будь-якого матеріального предмета (речі) або інший матеріальний результат [1, с. 11]. На думку Ю. Х. Калмикова, більш правильно слід вважати послуги не різновидом підряду взагалі, а навпаки – підряд, – різновидом договору послуг [7, с. 42]. У свій час Й. Л. Брауде, вірно зазначав, що послуга є різновидом роботи, оскільки робота не може полягати у виготовленні будь-якої речі або в наданні послуги [13, с. 221]. Тим не менше усі міркування в літературі зводились виключно до того, що або підряд є різновидом послуг або навпаки послуга є різновидом підрядних зобов'язань. На сьогодні



ж, склалися досить вірні погляди стосовно того, що недоцільно розглядати роботу як різновид послуг, а послуги як різновид робіт, оскільки вони спрямовані на досягнення різних результатів [5, с. 125]. Отже, можна стверджувати, що коли мова йде про діяльність у формі «робіт», то споживача цікавить саме кінцевий результат діяльності, що набуде певної матеріалізованої форми, а коли мова ведеться про «послуги» як об'єкта цивільних прав, то, звичайно, до уваги візьметься не сам результат, який споживається, а дії, які до нього призвели. Саме в цьому нами вбачається відмінність між договорами побутового підряду та договорами про надання послуг.

Договір побутового підряду, на практиці часто ототожнюють з трудовим договором. Проте незважаючи на зовнішню схожість з трудовим договором, договір побутового підряду має все є такі суттєві відмінності. Очевидна відмінність полягає насамперед в тому, що: 1) підрядник може виконувати роботу як зі свого матеріалу так і з матеріалу замовника; 2) підрядник виконує роботу на свій ризик і власним коштом, тобто своїми силами та засобами. На відміну від цього за трудовим договором, як стверджує О. Павлова, робітник, який уклав трудовий договір, зараховується до штату відповідної організації чи установи, підпорядковується правилам внутрішнього трудового розпорядку та зобов'язаний виконувати всі вказівки роботодавця [14, с. 34]. Однак, на сьогодні, деякі види робіт працівник може виконувати і в домашніх умовах, при цьому безпосередньо не підпорядковуючись правилам внутрішнього трудового розпорядку. Так, індивідуальні підприємці не зобов'язані встановлювати для працівників правила внутрішнього трудового розпорядку, тому таке розмежування даних договорів є не зовсім вірним. Вважаємо, що головними критеріями розмежування договору побутового підряду та трудового договору є, по-перше, виконання працівником за трудовим договором певної трудової функції, не обов'язково пов'язаної з отриманням уречевленого результату праці, по-друге, поширення на працівника встановленої законодавством про працю системи пільг за умовами праці, а також його оплати та соціальному страхуванню. Договір побутового підряду не створює трудових обов'язків між сторонами. Підрядник не повинен дотримуватися правил трудового розпорядку встановлених другою стороною. Так, на думку Ф. Г. Бурчака, договір побутового підряду відрізняється від трудового, насамперед тим, що винагорода визначається по результату роботи, а не по кількості і якості витраченої праці. Для трудового договору особисте виконання роботи обов'язково у всіх випадках, а для договору підряду – тільки в окремих випадках, коли враховуються особисті здібності і кваліфікація виконавця замовлення. Крім того, підрядниками можуть бути як фізичні так і юридичні особи, а працівниками за трудовим договором завжди є фізичні особи [3, с. 75].

Трудовим договором є угода між працівником і роботодавцем (юридичною або фізичною особою-підприємцем), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, і підпорядковується при її виконанні, як правило, внутрішньому трудовому розпорядку (крім трудових угод, які укладені з фізичною особою-підприємцем), а роботодавець зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором чи угодою сторін. Так, на думку В. Мосейчука, при укладенні трудового договору роботи виконуються утриманням роботодавця, тобто за його рахунок, із його матеріалів, з використанням його інструменту та обладнання. Результат робіт, що виконуються за трудовим договором, є власністю роботодавця, який несе ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження (псування) матеріалу до настання строку здавання робіт, а також ризик випадкового знищення предмета договору

підряду до здавання його замовникові без вини сторін тощо [10, с. 18]. Разом з тим, як зазначає А. Б. Гриняк, якщо предметом договору підряду є певний результат виконаної роботи, то у трудовому договорі такий результат не є обов'язковою умовою, оскільки за трудовим договором основне значення відіграє трудова діяльність працівника в цілому, а не певної разової роботи [5, с. 135]. Більше того, в юридичній літературі звертається увага на, так би мовити, «підпорядкованості», «залежності» [12, с. 19] виконавця (працівника), а підрядник за договором побутового підряду є самостійним господарюючим суб'єктом, який при визначенні способу виконання замовлення і досягнення результату не залежить від замовника. І насамкінець, наведемо ще одну ознаку, яка відрізняє договір побутового підряду від трудового договору – це строк досягнення результату. Професор С. Н. Ландкоф вказував, на розбіжності між трудовим договором та договорами підряду саме за цією ознакою, оскільки у договорах підряду в цілому, так і в побутовому підряді зокрема, обов'язково вказується строк досягнення результату роботи, а за трудовим договором діяльність, як правило, не обмежена у часі [9, с. 277].

Висновки. На підставі вищенаведеного стверджуємо, що договори побутового підряду слід відмежовувати від перелічених вище суміжних договорів за переліченими ознаками, оскільки ототожнення даних договорів є неприпустимим та більше того, у разі виникнення спорів призводить до неправильного їх вирішення.

Список використаних джерел

1. Борисов Б. А. Услуги, правовой режим реализации. Монография // Авт. сост. Б. А. Борисов // Б. А. Борисов. – М.: Филинь, 1997. – 420 с.
2. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга третья: договоры о выполнении работ и оказании услуг / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: «Статут», 2007. – 1055 с.
3. Бурчак Ф. Г. Основы советского права. Конспект лекций / Ф. Г. Бурчак. – Киев, 1958. – 81 с.
4. Гражданское право. В 2-х т. Том. 2, полутом 1: учебник / Под ред. Е. А. Суханова. – М.: БЕК, 2000. – 704 с.
5. Гриняк А. Б. Особливості правового регулювання відносин за договорами підряду: монографія / Відп. ред. В. В. Луць / А. Б. Гриняк. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. – 300 с.
6. Дзера О. В., Діковська І. А. Коментар до ст. 837 ЦК України // Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. II. – 1038 с.
7. Камыков Ю. Х. К понятию обязательств по оказанию услуг в гражданском праве / Ю. Х. Камыков // Советское государство и право. – 1976. – № 5. – С. 42-44.
8. Клейменова С. Н. К вопросу о классификации услуг и договоров об оказании услуг / С. Н. Клейменова // Другі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Приватно-правове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність перспективи». – Одеса, 19-20 квітня 2012 р. – Т. 2. – С. 126-137.
9. Ландкоф С. Н. Основы гражданского права / С. Н. Ландкоф. – Киев. – 1948. – 424 с.
10. Мосейчук В. Чим відрізняється договір підряду від трудового договору? // Дебет – Кредит / В. Мосейчук. – 2002. – № 21. – С. 18-19.

11. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. 2. – С. 179 (автор коментаря до ст. 651 ЦК України – В. В. Луць). – 1088 с.
12. Орловский Ю. П. Трудовое право России / Ю. П. Орловський. – М. – 1995. – 224 с.
13. Отдельные виды обязательств. – М.: Госюриздат, 1954. – 360 с.
14. Павлова Е. А. Трудовое соглашение и договор подряда / Е. А. Павлова. – Социалистическая законность. – М.: Известия, 1987, № 7. – С. 33-35.
15. Панова Л. Мета як критерій для розмежування договорів поставки і підляду / Л. Панова // Право України. – 2004. – № 8. – С. 59-65.
16. Рыбалов А.О. Различие подряда и купли-продажи / Труды по гражданскому праву: к 75-летию Ю. К. Толстого. – М., Проспект. 2003. – 678 с.
17. Стучка П. И. Курс советского гражданского права / П. И. Стучка. – М. – 1931. – 260 с.
18. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / За заг. ред. Є. О. Харитонова. – 4-е вид., доп. і перер. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 1200 с.
19. Цит. з статті: Г. С. Васильев, А. О. Рыбалов Различие договоров подряда и купли-продажи: Обсуждаем проблему / Г. С. Васильев, А. О. Рыбалов // Правоведение. – 2005. – № 1. – С. 53-81.
20. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / По изд. 1907 г. / Г. Ф. Шершеневич. – М., Спарк, 1995. – 656 с.
21. Шешенин Е. Д. Классификация гражданско-правовых обязательств по оказанию услуг / Е. Д. Шешенин // Антология уральской цивилистики. 1925-1989: Сборник статей. – М.: Статут, 2001. – С. 346-353.

Басовская А. Н. Отмежевание договора бытового подряда от смежных договоров

В статье рассматриваются особенности разграничения договора бытового подряда от других смежных договоров, обращается внимание на цели и потребительский характер договора бытового подряда на основании которых возможно отграничение.

Ключевые слова: договоры, бытовой подряд, подрядные обязательства, заказчик, подрядчик, смежные договоры.

Basovskaya A. M. Dissociation consumer work contract from related treaties

The article discusses the features of a consumer contract delineation of other related contracts, draws attention to the purpose and nature of the consumer of a consumer contract on the basis of which the delimitation.

Key words: contracts, consumer contract, contract obligations, the customer, the contractor related contracts.



**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА**

УДК 343.3.7

Мельник Петро Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор університету,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького

**КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ**

У даній статті проаналізовано теоретичні підходи до розуміння кримінальних проступків. На підставі положень Концепції реформування кримінальної юстиції України, аналізу Кримінального кодексу України і Кодексу України про адміністративні правопорушення окреслено коло кримінальних проступків проти довкілля.

Ключові слова: злочин, правопорушення, кримінальний проступок, Кримінальний кодекс України.

Постановка проблеми. Концепцією реформування кримінальної юстиції України, затвердженою указом Президента України № 311 від 8 квітня 2008 року, запроваджено інститут кримінального (підсудного) проступку. П. 1 цієї Концепції передбачено, що з метою гуманізації кримінального законодавства певну частину злочинів необхідно б було трансформувати в кримінальні (підсудні) проступки, обмежити сферу застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, замінивши їх, наприклад, штрафними санкціями [5]. З врахуванням положень Концепції реформування кримінальної юстиції України Верховною Радою України прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року, який закріпив поняття кримінального проступку, проте його не визначив. Зокрема у ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України закріплено, що законом України про кримінальну відповідальність є законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки) [4]. Тим самим процесуальне законодавство випередило кримінальне законодавство щодо кримінального проступку. Така ситуація призвела до наукових дискусій щодо цього нового інституту кримінального і кримінального процесуального права.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у теоретично-практичне обґрунтування кримінального проступку роблять: П. П. Андрушко, В. І. Борисов, В. К. Гришук, І. В. Козич, І. Б. Коліушко, О. М. Костенко, Л. М. Кривоченко, В. М. Куц, Я. О. Лантінов, О. М. Литвинов, І. Б. Медицький, Н. А. Мирошніченко, А. А. Музика, О. В. Острогляд, О. І. Соболев, Є. Л. Стрельцов, В. П. Тихий, Г. В. Федотова, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. Б. Харченко та інші.



Постановка завдання. Метою даної праці є теоретичне обґрунтування кримінальних проступків проти довкілля з врахування нормативних положень чинного законодавства щодо кримінальних проступків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до положень чинного Кримінального процесуального кодексу України особливістю кримінальних проступків є проведення досудового розслідування у формі дізнання, яке має спрощену процедуру в порівнянні з досудовим розслідуванням злочинів. Тобто, під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою. А в окремих визначених випадках суд може розглянути обвинувальний акт щодо них без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження.

Чіткого нормативного визначення кримінального проступку на сьогоднішній день немає. Концепцією реформування кримінальної юстиції України визначено, що кримінальні (підсудні) проступки – це 1) окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України відносяться до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства визначатимуться законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; 2) передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо) [5]. А також зазначено, що кримінально карані діяння будуть поділятися на злочини та кримінальні проступки. При цьому до основних критеріїв диференціації цих понять Концепція відносить:

- ступінь небезпеки та правові наслідки кримінально караного діяння для особи, суспільства і держави;
- практика застосування кримінального та адміністративного законодавства;
- міжнародний досвід захисту людини, суспільства і держави від злочинів та проступків. Звичайно основним критерієм розмежування злочинів від кримінальних проступків повинна бути матеріальна ознака цих діянь. Якщо для злочинів вона визначається як «суспільна небезпека», то для кримінальних проступків вона є значно меншою і може визначатись як «суспільна шкідливість». Реальне вираження цієї відмінності відображається у санкції кримінальної норми, що передбачає відповідальність за конкретне діяння.

У наукових колах значна увага приділяється питанню поняття кримінального проступку. Зокрема, академік В. І. Борисов підтримуючи ідею необхідності трансформації значної частини злочинів невеликої тяжкості у проступки як логічний прояв політики подальшої гуманізації юридичної відповідальності за делікти, що не містять загрози спричинення значної шкоди інтересам суспільства й держави, та віднесення до цієї групи також частини адміністративних правопорушень зазначає, що визначення всіх деліктів, що пропонуються трансформувати в окремий інститут права, термінопоняттям «кримінальний проступок» не виглядає переконливим. По-перше, поява інституту кримінального проступку ставить принципове питання щодо його правової природи й визначення місця у системі законодавства. По-друге, виникає проблема декриміналізації і криміналізації [1, с. 180].

Проф. П. Л. Фріс відмічає про «можливий є варіант розмежування злочинів та карних провин (кримінальних проступків – П.М.) на підставі поділу покарань на такі, які пов'язані з ізоляцією особи від суспільства, і, відповідно, які не пов'язані з ізоляцією особи від суспільства. При цьому до осіб, які вчинили карні провини у якості основних



повинні застосовуватись стягнення, що не пов'язані з ізоляцією особи від суспільства, а щодо осіб, які вчинили злочини – покарання, які пов'язані з ізоляцією особи від суспільства. Такий поділ теж відображає відмінність матеріальної ознаки злочинів та карних провин. Штраф може щодо злочинів застосовуватись як додаткове покарання, а щодо провин – як основне чи додаткове стягнення. Конфіскація може виступати відповідно додатковим покаранням чи стягненням» [8, с. 4-5].

В. Б. Харченко виділяє три напрямки впровадження інституту кримінальних проступків. Перший зводиться до виключення з системи юридичної відповідальності адміністративної відповідальності за дію чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління та запровадження таких посягань як кримінальних проступків в законі про кримінальну відповідальність. Другий напрям може полягати у створенні окремого самостійного виду юридичної відповідальності, підставою якого є саме вчинення посягання, що визнано кримінальним проступком. За таких умов зазначені проступки та відповідне законодавство, що передбачатиме відповідальність за їх вчинення (кодекс або закон), займатимуть проміжне місце між адміністративним правопорушенням та злочином, Кримінальним кодексом України КУпАП, відповідно. Третій найбільш виправданий та обґрунтований, на його думку, є запровадження інституту кримінальних проступків полягає у збереженні існуючої натеper системи як юридичної відповідальності в цілому, так і публічно-правової відповідальності, зокрема. Реалізація такого підходу полягатиме в прийнятті у новій редакції чинного КК України із дотриманням принципів необхідної декриміналізації всієї системи посягань, передбачених Особливою частиною (аж до визнання окремої поведінки правомірною), а також прийняття Адміністративного кодексу України, що передбачатиме класифікацію відповідних деліктів залежно від рівня та ступеня їх шкідливості (порушення, проступки, провини, праволомства тощо) [10, с. 5-6].

Дані твердження науковців є виправданими і вони заслуговують на увагу. Проте, чинне законодавство окреслює інші позиції щодо розуміння кримінального проступку. Тому, якщо брати за основу положення Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої указом Президента України № 311 від 8 квітня 2008 року, і застосувати їх до правопорушень проти довкілля, то можна сказати що кримінальні проступки проти довкілля мають охоплювати окремі злочини невеликої тяжкості, які включені до розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України [3] і адміністративні правопорушення, передбачені главою 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення, які мають судову юрисдикцію [2].

Проф. П. Л. Фріс відмічає: «Зараз не можна категорично стверджувати, які конкретно діяння слід віднести до караних провин (кримінальних проступків – П.М.). Для того щоб визначити їх коло необхідно здійснити відповідні дослідження. Необхідно визначити межу, яка відділяє злочин від карної провини, а вже після цього здійснювати структурування карних правопорушень на злочини і карні проступки (провини) [7, с. 190]. Підтримуючи дане твердження, слід також відмітити те, що необґрунтованим є прийняття спочатку процесуального законодавства щодо кримінальних проступків, а потім матеріального. Сьогодні ми маємо розпорядження Президента України від 30 травня 2012р. №98/2012-рп «Про робочу групу з питань реформування законодавства про адміністративні правопорушення та запровадження інституту кримінальних проступків», відповідно до якого робоча група повинна була підготувати та подати у тримісячний строк пропозиції щодо проектів кодексу про адміністративні проступки, закону про кримінальні проступки та відповідних змін до Кримінального кодексу України [6]. Однак, дане



розпорядження не виконане. Тому, виходячи з положень Концепції реформування кримінальної юстиції України, своєчасною і доцільною є розробка та обговорення пропозицій щодо реформування кримінального законодавства, в тому числі диференціації злочинів і кримінальних проступків. Проф. М. І. Хавронюк розкрив способи імплементації ідеї, заявленої у даній Концепції, щодо інституту кримінальних проступків [9, с. 182-186].

При розмежуванні злочинних діянь, передбачених розділом VIII «Злочини проти довкілля» Особливої частини Кримінального кодексу України, на злочини і кримінальні проступки слід врахувати те, що серед 21 злочину проти довкілля є: 3 злочини невеликої тяжкості (ст. ст. 244, 247, 254 КК України); 10 злочинів, у яких основний склад злочину – злочин невеликої тяжкості, а кваліфікований склад злочину – злочини середньої тяжкості (ст. ст. 238, 239, 239-1, 239-2, 240, 241, 242, 248, 249, 253 КК України); 5 злочинів середньої тяжкості (237, 243, 246, 250, 251 КК України); 2 злочини, у яких основний склад злочину – злочин середньої тяжкості, а кваліфікований склад злочину – тяжкий злочин (ст. 245 і 252 КК України); 1 тяжкий злочин (ст. 236 КК України). Тому вбачається, що злочини, передбачені ст. 244 (Порушення законодавства про континентальний шельф України), ст. 247 (Порушення законодавства про захист рослин) і ст. 254 (Безгосподарське використання земель) КК України, можуть бути перенесені до категорії кримінальних проступків. Внаслідок цієї диференціації залишаються також і злочини невеликої тяжкості. Таке впливає з положень Кримінального процесуального кодексу України, де кримінальні проступки вказуються поряд зі злочинами невеликої чи середньої тяжкості (ст. 469 і ст. 497 КПК України). Хоча відносно цього проф. В.І. Борисов зазначає, що формування кримінальних проступків із збереженням злочинів невеликої тяжкості призведе до серйозних колізій при віднесенні певних діянь до того чи іншого виду кримінального правопорушення [3, с. 180].

Слід також відмітити, що проф. М. І. Хавронюк пропонує при переведенні злочинів невеликої тяжкості, передбачених КК, до категорії кримінальних проступків установити за їх вчинення, як правило, менш суворі, ніж зараз, покарання [9, с. 183].

Що стосується адміністративних правопорушень проти довкілля, то вони закріплені у главі 7 «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини» (ст. ст. 52 – 91-4) КУпАП. Відповідно до ст. 221 КУпАП судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення проти довкілля, передбачені ч. 2, 4 і 5 ст. 85, статтями 85-1, 88-88-2, 90, 91 КУпАП. Тобто, ці адміністративні правопорушення мають судову юрисдикцію і можуть бути також перенесені до кримінальних проступків. Проте, це перенесення не повинно відбуватися автоматично, слід відмітити, що включення цих адміністративних правопорушень до кримінальних проступків потребує видозмінення окремих статей КУпАП.

Отже, можна зробити висновок, що підставі положень Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311, систему кримінальних проступків проти довкілля можуть утворювати діяння, передбачені ст. 244 (Порушення законодавства про континентальний шельф України), ст. 247 (Порушення законодавства про захист рослин) і ст. 254 (Безгосподарське використання земель) чинним Кримінальним кодексом України і ч. 2, 4 і 5 ст. 85 (Порушення правил використання об'єктів тваринного світу), ст. 85-1 (Виготовлення чи збут заборонених знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу), ст. 88 (Незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу), ст. 88-1 (Порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного



або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах), ст. 88-2 (Порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними), ст. 90 (Порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України), ст. 91 (Порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду) КУпАП.

Список використаних джерел

1. Борисов В. І. Проблеми запровадження у законодавство України інституту кримінального проступку / В. І. Борисов // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (11-12 жовт. 2012 р., м. Харків) / [редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. – Х.: Право, 2012. – С. 178–182.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : кодекс, закон України № 8073-X від 7.12.1984р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
3. Кримінальний кодекс України: кодекс, закон України № 2341-III від 05.04.2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: кодекс, закон України № 4651-VI від 13.04.2012р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : указ Президента України № 311 від 8.04.2008р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.
6. Про робочу групу з питань реформування законодавства про адміністративні правопорушення та запровадження інституту кримінальних проступків : розпорядження Президента України №98/2012-рп від 30.05.2012р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/98/2012-%D1%80%D0%BF>.
7. Фріс П. Л. Питання запровадження інституту карної провини / П. Л. Фріс // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (11-12 жовт. 2012 р., м. Харків) / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. – Х.: Право, 2012. – С. 186-192.
8. Фріс П. Л., Козич І. В. Деякі відмінності карної провини від злочину / П. Л. Фріс, І. В. Козич // Проблеми впровадження інституту кримінального проступку» (на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 10136 від 03.03.2012р. : матеріали Всеукр. інтернет-конф., (червень 2012р., м. Харків). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ivpz.org/images/de_yaki_vidminosti.zip.
9. Хавронюк М. І. Концепцію визначено: адміністративні проступки, кримінальні проступки, злочини. Настав час розмежувати / М. І. Хавронюк // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про



кримінальну відповідальність : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (11-12 жовт. 2012 р., м. Харків) / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. – Х.: Право, 2012. – С. 182-186.

10. Харченко В. Б. «Правопорушення» та «проступок» як публічно-правові категорії кримінального й адміністративного права) / В. Б. Харченко // Проблеми впровадження інституту кримінального проступку» (на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 10136 від 03.03.2012 р. : матеріали Всеукр. інтернет-конф., (червень 2012р., м. Харків). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ivpz.org/images/naukovi_sudgenya_harchenko.zip.

Мельник П. В. Уголовные проступки против окружающей среды

В данной статье проанализированы теоретические подходы к пониманию уголовных проступков. На основании положений Концепции реформирования уголовной юстиции Украины, анализа Уголовного кодекса Украины и Кодекса Украины об административных правонарушениях очерчен круг уголовных проступков против окружающей среды.

Ключевые слова: преступление, правонарушение, уголовный проступок, Уголовный кодекс Украины.

Melnyk P. V. Criminal offences against environment

Theoretical approaches to interpretation of criminal offences are analyzed in the given article. The number of criminal offences against the environment is outlined on the basis of the Conception provisions of reformation of Criminal Justice of Ukraine, analysis of the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on administrative offences.

Key words: crime, infraction, criminal offence, Criminal Code of Ukraine.





УДК 343.8

Гуцуляк Микола Ярославович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності
Прикарпатського факультету
Львівського державного університету
внутрішніх справ



Соловій Олександр Ярославович,
здобувач кафедри кримінального права
та кримінології
факультету з підготовки слідчих
Львівського державного університету внутрішніх справ



АДАПТАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА УМОВА ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються питання основних форм та методів забезпечення соціальної адаптації засуджених неповнолітніх, які відбувають чи відбули покарання у виді позбавлення волі. Проаналізовано доктрину та нормативні основи щодо характеристики змісту основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх.

Ключові слова: Звільнення від відбування покарання, неповнолітній, ресоціалізація, соціальна адаптація, виховні колонії, виправлення, рецидив, режим відбування покарання.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1 КВК України, метою кримінально-виконавчого законодавства України визнано створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, захист інтересів особи, суспільства, держави, запобігання вчиненню злочинам як засудженими, так і іншими особами. Всі цілі виконання покарання паралельні, однак лише за умови виправлення засуджених ми можемо говорити про досягнення карального ефекту від призначеного покарання. Відповідно, тільки виправлення особи дозволяє в подальшому формувати її правослужняну поведінку, уникати рецидиву, відновлювати засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, чим і буде забезпечено загальну та спеціальну превенцію. Все зазначене дає підстави називати виправлення та ресоціалізацію засуджених головною метою кримінального покарання.

Беззаперечним є той факт, що у покаранні у виді позбавлення волі найбільш всього відображені властивості кари, пов'язані із ізоляцією від суспільства, сім'ї, колективу, іншими обмеженнями, які спричиняють особі певні страждання. Саме ізоляція та відчуження від суспільного життя і фізично, й психологічно, й морально є основним фактором дезадаптації особистості в місцях позбавлення волі [1, с.76].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання адаптації засуджених, які відбувають чи звільнені від відбування покарання, приділяли увагу в своїх працях такі науковці, як Ю. М. Антонян, Н. А. Беляєв, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, О. А. Васильєв, Т. Н. Волков, В. І. Гуськов, В. І. Ігнатенко, І. І. Карпец,



В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, О. Г. Колб, А. Г. Ковальов, В. О. Меркулова, А. Т. Потьомкіна, Т. Г. Предов, С. В. Познишев, М. С. Рибак, Н. А. Стручков, В. М. Трубніков, І. В. Шмаров, А. М. Яковлєва, А. О. Яровий, та інші учені.

Постановка завдання. Для осіб, що вперше потрапили за ґрати, період адаптації проходить дуже складно, довготривало і негативно впливає на їх поведінку. Деякі із засуджених не можуть подолати цей соціально-психологічний бар'єр протягом всього строку відбування покарання й постійно перебувають в стані стресу, постійно відчувають психологічний дискомфорт [3, с. 11]. Особливо гострим і конфліктним цей період є для осіб, які відбувають довгострокове покарання і для осіб, строк перебування яких наближається до закінчення [4, с. 42]. Для осіб, що перебувають в установах виконання покарання і уже відбули значну частину призначеного судом строку покарання, фактор очікування звільнення разом з довгостроковою емоційною напругою є психічною травмою [6, с. 18]. Очікування звільнення часто супроводжується загостренням у засуджених негативних емоціональних станів, емоціональними зривами, що нерідко сприяє вчиненню ними злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-психологічні стани засуджених в місцях позбавлення волі займають проміжне місце між повним співпаданням (адаптація) і повним неспівпаданням (деадаптація) особистості і оточуючого середовища. Тобто при вивченні психологічних станів осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, необхідно досліджувати обидві сторони (позитивне, негативне) і з урахуванням цього визначати комплекс дієвих заходів, які забезпечать виправлення та ресоціалізацію засуджених неповнолітніх.

В спеціальній літературі під соціально-психологічною адаптацією розуміється процес входження особи до системи взаємовідносин найближчого соціального середовища (мікросередовище), що супроводжується певною перебудовою способів поведінки особи під впливом специфічних умов відбування кримінального покарання і особливостей спілкування і взаємодії в новому середовищі [7, с. 5].

Соціальна адаптація засуджених є однією з основних умов, які забезпечують їх ресоціалізацію. Ресоціалізація засуджених, на нашу думку, є процесом свідомого відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства особи, яка скоїла злочин і засуджена за нього, шляхом застосування до неї комплексу нормативно-правових, соціально-організаційних, психологічних, виховних та інших заходів на різних етапах кримінально-правових та кримінально-виконавчих відносин з метою забезпечення готовності її до самокерованої правослужняної поведінки в соціумі.

У науці кримінально-виконавчого права традиційно визначають чотири основні періоди, пов'язані із змінами адаптивних станів засуджених, у тому числі і неповнолітніх засуджених:

1. Період при звичання до нових умов життя (в цей період особливо гостро відчувається обмеження потреб, змінення стереотипу життєдіяльності і поведінки).
2. Період появи й розвитку інтересів у нових умовах життя.
3. Період поєднання зовнішнього впливу з самовихованням (для якого характерним є з'явлення конкретних цілей і розроблення шляхів їх досягнення).
4. Період, що передує звільненню (очікування звільнення, як правило, засудженими неповнолітніми переноситься досить важко. У цей період стає можливим розвиток психологічних станів пригніченості, невпевненості, нестриманості та ін.) [4, с. 15].



Цілеспрямована робота із засудженими повинна вестись з урахуванням цих періодів. Також ця періодизація повинна відігравати значну роль при втручанні осіб адміністративного персоналу в кризові і конфліктні ситуації.

Навіть в умовах несвободи злочинці набувають кримінального професіоналізму, консолідується, створюють злочинні угруповання для вчинення злочинів після звільнення, і це негативно впливає не тільки на систему виконання покарання у вигляді позбавлення волі, а й сприяє рецидиву злочинів з боку цієї категорії осіб.

Цілком справедливо відзначається в літературі та наукових публікаціях, що виправно-трудові установи повинні повертати суспільству цілком повноцінну особу, а не остаточно калічити її [8, с. 26].

Аналіз усього різноманіття видів входження неповнолітніх у соціальне середовище свідчить, що на процес соціальної адаптації звільнених від покарання підлітків, явище складне й багатогранне, впливають чимало обставин: ефективність виконання покарання у вигляді позбавлення волі; моральна, психологічна й організаційна підготовка засуджених до звільнення; усвідомлене засвоєння засудженими нових соціальних ролей після звільнення від покарання; відновлення соціально корисних зв'язків, правового статусу громадянина. На жаль, на сьогоднішній день перелічені обставини все ще мають, так би мовити, негативне забарвлення, характеризуються знаком «мінус». Це результат деформації правових інститутів, адміністративно-силового характеру формування кримінально-виконавчої політики.

У кримінально-виконавчій доктрині розрізняють три основні тенденції пенітенціарної адаптації і відповідно три категорії мешканців установ виконання покарань: а) ті, хто пристосовується позитивно, тобто вони приймають той порядок і вимоги, які діють в установах по виконанню покарань; б) ті, хто пристосовується негативно, тобто відмовляються від виконання встановленого порядку в колонії, ігнорують пропонувані вимоги; в) ті, хто не може пристосуватися, тобто не заперечують офіційні вимоги адміністрації колонії, але й не здатні зайняти стійку законослухняну позицію [8, с. 55-56].

Позитивна оцінка, як підсумок усього періоду відбування покарання визначається за трьома ступенями. Це засуджені, які: а) власною поведінкою та ставленням до праці і навчання довели своє виправлення; б) не допускають випадків порушень дисципліни та вимог режиму відбування покарання; в) активно приймають участь у суспільно. Негативна оцінка знаходить свій прояв також у трьох ступенях. Це засуджені, які: а) злісно порушують режим відбування покарання; б) порушують режим відбування покарання; в) не бажають стати на шлях виправлення.

Безумовно, що забезпечення адаптації засуджених неповнолітніх до покарання у вигляді позбавлення волі є складним та різнобічним процесом, який повинен безперервно реалізовуватись персоналом установ виконання покарань з використання всіх можливих засобів виправлення та ресоціалізації. До моменту прийняття в 2003 році нового КВК України на нормативному рівні не було закріплено таких понять, як «виправлення» та «ресоціалізація». Виправлення розуміється не тільки як мета або результат, що досягається при застосуванні покарання, а й як процес, що передуює ресоціалізації як кінцевій меті застосування кримінального покарання. Все це досить чітко врегульовано ч. 1 ст. 6 КВК, де зазначено, що виправлення засудженого – це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослукняної поведінки. Відповідно виправлення є необхідною умовою ресоціалізації – свідомого відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена



суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [5, с. 26].

Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання.

Також слід зазначити, що поряд із застосуванням комплексу засобів виправлення та ресоціалізації засуджених-неповнолітніх дієвим способом формування правомірної посткримінальної поведінки неповнолітнього, на нашу думку, виступає і налагоджений механізм роздільного тримання у виховних колоніях та арештних домах, під час відбування неповнолітніми покарань у виді позбавлення волі і арешту. На сьогоднішній час вказаний напрямок діяльності органів та установ виконання покарань в Україні щодо неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк реалізується частково. Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях врегульовується у ст. 92 КВК України, в якій передбачено:

1. У колоніях встановлюється роздільне тримання: чоловіків і жінок, неповнолітніх і дорослих;

2. Вперше засуджені до позбавлення волі тримаються окремо від тих, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі;

3. Ізолювано від інших засуджених, а також роздільно тримаються:

- засуджені до довічного позбавлення волі;
- засуджені, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;
- засуджені, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії.

4. Окремо тримаються чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності;

5. Окремо тримаються засуджені, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах [5, с. 209].

Вищезазначені законодавчі положення безальтернативно застосовуються і щодо неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. В Україні виховні колонії (їх є 8 різновидів) створюються з урахуванням принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань в залежності від того, чи відбував раніше неповнолітній покарання у виді позбавлення волі чи засуджений до цього покарання вперше.

Однак діяльність виховних колоній та арештних домів в напрямку забезпечення ізолюваного тримання засуджених неповнолітніх за злочини невеликої та середньої тяжкості окремо від засуджених неповнолітніх за тяжкі та особливо-тяжкі злочини нажалі потребує нормативного корегування. В умовах сьогодення забезпечити ізолюване тримання у виховних колоніях не можливо, адже на підставі ч.1 ст. 94 КВК України встановлено, що у виховних колоніях створюються такі дільниці, як: карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації та соціальної адаптації [5, с. 212]. Вказівки на те, що в окремих випадках у виховних колоніях можуть створюватись сектори відбування



покарання засудженими, які раніше вчиняли тяжкий чи особливо-тяжкий злочин або вчинили тяжкий чи особливо-тяжкий злочин за який направлені для відбування покарання. З цією метою необхідно внести зміни до ст. 11 КВК України, встановивши, у виховних колоніях можуть створюватися сектори для відбування покарання засудженими неповнолітніми, які раніше вчиняли тяжкий чи особливо-тяжкий злочин або вчинили тяжкий чи особливо-тяжкий злочин за який направлені для відбування покарання.

Такий крок зі сторони законодавця та адміністрації органів та установ виконання покарань щонайменше, сприяє недопущенню розповсюдження та адаптації до «злочинських традицій» неповнолітніх, які вперше утримуються в умовах повної ізоляції від суспільства, від тих засуджених, які раніше відбували покарання, і так звана «Тюремна субкультура» їм добре відома.

З цією метою, в рамках реалізації кримінально-виконавчої політики, уповноважені органи та установи виконання покарань повинні спрямовувати заходи виключно на допомогу новоприбулим в адаптації до нових умов життя в колонії, виявлення засуджених, які своєю поведінкою доводять не бажання ставати на шлях виправлення і намагаються негативно впливати на інших.

Висновки. Підводячи підсумки по досліджуваній нами проблематиці, слід зазначити, що процес виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі засудженими неповнолітніми певною мірою визначає долю неповнолітнього засудженого після звільнення. Вплив покарання на постпенітенціарний процес соціальної адаптації є неоднозначним і суперечливим. По-перше, одним із завдань, яке стоїть перед установами виконання покарання, є пристосування неповнолітнього засудженого до умов відбування покарань в умовах суворої ізоляції від суспільства. У чинному законодавстві воно сформульовано декларативно – як мета виправлення і профілактики асоціальної поведінки (ст. 1 КВК України).

Досягається вона за допомогою усунення, у крайньому випадку ослаблення тих негативних властивостей особистості, що утруднюють її адаптацію на постпенітенціарному етапі ресоціалізації. Засуджені – це частина народу, причому найенергійніша його частина, яку треба не знищувати, а включати в нормальні форми громадського життя. По-друге, змушений відрив неповнолітнього засудженого від родини, найближчого побутового оточення, навчального чи трудового колективу неминує створює свої проблеми в період адаптації. Крім того, режим позбавлення волі навряд чи сприяє вихованню таких вкрай необхідних для подальшої організації власного життя якостей, як заповзятливість і цілеспрямованість, а найголовніше – це несприятливий психологічний мікроклімат у багатьох виховних колоніях, де знаходяться й ті неповнолітні, які вже мали судимість і які своєю негативною моральною орієнтацією породжують атмосферу нігілізму та неухильного дотримання кримінальних традицій.

Список використаних джерел

1. Антонян Ю. М. Насилие среди осуждённых: Учеб. пособие / Под ред. Ю. М. Антоняна. – М.: ВНИИ МВД России, 1994. – 76 с.
2. Беца О. В. Позбавлення волі: негативні соціальні та психологічні наслідки О. В. Беца // В пошуках альтернативи тюремному покаранню. Матеріали міжнародного симпозіуму 15-16 січня 1997 року. – К.: 1997. – С. 26.
3. Глоточкин А. Д. Психические состояния человека, лишённого свободы: Лекция. А. Д. Глоточкин, В. Ф. Пирожков. – М.: ВШ МООП СССР, 1968. – 11 с.

4. Елеонский В. А. Воздействие наказания на осуждённых: Учеб. пособие. В. А. Елеонский. – Рязань. : РВШ МВД СССР, 1980. – С. 42.
5. Науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України / І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, О. І. Богатирьова, Є. М. Бодюла та ін., за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. – К. : Атіка, 2010. – 344 с.
6. Огурцов Н. А. Вопросы борьбы с преступностью в исправительно-трудовых колониях: Учеб. пособие. Н. А. Огурцов, Ф. С. Маруков. – Рязань: РВШ МВД СССР, 1978.
7. Социально-психологическая адаптация осуждённых и профилактика правонарушений в ИТУ: Учеб. пособие / Под ред. И. В. Каретникова, В. И. Позднякова. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1984. – С. 5.
8. Яровий А. О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоній: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. О. Яровий. – Х. : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2001. – 210 с.

Гуцуляк Н. Я., Соловий О. Я. Адаптация несовершеннолетних, отбывающих наказание в виде лишения свободы как обязательное условие исправления и ресоциализации

В статье рассматриваются вопросы основных форм и методов обеспечения социальной адаптации осужденных, отбывающих или отбывших наказание в виде лишения свободы. Проанализированы доктрину и нормативные основы по характеристике содержания основных средств исправления и ресоциализации осужденных.

Ключевые слова: Освобождение от отбывания наказания, несовершеннолетний, ресоциализация, социальная адаптация, воспитательные колонии, исправления, рецидив, режим отбывания наказания.

Gutsuljak N. Y., Solovij O. Ya. Adaptation juveniles serving sentences of imprisonment as a prerequisite correction and resocialization

The article deals with the issues of basic forms and methods of providing of social adaptation for convicted minors which serve or have served punishment in the form of imprisonment. A doctrine and legislative measures concerning the characteristics of the main means of correction and resocialization of convicted minors are analysed.

Key words: Exemption from punishment, minor, re-socialization, social adaptation, post-criminal behavior, juvenile correctional institutions, correction, recidivism, regime of serving punishment.





УДК 343.6

Яремко Оксана Михайлівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права
Тернопільського національного
економічного університету



ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КАТУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено проблеми створення та реалізації норм національного законодавства у сфері боротьби із катуваннями. Вказано на невідповідність українського законодавства про кримінальну відповідальність за катування міжнародному. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства України з даної проблеми.

Ключові слова: катування, міжнародно-правові зобов'язання, покарання, кримінальна відповідальність, людська гідність, склад злочину.

Постановка проблеми. Україна, прагнучи наслідувати правові стандарти міжнародної спільноти із захисту основних прав і свобод людини та громадянина, здійснює гуманізацію усієї правової системи, в тому числі, й законодавства. Про гуманізацію законодавства свідчить положення ст. 28 Основного Закону: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [4]. Катування в кримінальному праві та кримінальному процесі демократичної правової держави нема і не може бути. «Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність», – твердить законодавець [5]. Більше того, під загрозою позбавлення волі на певний строк (максимальний термін – п'ятнадцять років) або ж довічного ув'язнення кримінальний закон забороняє катування [5].

Що ж стосується свідчень, отриманих під тортурами, то український законодавець вважає їх неприпустимими для використання в кримінальному процесі, тому що «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом» (ч. 3 ст. 62 Конституції України) [4]. Та й перелік видів покарань, закріплений у ст. 51 кримінального закону, не містить ні тілесних, ані таких, котрі б порушували гідність людини [5].

Проте, правові реалії України свідчать про незахищеність людини від різних проявів катування. І що парадоксально: впродовж минулого року до органів прокуратури надійшло близько 3600 скарг із приводу катування громадян працівниками правоохоронних органів [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти, досліджуваної нами проблеми, знаходимо у працях таких сучасних представників науки та практики кримінального права України, як: В. І. Борисова, Д. Г. Михайленка, А. А. Музики, Г. Н. Телесницького та ін. В основному вони стосуються загальної кримінально-правової характеристики складу злочину «Катування» (ст. 127 КК України).

Постановка завдання. Метою наукової розвідки є дослідження законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за катування в Україні, а також формулювання пропозицій із її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Катування – складне антисоціально-правове явище, через що, майже неможливо сформулювати визначення, котре б максимально розкривало усю його сутність. У науковій літературі знаходимо різні трактування поняття «катування». Їх умовно можна звести до: 1) тих, котрі акцентують увагу на праві захисту від катувань (маючи на увазі особисту безпеку людини); 2) тих, котрі відображають «катування», як одну із стадій «негуманного» ставлення до людини (їх зміст впливає із прецедентного права Європейського суду з прав людини; 3) тих, котрі не містять у визначенні всіх ознак складу катування (наприклад, залякування, страждання, примус тощо); 4) тих, котрі, підкреслюючи особливості катування, разом із тим, містять помилкові ознаки, що суперечать існуючій практиці [2, с. 12].

Дефініцію «катування» містить й низка міжнародно-правових актів із прав людини:

- *Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання ООН* від 9 грудня 1975 року (катування - будь-яка дія, за допомогою котрої людині навмисно завдається сильна біль або страждання, фізичне чи розумове, зі сторони офіційної особи або за її підбурювання з метою отримання від неї (тобто, людини) або від третьої особи інформації або зізнань, покарання її за дії, які вона здійснила або у скоєнні яких підозрюється, або залякування її або інших осіб. До «катування» не належать біль або страждання, що виникають тільки через законне позбавлення волі, зважаючи на стан, властивий цьому або в результаті цього, в тій мірі, наскільки це сумісно з Мінімальними стандартними правилами поведінки із ув'язненими. Катування – це посилений та навмисний вид жорстокого, нелюдського або, такого, що принижує гідність поведінки, і покарання) (ст. 1) [1];

- *Токійська декларація. Основні лікарські принципи, стосовно тортур та інших видів жорстокого, негуманного або принизливого поведінки або покарання при затриманні та ув'язненні Всесвітньої медичної асоціації* від 1 жовтня 1975 року (катування - умисне, систематичне або одноразове заподіяння фізичних або психічних страждань однією або декількома людьми, що діють самостійно або за чийсь наказом, з метою змусити іншу людину дати інформацію, зробити визнання або з будь-якими іншими цілями) (преамбула) [7];

- *Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання ООН* від 10 грудня 1980 року («катування – будь-яка дія, котрою будь-якій особі зумисне завдається сильна біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли така біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди». Дефініцією катування не охоплюється біль або страждання, корі виникли в результаті законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково) (ст. 1) [3];

- *Міжамериканська конвенція про запобігання катуванням чи покарань за їх застосування Організації американських держав* від 9 грудня 1985 року (катування – будь-який навмисно вчинений акт, за допомогою котрого будь-якій особі завдано фізичну



чи психологічну біль або страждання з метою кримінального розслідування, як засіб залякування, як засіб покарання даної особи, як превентивний захід, як санкція або у будь-яких інших цілях. Катуванням вважається і застосування до будь-якої особи методів впливу, спрямованих на руйнування особистості жертви або на зниження її фізичних і розумових здібностей, навіть якщо такі методи не завдають фізичного болю або психічних страждань) (ст. 2) [6].

На нашу думку, дефініція «катування» у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН, – найбільш повна серед зазначених у інших міжнародно-правових актах.

У ній можна виділити три основні елементи, що характеризують катування:

1) інтенсивність заподіяння страждань. Найбільш застосовуваними методами катування є погрози та побиття. Як свідчать матеріали кримінальних справ, що стосуються катувань, катування середньої тривалості відбуваються впродовж 15 хвилин і завдають потерпілому легку шкоду здоров'ю. Проте, як наголошує А. Н. Ібраєва, тривалість катувань носить суб'єктивний характер, так як значною мірою підтверджується лише свідченнями потерпілих [2, с. 15]. Спосіб катування завжди характеризується особливою жорстокістю, котра визначається через поняття «біль», «фізичне і психічне страждання». Біль – це психофізіологічна реакція організму, котра виникає при сильному подразненні чутливих нервових закінчень, закладених в органах і тканинах і виражається в негативних фізичних відчуттях різного ступеня вираження. Страждання – сильні негативні переживання, викликані фізичними або душевними причинами (подразниками) [9, с. 22];

2) навмисність, тобто катування здійснюється лише з умисною формою вини (особа усвідомлює, що заподіює біль, фізичні чи психічні страждання потерпілому, і бажає їх заподіяти);

3) переслідування конкретної мети: отримання від катованої людини або третьої особи відомостей або зізнання; покарання за допомогою катування за дії, які вчинила або намагається вчинити особа, котру катують, або третя особа (чи у вчиненні яких вона підозрюється); залякування; примус; дискримінація особи, котру катують, або третьої особи.

Як уже зазначалося, в українському законодавстві кримінальна відповідальність за катування передбачена в ст. ст. 127 КК України: «Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом побитів, мучення або інших насильницьких дій, що суперечать їх волі, в тому числі з метою отримати від нього або іншої особи інформацію, свідчення або визнання, покарати за його дії, які він скоїв або у скоєнні яких підозрюється, або залякування його або інших осіб, – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років» [5], а за «Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» (ст. 127 КК України) [5].

Слід зазначити, що з моменту набрання юридичної сили нині чинного закону про кримінальну відповідальність, редакція ст. ст. 127 КК України тричі зазнавала законодавчих змін (12 січня 2005 року, 15 квітня 2008 року та 5 листопада 2009 року). Аналіз останньої редакції (нині чинної) статті 127 КК України дає підстави твердити про нездатність українського законодавця відобразити ефективно норми міжнародно-правових актів та договорів, спрямованих на боротьбу із катуванням, у національне законодавство. Так, у результаті змін, здійснених законодавцем 5 листопада 2009 року, з тексту ст. ст. 127 КК України зник спеціальний суб'єкт злочину – службова особа, а разом із цим



й сутність кваліфікації «катування» в значенні статті 1 Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН. Як бачимо, у 2012 році положення ст. 127 КК України не приведено у відповідність до вимог статей 1-4 Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН, а, отже, суперечать їй (даній Конвенції). Ця недосконалість законодавчого формулювання є однією із причин уникнення кримінальної відповідальності за ст. 127 КК України. «Відтак, законодавство України все ще містить шпарину, яка дозволяє міліціонерам уникати кримінального покарання за катування та приховувати його реальні масштаби у статистиці» [10]. Тому серед тієї незначної кількості скарг, за якими все ж таки проводиться розслідування, доволі часто воно проводиться за ст. ст. 364 («Зловживання владою або службовим становищем») та 365 («Перевищення влади або службових повноважень») КК України [10].

Багатогадинне стояння біля стіни з розпластанням на ній; одягання капюшонів; позбавлення сну, харчування і води; утримання в приміщенні з постійним та голосним звуком або в підвалі, де особа ризикує наразитися на небезпеку нападу шкурів; виставлення оголеної людини на очі інших людей; поміщення здорової людини до психіатричного відділення; поголення голови; примушування їсти екскременти або інші неїстівні речовини тощо – це найпопулярніші акти жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність поводження з людиною нашого «комуністичного минулого». Такі дії були спрямовані на приниження й образу людини, на позбавлення в ній усього людського, її знищення як фізично, так і морально. Вони є непоодинокими і у «професійній діяльності» працівників правоохоронних органів сучасної України.

Ю. Голик в контексті даної проблеми порушив важливе питання про сублімацію в кримінальному праві. Мова про те, що люди вкрай неохоче прощаються з тими явищами, до яких звикли (і неважливо, йдеться про погане чи добре). Так, говорячи про тортури, Ю. Голик стверджує, що їх у пострадянському суспільстві нема. Але вони є, лише набули іншого вигляду. Це – здійснення попереднього арешту тоді, коли він не є необхідним, або ж перевищення всіх можливих процесуальних термінів перебування під вартою [8, с. 39]. Завдання аналогічних дій просте й очевидне: залякати підозрюваного, зламати його волю, подавити будь-яку спробу опору. Жодного стосунку до правосуддя, гуманності та відновлення справедливості такі дії не мають і мати не можуть.

Іншим аспектом згаданої проблеми філософ вважає позбавлення волі в умовах тотальної туберкулізації деяких колоній держави. Навіть короткочасне поміщення в таке середовище цілком здорової людини може зробити її інвалідом. Прикладом цього є жахлива історія з мешканкою Макіївки, що на Донеччині, Світланою Зайцевою. Її заарештували, а згодом засудили до 7,5 років позбавлення волі за звинуваченням у вбивстві, котрого, як з'ясували пізніше, вона не вчиняла. Згодом Світлана твердила, що зізнання у вбивстві працівники міліції у неї «вибивали» погрозами. Справжніх убивць знайдено, проте для Світлани перебування у слідчому ізоляторі та колонії не минули безслідно: колишня ув'язнена перетворилася на безнадійно хвору людину – в неї діагностували туберкульоз. І, як наслідок, двадцятивосьмирічна мати трьох дітей померла від хвороби, якою заразилася в СІЗО, куди її кинули незаконно.

Ще страшнішим варіантом тортур ХХІ століття Ю. Голик вважає ВІЛ-інфекцію [8, с. 39]. Хоч не такою мірою, як за радянських часів, проте все ж таки непоодинокими в українському суспільстві є випадки застосування методу «слоника»,



підвішування тіла, посягання на статеву недоторканість, примушування їсти неїстівне тощо.

Чому так відбувається? Найпростіше списати на владу, але влада дуже часто робить лише те, що їй дозволяють чинити люди, і чого ці люди прагнуть від влади – твердить Ю. Голик [8, с. 39]. Ведення ефективної боротьби з рецидивами репресивно-карального мислення в інституті покарання під силу лише людині з високим рівнем правової свідомості й правової культури. Для цього вона, насамперед, має усвідомлювати себе цінністю, навколо якої і задля якої відбуваються всі право-, державотворчі процеси. Саме такі особистості у масовому масштабі становлять громадянське суспільство.

Тип мислення слідчого (міліціонера, прокурора, судді), що сформувався на засадах легізму, орієнтований на негативний образ людини, на образ підозрюваного (звинуваченого, підсудного), котрого заздалегідь презюмують злочинцем, чим і нехтують одним із важливих конституційних принципів – презумпцією невинуватості особи. Що і призводить до, так «популярних», актів катування. Усе це дає підстави твердити про необхідність впровадження у кримінальне законодавство «вчинення катування працівником правоохоронного органу» як окремої кваліфікуючої ознаки складу злочину «Катування» (ст. 127 КК України).

Висновки. Кримінально-правовий аналіз норм міжнародного та національного законодавства України свідчить про невідповідність нашого законодавства вимогам міжнародної спільноти щодо кримінальної відповідальності за катування. Положення ст. 127 КК України необхідно привести до відповідності положень Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН. Це сприятиме притягненню службових осіб до кримінальної відповідальності за катування та подолає практику кваліфікування їх дій (що по суті утворюють катування) за статтями 364 («Зловживання владою або службовим становищем») та 365 («Перевищення влади або службових повноважень») КК України [5].

Виходячи із даних моніторингів правозахисних органів, а також статистичних даних органів прокуратури та внутрішніх справ, котрі свідчать про «масове» вдавання у професійній діяльності правоохоронців до катувань, вважаємо за доцільне законодавчо визнати «вчинення катування працівником правоохоронного органу» як кваліфікуючу ознаку складу злочину «Катування» (ст. 127 КК України).

Подальші дослідження можуть стосуватися визначення та удосконалення інших понять, що стосуються кримінальної відповідальності за катування, зокрема, «працівник правоохоронного органу» як кваліфікуюча ознака складу злочину «Катування», класифікація об'єктів і суб'єктів катування тощо.

Список використаних джерел

1. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН від 9 грудня 1975 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_084.
2. Ибраева А. Н. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с насилием должностных лиц (статья 347-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / А. Н. Ибраева. – Республика Казахстан, Астана, 2008. – 21 с.

3. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН від 10 грудня 1980 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року 2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
6. Міжамериканська конвенція про запобігання катуванням чи покарань за їх застосування Організації американських держав від 9 грудня 1985 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id=6tVK4-P4gUUC&pg=PA10&lpg>.
7. Токійська декларація. Основні лікарські принципи, стосовно тортур та інших видів жорстокого, негуманного або принизливого поводження або покарання при затриманні та ув'язненні Всесвітньої медичної асоціації від 1 жовтня 1975 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/990_011.
8. Философия уголовного права / [сост., ред. и вступ. статья проф. Ю. Голика]. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 348 с.
9. Чобанян Р. С. Пытка : уголовно-правовое и криминологическое исследование : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Р. С. Чобанян. – М., 2007. – 30 с.
10. Щорічні доповіді про права людини в Україні 2012. Доповіді правозахисних організацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1362641025>.

Яремко О. М. Законодательная регламентация уголовной ответственности за пытки в Украине

В статье исследованы проблемы создания и реализации норм национального законодательства в сфере борьбы с пытками. Указано на несоответствие украинского законодательства об уголовной ответственности за пытки международно-правовым нормам. Сформулированы предложения по совершенствованию уголовного законодательства Украины из данной проблемы.

Ключевые слова: пытки, международно-правовые обязательства, наказание, уголовная ответственность, человеческое достоинство, состав преступления.

Yaremko O. M. Legislative regulation of criminal responsibility of torture in Ukraine

In the article investigates the problem of creating and implementing national legislation in the fight against torture. It is indicated on disparity of the Ukrainian law on criminal responsibility for torture of internationally. Suggestions are formulated in relation to the improvement of the criminal laws of Ukraine on this issue.

Key words: torture, international legal obligations, punishment, criminal responsibility, human dignity, corpus of crime.



УДК 343.126.4

Острогляд Олександр Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор університету,
проректор з наукової роботи
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ СПОСОБІВ (МЕТОДІВ) РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Дослідження присвячено понятійному апарату кримінально-правової політики України. Аналізуються підходи до розуміння термінів «методи кримінально-правової політики», «напрямки кримінально-правової політики», «способи реалізації кримінально-правової політики». Пропонується авторське розуміння поняття «способи реалізації кримінально-правової політики»

Ключові слова: політика, метод, напрямок, спосіб, кримінально-правова політика, реалізація.

Постановка проблеми. На сьогодні однією з найбільш складних і актуальних тем кримінально-правової науки є тема кримінально-правової політики. Питання, що піднімаються в дослідженнях в рамках цієї теми стосуються багатьох аспектів як теоретичного, так і практичного характеру. Переважна більшість думок дослідників кримінально-правової політики зводиться до того, що ситуація з цією складовою державної політики є критичною, а її реалізація потребує подальшого вдосконалення.

Реалізація кримінально-правової політики неможлива без ґрунтовних наукових досліджень. Незважаючи на те, що на сьогодні дослідження проблем кримінально-правової політики вийшли на якісно новий рівень, поле дослідження, для означення якого в Україні було багато зроблено П. Л. Фрісом [5], не тільки не зменшилося, а й значно розширилося.

Більше того, серед науковців немає єдності в розумінні термінологічного апарату дослідження, що не може не сказатися на правильності розуміння тих чи інших понять та суджень. Під різними термінами часто розуміється одне і теж поняття, різні поняття підміняють одне одного і т.д.

Наприклад, часто ототожнюються, для означення одного поняття, терміни: «рівні кримінально-правової політики», «форми кримінально-правової політики» і «платформи кримінально-правової політики», які виходячи з тлумачення слів, що входять в дані словосполучення мали б означати дещо різні поняття.

Напевне одним з найбільш дискусійних і нерозроблених в теорії кримінально-правової політики є питання методів (способів) реалізації кримінально-правової політики. Оскільки тут також вбачається різнобій в підходах і змішування понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання методів реалізації кримінально-правової політики в тій чи іншій мірі присвячені праці таких науковців, як: Н. А. Лопашенко, А. А. Митрофанова, П. Л. Фріса та ін. Проте зазначені дослідження, з різних причин, не зачіпали термінологічного розмежування різного роду



понять, що мали би входити в розуміння методів (способів) реалізації кримінально-правової політики.

Постановка завдання. Метою даної роботи є виявлення суперечностей в підходах до сучасного розуміння поняття «способи (методи) реалізації кримінально-правової політики», а також подальше формулювання розуміння того, що мало б складати дане поняття для забезпечення єдності наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одразу ж слід відмітити, що в розумінні методів (способів) реалізації кримінально-правової політики неоднозначність підходів до понятійного апарату напевне найбільш відчутна, оскільки це питання більшість дослідників обходять своєю увагою чи зачіпають побічно в рамках інших пошуків.

Терміни, які використовуються для узагальнення того, що варто розуміти під методом (способом) реалізації кримінально-правової політики є найрізноманітнішими. Так, Н. А. Лопашенко, вказує на поняття «метод кримінально-правової політики», до яких відносить криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію, диференціацію і індивідуалізацію кримінальної відповідальності. Одночасно зазначаючи, що ці ж поняття інші автори відносять до змістовної бази кримінально-правової політики, її принципів, пояснюють один метод через інший [3, с. 34].

Ці ж поняття криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію відкидаючи диференціацію і індивідуалізацію та додаючи забезпечення національними кримінально-правовими засобами міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності А. А. Митрофанов називає «основними напрямки кримінально-правової політики в Україні» [4, с. 56-130].

У той же час П.Л. Фріс вказує, що напрямки кримінально-правової політики України визначаються на підставі групування об'єктів злочинних посягань і включають: кримінально-правову політику у сфері боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки України; кримінально-правову політику у сфері боротьби зі злочинами проти життя і здоров'я особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти волі, честі та гідності особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканності особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти виборчих, трудових, та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти власності; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами у сфері господарської діяльності; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти довкілля; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти громадської безпеки; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти безпеки виробництва; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти безпеки руху та експлуатації транспорту; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти громадського порядку та моральності; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами в сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами в сфері використання електрон но-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та



комп'ютерних мереж; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами у сфері службової діяльності; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти правосуддя; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти встановленого порядку несення військової служби (військовими злочинами); кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [5, с. 13-14].

Крім того, як аналізує автор можливий також і поділ на піднапрями, тобто існує і більш детальна диференціація.

Не аналізуючи детально всі підходи та розуміння, для визначення того яким же поняттям варто охопити зазначені вище терміни, необхідно звернутися до Великого тлумачного словника сучасної української мови.

Згідно якого:

- напрямок (тотожне напрям) – лінія руху чи лінія розміщення чого-небудь чи кого-небудь; шлях діяльності, розвитку чого-небудь чи кого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища; суспільна, наукова, літературна ін. школа, течія, угруповання; ділянка фронту, що розгортає воєнні дії в який-небудь бік [2, с. 731];

- метод – спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; **прийом, або система прийомів**, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві); спосіб дії, боротьби [2, с. 664];

- спосіб – певна дія, **прийом або система прийомів**, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; те що служить **знаряддям, засобом і т.д. у якій-небудь справ, дії** [2, с. 1375];

- реалізація – здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя [2, с. 1204].

Таким чином криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію і т.д. явно не можна визначати як напрямки кримінально-правової політики. Оскільки кримінально-правова політика не спрямовується на криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію і т.ін. Тим більше ці поняття не є ділянками фронту чи просто виокремленими складовими, де розгортаються певні дії щодо протидії злочинності (боротьби зі злочинністю).

Тому під напрямками кримінально-правової політики все ж таки варто розуміти спрямованість кримінально-правової політики на протидію конкретному роду злочинів.

В такому визначенні вбачаються всі складові поняття «напрямок» – шлях діяльності; спрямованість дії; ділянка фронту.

На рахунок двох інших понять «метод» і «спосіб», то слід відзначити, що в українській мові вони мають багато спільного, оскільки їх визначають як прийом або систему прийомів. І для нашого розуміння прийомів чи знарядь реалізації кримінально-правової політики вони обидва є прийнятними, але все ж таки їх варто вживати в наступному словосполученні «метод (спосіб) реалізації кримінально-правової політики», що забезпечить єдність подальших досліджень.

Слід відмітити, що в деяких сучасних українських дослідженнях використовується саме поняття метод здійснення (реалізації) кримінально-правової політики, що підтверджується правильність визначеного підходу.

Наприклад, Д. О. Балобанова зазначає: «На підставі аналізу різних підходів до розуміння кримінального права, кримінального закону, обставин, що впливають на визнання діяння злочинним, які змінювалися залежно від політичного, соціального, економічного етапу розвитку держави й права, дається визначення поняття криміналізації,



що є **основним методом здійснення** кримінально-правової політики. Криміналізація – це процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості й доцільності кримінально-правової протидії їм і фіксації їх у законі як злочинних і кримінально караних» [2, с. 13-14].

Таким чином метод (спосіб) реалізації кримінально-правової політики це система прийомів практичного здійснення, втілення у життя кримінально-правової політики.

Або іншими словами методи (способи) реалізації кримінально-правової політики це знаряддя за допомогою яких кримінально-правова політика протидія злочинності (бореться зі злочинністю).

Визначивши поняття методів (способів) реалізації кримінально-правової політики, слід вказати, які саме складові утворюють це поняття.

Як вже зазначалося вище єдності в цьому підході немає, поняття які варто було б визначати як методи часто називають принципами, або напрямками реалізації кримінально-правової політики.

Більшість дослідників до методів (способів) реалізації кримінально-правової політики відносять криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію. Інколи вказують на міжнародне співробітництво, а також на диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності.

Віднесення до методів (способів) реалізації кримінально-правової політики лише криміналізації, декриміналізації, пеналізації, депеналізації не можна визнати прийнятним, оскільки в такому разі обмежуються форми реалізації кримінально-правової політики, а також зважаючи на те, що базовим джерелом кримінально-правової політики є Кримінальний кодекс України, що складається з Загальної і Особливої частин, а тому визначення методів лише криміналізацією, декриміналізацією, пеналізацією, депеналізацією обмежувало б реалізацію кримінально-правової політики лише на основі Особливої частини кодексу.

Включення до методів (способів) реалізації кримінально-правової політики міжнародного співробітництва не є доцільним, оскільки міжнародне співробітництво у сфері протидії злочинності входить в інші методи реалізації, зокрема, до індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності. Наприклад, ч.1 ст. 9 Кримінального кодексу України передбачає правові наслідки засудження особи за межами України, а саме щодо врахування вироку суду іноземної держави при визначенні повторності злочинів, кваліфікації злочинів, призначенні покарання та звільнення від відповідальності або покарання.

Тому до методів (способів) реалізації кримінально-правової політики варто відносити: криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію, диференціацію і індивідуалізацію кримінальної відповідальності. Саме такий перелік є відповідним, оскільки враховує реалізацію кримінально-правової політики України на основі Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України.

Висновки. Для забезпечення єдності понятійного апарату дослідження кримінально-правової політики України варто використовувати термін «метод (спосіб) реалізації кримінально-правової політики» під яким варто розуміти систему прийомів практичного здійснення, втілення у життя кримінально-правової політики.

До методів (способів) реалізації кримінально-правової політики відносити: криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію, диференціацію і індивідуалізацію кримінальної відповідальності.



Подальші дослідження в цьому напрямку можуть стосуватися визначення та удосконалення інших понять, зокрема, форм реалізації кримінально-правової політики України.

Список використаних джерел

1. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Б. Д. Олександрівна. – О., 2007. – 17 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Лопашенко Н. А. Уголовная политика / Н. А. Лопашенко. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 608 с.
4. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація / А. А. Митрофанов – Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. – 132 с.
5. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс // Монографія. – К. : АТІКА, 2005. – 332 с.

Острогляд А. В. Современное понимание способов (методов) реализации уголовно-правовой политики

Исследование посвящено понятийному аппарату уголовно-правовой политики Украины. Анализируются подходы к пониманию терминов «методы уголовно-правовой политики», «направления уголовно-правовой политики», «способы реализации уголовно-правовой политики». Предлагается авторское понимание понятия «способы реализации уголовно-правовой политики».

Ключевые слова: политика, метод, направление, способ, уголовно-правовая политика, реализация.

Ostroglyad A. V. Modern understanding of methods of realization of criminal and legal politics

Research is sanctified to the concept vehicle of criminal and legal politics of Ukraine. Going is analysed near understanding of terms «methods of criminal and legal politics», «direction of criminal and legal politics», «methods of realization of criminal and legal politics». The authorial understanding of concept «Methods of realization of criminal and legal politics» is offered.

Key words: politics, direction, method, criminal and legal politics, realization.



УДК 343.14

*Пришляк Світлана Орестівна,
здобувач кафедри
кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ,
викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту
права, психології та педагогіки Льв ДУВС*



ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ

У статті досліджуються обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Здійснено криміналістичний аналіз кола таких обставин.

Ключові слова: *доказування, обставини що підлягають доказуванню, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, кримінальне правопорушення.*

Постановка проблеми. Сьогоднішня ситуація в Україні характеризується соціально-економічною і політичною нестабільністю, зниженням моральних норм, зростанням злочинності і насильства. Це особливо загострює проблеми дітей і підлітків. Однією з таких проблем є зростання кількості насильницьких кримінальних правопорушень, які супроводжуються вбивствами, нанесенням шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості, побоями, катуваннями, використанням для вчинення злочинів. Жертвами цих кримінальних правопорушень часто стають малолітні та неповнолітні особи. В зв'язку з цим, актуальним завданням української криміналістичної науки є детальна розробка методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.

Важливим елементом криміналістичної методики є обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення обставин, що підлягають доказуванню, в методиці розслідування різних злочинів відзначалося в роботах: О. М. Васильєва, Н. А. Селіванова, В. В. Тищенко, В. Г. Танасевича та ін.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є побудова певної системи таких обставин, визначення найоптимальнішого і найдодільнішого підходу до їх класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриття злочину напряду залежить від повного та об'єктивного встановлення всіх обставин справи, що розслідується, та винних осіб.

Законодавець не дає визначення поняття предмета доказування. Натомість у ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), під назвою «обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні» наводиться зміст предмета доказування, який у загальному вигляді визначає п'ять необхідних напрямів дослідження матеріалів провадження, котрі стосуються події кримінального



правопорушення, винуватості обвинуваченого, виду і розміру шкоди, завданої злочином, обставин, що впливають на ступінь тяжкості злочину і стосуються особи обвинуваченого та обставин, що є підставою звільнення від кримінальної відповідальності та покарання [8, с. 48].

Дана прогалина унормування поняття предмета доказування по різному вирішувалася у спеціальній літературі. М. М. Михеєнко свого часу зазначив, що предмет доказування являє собою узагальнене відображення об'єкта кримінально-процесуального пізнання, що здійснюється через судові докази. Він під предметом доказування визначив певну сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом обставин, встановлення яких потрібне для вирішення заяв і повідомлень про злочини, кримінальної справи у цілому або судової справи на стадії виконання вироку, а також для прийняття процесуальних профілактичних заходів у справі [11, с. 98-99]. Можна у кримінально-процесуальній літературі також зустріти ґрунтовне визначення предмета доказування як системи обставин, які виражають властивості і зв'язки досліджуваної події, істотні для правильного вирішення кримінальної справи і реалізації в кожному конкретному випадку завдань судочинства [7, с. 139] або зовсім лаконічне: предмет доказування – це обставини, які належить обов'язково встановити у кожній кримінальній справі [2, с. 185]. А. С. Кобліков вважав, що предмет доказування – це сукупність істотних для справи обставин, які повинні бути встановлені в процесі доказування у кримінальній справі в інтересах її правильного вирішення [9, с. 13]. Є. Г. Коваленко у своїй фундаментальній роботі з теорії доказів давав нетрадиційне визначення предмета доказування, об'єднавши в ньому власне дефініцію і зміст тогочасної статті 64 КПК 1960 року [10, с. 32].

На переконання С. М. Стахівського, предмет доказування – це передбачена законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню у кожній кримінальній справі з метою її правильного вирішення [13, с. 32].

Про значення обставин, що підлягають доказуванню, свого часу також висловив власну думку В. Г. Танасевич, який підкреслив, що для цілеспрямованого розслідування слідчий повинен по кожній справі уявити собі, що саме необхідно з'ясувати, тобто, які саме фактичні обставини розслідуваної події повинні бути встановлені і у яких межах [15, с. 84].

На жаль, в юридичній літературі як вимоги статті 64 КПК України 1960 року, так і норми ст. 91 чинного КПК отримали неоднозначне тлумачення, а відповідно і різне застосування у практичній діяльності слідчих підрозділів.

На думку О. М. Васильєва, на самому початку розслідування доцільно користуватися формулою із семи питань: хто, що, де, із чією допомогою, чому, яким чином і коли. Надалі ж обставини потрібно встановлювати відповідно до елементів складу злочину, тому що головне в розслідуванні – це встановлення наявності або відсутності складу злочину в діянні особи [3, с. 148]. Н. А. Селіванов пропонує при встановленні кола обставин, що підлягають доказуванню, використати елементи предмета доказування, що містяться в нормах закону [14, с. 191]. Слід зазначити, що в ст. 91 КПК України містяться лише найбільш загальні обставини, які не завжди враховують специфіку розслідування конкретних злочинів. На наше переконання, цілком аргументовано і правильно В. В. Тіщенко наголошує на доцільності виділення груп обставин, котрі відносяться до: 1) події, як процесу діяльності, яка наповнена повним змістом (правова сутність події, спосіб підготовки, вчинення і приховування злочину, знаряддя і засоби, що використовувалися) і здійснюється у конкретних умовах; 2) суб'єкта злочину і його психологічного відношення



до задуманих і учинених дій; 3) об'єкта злочинних дій: майна, що викрадається, і потерпілого; 4) наслідків, що наступили в результаті вчинення злочину [16, с. 145].

Отож, проаналізуємо, обставини що підлягають доказуванню згідно ст. 91 КПК України, щодо злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Необхідність встановлення події злочину передбачена п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України. Неправомірні дії дорослої особи, спрямовані на використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, мають бути відомі слідчому до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Однак, у більшості випадків про обставини події кримінального правопорушення стає відомо при формуванні доказової бази, під час розслідування кримінального правопорушення.

Як вірно зазначає Є. С. Хижняк, суттєвою обставиною криміналістичної характеристики буде встановлення того, протягом якого часу дорослий здійснював використання малолітнього для заняття жебрацтвом, характер їх взаємовідносин. Повинна бути з'ясована частота й характер зустрічей дорослого і малолітнього, місця цих зустрічей, характер їх розмов, наявність випадків пригощання малолітнього спиртними напоями, наркотичними засобами. Зміст бесід дорослого з малолітнім перед вчиненням злочину має значення для визначення глибини шкідливого впливу, здійсненого дорослою особою на психіку малолітнього. Важливе значення для розслідування даного кримінального правопорушення має встановлення наявності й характеру підготовчих дій дорослого, спрямованих на використання малолітнього для заняття жебрацтвом. Форма підготовчих дій може бути найрізноманітнішою: залякування, переконання вчинити злочин, обіцянка певної матеріальної винагороди, ознайомлення неповнолітнього з різними способами вчинення злочину (зокрема, жестами та словами), придбання разом з ним або виготовлення знарядь і засобів для вчинення злочинів, навчання підлітка способам приховування слідів злочину тощо. Зазначеними підготовчими діями дорослий збуджує у малолітнього інтерес і бажання вчинити один або кілька злочинів. У підготовчих діях намір дорослого щодо використання неповнолітнього для заняття жебрацтвом знаходить своє реальне втілення. Ось чому виявлення наявності підготовчих дій, причинно-наслідкового зв'язку та їхня сутність в обов'язковому порядку має встановлюватись в процесі досудового провадження. Спосіб вчинення кримінального правопорушення також є елементом предмету доказування і його слід встановлювати у кожному кримінальному провадженні. У ньому відображаються всі фактичні й соціальні ознаки (суспільна небезпека) злочину, а також особистість злочинця. Під способом вчинення злочину розуміється певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, застосованих особою. Спосіб вчинення злочину виступає в ролі постійної ознаки, що має місце завжди, у всіх випадках, при здійсненні будь-якого злочину. При цьому необхідно виходити з того, що точно встановлений спосіб вчинення злочину є підґрунтям для висунення версій розслідування, правильного вибору напрямку й методів розслідування. Спосіб вчинення злочину повинен бути проаналізований разом з мотивом і метою вчинення злочину. Спосіб використання малолітнього для заняття жебрацтвом в одних випадках залежить від об'єктивних факторів, в інших – від суб'єктивних факторів. При цьому варто виходити з того, що об'єктивне й суб'єктивне, як елементи структури в конкретному провадженні, завжди виступають у єдності й взаємозумовленості, а тому не можуть бути протиставлені. Вибір дорослим способу втягнення, місця й часу впливу на підлітка залежить від конкретного підлітка, від особливостей його характеру, взаємин з ним. Визначальною тут є тривалість знайомства, наявність родинних зв'язків. Але у всіх



випадках вибір способу використання припускає усвідомлення дорослим того факту, що обраний ним спосіб є найбільш ефективним для досягнення поставленої мети. При з'ясуванні способу використання малолітнього для заняття жебрацтвом нерідко зустрічається одночасне використання дорослим кількох способів, наприклад, споювання + пропозиція + обіцянка матеріальних благ. З'ясовуючи ці обставини, доводячи спосіб втягнення, варто мати на увазі, що використання дорослим кількох способів свідчить не тільки про особливу небезпеку цієї особи, але й про те, що малолітньому в цих випадках заподіюється значна психічна й фізична шкода, що нерідко після цього підліток сам стає на шлях вчинення більш тяжких злочинів [17].

Винність обвинувачуваного і мотиви вчиненого злочину входять у предмет доказування по кожному кримінальному правопорушенню. Під виною розуміється умисел або необережність як форма психологічного відношення до вчиненого злочину. Визначити форму вини в багатьох випадках дозволяє вивчення способу вчинення злочину як ознаки суб'єктивної сторони [4].

Д. В. Ривман вважає, що дослідження характеру взаємин «злочинець – жертва» необхідне практично у всіх випадках, коли вони можуть стати ключем до встановлення злочинця і мотивів злочину. Виходячи з аналізу цих взаємин, нерідко можна в деталях встановити, як поводитися злочинець і його жертва, а також реконструювати події злочину, його обстановку [12, с. 52].

Слід погодитися із В. Вапнярчуком, що заздалегідь обміркований умисел, як правило, обумовлений конкретною життєвою ситуацією, сталою антисоціальною установкою особистості. Він характеризується тим, що виникає у дорослого задовго до вчинення злочину і характеризується здійсненням дорослою особою певних підготовчих дій (пошук малолітнього, вибір способів його втягнення, планування дій тощо). Далі настає етап реалізації запланованих дій. Особа не просто діє цілеспрямовано, а контролює свої дії таким чином, щоб використання відбулося. Заздалегідь обміркований умисел більш небезпечний своїми наслідками, ніж той, що виник раптово на місці вчинення злочину, оскільки малолітній у цьому випадку перебуває під злочинним впливом більш тривалий час і це сприяє закріпленню у нього антигромадської установки, що негативно позначається на його моральному та психологічному розвитку. Умисел, що виник раптово, представляє собою таке психічне відношення суб'єкта до навколишнього оточення, таку його оцінку, коли під безпосередньо провокуючим його впливом у особи раптово виникає рішучість вчинити кримінальне правопорушення і ця рішучість негайно реалізується. У цьому випадку умисел на використання неповнолітнього для заняття жебрацтвом у злочинній діяльності виникає одночасно з умислом вчинити конкретний злочин [4, с. 218].

Цілком правильно стверджував В. Вапнярчук, що у взаємозв'язку з мотивом і умислом перебуває мета. Під метою розуміється той результат, якого прагне досягти суб'єкт. Мотив і мета взаємозалежні, вони визначають один одного і нерідко збігаються за своїм змістом. Якщо мотив відповідає на запитання, навіщо людина робить ті або інші дії, то мета визначає напрям її діяльності. Мета не виникає без мотиву, але, з іншого боку, мотив, як і весь вольовий процес, одержує свій зміст завдяки меті, внаслідок цієї конкретної діяльності, у якій мета знаходить своє втілення [4, с. 218].

Цікавими є приклади, які оприлюднені у юридичній літературі, як зазначає І. В. Дегтярьова, що у 100% вивчених нею матеріалах кримінальних справ (в умовах дії КПК 1960 року) з питань використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом,



присутній корисливий мотив, але він зумовлений скрутним матеріальним становищем обвинуваченого та несприятливою життєвою ситуацією [5, с. 219].

Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є характерними ознаками для злочинів із матеріальним складом. Ознака заподіяння істотної шкоди (чи загроза заподіяння такої шкоди) не завжди є обов'язковою для визнання особи потерпілою від цього злочину. Так, потерпілому від злочину за статтею 150¹ КК України не передбачено заподіяння відповідної шкоди у разі використання його для заняття жебрацтвом.

Так само не є обов'язковим усвідомлення особою факту заподіяння їй шкоди в момент вчинення щодо неї кримінального правопорушення. Не кожний малолітній потерпілий від злочину переймається, наприклад, матеріальними втратами. Обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження. Встановлення стану здоров'я, загального розвитку малолітнього є обов'язковими по всіх кримінальних провадженнях про злочини щодо дітей, оскільки дорослі нерідко використовують у своїх корисливих цілях малолітніх з явними ознаками розумової відсталості, які найчастіше не розуміють значення ні своїх дій, ні дій дорослого відносно них. Умови життя й виховання підлітка також підлягають встановленню. Відомо, що соціально неблагополучна родина виступає як джерело формування антигромадських поглядів не тільки для своїх дітей, а й інших, з якими останні контактують. Важливою у цьому аспекті є інформація, отримана від батьків дитини, про їх взаємостосунки з малолітнім, про проблеми з вихованням дитини, що мали місце, про стан вирішення цих проблем, про відношення батьків до поведінки малолітнього, його знайомства з дорослими особами або особами, старшими за нього, з раніше судимими особами. Ця інформація має значення для того, щоб вирішити питання про відповідальність винних, а також для того щоб надати своєчасну допомогу дитині, не допустити вчинення ним повторних злочинів. Із даного приводу працівник КМСД повинен готувати акт обстеження житлово-побутових умов, який долучається до матеріалів кримінального провадження.

У своєму дослідженні І. В. Дегтярьова вказує, що суб'єкт злочину характеризується такою ознакою як осудність, що спрямована на встановлення психологічних особливостей, які мають значення у вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності. Усі особи, згідно дослідженням цієї авторки, є осудними. У 4 % осіб були виявлені різного роду психічні аномалії, а саме – легка дебільність та легка розумова відсталість, що не виключають осудності. Стосовно даних про притягнення до кримінальної відповідальності, раніше не судимими виявилися 90 % осіб, раніше притягалися до кримінальної відповідальності – 4 % осіб, раніше судимі – 4 % осіб, злочин вчинено повторно – 2 %. Співучасті у злочині не було виявлено в жодній із 50 кримінальних справ, що вивчалися І. В. Дегтярьовою. У двох кримінальних справах мав місце спеціальний рецидив злочину. У ході дослідження І. В. Дегтярьовою встановлено, що при винесенні вироків у 62 % випадків обставини, що пом'якшують покарання, були відсутні. У 2 % випадків обставиною, що пом'якшує покарання, було враховано вчинення злочину жінкою у стані вагітності, у 36 % випадків – щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину. Наявність малолітніх дітей, позитивні



характеристики чи вчинення злочину внаслідок несприятливого збігу обставин не були враховані в жодній кримінальній справі, хоча мали місце [5].

В умовах дії чинного КПК ситуація жодним чином не змінилася, що засвідчило проведене нами вивчення кримінальних проваджень.

Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання теж слід з'ясовувати у аналізованих нами кримінальних провадженнях. Для розв'язання питання про те, що є підставами звільнення особи від кримінальної відповідальності, є визначення поняття звільнення від кримінальної відповідальності. На нашу думку, найбільш обґрунтованим є визначення, запропоноване Ю. В. Бауліним. Отже, звільнення від кримінальної відповідальності – це здійснювана відповідно до вимог кримінального та кримінально-процесуального законів відмова держави, в особі суду, від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, передбачених КК, що не тягне за собою кримінально-правових наслідків [1, с. 58].

Також вірно вказує А. В. Єндольцева, що для правильного розуміння сутності обставин, за наявності яких законодавець або взагалі виключає злочинність і караність діяння (та тим самим особа не притягується), або вважає недоцільним притягнення особи до кримінальної відповідальності (та тим самим особа звільняється від кримінальної відповідальності), найважливіше значення має розгляд ознак злочину, які й визначають його поняття [6, с. 29].

І. В. Дегтярьова, аналізуючи форми реалізації кримінальної відповідальності, спостерігає стійку тенденцію застосування такої форми реалізації, що передбачена ст. 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням). Вона застосовується до осіб, які вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості, тобто коли санкція статті не перевищує п'ять років позбавлення волі (ч. ч. 1, 2 ст. 150-1 КК України).

Отже, проведеним І.В. Дегтярьовою дослідженням встановлено, що мали місце такі види санкцій: один рік позбавлення волі – на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням терміном один рік – 48 % кримінальних справ; два роки позбавлення волі – на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням терміном один рік – 18 %; три роки позбавлення волі – на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням терміном один рік – 4 %; три роки позбавлення волі – на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням терміном два роки – 4 %; чотири роки позбавлення волі – на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням терміном один рік – одна 2 %; чотири роки позбавлення волі – на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням терміном один рік шість місяців – 2 %) кримінальних справ; три роки позбавлення волі – на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування призначеного покарання з іспитовим строком один рік – 2 % кримінальних справ. Наявна була і ст. 79 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років), на підставі якої осіб, котрим було призначено покарання у вигляді одного року позбавлення волі, звільнено від відбування призначеного покарання з іспитовим строком один рік – 12 % кримінальних справ. Мало місце і винесення постанов про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим) та ст. 48



КК України (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки) 8 % кримінальних справ.

І. В. Дегтярьовою також встановлено, що суди досить гуманно ставляться до осіб, які використовують малолітню дитину для заняття жебрацтвом. І це не випадково, оскільки суб'єктом злочину в більшості випадків є мати дитини, яка має на утриманні ще декілька малолітніх дітей. Згідно з проведеним дослідженням, 50 % осіб, засуджених за ст. 150-1 КК України, мали одну-дві дитини на утриманні; 38 % осіб – три та більше дітей на утриманні [5].

Висновки. Таким чином, подальша глибока теоретична розробка питання класифікації та характеристики окремих обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, сприятиме правильній кримінально-правовій кваліфікації таких злочинів, визначенню напрямку розслідування, розробці версій, постановці відповідних тактичних завдань та засобів їх вирішення, а також проведенню досудового розслідування у відповідності із завданнями, що визначені у статті 2 КПК України.

Список використаних джерел

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Ю. В. Баулін. – К. : 2004. – 240 с.
2. Белкин Р. С. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая [Текст] / Р. С. Белкин, А. И. Винберг, В. Я. Дорохов, Л. М. Корнеева. – М. : Юрид. лит., 1966. – 584 с.
3. Васильев А. Н. Следственная тактика [Текст] / А. Н. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 200 с.
4. Вапнярчук В. Суб'єктивна сторона кримінально-процесуального доказування [Електронний ресурс] / В. Вапнярчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapnu/2012_1/VapnyarchukV.pdf.
5. Дегтярьова І. В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що використовує малолітню для заняття жебрацтвом / І. В. Дегтярьова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/tipp/2011_1/Degt.pdf.
6. Ендольцева А. В. Институт освобождения от уголовной ответственности: проблемы и пути их решения [Текст] / А. В. Ендольцева. – М. : 2004. – 158 с.
7. Жогин Н. В. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Н. В. Жогин. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України із змінами та доповненнями станом на 01 грудня 2012 року: (Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта, 2012. – 300 с.
9. Кобликов А.С. Актуальные проблемы доказывания в советском уголовном процессе [Текст] / А. С. Кобликов // Законодательство об уголовном судопроизводстве и понятия теории доказательств: Тезисы выступлений на теоретическом семинаре. – Москва, 1981. – С. 12-15.
10. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України [Текст] / Є. Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
11. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве [Текст] / М. М. Михеенко. – К.: Вища школа, 1984. – 133 с.
12. Ривман В. Д. Виктимология [Текст] / В. Д. Ривман, В. С. Устинов. – Н. : Юридический центр Пресс, 2000. – 332 с.

13. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування [Текст] / С. М. Стахівський. – К.: Нац. академія внутр. справ України, 2005. – 272 с.
14. Селиванов Н. А. Справочная книга криминалиста [Текст] / Под. ред. Н. А. Селиванова. – М., 2000. – 234 с.
15. Танасевич В. Г. Значение криминалистической характеристики преступлений и следственных ситуаций для методики расследования преступлений [Текст] / В. Г. Танасевич // Актуальные проблемы советской криминалистики: Тезисы выступлений на теоретическом семинаре. – М., 1980. – С. 84-93.
16. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів [Текст] / В. В. Тіщенко. – О. : Фенікс, 2007. – 260 с.
17. Хижняк Є. Г. Обстоянии, що підлягають доказуванню про статеві злочини щодо неповнолітніх / Є. Г. Хижняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapnu/2012_1/VapnyarchukV.pdf.

Пришляк С. О. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовным правонарушениям об использовании малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством

В статье исследуются обстоятельства, подлежащие доказыванию по делам о использовании малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством. Осуществлен криминалистический анализ круга таких обстоятельств.

Ключевые слова: доказывание, обстоятельства подлежащие доказыванию, использование малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством, уголовное правонарушение.

Prischliak S. O. Circumstances to be in cases about using small child for begging

This article investigated the circumstances that must be proven in use for a young child begging. Forensic analysis of the range of circumstances is carried out. The judicial and tactical problems of interrogation of very young victims are considered.

Key words: evidence, the circumstances to be proved, the use of a minor child for begging.



УДК 332.1: 338.23: 336.71: 336.74

Зварич Ігор Теодорович,
*доктор політичних наук, професор,
Заслужений економіст України,
перший заступник голови Івано-Франківської
обласної державної адміністрації*



Зварич Олена Ігорівна,
*кандидат економічних наук,
заступник начальника відділу розвитку бізнесу
Івано-Франківського регіонального відділення
ПАТ «КБ «Хрещатик»*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОБЛАСТЯХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

У статті розглядаються деякі особливості інвестиційної діяльності та її підтримки в областях Карпатського регіону. Сформована авторська схема процесу інвестиційної діяльності. На статистичних даних областей Карпатського регіону досліджено чутливість грошового мультиплікатора на територіальному рівні.

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційна політика, інвестиційна діяльність, Карпатський регіон, регіональний позичковий фонд.*

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку нових технологій інвестиції є чи не найважливішим засобом забезпечення прогресивних структурних зрушень в економіці, поліпшення якісних параметрів діяльності на мікро-, мезо- і макрорівнях. Стратегічна інвестиційна політика та її регіональна складова розглядаються нині як найвагоміші домінанти загальної економічної політики, яку проводить держава. Не менш важливими у цьому контексті постають проблеми підвищення конкурентоспроможності регіонів в умовах відкритої економіки, здатності органів її регулювання до здійснення ефективної інвестиційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сучасної інвестиційної політики в Україні та основних засад її формування присвячене значне число вітчизняних наукових праць, передусім – І. Благуна, І. Ветрової, Н. Гелухова, О. Гнатива, О. Дзюблюка, Б. Івасіва, С. Леонова, О. Лимаря, М. Мороза, О. Наумова, Д. Осипчука, О. Папаїки, П. Пашка, В. Прадун, М. Савлука, А. Щетиніна [1]. Проте, все ще недостатньо розробленими є методи активізації інвестиційних процесів, пов'язані з регулюванням обсягу інвестиційних ресурсів задля підтримання стабільного економічного зростання на регіональному рівні.

Постановка завдання. Метою статті є актуалізація деяких особливостей інвестиційної діяльності та її підтримки в областях Карпатського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з проведених досліджень, а також узагальнюючи результати наукових розробок, нами запропонована схема процесу інвестиційної діяльності (рис. 1), яка структуризована через її об'єкти, котрі можуть бути фінансовими, матеріальними та нематеріальними активами, що формують інвестиційний капітал.

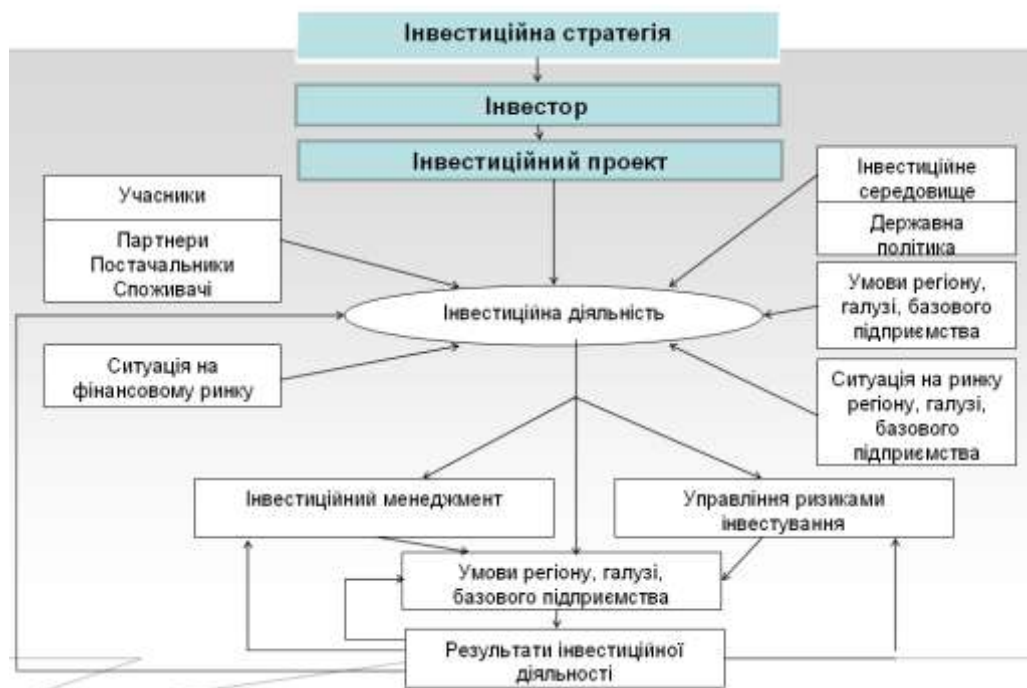


Рис. 1 – схема процесу інвестиційної діяльності

Макроекономічні умови для інвестиційної діяльності створюється державною політикою, в якій держава може брати участь в інвестиційних процесах як безпосередньо, так і опосередковано (рис. 2), тобто через структурну, кон'юктурну, соціальну, фіскально-бюджетну, грошово-кредитну та інші види політики.



Рис. 2 – участь держави в інвестиційних процесах

Аналізуючи нагромадження капіталу, нами встановлено, що у західних областях України в останні два роки спостерігається позитивна тенденція зміни рівня валового

нагромадження основного капіталу, який значно перевищує показники докризового рівня і відповідає потребам забезпечення розширеного економічного відтворення (рис. 3).

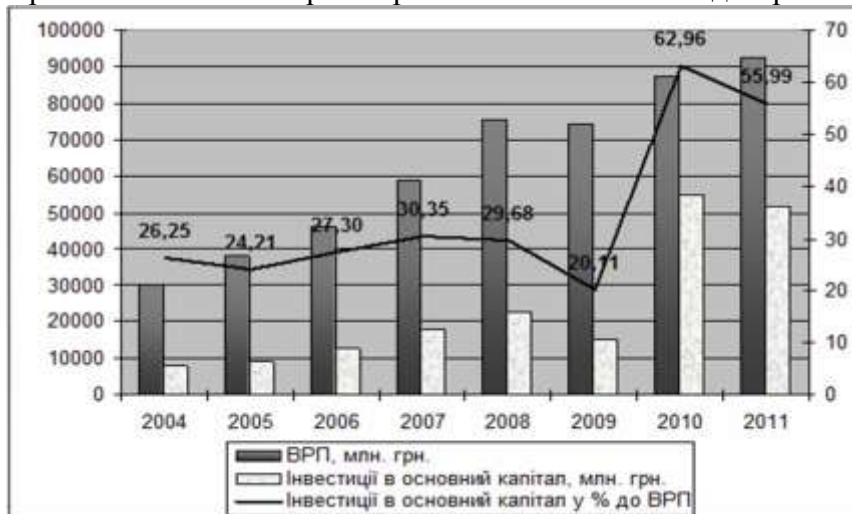


Рис. 3 – співвідношення інвестицій в основний капітал і ВРП областей Карпатського регіону

У 2011 році його значення знизилось майже на 7 % у порівнянні з попереднім роком знову ж таки у зв'язку з наміченими тенденціями до випереджаючого зростання валового регіонального продукту (ВРП) над інвестиціями. Таким чином, модернізація, структурна перебудова економіки областей Карпатського регіону задля забезпечення її конкурентоспроможності виявилась більш ефективною, ніж у країні загалом.

При цьому структурний аналіз інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності у 2010 році (рис. 4) показав, що водночас відбулось погіршення структури інвестування у промисловому виробництві в Україні, де випереджаючими темпами зростає питома вага добувної та інших базових галузей. Водночас встановлено, що функціонування каналів передачі рішень грошово-кредитної політики на територіальному рівні дозволяє стверджувати про нестабільне та обмежене їх використання [2].

По-перше, незначне за своїми масштабами рефінансування економіки з боку Національного банку України (НБУ). По-друге, збільшена короткострокова ліквідність депозитних корпорацій, що спотворює сигнали відсоткової політики влади, недостатня терміновість пасивів, яка обмежує можливості трансформації залучених ресурсів у довгострокові активи.

На основі динаміки основних показників трансмісійного механізму в областях Карпатського регіону (рис. 5) проведено кореляційний аналіз основних змінних регіонального трансмісійного процесу, який свідчить про слабкий зв'язок між відсотковими ставками у регіоні та довгостроковими вкладеннями депозитних корпорацій в економіку України. Визначено, що відсоткова ставка за активними операціями не дозволяє на цей час трансформуватись ресурсам банківської системи у регіональні інвестиції, а пасивна система рефінансування депозитних корпорацій НБУ утрудняє вирішення проблем з довгостроковою ліквідністю депозитних корпорацій і достатнім обсягом грошової маси на території областей Карпатського регіону.

Виходячи з цього, нами запропонована структурна модель трансмісійного механізму грошово-кредитної політики (рис. 6).

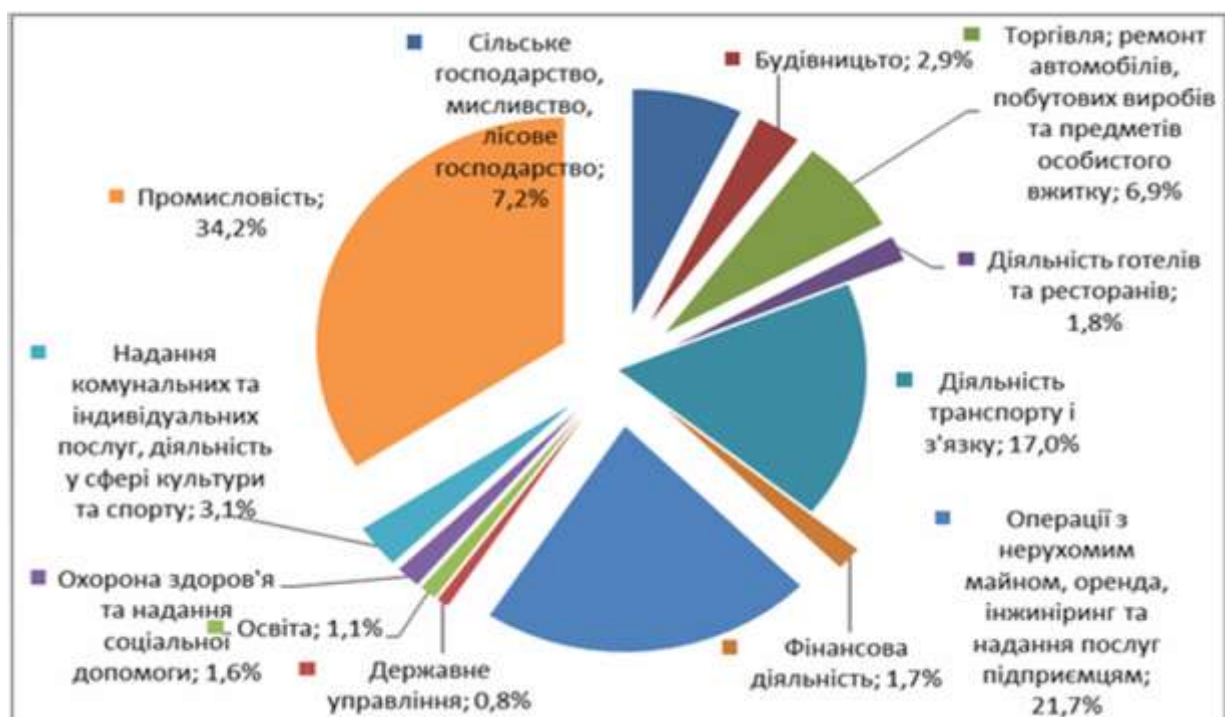


Рис. 4 – структура інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності у Карпатському регіоні

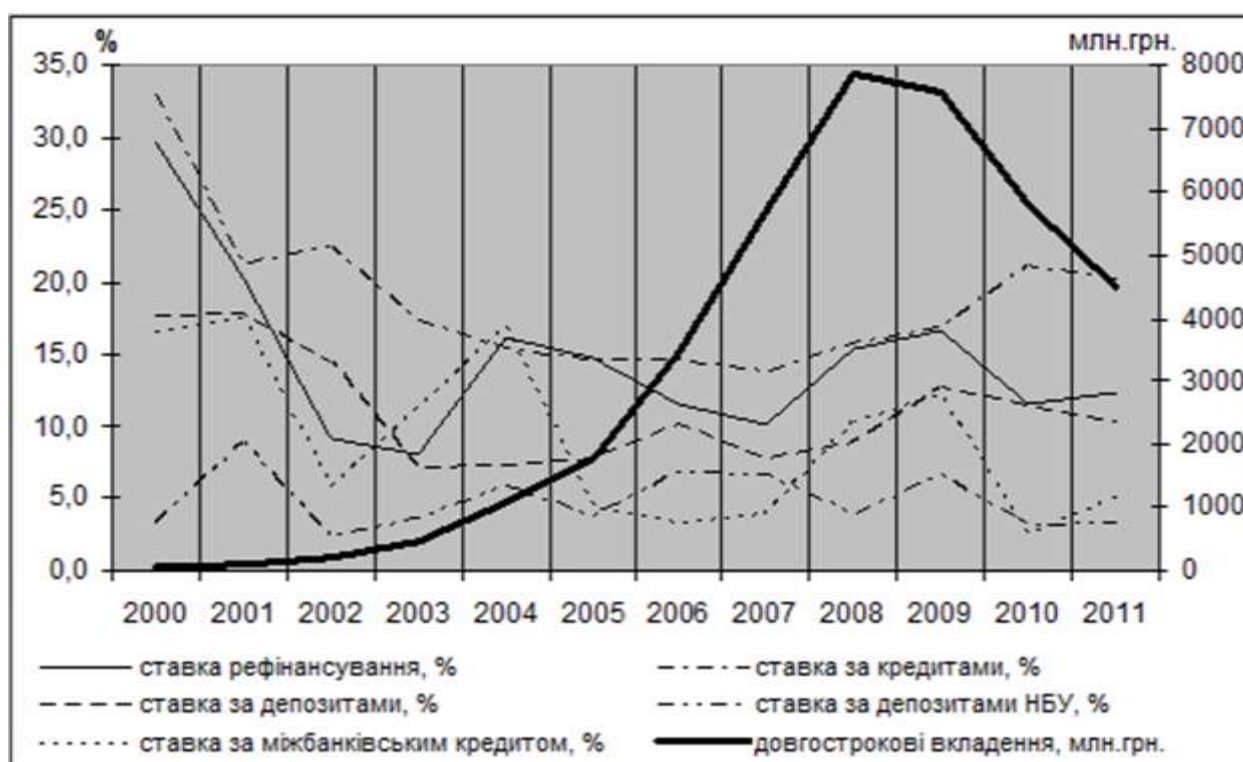


Рис. 5 – динаміка основних показників трансмісійного механізму у Карпатському регіоні



Рис. 6 – модель трансмісійного механізму грошово-кредитної політики

У цій моделі враховано, що характер інструментів грошово-кредитного регулювання, які контролюють грошову пропозицію, визначається виключно на державному рівні у відповідності по суті лише із загальноукраїнськими тенденціями. Внаслідок цього виникають труднощі діагностики регіонального грошово-кредитного механізму, що полягають у складності оцінки регіональної грошової пропозиції.

На статистичних даних областей Карпатського регіону досліджено чутливість грошового мультиплікатора на територіальному рівні. Для розрахунку використано норматив обов'язкового резервування за строковими депозитами нефінансових корпорацій і домашніх господарств у % в іноземній валюті. Дані щодо величини готівки розраховано як добуток середньодушового доходу населення областей Карпатського регіону на загальну його чисельність. Норматив надмірних резервів обчислено як відношення суми грошових коштів у касах банків та на їх кореспондентських рахунках до суми залучених депозитів. Результати наведено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Дослідження еластичності грошового мультиплікатора

Період	Норматив (r)	Норматив надмірних резервів (e)	Відношення готівки до депозитів (c)	Грошовий мультиплікатор	Коефіцієнт еластичності по (r)	Коефіцієнт еластичності по (e)	Коефіцієнт еластичності по (c)
2005	6,00	0,43	0,35	0,20	-0,060	-0,430	-0,350
2006	5,00	0,30	0,39	0,24	-0,063	-0,449	-0,366
2007	4,00	0,23	0,46	0,31	-0,067	-0,479	-0,390
2008	4,00	0,16	0,43	0,31	-0,067	-0,479	-0,390
2009	4,00	0,21	0,37	0,30	-0,066	-0,474	-0,386
2010	4,00	0,20	0,38	0,30	-0,066	-0,474	-0,386
2011	3,00	0,20	0,40	0,39	-0,072	-0,516	-0,420

Для вимірювання чутливості розраховано значення еластичності грошового мультиплікатора. Підвищення ефективності регіонального трансмісійного механізму грошово-кредитної політики залежить від посилення взаємозв'язків усіх його складових. У зв'язку з цим запропоновано схему трансмісійного механізму грошово-кредитного регулювання у наведеному на рис. 8 вигляді.



Рис. 8 – модель трансмісійного механізму грошово-кредитної політики

Побудована таким чином модель трансмісійного механізму грошово-кредитного регулювання передбачає врахування розширеного впливу інструментів грошово-кредитної політики НБУ на регіональні інвестиції через регіональні ринкові відсоткові ставки і грошову пропозицію. Для визначення реальної вартості кредитних ресурсів у регіоні його економічними структурами і обласним управлінням НБУ може бути розрахована реальна регіональна відсоткова ставка, що дозволяє враховувати індивідуальні можливості територій та регіональний рівень інфляції. Цей параметр носитиме показовий характер і дозволить більш точно орієнтуватись підприємствам, депозитним корпораціям та НБУ в динаміці регіональних економічних процесів.

До пропонованого у зв'язку з цим регіонального позичкового фонду (РПФ) можуть бути залучені практично будь-які активи, поповнення зобов'язань, що традиційно використовуються як забезпечення: цінні папери, грошові кошти, нерухомість, товарно-матеріальні цінності, кошти місцевих бюджетів. Процес його функціонування та взаємодії з іншими органами відображено на рис. 9.

При цьому його запровадження мало б суттєвий вплив і на ефективну реалізацію тих підходів, які закладені, наприклад, у Положенні про стимулювання інвестиційної діяльності, затверджене за пропозицією обласної державної адміністрації обласною радою її рішенням від 21. 06. 2013 року за № 966-22/2013 [3].

Зазначені у ньому преференції надаються, як правило, тим інвесторам, які реалізують пріоритетні для області інвестиційні проекти, визнані такими координаційною радою з підтримки і супроводу інвестиційних проектів, що передбачають створення значного числа робочих місць, а також залежно від обсягів внесених інвестицій, зокрема, на період освоєння (планування території, будівництва об'єктів, інфраструктури, тощо) відведеної у встановленому порядку земельної ділянки, у межах якої здійснюється

визначений координаційною радою як пріоритетний інвестиційний проект, можуть звільнятися від плати за землю при інвестуванні:



Рис. 9 – організаційно-функціональна структура РПФ

- понад 50 (п'ятдесят) млн. грн. – на 1 (один) рік за розрахункову площу земельної ділянки із одночасним сприянням в облаштуванні відповідної інфраструктури;

- понад 150 (сто п'ятдесят) млн. грн. – на 1 (один) рік щодо розрахункового обсягу площі земельної ділянки та наступні 2 (два) роки – у розмірі 50,0 (п'ятдесяти) % від розрахункової суми із одночасним співфінансуванням облаштування відповідної інфраструктури у залежності від кількості створюваних робочих місць;

- понад 250 (двісті п'ятдесят) млн. грн. – на 2 (два) роки щодо розрахункового обсягу площі земельної ділянки та наступні 3 (три) роки – у розмірі 50,0 (п'ятдесяти) % від розрахункової суми із одночасним співфінансуванням облаштування відповідної структури з подальшим частковим чи у повному обсязі відшкодуванням інвестору здійснених з цією метою видатків у залежності від кількості створюваних ним робочих місць.

При цьому площа землі, що звільняється від оподаткування земельним податком чи орендних платежів, визначається із розрахунку суми інвестицій, спрямованих на реалізацію пріоритетного інвестиційного проекту, включаючи поступлення до бюджету за результатами земельних торгів, за 1 га землі, яка виділена з цією метою, еквівалентній 5 (п'яти) млн. гривень. Водночас, незалежно від обсягів внесених інвестицій інвестор при утворенні понад 100 (сто) робочих місць згідно з пропозиціями координаційної ради може частково звільнитись від сплати місцевих податків і зборів, що не позбавляє відповідні місцеві ради прийняти такі рішення у межах чинного законодавства України самостійно.

З метою належної реалізації визначених Положенням підходів між органами місцевого самоврядування, державної виконавчої влади в області та інвесторами можуть укладатися багатосторонні угоди щодо співпраці, спрямованої на ефективне здійснення ними інвестиційних проектів, у тому числі стосовно поліпшення інженерної інфраструктури в ареалі їх реалізації. Водночас координаційна рада може визначати кураторів окремих із проектів або створювати робочі групи з числа відповідних фахівців територіальних органів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та структурних підрозділів облдержадміністрації, доручаючи їм розробку оперативних планів дій з їх підготовки і реалізації та оптимізації проходження пов'язаних з ними



погоджувальних і дозвільних процедур. При цьому інвестиційний проект отримує статус пріоритетного відповідно до рішення, прийнятого робочою групою з оцінки інвестиційних проектів, склад якої затверджується координаційною радою з підтримки і супроводу інвестицій при облдержадміністрації. До того ж інвестиційні проекти, що отримують статус пріоритетних, мають обов'язково пройти перевірку на підтвердження фінансової спроможності їх інвесторів.

Для отримання статусу пріоритетного інвестиційний проект повинен відповідати хоча б трьом із таких критеріїв:

- забезпечувати розвиток туристично-спортивної та рекреаційної індустрії, сільського господарства або іншої галузі, визначеної пріоритетною відповідно до стратегії розвитку області чи відповідної територіальної громади;
- бути виробничим з врахуванням усіх екологічних застережень;
- мати мультиплікативний ефект на розвиток інших галузей економіки;
- бути інфраструктурним (спрямованим на розбудову інфраструктури області);
- забезпечувати створення значної кількості робочих місць по відношенню до території, яка необхідна для його реалізації.

Не можуть вважатися стратегічними такі проекти:

- спрямовані на збут імпортової продукції в області та Україні;
- які передбачають вивіз сировини для подальшого виготовлення продукції за межами регіону чи України;
- мають за мету виключно торгівлю.

3 грудня 2013 року відповідно до листа Представництва України при Європейському Союзі від 27. 11. 2013 року № 3111/16-186-2905 один із авторів цієї статті як перший заступник голови обласної державної адміністрації виступив на міжнародній конференції «Макрорегіональна стратегія для Карпатського регіону», на якій ознайомив європейську аудиторію з баченням України подальшої стратегії розвитку Карпат. Зокрема, було наголошено, що у нашій державі напрацьовано стратегію наповнення Карпатської конвенції конкретним змістом, яку слід було б вичерпно врахувати країнами ЄС, що було підтримано учасниками конференції. Підкреслено також, що сьогодні на порядку денному між країнами-учасниками постало багато спільних проблем. Наприклад, будівництво гідроелектростанцій є загрозою для природно сформованих водоймищ, флори та фауни, проте не існує чітких директив щодо єдиної карпатської політики у цьому напрямі. Тому надзвичайно важливим є продовження роботи щодо досягнення конкретних результатів виконання конвенції і тут рушійною силою має бути співпраця між регіонами. Вирішення проблем всихання лісів, охорони біорізноманіття – це обов'язкові елементи збереження екосистеми Карпат, яка має безпосередній вплив на цю «гарячу» проблему. До слова, 60% лісів України знаходяться саме у Карпатських областях. Важливе значення у її вирішенні матиме і спільний проект Варшавського та Прикарпатського національного імені Василя Стефаника університетів щодо відновлення колишньої астрономічної обсерваторії на горі Піп Іван.

З метою розвитку економічного співробітництва через розбудову логістичних можливостей, принципів сталого просторового розвитку, а також у відповідності до вимог Карпатської конвенції спільно із регіонами Польщі та Румунії, відповідними структурами ЄС розробляється проект відкриття пункту перетину кордону між Івано-Франківською областю та Марамурешьським повітом у Румунії. Карпатськими регіонами ініціюється також розробка авто- і залізничних сполучень через території Румунії, Польщі та України у межах Пан'європейської транспортної мережі (TEN-T). Водночас було наголошено, що

у майбутній Карпатській стратегії мають бути наявними реальні інструменти її імплементації, санкцій та обмежень за її невиконання, що сприятиме об'єднанню регіонів у реалізації проектів прикладного змісту, скріплених положеннями Карпатської конвенції.

Завдяки цим та іншим заходам з просування Івано-Франківської області на світовому інвестиційному ринку, за підсумками 9 місяців 2013 року за обсягом прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одиницю населення наростаючим підсумком з початку інвестування вона посіла 11 місце в Україні, а за темпом зростання їх обсягу (у відсотках до початку року) – друге.

Висновки. Інвестиційна політика та її регіональна складова розглядається у цей час як найважливіші домінанти загальної економічної політики, яку проводить держава. На підставі проаналізованих підходів до державного регулювання інвестиційної діяльності встановлено, що для сучасних українських реалій найбільш адекватним є якісно новий підхід, у відповідності до якого докорінно змінюється роль держави, з'являються нові напрямки її впливу на інвестиційні процеси, застосовуються новітні методи державного регулювання інвестиційної діяльності. Вони полягають сьогодні в переході від бюрократичного адміністрування до стимулювання інвестиційних процесів, цілеспрямованого формування сприятливого і конкурентоспроможного інвестиційного клімату, підтримки підприємництва та інвестиційно-інноваційних проектів.

Проведений аналіз окремих тенденцій розвитку інвестиційної діяльності областей Карпатського регіону показав, що вона відіграє ключову роль у забезпеченні його стійкого економічного зростання, здійсненні структурної модернізації економіки та підвищенні її конкурентоспроможності. Відтак, завдання неухильного нарощування обсягів інвестування регіональної економіки, покращення його структури, виявлення ключових чинників, що обумовлюють спрямованість інвестиційних процесів, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в регіоні та країні в цілому є одними з пріоритетних. При цьому в умовах дефіциту інвестиційних ресурсів у реальному секторі національної та регіональної економіки, обмежених можливостей державного інвестування і наявності цілої низки ризиків для продовження висхідних тенденцій інвестиційної діяльності державна інвестиційна політика повинна бути спрямована на впровадження дієвих механізмів стимулювання залучення вітчизняного та іноземного капіталу і створення ефективної системи управління інвестиційними процесами.

З метою стимулювання інвестиційної діяльності у регіоні запропоновано організаційно-структурний механізм державного регулювання інвестиційних процесів у вигляді створення гарантійного інституту – регіонального позикового фонду, до функцій якого входить організація взаємодії регіональних органів державної влади і компетентного органу з регіональної грошово-кредитної політики. При цьому аналіз промислового сектора економіки з точки зору потенційного інвестування в координатах рентабельності продажів, темпу зростання виручки, величини сумарних активів дозволяє виділити потенційних позичальників, фінансові можливості яких співвіднесені з параметрами подальшого покращення інвестиційного клімату як в окремих областях, так і в Україні в цілому.

Список використаних джерел

1. Див також: Грибенюк Я., Боцян Т. Проблеми інвестиційної діяльності в Україніб (на прикладі аналізу статистичних даних по прямих інвестиціях) / Я. Грибенюк, Т. Боцян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spf.zu.edu.ua/tmp/third_iteruniversity_conference_pdf/28.pdf; Мартиненко В. Ф. Формування інвестиційного



- середовища суспільного розвитку в Україні: методологічний аспект / В. Ф. Мартиненко // Стратегічні пріоритети. – 2010. – №2 (15). – С. 115-123.; Мотриченко В. М. Інвестиційна привабливість України: стан та шляхи активізації / В. М. Мотриченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cibs.ck.ua/files/scipub/130207motr1.pdf>. та ін.
2. Зварич О. І. Частковий аналіз тенденцій розвитку інвестиційної діяльності областей Карпатського регіону / О. І. Зварич // Обласна науково-практична конференція «Вчені Прикарпаття – сталому розвитку краю». Збірник тез доповідей / Упорядник і загальна редакція д-ра екон. Наук, професора Петренка В. П. – Івано-Франківськ: Друк: П.П. Корольчук. – 2012. – С. 31-34.
 3. Рішення Івано-Франківської обласної ради від 21.06.2013 року № 966-22/2013 «Про додаткові заходи з докорінного поліпшення інвестиційної діяльності в області» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.orada.if.ua/.

Зварыч И. Т., Зварыч О. И. Некоторые особенности инвестиционной деятельности в областях Карпатского региона

В статье рассматриваются некоторые особенности инвестиционной деятельности и ее поддержки в областях Карпатского региона. Сформирована авторская схема процесса инвестиционной деятельности. На статистических данных областей Карпатского региона исследованы чувствительность денежного мультипликатора на территориальном уровне.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная политика, инвестиционная деятельность, Карпатский регион, региональный ссудный фонд.

Zvarych I. T., Zvarych O. I. Some peculiarities of investment activity in regions of the Carpathian region

In the article examines some peculiarities of the investment activities and its support in the oblasts of the Carpathian region. The current author's scheme of investment has been formed. On the base of statistic analysis the money multiplier and its sensitivity at the territorial level has also been investigated.

Key words: investment, investment activities, investment policy, the Carpathian region, a loan fund.



УДК 631.11.

Щурик Михайло Васильович,
доктор економічних наук, професор,
проректор Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького



РЕГЕНЕРАЦІЯ, РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНА ЛІСІВ КАРПАТСЬКОГО МАКРОРЕГІОНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Проаналізовано сучасний стан лісових ресурсів в Україні. Оцінено загальний стан регенеративних властивостей, використання та охорону лісових ресурсів. Охарактеризовано рівень лісистості Карпатського макрорегіону, пропонуються заходи покращення використання лісових ресурсів.

Ключові слова: регенерація, охорона лісів, захист, відтворювальний процес, макрорегіон, карпатський макрорегіон.

Постановка проблеми. Запровадження ринкової моделі господарювання, загострення екологічних, економічних і соціальних проблем потребує адекватних змін у організації використання, охорони лісів Карпатського макрорегіону, відновлення їх регенеративних властивостей, а також збільшення лісистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі багатьма відомими вченими, як вітчизняними так і зарубіжними особлива увага приділяється питанням, пов'язаним із організацією відтворення та охороною лісових ресурсів. Надмірна вирубка лісів, застарілі технології, слабка інфраструктура лісокористувачів призвели до природних катастроф – повеней, сходжень лавин, втрати родючості ґрунтів, висихання та зникнення малих річок і гірських потоків тощо.

Ліси України мають надзвичайно велике народногосподарське та економічне значення. Ліс – це тип природних комплексів, в якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [4].

Зростання масштабів матеріального виробництва, економічного і соціально-культурного розвитку, високі вимоги до охорони природного середовища і раціонального використання природних ресурсів зумовлюють необхідність подальшого розвитку лісового господарства, розширення площі лісів і поліпшення їх природного стану. Потреба збільшення площі лісових земель особливо важливого значення набула в Україні. Світовий досвід лісогосподарської діяльності засвідчує, що там, де має місце висока лісистість, ландшафти менше деградують, створюється надійніша система збереження сільськогосподарських угідь і водних екосистем. Нині площа лісів Європи становить 1,02 млрд.га. (25% від загальної площі лісів світу), щорічне її збільшення – 0,8 млн.га. За останні 20 років загальна площа лісів зросла на 8,6 млн.га. [6, с. 136]. Зважаючи на слабку залісненість території України, окремі вчені пропонують передати малопродуктивні землі



сільськогосподарського призначення приватним лісовим компаніям або державним лісогосподарським підприємствам [2, с. 163]. Запровадження ринкової моделі розвитку національної економіки призвело до радикальних змін в організації лісокористування. Передусім це стосується запровадження поряд з державним приватного лісоволодіння, яке неадекватно сприймається окремими науковцями. Зокрема, А. Писаренко, В. Страхов, у зв'язку з інтеграційними й глобалізаційними процесами пропонують збільшити частку лісів у державному підпорядкуванні. У світі зберігається тенденція до повільного підвищення частки державної власності на ліси, особливо у розвинутих країнах, завдяки зростанню значимості глобальних лісів (екологія, зміна клімату) і міжнародному переговорному процесу щодо ролі та значення лісів [5]. Ліси, як відомо використовують в основному для потреб одержання деревини. Крім того вони виконують недеревні функції, сприяють відтворенню запасів флори й фауни, покращують екологію тощо. Аналіз засвідчує, що виконання ними зазначених функцій у розрізі регіонів не є ще достатньо вивчено вченими. Зокрема, це стосується гірських лісів Карпатського макрорегіону.

Постановка завдання. Дослідити динаміку регенерації, використання та охорони лісових ресурсів Карпатського макрорегіону, визначити шляхи їх поліпшення. Запропонувати нові підходи до організації цих процесів в умовах запровадження ринкової моделі господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Карпатський макрорегіон є одним із найбільш заліснених. Ліси Карпатського макрорегіону, як і ліси України в цілому за призначенням і розміщенням виконують переважно екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі та інші) функції, мають обмежене експлуатаційне значення. В практиці використання прийнято їх поділяти на дві групи: до першої групи лісів належать лісові масиви, які виконують екологічну (захисну) роль і становлять 52% загальної площі земель лісового фонду. Друга група лісових земель (48%) знаходиться в густонаселених районах із розвинутою шляховою мережею. Вони також мають велике захисне й обмежене експлуатаційне значення.

У багатьох країнах світу лісистість території значно вища в порівнянні з нашою країною. За даними ФАО, у Фінляндії вона складає 58,9%, Швеції – 67,7%, Німеччині – 29%, Франції – 28,7%, Італії – 21,2%, Канаді – 26,6%, США – 32,7%, Росії – 50,5%, тоді як в Україні – 15,6%. Сьогодні територія нашої країни є однією з найменш заліснених. Як результат – низький рівень забезпеченості власних потреб у деревині, загострення екологічних, соціальних і економічних завдань розвитку багатьох сфер національної економіки. За розрахунками науковців лісистість слід довести до 20-22% проти 15,6%. Зазначимо, що територія нашої країни не є однаково залісненою.

У Карпатському макрорегіоні однією з найбільш заліснених є гірські території Івано-Франківської області. Ліси тут займають 40,9% усієї її території.

За даними Головного управління Держкомзему у Івано-Франківській області, станом на 01.01.2012 р. загальна площа земель лісового фонду склала 636,0 тис.га, у т.ч. земель, вкритих лісовою рослинністю – 587,6 тис.га. Ліси розміщені нерівномірно і знаходяться, в основному, в гірських районах, у яких лісистість коливається в межах 51–73% (табл. 1).

Регенеративні властивості, використання та охорона лісів забезпечується, передусім лісогосподарськими підприємствами державної, комунальної та приватної форм власності. В Івано-Франківській області, яка достатньо повно репрезентує Карпатський макрорегіон основним лісогосподарським підприємством є обласне управління лісового і мисливського господарства та підпорядковані йому підприємства і



Таблиця 1

Землі Івано-Франківської області станом на 1 січня 2012 року [3]

	Площа, тис.га.	Відсотків до загальної площі
Усього земель	1392,7	100,0
землі сільськогосподарського призначення	645,8	46,4
ліси та лісовкриті площі	636,0	45,6
забудовані землі	62,6	4,5
землі під водою	23,4	1,7
відкриті заболочені землі	2,8	0,2
інші землі	22,1	1,6

інші суб'єкти господарської діяльності, які займаються відтворенням високопродуктивних лісів багатofункціонального призначення, їхнім захистом та охороною.

У структурі лісокористування площі лісу поділяють на зайняті під хвойними і твердолистяними породами.

Карпатський макрорегіон характеризується приблизно рівними показниками щодо площ, зайнятих під хвойними і твердолистяними породами. Це відповідно 46,1% та 50,5%.

Користування лісовими ресурсами є головним і проміжним. Головне користування лісом – це процес заготівлі деревини в стиглих і перестійних насадженнях. Проміжне користування лісом здійснюється в процесі догляду за лісом, санітарних рубок і рубок, пов'язаних з реконструкцією малоцінних лісових насаджень. Стаття 43 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1] передбачає застосування економічних санкцій в тому випадку, якщо об'єми головного користування перевершують розрахункову лісосіку.

Стан відтворення та використання лісосировинного потенціалу лісів характеризує об'єм головного та проміжного користування лісом, який припадає на 1 га лісової площі.

У Карпатському макрорегіоні в 2011р. найбільше рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства проводилось у Закарпатській області – 21,0 тис.га., в Івано-Франківській – 20,3 тис.га., у Львівській цей показник склав 20,2 тис.га., а у Чернівецькій області тільки 12,4 тис.га. (табл. 2) [3].

Таблиця 2

Рубки лісу та заходи лісгосподарської діяльності у 2011 році

(тис.га.)

Регіон	Ліси та лісовкриті площі	Площа рубок лісу та заходів лісгосподарської д-сті	У тому числі			
			рубки головного користування	рубки формування і оздоровлення лісів та інші заходи, пов'язані з веденням лісового господарства		інші заходи, не пов'язані з веденням лісового господарства
				усього	з них рубки догляду	
Україна	10611,3	421,8	32,1	387,5	102,9	2,2
Карпатський макрорегіон	2312,7	82,8	8,6	73,9	20,2	0,3
Закарпатська	724,3	22,3	1,3	21,0	4,7	0,0



Івано-Франківська	636,0	22,7	2,3	20,3	5,0	0,1
Львівська	694,5	23,1	2,8	20,2	5,8	0,1
Чернівецька	257,9	14,7	2,2	12,4	4,7	0,1

Судячи з даних табл.2, найбільш високий рівень інтенсивності головного та проміжного користування лісом в Карпатському макрорегіоні досягнутий у Львівській та Івано-Франківській областях, відповідно 2,8 тис.га. та 2,3 тис.га., в той час, як в Закарпатській області всього 1,3 тис.га.

Такий стан рубок негативно впливає на надґрунтовий покрив, гідрологічні умови і, у цілому, на водоохоронні, ґрунтозахисні та інші функції лісу і тому вимагає від лісівників розробляти певну систему рубок, яка б зменшувала їх негативний вплив на ліс.

Рациональне використання лісових ресурсів неможливе без їх ретельного вивчення і добре налагодженого обліку. Відновлення природних лісів і розведення нових порід дерев, їх інтродукцію й акліматизацію в Карпатському макрорегіоні слід організувати відповідно до вимог сучасної науки.

Рациональне лісокористування передбачає рівномірне вирубування дерев різних порід, а також адекватне розміщення лісозаготівель обмеживши (заборонивши) при цьому вирубки дерев у малолісних районах. Ведення вирубки лісовкритих площ повинно чергуватися таким чином, щоби на кожній окремо взятій ділянці вони повторно проводилися тільки через 80-100 років. Саме за такий відрізок часу ліс досягає повної стиглості. У кожній географічній зоні мають бути визначені науково обґрунтовані норми вирубки з урахуванням різноманітного призначення лісів та можливостей промислового їх освоєння. Важливою є заборона вирубування водорегулюючих і водоохоронних лісів.

До уваги слід прийняти й те, що нині послаблено контроль за самовільним вирубуванням лісів. Практично в Україні на сьогодні не вироблено чіткої, зрозумілої програми проведення лісозахисних робіт.

Заходом охорони лісу також є і боротьба з лісовими пожежами.

Офіційна статистика засвідчує, що з кожним роком землі лісового сектора економіки зазнають пошкоджень завдяки послабленню робіт, спрямованих на охорону від пожеж. Зокрема, щорічно від лісових пожеж у Карпатському макрорегіоні в середньому завдається збитків на суму близько 0,5 млн.грн.

Одним з важливих факторів охорони лісу є правильна організація лісової промисловості та раціоналізація використання деревини. Найбільш ефективним засобом підвищення продуктивності лісів є лісовідновлювальні роботи. Лісовідновлення – це вирощування лісів на згарищах та вирубках.

Основними проблемами, пов'язаними з використанням лісових ресурсів України, і в Карпатському макрорегіоні зокрема, є еколого-економічні та проблеми рационального використання і управління ними.

Для успішного вирішення цих проблем необхідно розробити національну довгострокову програму підвищення ефективності відтворення лісових ресурсів і рационального їх використання, істотно поліпшити відтворення лісосировинних ресурсів. Перспективним в цьому є плантаційне лісорозведення, вирощування насаджень із швидкорослих деревних порід, відтворення захисних смуг уздовж транспортних шляхів, забезпечення заліснення всіх малопридатних для сільськогосподарського виробництва земель.

Підвищення лісистості території України до 20% дасть змогу в перспективі забезпечити лісопромисловий комплекс місцевими сировинними ресурсами, поліпшити кліматичні умови і їх позитивний вплив на продуктивність сільського господарства.



Незважаючи на державну самостійність України і становлення ринкових умов господарювання, керівництво лісового відомства України і сьогодні всілякими методами намагається утриматися на старих позиціях концепції відтворення лісів і користування деревними ресурсами, які явно входять у суперечність з ринковими умовами.

Висновки. Пріоритетним напрямком розвитку лісового господарства України на найближчий період має стати розширене відтворення лісів та їх раціональне використання.

Особливої актуальності в гірських регіонах України набуває заліснення невіджитків (яри, крутосхили, еродовані землі тощо). Вирощування цінних порід дерев на цих землях не лише економічно вигідне, але й дає змогу захистити ґрунти, зменшити поверхневий стік, послабити руйнівну дію повеней.

Лісова галузь України, зокрема в Карпатському макрорегіоні, має зберегти такі пріоритети розвитку: збереження та розширене відтворення лісів, раціональне невиснажливе лісокористування, збереження наукової школи українського лісівництва, розвиток і впровадження новітніх технологій лісозаготівель та лісопереробки, розширення площ заповідних і рекреаційних територій. Означене потребує створення макрорегіональної програми використання та охорони лісових земель, яку доцільно розробити відповідно до Концепції сталого розвитку, що розроблена країнами світової спільноти.

Основними причинами виникнення існуючого нині деструктивного використання лісових резервів в Карпатському макрорегіоні є:

- недосконалість фінансово-економічного механізму розвитку лісового господарства та податкової бази, яка не враховує довгостроковості у вирощуванні лісу;
- багатовідомча система управління лісами;
- недоцільне поєднання лісогосподарськими підприємствами функцій з ведення лісового господарства та переробки деревини;
- відсутність економічного механізму стимулювання запровадження природозберігаючих технологій або їх елементів;
- значний обсяг незаконних рубок, недосконалий перерозподіл земель лісового фонду;
- зростання техногенного навантаження на лісові екосистеми.

Мета Концепції полягає в організації ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку, підвищенні ролі лісового сектору в економіці держави. При цьому поєднується успішне вирішення триєдиного завдання: покращення використання лісу, збереження екології та належне розв'язання соціального пакету завдань.

В Концепції також наведено шляхи та способи розв'язання проблем лісового господарства, які полягають у проведенні його реформування з використанням позитивного вітчизняного та міжнародного досвіду, поєднанні заходів державної підтримки та впровадження ринкового механізму, збереженні лісів переважно у державній власності.

Одним з очікуваних результатів реалізації Концепції є збільшення площі лісів до 2015 року на 1 млн. гектарів і становитиме 10,5 млн. гектарів. Лісистість території становитиме 17,4 відсотка, запас деревини зросте на 170 млн.куб. метрів і становитиме близько 2 млрд.куб. метрів.

Позитивні якісні і кількісні зміни в лісовому фонді сприятимуть оптимізації його вікової структури, що дасть змогу повніше задовольняти потреби суспільства у деревині, інших лісових ресурсах і корисних властивостях лісів.



Список використаних джерел

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» N 1264-XII від 25 червня 1991 року із змінами та доповненнями.
2. Карпук А. І. Зарубіжний досвід ринкового регулювання лісокористування / А. І. Карпук // Економіка АПК. – 2011. – №8. – С. 159-164.
3. Лісове, мисливське господарство та природно-заповідний фонд Івано-Франківської області / Держкомстат України. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. Відп. за вип. Л. О. Зброй. – Івано-Франківськ, 2012.
4. Лісовий кодекс України // Лісовий і мисливський журнал. – 2006, № 2. – С. 23-28.
5. Писаренко А. И. Инновационное лесное хозяйство и управление знаниями / А. И. Писаренко, В. В. Страхов // Лесное хозяйство. – 2009. – №2. – С. 2-3.
6. Шершун М. Х. Лісові ресурси Європи у збалансованому лісівництві та забезпеченні сталого розвитку суспільства / М. Х. Шершун // Економіка АПК. – 2012. – №12. – С. 135-139.

***Щурик М. В. Регенерация, рациональное использование и охрана лесов
Карпатского макрорегиона: проблемы и пути их решения***

Проанализировано современное состояние лесных ресурсов в Украине. Оценено общее состояние регенеративных свойств, использования и охраны лесных ресурсов. Охарактеризовано уровень лесистости Карпатского макрорегиона, предлагаются меры улучшения использования лесных ресурсов.

Ключевые слова: *регенерация, охрана лесов, защита, воспроизводственный процесс, макрорегион, карпатский макрорегион.*

Shchuryk M. V. Regeneration, efficient use and protection of forests in the Carpathian macro-region: problems and solutions

The present state of forest resources in Ukraine. Reviewed overall regenerative properties, use and protection of forest resources. Characterized forested Carpathian macro level, there are measures to improve the management of forest resources.

Key words: *regeneration, protection of forests, protection, reproduction processes, macro-region, Carpathian macro-region.*



УДК 338.12: 658.155

Дзьоба Олег Григорович,
доктор економічних наук,
проректор з наукової роботи
та інноваційного розвитку
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу



Струк Наталія Петрівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри державного управління
та місцевого самоврядування
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу

ОСОБЛИВОСТІ КРИЗ ТА КРИЗОВИХ ЯВИЩ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ІЗ ГАЗОПОСТАЧАННЯ ТА ГАЗИФІКАЦІЇ

У статті досліджено теоретичні підходи до визначення сутності та класифікації криз на рівні підприємства, запропоновано авторське визначення термінів «криза» та «кризовий стан». Проаналізовано основні чинники виникнення кризових явищ на підприємствах з газопостачання та газифікації та деталізовано ознаки класифікації криз з метою підвищення ефективності антикризового управління.

Ключові слова: криза, кризові явища, кризовий стан, підприємства з газопостачання та газифікації.

Постановка проблеми. В умовах ринкових відносин одним з пріоритетних напрямів діяльності будь-якого підприємства є підвищення ефективності його роботи та забезпечення умов для довгострокового розвитку. Ці завдання особливо складно реалізувати в умовах існування криз та кризових явищ, якими характеризується розвиток національної економіки країни за роки незалежності.

Практикою підтверджено, що сьогодні переважна більшість підприємств функціонують в умовах високого ступеня невизначеності розвитку подій та складно прогнозованих впливів зовнішнього середовища на їх діяльність. Такі умови вимагають від суб'єктів господарювання набуття здатностей адаптивного динамічного функціонування та постійного застосування арсеналу засобів подолання таких негативних впливів. Саме тому з метою забезпечення ефективного функціонування у середньо- та довгостроковій перспективі підприємству необхідно розрізняти і виявляти можливі загрози, що можуть створювати передумови для виникнення кризових явищ у його роботі. Кризи можуть виникати на будь-якому етапі розвитку підприємства, у різних підрозділах і здійснювати різний за характером вплив. Тому, на наш погляд, вивчення сутності криз на підприємстві, визначення можливих їх видів та форм прояву є дуже важливою передумовою ефективного управління підприємством в ринкових умовах.

Питання своєчасної діагностики фінансово-економічних проблем у діяльності



підприємств, раннього виявлення кризових ознак та вироблення і застосування антикризових заходів досить актуальне для українських суб'єктів господарювання, адже частка збиткових із них залишається стабільно високою. Це стосується і підприємств газової галузі, у діяльності більшості з яких проявляються чіткі ознаки кризових явищ.

У цьому контексті дослідження сутності криз та кризових явищ, їх видів та особливостей прояву на підприємствах з газопостачання та газифікації, є, безумовно, актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці розвитку кризових явищ у діяльності підприємства, виявленню основних факторів, які спричиняють кризи присвячено значну кількість робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників. Ці питання вивчали у своїх працях такі вітчизняні дослідники, як О. Ареф'єва, О. Богданова, С. Іванюта, Н. Кирич, О. Копилук, Л. Лігоненко, О. Скібіцький, М. Туган-Барановський, А. Чернявський та ін.

Проте недостатньо опрацьованими у вітчизняній теорії та методології управління кризовими явищами в діяльності підприємств залишаються особливості та основні аспекти кризових явищ на підприємствах із газопостачання та газифікації.

Постановка завдання. Мета статті – узагальнити наукові роботи щодо визначення сутності криз на підприємствах і удосконалити класифікацію факторів, які спричиняють виникнення кризових явищ на підприємствах із газопостачання та газифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття криза має багато трактувань і рівнів. Термін «криза» походить від грецького слова «crisis», що означає «вирок, рішення по якому-небудь питанню, або в сумнівній ситуації». Також може означати «вихід, вирішення конфлікту».

Ставлення до криз і кризових явищ в економіці постійно змінювалося. За часів капіталізму відомі науковці вважали, що економічні кризи або взагалі неможливі, або мають випадковий характер. Інші вчені стверджували, що криза є характерною рисою капіталістичного способу виробництва і повинна бути відсутня при соціалістичному.

У сучасній економічній літературі термін «криза підприємства» описує різноманітні аспекти в його життєвому циклі від просто перешкод у діяльності через різноманітні конфлікти до ліквідації підприємства.

Найбільш відомою сучасною теорією криз вважають теорію О. О. Богданова, яка дійсно пропонує найбільш універсальне їх визначення та може застосовуватися до різних систем. У своїй теорії вчений виділяє кілька основних положень [3]:

- доводить, що кризи всезагальні й присутні в динаміці будь-якої системи в природі й суспільстві;
- визначає кризу як зміну організаційних форм системи, перехід її в новий стан або загибель;
- виділяє два види криз у динаміці систем: з'єднувальні (створення нових зв'язків) і роз'єднувальні (розрив зв'язків, створення нових меж там, де їх раніше не було);
- зазначає, що криза – це порушення рівноваги й перехід до нової рівноваги: такий підхід дає змогу діагностувати кризу й передбачити її кінцевий результат;
- розрізняє за характером протікання кризи «вибухові» й «завмираючі»;
- досліджує внутрішню структуру кризи й етапи, через які вона проходить;
- стоїть на позиції універсального поняття криз, тобто поняття кризи в тектології універсальне.

Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників свідчить про значне різноманіття підходів щодо тлумачення терміну «криза» на рівні підприємства.

Узагальнюючи їх можна виділити такі основні визначення:

- криза – це крайнє загострення суперечностей у соціально-економічній системі (організації), загроза її життєстійкості в навколишньому середовищі [1];
- криза – це надзвичайна ситуація, в результаті якої виникають значні збої в основних підсистемах підприємства [2];
- криза – це широкомасштабна непередбачувана подія, що веде до потенційно негативних результатів [8];
- криза – це зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ, які призводять до незначного погіршення окремих показників діяльності підприємства, але не спричиняють руйнації системи самозбереження [7];
- криза – це крайнє загострення внутрішньовиробничих і соціально-економічних відносин, а також відносин організації з зовнішньоекономічним середовищем;
- криза – сукупність кризових явищ, що виникають на кожному етапі життєвого циклу підприємства під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників і призводять до погіршення фінансово-економічного, матеріально-технічного й соціально-психологічного стану підприємства [4].

Проаналізувавши сутність поняття «криза» ми вважаємо, що криза на підприємстві – це процес змін, порушення усталеної структури зв'язків, відносин, наслідком чого може бути або заново сформована структура зв'язків та відносин або ліквідація підприємства. Кризову ситуацію на підприємстві, ми розуміємо як комплекс зовнішніх і внутрішніх обставин, які впливають на підприємство у такий спосіб, що породжують різного роду зміни. Причому кризові зміни в розвитку підприємства бувають довгостроковими і короткостроковими, якісними і кількісними, зворотними і незворотними. Вони можуть носити як позитивний, так і негативний характер як для самого підприємства, так і для навколишніх систем (соціум, екологія і т.д.).

В цьому контексті слід наголосити на тому, що кризи неоднакові за своїми причинами та наслідками, за своєю сутністю і по-різному протікають на підприємствах, залежно від профілю їх діяльності. Проаналізуємо детальніше особливості криз і кризових явищ, що мають місце на підприємствах з газопостачання та газифікації. Такі підприємства є унікальними за своїм призначенням, адже від їх функціонування залежить не тільки життєзабезпечення населення, а й функціонування економіки держави загалом.

Реалії господарювання засвідчують, що значна частина підприємств України, що займається транспортуванням та постачанням природного газу, не отримують чистого прибутку взагалі, тобто є збитковими або, інакше кажучи, функціонують в кризових умовах. Їх збитковість пов'язана з величиною тарифної виручки, яка прямо пропорційно залежить від розміру тарифу на транспортування й постачання (який сьогодні не забезпечує покриття економічно обґрунтованих витрат та необхідного рівня рентабельності) та обсягів споживання природного газу. Такі обставини призводять до того, що підприємства з газопостачання та газифікації не можуть належним чином впливати на технічний стан мереж та споруд, гарантувати функціонування газорозподільної системи в нормальному стабільному режимі, забезпечити утримання і обслуговування обладнання та устаткування згідно з технічними характеристиками та вимогами технічних норм.

За результатами досліджень, які виконувались з використанням статистичної бази даних підприємств з газопостачання і газифікації Західного регіону України, ми узагальнили основні причини виникнення кризових явищ на цих підприємствах, найбільш значимими з яких є:



- несвоєчасність надходжень коштів за надані підприємствами послуги;
- нестабільність обсягів споживання;
- неоднорідність структури споживачів;
- природні чинники (середня температури навколишнього середовища, динаміка коливань температури повітря), що суттєво впливають як на обсяги споживання природного газу, так і на дохідність підприємств з газопостачання і газифікації;
- стан національної економіки;
- правові фактори (несвоєчасність та необґрунтованість регулюючого законодавства);
- політичні фактори (адже сьогодні ціна газу є вагомим чинником впливу на внутрішню та зовнішню політику держави);
- соціальні (низькі доходи населення);
- технологічні (висока зношеність газотранспортних та газорозподільних мереж).

Отже, кризовий стан підприємства можна трактувати як сукупність багатьох чинників, які у поєднанні спричиняють певну дію, що призводить до критичних ситуацій на конкретному підприємстві. Криза підприємства представляє собою обмежений в часі процес, який може бути або повністю керованим, або утримуватися у певних межах, які формуються під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Перші пов'язані з тенденціями і стратегією макроекономічного розвитку чи навіть розвитку світової економіки, конкуренцією, політичною ситуацією в країні. Другі – з ризикованою стратегією маркетингу, внутрішніми конфліктами, недоліками в організації виробництва, недосконалістю управління, інноваційною та інвестиційною політикою підприємств.

У зв'язку з різними підходами до трактування сутності криз, їх причин та наслідків виникає необхідність класифікації криз. У сучасній економічній літературі кризи класифікуються по-різному, з огляду на застосовувані критерії їх систематизації. Найвідомішою є наступна класифікація криз [5]:

- за структурою відносин у соціально-економічній системі: економічна, соціальна, організаційна, психологічна, технологічна;
- за проблематикою: макрокриза та мікрোকриза;
- за безпосередніми причинами виникнення: природна, суспільна, екологічна;
- за масштабами прояву: загальна та локальна;
- за цілями підприємства: стратегічна криза, криза прибутковості, криза ліквідності;
- за можливістю виникнення: передбачувана, несподівана;
- за глибиною дії: глибока та гостра;
- за проявом у часі: явна та латентна (прихована);
- за терміном дії: затяжна та короткочасна.

Для забезпечення ефективнішого антикризового управління підприємствами з газопостачання та газифікації, вважаємо за доцільне доповнити дану класифікацію такими класифікаційними ознаками:

- за сферою виникнення: виробнича (технологічна, інноваційна), управлінська, фінансова (ліквідності, платоспроможності), кадрова (продуктивності, професійності), маркетингова;
- за наслідками впливу: стратегічна, тактична;

- за функціональним проявом (вираженням): руйнівна – підриває та заміщує елементи системи, що вже віджили, утворюючи – відбирає ті елементи розвитку, які акумулюються, переходять у майбутнє.

Висновки. Кризові явища негативно впливають на діяльність і перспективи розвитку підприємств з газопостачання та газифікації, що обумовлює необхідність проведення своєчасної діагностики криз і розроблення та практичного втілення антикризових заходів. Основними причинами кризових явищ на цих підприємствах в нинішніх умовах є несвоєчасність надходжень коштів за надані послуги, нестабільність обсягів споживання природного газу, неоднорідність структури споживачів, неефективна державна регуляторна політика, кризовий стан національної економіки, значна зношеність газорозподільних мереж, деструктивний вплив політичних чинників.

Запропонована деталізація ознак класифікації криз та кризових явищ доповнює методологічний інструментарій теорії криз та сприяє розробленню більш ефективних рішень у сфері антикризового управління підприємствами з газопостачання та газифікації. Зважаючи на окреслене вище, перспективи подальших наукових розвідок полягають у дослідженні і розробці цілісної системи антикризового управління, яка б дозволила максимально знизити вплив криз на розвиток підприємств.

Список використаних джерел

1. Антикризисное управление: Учебник / Под ред. Э. М. Короткова. – М.: ИНФРА, 2001. – 432 с.
2. Базаров Г. З. Теория и практика антикризисного управления / Г. З. Базаров, С. Г. Беляев, Л. П. Белых и др. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1996. – 469 с.
3. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1, 2.
4. Гарматюк О. Основні чинники виникнення кризових ситуацій на підприємствах газопостачання та газифікації України / О. Гарматюк // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 3 (36). – С. 23–29.
5. Гаврилко П. П. Основні фактори виникнення кризових явищ на промислових підприємствах / П. П. Гаврилко, М. Ю. Лалакулич, А. В. Колодійчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/22_4/158_Gaw.pdf.
6. Жарковская Е. П. Антикризисное управление: Учебник / Е. П. Жарковская, Б. Е. Бродский. – М.: Омега-Л, 2004. – 336 с.
7. Штангрет А. М. Антикризове управління підприємством: Навч. посібник / А. М. Штангрет, О. І. Копилук. – К.: Знання, 2007. – 335 с.
8. Barton L. Crisis in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos / L. Barton. – Cincinnati, Ohio: South-Western. – 1993. – P. 2.

Дзёба О. Г., Струк Н. П. Особенности кризисов и кризисных явлений на предприятиях по газоснабжению и газификации

В статье исследованы теоретические подходы к определению сущности и классификации кризисов на уровне предприятия, предложено авторское определение терминов «кризис» и «кризисное состояние». Проанализированы основные факторы возникновения кризисных явлений на предприятиях по газоснабжению и газификации и детализировано признаки классификации кризисов с целью повышения эффективности антикризисного управления.



Ключевые слова: кризис, кризисные явления, кризисное состояние, предприятия по газоснабжению и газификации.

Dzioba O. G., Struk N. P. Peculiarities of crises and crisis phenomena at the enterprises of gas supply and gasification

This paper investigates the theoretical approaches to determining the nature and classification of crises at the enterprise level, the author proposes a definition of «crisis» and «crisis state». Analyzed are the basic factors of the crises at the enterprises of gas supply and gasification and detailed are the features of the classification of crises to improve the effectiveness of anti crisis management.

Key words: crises, crisis phenomena, the enterprises of gas supply and gasification.





УДК 330.341.1

Витвицька Ольга Данилівна,
доктор економічних наук, доцент
завідувач кафедри інноваційної діяльності в АПК
Національного університету біоресурсів
і природокористування України



ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

У статті обґрунтовано особливості та питання інноваційного розвитку освіти, розкрито роль інтеграції науки, освіти, виробництва у процесі створення ефективної інноваційної системи. Обґрунтовано та піддано аналізу основні складові інноваційного процесу в сфері освіти, визначено їх зміст та співвідношення.

Ключові слова: інноваційні структури, освіта, інтеграційні процеси, освітній процес, стратегія економічного розвитку.

Постановка проблеми. Важливою складовою для розробки стратегії економічного розвитку країни є створення надійної та ефективної інноваційної системи, яка включає періодичні процеси послідовного заміщення цілісних комплексів технологічно сполучених виробництв – технологічних циклів, відтворення вітчизняного науково-технічного потенціалу, більш ефективного його використання для розвитку виробництва. Фактично стан та динаміка макроекономічного середовища відображає рівень і темпи науково-технічного прогресу та формує потребу і портфель замовлень на кількісну і якісну підготовку фахівців необхідного профілю та кваліфікації.

В Україні основні засади стратегії інноваційного розвитку країни викладені у Концепції національної інноваційної системи.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Питаннями інноваційного розвитку економіки і управління вищою освітою, її реформування в Україні займаються наукові установи Національної академії наук України, Академії педагогічних наук, галузеві науково-дослідні інститути і вищі навчальні заклади. Значні розробки з цієї тематики мають вітчизняні вчені: В. Алфімов, Г. Артюх, Т. Боголіб, Л. Даниленко, Г. Дмитренко, Л. Карамушка, В. Крижко, Н. Коломинський, В. Луговий, С. Павлютенков.

Серед зарубіжних авторів, праці яких присвячені вивченню даної теми, необхідно відзначити Е. Дюркгейма, М. Вебера, Т. Парсона, Д. Белла, П. Друкера, Г. Беккера, Дж. Гелбрейта, Е. Тофлера та ін.

Проте, інноваційні та модернізаційні процеси в освіті виявили наявність істотних суперечностей між потребами часу та реальним упровадженням інноваційних підходів до управління освітою в умовах інноваційного розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних напрямів розвитку інноваційної діяльності ВЗО, котрі потребують послідовного, обґрунтованого та ретельного аналізу складових інноваційних процесів, визначення їх змісту та співвідношення.



Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний освітній простір ґрунтується на індивідуалізації і диференціації, варіативності й альтернативності освітніх систем і вищих навчальних закладів її прогностичності й адаптованості до умов, що змінюються, до індивідуальних інтересів і здібностей студентів та слухачів, вимагає нових оцінок можливості стандартизації і цілісної системи освіти та компонентів, що входять до неї. Тобто, формуються орієнтири і стандарти, що визначають стратегію і тактику управління вищою освітою на всіх рівнях: суспільства в цілому, навчального закладу і викладацької діяльності.

Знайти оптимальний шлях від минулого до майбутнього можливо, якщо врахувати власний досвід та здобутки інших країн, хоча, здавалося б, найпростіший шлях – це запозичити систему у тих країн, досягнення яких не викликають сумнівів.

Проте, порівняльний аналіз систем вищої освіти (історія, динаміка мікро- та макросередовища, системи управління, навчання тощо) дозволив дійти висновків:

- світова вища школа відображає окрім загального стану світової економіки, конкретні історичні умови становлення нації та країни;
- найперспективнішим напрямком вищої освіти можна вважати усвідомлення мети вищої школи, якій підпорядковуються всі інші аспекти її функціонування: управління, організаційна структура; зміст, форми, методи та технології навчання тощо;
- вихід з освітньої кризи необхідно шукати перш за все у збільшенні мобільності вищих навчальних закладів в їх стратегічній адаптації до темпів інноваційного розвитку.

Характеризуючи зв'язок освітніх хвильових циклів з відповідними фазами технологічних укладів слід зважати на ту реальну ситуацію, що виникла в нашій країні на етапі трансформування в ринкову економіку.

У наш час в більшості галузей виробництва домінує третій та четвертий технологічні цикли на відміну від розвинутих країн, де панує п'ятий уклад та простежується шостий. Для третього укладу характерно автономне використання робочих, транспортних та енергетичних машин в процесі виробництва, для четвертого – комплексне механізоване виробництво, що поєднує систему енергетичних, робочих та транспортних машин.

Технологія п'ятого циклу, що засновується на широкому використанні в технічних системах комп'ютерної техніки позначилась з певним запізненням, яке посилилось проведенням всебічної приватизації, що зруйнувала єдність багатьох унікальних технічних систем. Але чим більше відставання в застосуванні нових технологій, тим реальніше перспектива хронічного відставання та втрати конкурентоспроможності на освоєних ринках. Така небезпека збільшується в умовах переходу, що намітився, провідних країн до найсучаснішого – шостого – технологічного циклу.

До розповсюдження шостого технологічного циклу фундаментальна наука, НДДКР, виробництво та споживання функціонували відокремлено. Шостий технологічний цикл неможливий без програмної інтеграції сполучених процесів, і в цьому змісті він є самим наукомістким. Відбувається перехід до нових принципів організації виробництва: безперервного інноваційного процесу, його логістичного супроводу, гнучкої автоматизації, індивідуалізації попиту згідно з новими типами суспільного споживання й способу життя [3].

У зв'язку з цим необхідне істотне корегування всієї науково-технічної та освітньої політики. Вона повинна бути орієнтована на максимальну централізацію інвестиційних

ресурсів, забезпечення пріоритетів бюджетного фінансування професійної та спеціальної освіти, фундаментальних досліджень та НДДКР.

У процесі проходження інноваційних процесів, в першу чергу, реалізуються знання та природні здібності людей у трьох основних площинах: науково-інноваційна діяльність, управління, освіта. Провідною ланкою є освіта – сфера виявлення здібностей, підкріплення їх необхідним обсягом теоретичної інформації і практичних навичок та постійне поновлення знань. У двох інших отримані знання реалізуються у вигляді ідей, рішень, а у кінцевому результаті – матеріалізуються у вигляді товарів та послуг.

На сьогодні, визначились проблеми невідповідності системи науки та освіти сучасним вимогам, що, зокрема, привело до таких негативних явищ:

- відірваність освіти від практичних реалій;
- низький рівень впровадження наукових розробок у виробництво;
- непристосованість освіти та науки до існування у сучасному середовищі.

Природно, що зміни у освіті спричинять зміни у науці. Перебудова її структури у бік пріоритету вузівської а не академічної, як це існує у розвинутих країнах, так як саме вузівська наука є найбільш динамічною та активною структурою. У ній поєднуються творче, нетрадиційне мислення та підприємницька активність молоді та досвід і знання академічних науковців. Про це свідчить кількість винаходів, використаних у реальній дослідницькій роботі ВУЗів.

Інтеграція науки та освіти у стратегічному плані являє собою найважливіший чинник розвитку не тільки науково-освітньої сфери, а й усього суспільства – один з найбільш значимих пріоритетів. Сформована до теперішнього часу адміністративна відокремленість наукових і освітніх організацій негативно позначається на взаємозв'язку процесів у дослідницькій і освітній сферах та ефективності їхнього функціонування.

Для вищих навчальних закладів в умовах організаційного співіснування у вітчизняній економіці одночасно чотирьох технологічних циклів виникає складна проблема оптимального структурування освітньої підготовки та вибору темпів власної інноваційної перебудови у зв'язку з невизначеністю ринкового попиту на фахівців різних спеціальностей і рівнів інтелектуальної підготовки.

Специфіка освіти як господарської сфери визначається в задоволенні запитів населення в освітніх послугах та спеціалізації на відтворенні головної продуктивної сили суспільства – кваліфікованих робітників для всіх галузей матеріального і нематеріального виробництва. Освіта є галуззю зі складною багаторівневою системою підготовки кваліфікованих кадрів. З введенням в реальну практику принципу безперервної освіти (освіти протягом життя) рівні освіти будуть тільки розширюватися і, впроваджуватись у виробництво та науку для забезпечення інноваційного розвитку країни.

Інноваційні процеси в стимулюванні освітянських змін повинні включати вузівську і пост вузівську освіти.

Масштабні зміни в освіті є неминучими в найближчі роки, тому освіта виступатиме, як неперервний, людино орієнтований процес, представлений значною кількістю форм. Трансформація освіти – шанс для росту бізнесу і економіки, інструмент впливу на глобальному ринку, де держава і суспільство можуть підтримувати або блокувати ці можливості (рис. 1).

Сучасні реалії наукового життя гостро ставлять питання ліквідації нежиттєздатних, відсталих освітніх установ, їх неможливо зберігати задля підтримки міфічної зайнятості населення, оскільки вони різко знижують мобільність усієї науково-освітньої системи. Успішне запровадження економічних важелів механізму управління процесами створення

науково-технічної продукції як товару та їх впровадження у виробництво, повинно бути підготовлено належним чином, насамперед, організаційно. Недарма, японський (східний)

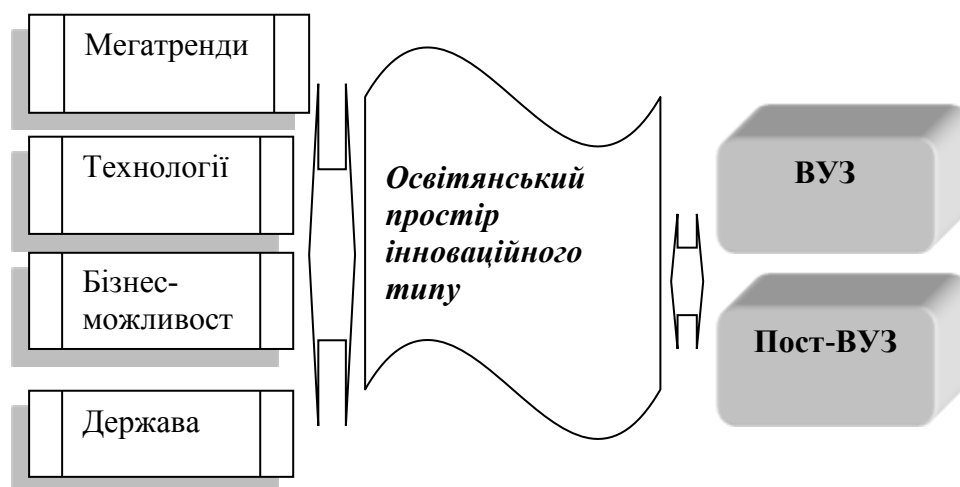


Рис. 1. Структура освітнянського простору інноваційного типу

підхід полягає у трактуванні, що якість праці на 90% визначається вихованням, свідомістю, правильною організацією і тільки на 10% – знаннями [2].

За роки незалежності в Україні відбулося більш ніж дворазове скорочення кількості працівників наукової сфери. Незважаючи на значне відставання від розвинених країн Європи за показниками насиченості науковими кадрами на 10 тисяч зайнятого населення (наприклад, у Фінляндії цей показник сягає 230, у Данії – 143, у ФРН – 124, а в Україні – 51) [1].

Основу інтелектуальних ресурсів, її інтелектуального капіталу складають знання, вміння, компетентність, вплив культури, цілей, вплив зовнішніх факторів та ін. Разом з тим потенціал людини не обмежується здатністю до праці, а виконує водночас декілька функцій. Одна з них пов'язана з кваліфікацією та професійною підготовленістю працівників до продуктивної діяльності, інша – з рівнем освіти та наукових знань, розвитком творчих навичок, в тому числі аналітичного мислення, і охоплює природні здібності й таланти індивідуумів. Явне знання може бути виражено в числах, наукових формулах, специфікації продукції. Неявне знання базується на інтуїції, емоціях, досвіді. Проте, знання зв'язане з біофізичними властивостями людини які характеризують їх часткову втрату. Інтелектуальний ресурс можна також характеризувати по критерію відповідності можливостей досягненню бажаній меті, поділяючи на релевантний – ресурс, можливості якого відповідають умовам досягнення бажаних цілей, змісту виконуваних функцій, умовам ефективного функціонування; не релевантний – ресурс, якісні і кількісні характеристики, якого не відповідають умовам досягнення поставлених цілей, змісту виконуваних функцій (амбіції і аmunіції); техніко-орієнтований – вид ресурсу, який володіє достатнім інноваційно-спрямованим досвідом і можливостями для подальшого розвитку.

Інформатизація, необхідність інновацій у виробництві й сервісі обумовлюють нові вимоги, що пред'являються до випускників вищих навчальних закладів освіти, серед яких пріоритет одержують вимоги системно організованих інтелектуальних, комунікативних,

самоорганізуючих, моральних засад, що дозволяють успішно організовувати діяльність у широких соціальних, економічних, культурному контекстах.

При наданні освітніх послуг працівники системи освіти опановують певний матеріал, системи, форми та методи передачі знань для того, щоб споживач освітніх послуг зміг засвоїти якнайбільше знань і якомога краще. Але споживачі освітніх послуг мають різні здібності та здатність засвоювати інформацію, тому в процесі передачі знань вони формують власне бачення представленої інформації, яке може не відповідати реальному стану речей. У результаті ті знання, які отримали або засвоїли споживачі освітніх послуг, не дорівнюють знанням виробника цих послуг. Інакше кажучи, засвоюється не все, що хотілося б викладачу передати своїм учням чи студентам, і не все, чого бажали б набути самі учні чи студенти.

Складність полягає в чіткому формулюванні й визначенні переліку тих компетенцій (насамперед, професійних), які повинні бути властиві працівникам інноваційного типу. Для визначення компетенцій і їхніх компонентів необхідно враховувати різні точки зору: бачення професорсько-викладацького складу; погляд роботодавців; точку зору «споживачів освіти».

Професійна компетентність фахівця, полягає також у його здатності до участі в інноваційному процесі, що сьогодні є актуальним для всіх секторів економіки.

Інноваційна діяльність – діяльність, спрямована на створення й освоєння інновацій, відновлення продукції, послуг і виробництва на різних етапах інноваційного процесу – від розробки ідеї або нової технології до виробництва науково-технічної продукції і її реалізації на ринку.

Інтеграційні процеси повинні стати головним орієнтиром у практиці реструктуризації ВЗО з наукою й виробництвом на території великих науково-виробничих корпорацій. Корпоративний принцип інтеграції науки, освіти й виробництва буде характеризувати перехід економічних ланок на інноваційну діяльність, тобто здатність ВЗО до постійного й безперервного функціонування в режимі інноваційного розвитку.

Інноваційна система включає структуру учасників інноваційних процесів у їхній взаємодії, форми організації прямих і зворотних зв'язків між ними. Вона відбиває особливості організації інноваційних процесів (традиції, досвід, масштаби економіки) і є невід'ємною частиною національної інноваційної системи.

Важливим елементом ефективного функціонування наукової сфери держави є проблемно-орієнтована оцінка науково-технічного потенціалу організацій цієї сфери, яка неможлива без діагностики ВЗО, які займаються науковою, інноваційною та дослідно-експериментальною роботою, метою якої є визначення реальних можливостей закладів щодо накопичення і використання наявного наукового потенціалу.

При цьому активність наукових колективів у самостійному пошуку напрямків діяльності, у т.ч. діяльності по комерціалізації існуючих технологічних розробок, створює основу для впровадження нових сучасних форм діяльності, розвитку науково-технічного підприємництва, однієї з головних умов становлення і розвитку інноваційної економіки.

Сучасні концепції освіти до інноваційної освітньої діяльності відносять перш за все зміни компонентів педагогічного процесу: змісту, цілей та кваліфікаційних рівнів освіти; форм, методів, технологій, коштів навчання; системи управління навчально-виховним, науково – інноваційним процесами та ін. Ефективність інноваційних освітніх програм буде залежати від сумісності цілей, рівня взаємних зобов'язань і відповідальності, балансу результатів і ресурсів всіх суб'єктів, що беруть участь в освітньому процесі: замовників



(абітурієнти, студенти, роботодавці), виконавців (викладачі, кафедри, факультети, ННЦ, ННІ), координаторів (ректорат, Міністерство освіти і науки).

Зразком доведення наукових розробок до стану інноваційного впровадження є програма організаційно-структурних перетворень, які забезпечують реалізацію поставленої цілі. Перш за все наголошувалося на необхідності створення спеціальної організаційної структури, яка б професійно займалася питаннями впровадження наукових і технологічних розробок.

Інтеграція науки і освіти день за днем наповнюється новим змістом. За результатами наукових досліджень готуються нові та оновлені навчальні дисципліни, курсові й дипломні роботи бакалаврів, магістрів і спеціалістів, публікуються нові навчальні посібники та підручники, з'являються нові спеціальності і спеціалізації, нові навчальні підрозділи (кафедри, факультети, інститути), виконуються та захищаються кандидатські й докторські дисертації. Дослідницький університет – це добре зарекомендована сучасна форма інтеграції освіти і науки. В Україні процеси формування університетів дослідницького типу також набули розповсюдження.

Таким чином, поєднання і забезпечення успішної взаємодії усіх складових «трикутника знань» – освіта, наука та інновації призводить до утворення дослідницького університету. Діяльності більшості вітчизняних університетів притаманні функції підготовки і перепідготовки кадрів, незначна частина університетів здійснює фундаментальні і прикладні дослідження.

При цьому ринок праці впливає на якість підготовки кадрів, а ринок інновацій замовляє й визначає потребу результатів наукових досліджень. Процес трансферу університетських інновацій до виробництва має низку проблем, які зумовлені недосконалістю інформаційного характеру.

Наступна тенденція зумовлена корпоративним принципом інтеграції науки, освіти й виробництва, який поступово може здобувати регіональну оболонку, оскільки при міжгалузевій кооперації підприємств галузевий принцип організаційної структури послаблюється. Утворення територіальних навчально-науково-виробничих корпорацій викликано тим, що ВЗО переходять на випуск фахівців, необхідних на даному етапі науково-технічного й економічного циклу, зумовлених ринком і нерідко не пов'язаної з галузевими функціями, а також злиттям з науковими й виробничими структурами регіону. Великі регіональні навчально-науково-виробничі корпорації стануть стержнем сучасної економіки. Вони визначатимуть технологічний рівень економіки в цілому з перспективою перетворитися у транснаціональні структури в економічній системі, що розвивається.

Інтеграційні процеси повинні стати головним орієнтиром у практиці реструктуризації ВЗО з наукою й виробництвом на території великих науково-виробничих корпорацій. Корпоративний принцип інтеграції науки, освіти та виробництва буде характеризувати перехід економічних ланок на інноваційну діяльність, тобто здатність ВЗО до постійного й безперервного функціонування в режимі інноваційного розвитку.

Висновки. Ефективність інноваційної діяльності ВЗО може бути визначена ступенем впливу якісного фактора зростання науково-технічного потенціалу регіону на збільшення валового внутрішнього продукту.

Пріоритетним напрямом є формування в особистостях таких якостей, які дозволять їм успішно адаптуватися, жити й працювати в умовах прискорення інноваційного розвитку. Серед цих якостей необхідними є:

- системне наукове мислення;
- творча активність, толерантність;



- висока моральність;
- інформаційна культура.

Саме ці якості людей повинні забезпечити виживання й подальший стійкий розвиток цивілізації.

Ефективність інноваційних освітніх програм буде залежати від сумісності цілей, рівня взаємних зобов'язань і відповідальності, балансу результатів і ресурсів всіх суб'єктів, що беруть участь в освітньому процесі: замовників (абітурієнти, студенти, роботодавці), виконавців (викладачі, кафедри, факультети, ННЦ, ННІ), координаторів (ректорат, Міністерство освіти і науки).

Незалежно від того, яку інноваційну модель наступного розвитку оберє ВЗО, без поширення інформації інноваційного характеру серед потенційних її споживачів (науковців, винахідників, підприємців) нарощування інноваційного потенціалу ВЗО не матиме очікуваних перспектив.

Список використаних джерел

1. Country STAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/economic/%20ess/countrystat/en/>.
2. Freeman C. As Time Goes By. From the Industrial Revolutions to the Information Revolution / C. Freeman – Oxford : Oxford University Press, 2001.
3. Scumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process / J. Scumpeter. – N.Y. – L., 1939.

Витвицкая О. Д. Особенности управления образованием в условиях инновационного развития

Обоснованы особенности и вопросы инновационного развития образования, раскрыта роль интеграции науки, образования, производства в процессе создания эффективной инновационной системы. Подвергнуты анализу основные составляющие инновационного процесса в сфере образования, определены их содержание и соотношение.

Ключевые слова: инновационные структуры, образование, интеграционные процессы, образовательный процесс, стратегия экономического развития.

Vytvytska O. D. Features of education in the development of innovative

Features and questions of innovative development of education are grounded and the role of integration of science, education, production is exposed in the process of creation of the effective innovative system. Grounded and subjected to analysis of the main components of the innovation process in education, define their meaning and value.

Key words: innovative structure, education, integration processes, the educational process, the strategy of economic development.





Легкий Василь Іванович,
кандидат економічних наук,
завідувач кафедри управління персоналом
і економіки праці
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ВПЛИВ ТА ОЦІНКА МЕЗОФАКТОРІВ ФОРМУВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ПРАЦЕНАДЛИШКОВОГО РЕГІОНУ

Окреслена ієрархічна структура мезофакторів формування зайнятості населення працenaдлишкового регіону. Охарактеризовано можливий вплив мезофакторів формування зайнятості населення в працenaдлишковому регіоні. Акцентується увага на тому, що за допомогою ефективної регіональної політики деструктивний вплив мезофакторів на зайнятість населення в працenaдлишковому регіоні може бути послаблений.

Ключові слова: працenaдлишковий регіон, мезофактор, ринково-кон'юнктурні мезофактори, зайнятість населення, приховане безробіття.

Постановка проблеми. У вітчизняній науковій думці вчені досить часто звертаються до питання визначення факторів впливу на регіональні ринки праці, на сферу зайнятості чи на безробіття. Це зумовлено необхідністю визначення, насамперед, тих факторів, що створюють диспропорції на регіональному ринку праці, розуміння сили їх впливу та можливості її нівелювання чи ж, навпаки, необхідності пристосування до них. Простеження причинності працenaдлишовості внаслідок таких впливів майже не спостерігається, що доводить унікальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням факторів, що впливають на регіональні ринки праці, сферу зайнятості та безробіття займалися В. Брич, С. Ваврикович, С. Герчанівська, Б. Довжук, О. Дяків, О. Заставецька, Є. Качан, Н. Кирич, Г. Коцелко, В. Островерхов, Д. Ткач, І. Ткач, С. Хаба, П. Шушпанов та ін. Незважаючи на те, що зазначені науковці представили цінні результати, які стосуються аналізу зайнятості та безробіття, державного регулювання сільського ринку праці, трансформації структури зайнятості населення тощо, однак залишається ще місце для розвідок питань відбору сучасних проблем зайнятості, що базуються на перехресному порівняння в просторі і часі, факторів формування зайнятості населення в працenaдлишковому регіоні, тіньової зайнятості, усунення дисбалансу між попитом і пропозицією на фахівців з вищою освітою та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у виявленні системи факторів формування зайнятості населення працenaдлишкового регіону та встановлення можливого впливу макрофакторів на останню.

Виклад основного матеріалу дослідження. Працenaдлишовість регіону вимагає особливих підходів щодо виявлення факторів формування сфери зайнятості. Це обумовлено необхідністю визначення, насамперед, тих факторів, що зумовлюють



диспропорції на регіональному ринку праці, розуміння сили їх впливу та можливості її нівелювання чи ж, навпаки, необхідності пристосування до них.

Розглянемо більш детально мезофактори, що проявляються на регіональному та субрегіональному (окремих населених пунктів) рівнях, та які, у більшій мірі піддаються коректуванню в напрямі сприяння позитивних впливів на сферу зайнятості та недопущення надмірної праценадлишковості (табл. 1).

Таблиця 1.

**Мезофактори формування зайнятості населення
в праценадлишковому регіоні**

№ з/п	Рівень прояву	Основні індикатори	Можливий вплив на праценадлишковість регіону
1	Ринково-кон'юнктурні	Попит на економічно активне населення	Зростання попиту на економічно активне населення закономірно зменшує праценадлишковість і навпаки
		Оборот економічно активного населення	Пришвидшений оборот економічно активного населення сприяє зменшенню терміну незайнятості, у результаті чого праценадлишковість регіону на довгостроковий період зменшується, проте в окремих періодах може сягати підвищеного рівня
		Якість економічно активного населення	Висока якість економічного активного населення, що виражається в його інтелектуально-трудовому потенціалі, зумовлює додатковий попит, притягує капіталовкладення інвесторів та зростання ділової активності в регіоні, як наслідок, праценадлишковість зменшується
		Сегментна структура економічно активного населення (у т.ч. професійно-кваліфікаційна)	Диспропорції в сегментній структурі економічно активного населення призводять до праценадлишковості за окремими групами, наприклад, в розрізі окремих професій, вікових груп, статевої приналежності. З іншої сторони, характерна сегментна структура в регіоні, що залишається сталою на довгостроковий період, стимулює розвиток відповідних видів економічної діяльності, проте такі взаємовпливи є порівняно слабкими
		Приховане безробіття	Зростання прихованого безробіття через несприятливу економічну ситуацію підвищує офіційну праценадлишковість, що є дуже негативним для регулювання таких процесів
		Маркетингове середовище	Сприятливе маркетингове середовище підвищує ділову активність в регіоні, як наслідок, створюються нові робочі місця та праценадлишковість зменшується і навпаки
2	Економічні	Структура економіки регіону	Структура економіки визначає просторово-функціональну специфіку виробництва та надання послуг та, як наслідок, формує потребу в економічно активному населенні у розрізі видів економічної діяльності. Невідповідність структури економіки професійно-кваліфікаційній структурі населення спричиняє диспропорції та, як наслідок, праценадлишковість зростає. Так само, переважання в структурі видів економічної діяльності, де



			потреба в працівниках вища, зменшується праценадлишковість і навпаки
		Місцеве оподаткування	Зростання податкових ставок до місцевих бюджетів та їх диференціація знижує сприятливість умов для ділової активності в регіоні, як наслідок, зменшується кількість робочих місць та праценадлишковість зростає
		Інвестиційна привабливість	Підвищення інвестиційної привабливості стимулює інвестиційні капіталовкладення й створення нових робочих місць та, як наслідок, праценадлишковість зменшується
3	Екологологічні	Соціальна інфраструктура (навколишнє середовище)	Наявність природоохоронних об'єктів, обмеження забруднення навколишнього середовища не допускає розміщення екологічно небезпечних підприємств, тому потреба в окремих професійних групах працівників може зменшуватись. Так само, високий рівень забруднення доводить перешкоджає розвитку сфери послуг та інших екологічно чистих видів виробництва, що знижує потребу в окремих професійних групах працівників
		Рівень здоров'я	Погіршення показників рівня захворюваності підвищує частку тимчасово непрацездатних осіб, тих, які добровільно відмовляються від місця праці через стан здоров'я
4	Геопросторові	Сусідство до інших регіональних ринків праці	Суміжність території регіону з більш розвиненими регіонами, зокрема з потужними агломераційними ядрами, спричиняє міжрегіональну (у т.ч. маятникову) міграцію, як наслідок, праценадлишковість зменшується і навпаки
		Узгодженість простору та пропозиції економічно активного населення	Надмірна густота населення та невідповідність приросту економічно активного населення виробничому потенціалу регіону з слабкими еміграційними відтоками зумовлює праценадлишковість і навпаки
5	Інфраструктурні	Соціальна інфраструктура	Розвинена соціальна інфраструктура посилює привабливість регіону для працевлаштування, стимулює міграційні потоки в регіон, як наслідок, праценадлишковість зростає
		Управлінські структури	Наявність профільних управлінських структур, що реалізують дієві заходи в сфері зайнятості, сприяє послабленню праценадлишковості
		Розвиток служби зайнятості (центрів зайнятості, кадрових агенцій, бірж праці тощо)	Розширення мережі служб зайнятості, їх активна діяльність суттєво впливає на зменшення праценадлишковості регіону. Окрім того виникає потреба в фахівцях державної служби, психологах, педагогах, що працюють з населенням, яке шукає роботу. Ефективна діяльність служб знижує приховане безробіття, сприяє офіційному працевлаштуванню населення
6	Організаційні	Ефективність управління	Ефективні, економічно обґрунтовані заходи місцевих органів державної влади знижують праценадлишковість регіону
		Регіональні	Реалізація документів регіонального рівня з недопущенням їх



		програми зайнятості, стратегії, інші розпорядчі документи	декларативності, повним фінансуванням передбачених заходів та відповідальністю визначених суб'єктів за їх виконання знижує працевдадлишковість регіону
		Прозорість діяльності місцевих органів державної влади	Прозорість діяльності державних структур, недопущення корупційних проявів, співпраця з недержавними структурами (профспілками, громадськими організаціями, роботодавцями, економічно активним населенням) знижує працевдадлишковість регіону
		Рівень розвитку соціального діалогу	Можливість впливу недержавних структур (профспілок, громадських організацій, роботодавців, окремих фізичних осіб) на політичні рішення, як правило, підвищують ефективність управління сферою зайнятості та, як наслідок, зменшують працевдадлишковість регіону
7	Підприємницькі	Ділова активність	Формування центрів ділової активності, тяжіння підприємств за суміжними видами економічної діяльності створює нові робочі місця та, як наслідок, працевдадлишковість зменшується
		Пропозиція робочих місць	Зростання пропозиції робочих місць зменшує працевдадлишковість і навпаки
		Стан матеріально-технічної бази виробництва та надання послуг	Покращення стану матеріально-технічної бази підприємств покращує їх рентабельність, підвищує обсяги виробництва (надання послуг), як наслідок, призводить до розширення виробництва та зростання потреби в створенні нових робочих місць
		Рівень технічного забезпечення і технологічного розвитку сфери виробництва та надання послуг	Зростання рівня технічного забезпечення та технологічного розвитку, як правило, призводить до зменшення попиту на економічно активне населення через автоматизацію виробничого процесу (процесу надання послуг). З іншої сторони, зростає попит на окремі групи професій (технологи, інженери, програмісти тощо)
		Рентабельність діяльності	Підвищення рентабельності діяльності підприємств стимулює їх розширення та створення нових робочих місць, як наслідок, працевдадлишковість зменшується і навпаки
		Інноваційність діяльності	Зростання інноваційності в діяльності створює попит на окремі групи професій, що найбільше продукують інноваційні ідеї та здатні їх втілювати в життя
8	Соціальні	Організація праці	Покращення організації праці підвищує вимоги до економічно активного населення, активізує міграційні потоки в регіон, як наслідок, працевдадлишковість може зростати
		Безпека праці	Зростання рівня безпеки праці підвищує вимоги до економічно активного населення, активізує міграційні потоки, як наслідок, працевдадлишковість може зростати



		Рівень розвитку громадянського суспільства	Активізація участі економічно активного населення у різних формах соціального діалогу, вираження громадянської позиції спричиняє можливість їх впливу на політичні рішення, захисту своїх прав, як наслідок, працевладлишковість може зменшуватись
		Правова культура населення	Підвищення правової культури сприяє дегінізації зайнятості, унаслідок чого працевладлишковість регіону зростає. З іншої сторони, вміння захищати працівниками свої права перед працедавцями зменшує їх звільнення за власним бажанням чи за згодою сторін
9	Науково-освітні	Співпраця місцевих органів державної влади науковими освітніми установами	Наукове обґрунтування політичних рішень понижує їх популістський та декларативний характер, підвищуючи таким чином ефективність управління сферою зайнятості, внаслідок чого працевладлишковість зменшується. Активізація співпраці також підвищує роль наукової діяльності, створює додатковий попит на економічно активне населення відповідного освітнього рівня (у т.ч. осіб, що здобули науковий ступінь)
		Можливість підвищення кваліфікації, перекваліфікації	Активізація пошуку економічно активним населенням місця працевладштування через підвищення кваліфікації чи перекваліфікації відповідно до потреб регіонального ринку праці зменшує працевладлишковість і навпаки
10	Інформаційні	Система інформаційного забезпечення	Розвиток системи інформаційного забезпечення сфери зайнятості з висвітленням інформації про вакансії сприяє кращій орієнтації економічно активного населення на ринку праці, пошуку місця працевладштування та, як наслідок, працевладлишковість регіону зменшується
		Доступ до засобів комунікації	Покращення доступу до комунікацій дає можливість використання переваг телепраці, розвитку віртуального робочого місця, як наслідок, працевладлишковість регіону зменшується
11	Культурні	Традиції	Усталеність традицій щодо організації праці, обрання виду професії, економічної діяльності, набуття підприємницького хисту залежно від ситуації може підвищувати чи зменшувати працевладлишковість регіону

Джерело: [6, с. 63-66]

Домінантну роль серед мезофакторів відводимо *ринково-кон'юнктурним*. Серед них – попит на економічно активне населення. Даний індикатор залежить від економічної кон'юнктури, ступеня механізації (автоматизації, комп'ютеризації) праці, співвідношення витрат на оплату праці і обладнання [5, с. 13].

Якість економічно активного населення формує сукупність кваліфікаційних характеристик (рівень освіти, професійні знання і навички, професійна мобільність, виробничий досвід), особистих та ділових рис (стан здоров'я, здібності до навчання та опанування нових видів діяльності, новаторство, мотивованість, відповідальність, дисциплінованість) працівників [8, с. 128].

Серед ринково-кон'юнктурних факторів чільне місце посідає сегментна структура економічно активного населення, яка формується групами: безробітних; частково безробітних (тих, що працюють неповний робочий час чи у вимушених відпустках);



тимчасово незайнятих; вимушено незайнятих; осіб, що вперше працевлаштовуються; осіб, що шукають роботу після тривалої перерви; осіб, що планують змінити роботу тощо. Переважання безробітних, незайнятих осіб поглиблює проблеми в сфері зайнятості регіону та проявляється у його праценадлишковості.

Тенденції праценадлишковості призводять до низки викривлень у сегментній структурі економічно активного населення, зокрема поширення вимушеного та прихованого безробіття. Як специфічний сегмент ринку, приховане безробіття охоплює ту частину працівників, яка стала надлишковою у зв'язку зі спадом виробництва та структурними змінами в ньому, проте продовжує формально рахуватися зайнятою, і яка при певних умовах буде або вивільнена і поповнить відкритий ринок праці, або перейде в категорію ефективно зайнятих [7, с. 62-63].

Серед ринково-кон'юнктурних мезофакторів важливим індикатором також є маркетингове середовище ринку праці. Цю категорію розглядаємо, як соціальний і управлінський процес взаємодії суб'єктів ринку праці та його інфраструктури, за допомогою якого суб'єкти ринку праці задовольняють потреби цільової аудиторії шляхом створення товарів і споживчих цінностей та обміну ними між собою для задоволення своїх потреб та досягнення мети власної діяльності [2, с. 36]. Очевидно, що сприятливе маркетингове середовище стимулює ділову активність в регіоні та, як наслідок, створюються додаткові робочі місця і його праценадлишковість зменшується.

Серед *економічних факторів* особливо важливим індикатором постає структура економіки регіону, що проявляється в його спеціалізації. Саме спеціалізація господарської діяльності регіону зумовлює сегментацію ринку праці, що в свою чергу визначає формування структури зайнятості з переважанням того чи іншого сегменту [4, с. 7]. Для Тернопільської області характерна структура економіки з переважанням сільського господарства, яке в структурі валової доданої вартості становить майже 20%. Наступними за вагомістю є торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів (майже 15%) та переробна промисловість (понад 14%). Разом з тим, хочемо підкреслити зменшення частки сільського господарства за показником валової доданої вартості протягом останніх 5-ти років на майже 7% та найбільш стрімке зростання державного управління (на 2,2%), торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів (на 2,1%), переробної (на 2,1%) та добувної (на 1%) промисловості. Такі структурні перемини призводять до зміни в потребі економічно активного населення за професійно-кваліфікаційними ознаками та у випадку їх стрімкого поглиблення можуть викликати диспропорції між попитом та пропозицією на ринку праці серед фахівців сільського господарства, яке в структурі економіки області скорочується, та фахівців сфери послуг і промисловості, які поступово розвиваються.

На макрорівні діють впливи на попит і пропозицію економічно активного населення через природно-географічні та екологічні фактори. На рівні регіону вони концентруються в *екогеномологічних факторах* за напрямками [3, с. 125]: клімат; стан повітряного басейну; екологічна освіта; стан водного басейну; екологізація рекреації; хіміко-фізичний стан ґрунту; динамічність екосистем; зелені насадження; ефективність природоохоронної діяльності; фітодизайн; розвиток соціальної інфраструктури; зоозони; мотивація природокористування; екологічна інфраструктура; екологічне виховання; здоров'я населення; екологічна інформація, її повнота, точність і своєчасність; етнокультура. Тут хочемо підкреслити вагомість здоров'я, що є дуже важливим елементом людського капіталу, оскільки визначає фізичну, розумову та психічну здатність особи до праці, до різноманітних видів соціальної діяльності. Поганий стан здоров'я перешкоджає навчанню та здобуванню професійної освіти, не дає можливості повністю використати свій



професійний і творчий потенціал на виробництві, обумовлює погане фізичне самопочуття населення, нагромадження негативних емоцій [1, с. 248, 252]. Стан здоров'я умовно відображає екогомологічні мезофактори, але також є і важливим індикатором, що визначає якість економічно активного населення.

Геопросторові мезофактори є важливими до врахування у впливах на праценадлишковість регіону в силу їх визначальної ролі для функціонування регіональних ринків праці, про що стверджує Н. Запихляк. Вчена формулює це так: специфіка функціонування регіонального ринку праці значною мірою визначається впливом наявних геопросторових передумов, що формують територіальну організацію господарства, трудового потенціалу та сфери прикладання праці, їх взаємозалежністю та взаємозв'язком [4, с.4-5]. У даній групі факторів важливим індикатором є сусідство регіону до інших територій з диференційованими умовами соціально-економічного розвитку, унаслідок чого активізується міжрегіональний перерозподіл економічно активного населення.

Інші мезофактори також є важливими при визначенні їх впливів на зайнятість населення в праценадлишковому регіоні.

Висновки. Таким чином, підкреслюємо значимість саме регіональної політики в сфері зайнятості та реалізації заходів щодо подолання надмірної праценадлишковості, адже очевидно, що впливи мезофакторів є найбільш сильними та такими, що безпосередньо піддаються коректуванню. Таким чином, надалі важливо сконцентрувати наукові дослідження на розробці ефективної регіональної політики зайнятості населення.

Список використаних джерел

1. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : Монографія / В. П. Антонюк // НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 348 с.
2. Беленький П. Ю. Інфраструктура ринку праці (глобалізаційні та регіональні аспекти) / П. Ю. Беленький, В.Б. Люткевич // НАН України. Ін-т регіональних досліджень; відп. ред. П. Ю. Беленький. – Львів, 2004. – 121 с.
3. Долішній М. І. Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості / М. І. Долішній, С. М. Злупко та ін. // НАН України. Інститут регіональних досліджень; Відп. ред. Долішній М. І. – Львів, 1997. – 422 с.
4. Запихляк Н. І. Суспільно-географічні засади функціонування ринку праці та зайнятості населення (на прикладі Івано-Франківської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» // Н.І. Запихляк. – Київ, 2007. – 17 с.
5. Златопольський О. Ф. Ринок праці і зайнятість / О. Ф. Златопольський // НАН України. Ін-т регіональних досліджень; відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2000. – 268 с.
6. Легкий В. І. Поліпшення зайнятості населення в праценадлишковому регіоні: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата економічних наук: 08.00.07 / В. І. Легкий. – Львів, 2012. – 230 с.
7. Смит А. Исследование о природе и причине богатства народов / А. Смит. – М., 1935. – Т. 1, с. 73
8. Шевченко Л. С. Вища професійна освіта в контексті соціального захисту праці / Л. С. Шевченко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональні особливості організації праці в умовах системної кризи: [зб. наук. пр.] /



НАН України. Ін-т регіональних досліджень; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2010. – Вип. 4(84). – 480 с.

Легкий В. И. Влияние и оценка мезофакторов формирования занятости населения працеизбыточного региона

Очерчена иерархическая структура мезофакторов формирования занятости населения трудоизбыточного региона. Охарактеризовано возможное влияние мезофакторов формирования занятости населения в трудоизбыточном регионе. Акцентируется внимание на том, что с помощью эффективной региональной политики деструктивное влияние мезофакторов на занятость населения в трудоизбыточном регионе может быть ослаблено.

Ключевые слова: праценадлишковий регион, мезофактори, рыночно-кон'юнктурні мезофактори, занятость населения, скрытая безработица.

Legkyi V. I. Effect and evaluation of mezofaktoriv employment pratsenadlyshkovoho region

The hierarchical structure of mezofaktoriv of forming of employment of population of labour surplus region is outlined. Possible influence of mezofaktoriv of forming of employment of population is described in a праценадлишковому region. Attention is accented on that by an effective regional policy destructive influence of mezofaktoriv on employment of population in a labour surplus region can be weak.

Key words: labour surplus region, mezofaktor, market-tactical mezofactory, employment, hidden unemployment.





УДК 330.111.62

Криховецький Іван Зеновійович,
кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри економічної теорії
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ У ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті здійснюється характеристика основних маркетингових стратегій розвитку туристичної галузі Івано-Франківської області. На прикладі розвитку туристичних центрів краю, охарактеризовано специфіку та перспективи розвитку туристичної інфраструктури та пошуку шляхів оптимізації інноваційних маркетингових підходів. Окрема увага зосереджена на розвиток сільського (зеленого туризму), як основного джерела доходів населення Карпатського регіону.

Ключові слова: маркетинг, туристична галузь, зелений туризм, туристична інфраструктура, туристичні центри.

Постановка проблеми. Для багатьох держав туризм є вагомим джерелом зростання ВВП, валютних надходжень до бюджету, зростання зайнятості і добробуту населення, підвищення культурного та духовного потенціалу. Економічна доцільність та пріоритетність міжнародної індустрії туризму не викликає сумнівів. Міжнародний туризм розглядають також як важливе соціальне явище, зокрема як невід'ємний компонент розвитку соціально-орієнтованої ринкової економіки і суспільства.

Загалом маркетингові заходи направлені на підвищення ефективності діяльності підприємств туристичної галузі за рахунок зростання обсягів наданих послуг, що позитивно впливає на валовий внутрішній продукт в цілому в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі вивчення маркетингових стратегій у туристичній сфері у вітчизняній науці не приділено достатньої уваги. Виняток становлять праці В. Я. Брича, який основну увагу зосереджує довкола інтенсифікації розвитку ринку праці насамперед у туристичній сфері.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття основних маркетингових стратегій, що застосовуються у туристичній сфері Івано-Франківської області, визначення їхньої ефективності та подальших перспектив.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні є низка регіонів, які мають переваги у розвитку туристично-рекреаційної галузі, зокрема це Івано-Франківська область. Проте на сьогодні туристична галузь України (у тому числі й Івано-Франківської області) характеризується слаборозвиненою туристичною інфраструктурою та соціальною інфраструктурою загального призначення, низьким рівнем сервісу, відсутністю кваліфікованих кадрів та надзвичайно низьким рівнем показників безпеки відпочинку тощо [5].

Перед визначенням рівня маркетингу туристичної сфери Івано-Франківської області варто розкрити рівень розвитку туристичної інфраструктури. Так, в області є



десять курортних місцевостей. Для курортної терапії використовуються кліматичне лікування, мінеральні ванни. Серед курортів – низькогірні Татарів, Яремче і Микуличин Яремчанської міськради, Мислівка і Новий Мізунь Долинського району, Шешори Косівського району та м.Косів, високогірні Ворохта і Яблуниця Яремчанської міськради і бальнео-грязевий передгірний курорт Черче Рогатинського району [6].

Популярні види відпочинку: гірськолижний, пішохідний, водний, курортно-пізнавальний, сільський зелений, велосипедний та кінний туризм, дельта- і парашутизм, скелелазіння.

В області функціонує понад 30 курортів у с. Поляниця (гірськолижний курорт «Буковель»), с. Яблуниця, м. Косів, селищі Верховина, с. Вишків, селищі Ворохта.

Ріки Прут, Черемош швидкоплинні, утворюють каскади і водоспади, що є цінним для водного туризму. Все більшої популярності набувають сплави по річці Дністер.

Карпатський регіон України славиться багатством мінеральних вод. Серед мінеральних джерел Івано-Франківщини найбільш відомим є джерело води «Горянка», аналогічної за дією трускавецькій «Нафтусі», у с. Новий Мізунь Долинського району. Лікувальні властивості джерела «Буркут» для оздоровлення внутрішніх органів були відомі ще у XIX ст. Для лікування опорно-рухового апарату використовуються торфові грязі і мінеральні води курорту Черче. Перспективними для лікування є води курорту Шешори з високим вмістом органічних речовин.

Івано-Франківщина має велику культурно-історичну спадщину. Такі давні і цінні пам'ятки, як церква Пантелеймона під Галичем (XII ст.), Манявський скит (XVII ст.), дерев'яні гуцульські і бойківські храми, відомі за межами країни.

Найпопулярніші туристичні місця краю: Манявський скит (Богородчанський р-н); Гошівський монастир (Долинський р-н); гора Говерла (2061м, Чорногірський хребет); колишня обсерваторія на г. Піп – Іван (2026 м); високогірні озера Несамовите, Бребенескул, Марічейка (Чорногірський хребет); національний заповідник «Давній Галич»; залишки Пнівського замку (м. Надвірна); Косівський сувенірний ринок; музеї «Писанка» та народного мистецтва Гуцульщини і Покуття (м. Коломия); музей І.Франка (с. Криворівня Верховинського р-ну); скелі Довбуша (с. Бубнище поряд з м. Болахів); скелі «Писаний камінь» (Верховинський р-н); «сріблясті» водоспади в с. Шешори (Косівський р-н); вузькоколіяка «Карпатський трамвай» (Долинський, Рожнятівський р-ни); Сокільський хребет (Косівський р-н).

Туристи мають можливість покататися на гірських лижах у Яблуниці, Ворохті, Косові. Діє сучасний гірськолижний комплекс у с. Поляниця. Людям, які ніколи не пробували займатись гірськолижним спортом не варто впадати у відчай. Досвідчені інструктори за 2-3 години навчать новачка досить впевнено триматись на лижах на снігових схилах.

Популярними є водні туристичні маршрути та різні форми командного та активного відпочинку, у тому числі сплав гірськими річками Білий та Чорний Черемоші, Прут, Лімниця. Найкращий час для проходження річок Карпат – кінець квітня – перша декада травня, коли танення снігів є найбільш інтенсивним. Каньйонами рівнинного Дністра на плотах можна проходити з травня до вересня. Наявна база рекреаційних закладів різних форм власності (130 одиниць на 9,2 тисячі місць) дає можливість збільшувати якість лікувально-оздоровлювальних, туристичних, спортивних послуг, у тому числі й для іноземних туристів.

В області є сучасні міжнародного рівня туристично-рекреаційні заклади, зокрема готелі «Аускопрут», «Надія» в м. Івано-Франківську, відпочинковий комплекс



«Синьогора» в с. Гута Богородчанського району, готель «Князь Олег» в м. Долина, готель «Писанка» в м. Коломия, туристичні комплекси «Байка», «Легенда Карпат» у м. Косів, готель «Маливо» у Надвірнянському районі, база відпочинку «Карпати» в м. Яремче та ін.

Все більш популярним стає сільський зелений туризм. Сьогодні 638 сільських господарів приймають туристів у своїх садибах. Туристів приваблює у них зручна система поселення, сучасне обладнання приватних пансіонатів, близькість до природи, співвідношення «ціна» – «якість послуг», гостинність та домашня атмосфера при організації відпочинку, а окрім того, чудові страви національної кухні. Найпопулярнішими є Косівщина, Верховинщина, Яремчанщина та Рожнятівщина.

У 2010 році від діяльності ліцензованих туристичних підприємств до бюджету Івано-Франківської області надійшло 23 076, 7 тис. грн. У 2009 році платежі до бюджету становили 15 251,1 тис. грн. [3].

Середньооблікова кількість працівників на турпідприємствах області за 2010 рік становила 526 осіб, у порівнянні з відповідним періодом 2009 року кількість робочих місць збільшилася на 79 [1].

З виникненням організованих форм туризму знакуванням туристичних шляхів почали займатися на вищих рівнях, як теоретичному (з розробкою систем знакування), так і практичному (з виготовленням спеціальних знаків).

На теренах Івано-Франківської області перші туристські маршрути були прокладені і прознаковані у вісімдесятих роках XIX століття. Найбільш результативним був період між I та II світовими війнами, коли в Східних Карпатах було прознаковано майже 2001 км нових туристичних шляхів. Найважливішою туристичною подією того часу стало знакування Східно-Карпатської частини Головного Карпатського Шляху, здійснене в 1925-1935 роках. В основному цим займалися українські туристичні товариства «Чорногора» і «Плай» у співпраці з польським Татранським товариством.

Основною умовою в організації та проведенні будь-якої туристичної подорожі є її безпечність. Наявність прознакованих маршрутів є також показником рівня розвитку туризму в державі, сприяє збереженню природи, оскільки дозволяє спрямовувати потоки туристів на території природоохоронних об'єктів за визначеними стежками.

Враховуючи щорічне збільшення кількості самодіяльних туристів, що прибували до Прикарпаття, спільно з регіональною фундацією «Карпатські стежки» у 2006 р. в Івано-Франківській області розроблено Програму розвитку мережі пішохідних туристських маршрутів «Спільним Шляхом до Об'єднаної Європи». За кошти гранту ЄС у рамках проекту «Допомога Україні–2007» Центрального осередку гірського туризму ПТТК було проведено підготовку експертної групи для знакування туристських стежок у Карпатах. Після цього почалася інтенсивна апробація з наступним доопрацюванням Інструкції зі знакування шляхів. Враховуючи те, що Україна входить до складу Карпатського Єврорегіону, в основу цієї Інструкції покладена система знакування (OES), що застосовується в сусідніх з нами європейських державах.

При знакуванні, що здійснюється на теренах Івано-Франківської області, використовуються маркери різних кольорів, які вказують на прив'язку до місцевості (а не на спосіб пересування). Маршрути в межах області знакуються без числової ідентифікації. Це полегшує орієнтацію як на місцевості, так і на карті, а відповідно підвищує безпеку туристів, спрощує технологію процесу знакування. Використання відповідних піктограм на кінних та велосипедних маршрутах також сприяє покращенню стану безпеки, оскільки завчасно інформує туристів про можливу зустріч з вершником або велосипедистом. Нанесення на знаки реєстраційних номерів проводиться тільки для багатоденних

маршрутів, що виходять за межі області (регіональних, національних та міжнародних). Національні маршрути знакуються кольором державного прапора – синя марка на жовтому фоні.

Програма розвитку санаторно-курортної сфери, туризму і відпочинку в Івано-Франківській області на 2005-2009 роки поряд з іншими заходами також передбачала: розвиток матеріально-технічної бази санаторно-курортної сфери туризму і відпочинку (з сукупними капіталовкладеннями близько 130 млн. грн.); створення матеріально-технічної бази для розвитку зимових видів спорту та туризму (3 млн. грн.); реконструкцію агроосель для розвитку сільського (зеленого) туризму – 320 тис. грн. [4].

Очевидно, що реалізація названих програмних документів зіткнулася з перешкодами, а вірогідність досягнення прогностичних показників є достатньо незначною. Проте наведені документи створюють необхідне середовище для створення Інноваційного центру і підтверджують, щонайменше, розуміння пріоритетності розвитку туризму та рекреації на регіональному рівні. Головним недоліком вказаних програмних документів є відсутність орієнтації на створення мережі економічних самодостатніх та самовідтворюваних туристичних центрів і курортів з розвинутою туристичною інфраструктурою, у розвиток яких можна було б залучати як значні іноземні інвестиції, так і невеликі за обсягом внутрішні інвестиції [4].

Стратегічне значення туристично-рекреаційної сфери господарського комплексу Івано-Франківщини визначається низкою факторних переваг перед іншими регіонами України у порівнянні з промисловими та сільськогосподарськими галузями. До факторів пріоритетного значення, які визначають можливість перетворення Івано-Франківщини у туристично-рекреаційний регіон загальноєвропейського значення, конкурентоспроможний щодо аналогічних регіонів країн Східної і Центральної Європи та Балтії, відносяться: потенціал унікальних мінеральних ресурсів лікувального призначення, нагромаджена матеріально-технічна база рекреації та туризму; природно-кліматичні особливості; збереження і в останні роки розширення ринку туристично-рекреаційних послуг для споживачів з країн СНД, Східної і Центральної Європи; наявність унікальних історичних, архітектурних та культурних пам'яток; сприятливе географічне розташування на перетині транзитних міжнародних шляхів (автомобільних, залізничних та авіаційних); наявність інтелектуального потенціалу та висококваліфікованих працівників у сфері охорони здоров'я та рекреації; наявність закладів культури, науки та мистецтва європейського значення: збереження національних традицій та самобутнього народного мистецтва; традиції і проведення ярмарків, виставок, фестивалів, конгресів тощо [2].

Висновки. Аналіз стану туристично-рекреаційної сфери області дозволяє говорити про те, що існують істотні резерви підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу шляхом підвищення рівня комплексності послуг, включаючи реабілітаційний та відпочинково-розважальний складник, покращення діагностики рекреантів. Проте на сьогодні у сфері туризму та рекреації відсутні інституції для організації залучення великомасштабних інвестицій з метою підвищення рівня якості і комплексності туристично-рекреаційних послуг. При цьому наявні організаційно-правові форми санаторно-курортних закладів не мають можливості прийняття інвестиційних ресурсів у формі портфельних інвестицій, неакціонерного капіталу (лізинг, франчайзинг, гудвіл тощо), позичкового капіталу та технічної допомоги. Варто також відзначити, що заклади рекреаційної сфери відомчої підпорядкованості не мають відповідної мотивації до покращення фізичної інфраструктури комунального господарства (водо-, теплопостачання, енергозбереження, відведення стічних вод і утилізації побутових та



спеціальних відходів), що значно знижує рівень якості надання послуг. Ще однією проблемою загальнонаціонального рівня є недостатня підготовка кадрів для туристичної галузі, що є вагомою причиною низької якості туристично-рекреаційних послуг [5].

Список використаних джерел

1. Аналітична довідка про роботу туроператорів та турагентів за 2009 рік (дані за формою № 1-ТУР) // Статистика Державної служби туризму і курортів України.
2. Брич В. Я. Трансформація ринку праці та проблеми підвищення життєвого рівня населення: методологія, практика, шляхи вирішення : моногр. / В. Я. Брич. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 376 с.
3. Інформація про діяльність Акредитаційної комісії з видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу на території Івано-Франківської області // Івано-Франківська державна адміністрація. – 17.04.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=812>.
4. Криховецький І. З. Регіональні аспекти розвитку туризму / І. З. Криховецький // Економіка і управління: погляд молоді : матеріали III Всеукр. студ. наук.-практ. конф., (Донецьк, 23-24 бер. 2011 р.). – Донецьк, 2011. – С. 73-75.
5. Криховецький І. З. Стратегія розвитку туристично-рекреаційної діяльності регіону / І. З. Криховецький // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – №4. – С. 27-28.
6. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / За ред. проф. Є. П. Качана. – К. : ВД «Юридична книга», 2004. – 547 с.

Криховецький І. З. Особенности маркетинговых стратегии в туристической отрасли (на примере Ивано-Франковской области)

В статье осуществляется характеристика основных маркетинговых стратегии развития туристической отрасли Ивано-Франковской области. На примере развития туристических центров края, охарактеризованы специфика и перспективы развития туристической инфраструктуры и поиска путей оптимизации инновационных маркетинговых подходов. Отдельное внимание сосредоточено на развитии сельского (зеленого туризма), как основного источника доходов Карпатского региона.

Ключевые слова: маркетинг, туристическая отрасль, зеленый туризм, туристическая инфраструктура, туристические центры.

Kryhovetskyi I. Z. Features of marketing strategies in the tourism industry (for example, Ivano-Frankivsk region)

Key marketing strategies of tourism development in Ivano-Frankivsk region are characterized in the article. Specifics and perspectives of development of tourism infrastructure and search of optimization ways of innovative marketing approaches are characterized by the example of development of tourism centers on the area. Particular attention is paid to the development of rural (green tourism) as the main source of profit for the population of the Carpathian region.

Key words: marketing, tourist branch, green tourism, tourism infrastructure, tourist centers.



УДК 330.322

*Луцька Наталія Іванівна,
кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*



ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ТА ЇХ ПІДТРИМКА З БОКУ ДЕРЖАВИ

У статті розкривається сутність поняття інтеграції та інтеграційних процесів. Аналізується ступінь державної підтримки інтеграційних процесів у сфері економіки, їх ефективність та основні напрямки реалізації. Визначаються основні тенденції, що впливають на інтернаціоналізацію виробництва та економіки.

Ключові слова: економіка, інтеграція, інтеграційні процеси, інтернаціоналізація, корпорація, капітал.

Постановка проблеми. Виходячи із сучасного стану розвитку світової економіки та закономірного росту глобального капіталу, усі національні проблеми набувають світового значення оскільки акумулюються та інтегруються у спільний економічний процес. Розвиток інтеграції у цьому плані є визначальним, оскільки виступає одним із ключових факторів подолання кризових явищ. Разом з тим, складність та суперечливість інтеграційних процесів вимагає глибокого науково аналізу та практичного розв'язання. Наукова актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення динаміки та специфіки економічного співробітництва між країнами в умовах економічної глобалізації та з'ясування місця і ролі національних держав у цих процесах. Суспільна актуальність дослідження полягає у визначенні місця України в процесі економічної інтеграції та визначення перспектив для національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема економічної інтеграції досить широко розкрита у вітчизняній науці. Серед провідних фахівців у цій сфері варто виокремити В. Захарченко, І. Лукінов, В. Сутурміна, Т. Флигинських та ін. Однак, у їхніх працях недостатньо вивчено питання корпоративної інтеграції, не визначено до кінця шляхів підтримки держави щодо розвитку інтеграційних процесів.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття сутності інтеграційних процесів, характеристика корпоративної інтеграції та визначення основних шляхів державної підтримки і розвитку інтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначаючи сутність інтеграційних процесів, варто відмітити, що основну роль у них відіграють національні держави, транснаціональний капітал (транснаціональні корпорації і банки), а також блоки країн, міжнародні організації, офшори, а провідними тенденціями є інтернаціоналізація виробництва та інтеграція капіталу. Розгортання інтернаціоналізації є ключовим змістом вимог сучасного етапу розвитку продуктивних сил. Саме еволюція останніх призвела до появи величезної кількості нових виробництв і ускладнення продукції, яка випускається, у



результаті чого, навіть у високорозвинених промислових країнах виявилось економічно неефективним виготовляти всі види продукції.

Найважливішим фактором прогресу виступає міжнародний розподіл праці, який набуває внутрішньогалузевого характеру і сполучається з підвищенням ролі спеціалізації і кооперації виробництва. Велике значення для інтернаціоналізації має прорив в інформаційно-комунікаційній сфері. Розвиток високих технологій, а зокрема їх інформатизація, призводить з одного боку, до появи пов'язаного з цією сферою нового ринку товарів і послуг, а з іншого – зменшити сферу управлінського апарату. Тобто, у сучасному світі, завдяки інформаційним технологіям є можливість здійснювати керівництво розташованих у різних країнах підприємствах, не покидаючи офісу, тобто з одного центру. Основним результатом цих процесів є поглиблення інтернаціоналізації виробництва, що полягає у створенні кінцевого продукту в різних країнах і на різних стадіях в ньому беруть участь виробники багатьох країн світу. Цей процес є основою прискорення темпів росту світової торгівлі, що у післявоєнні роки постійно перевищували темпи промислового виробництва. Так, для прикладу, якщо темпи росту світового експорту в 1980-1990 рр. складали 6,4%, а в 1990-2000 – 5,2%, то темпи приросту світового ВВП – відповідно – 2,4 і 3,2% (тобто різниця за останні два десятиліття дворазова).

Впродовж останніх десятиліть практично у всіх країн значно підсилилася залежність економік від зовнішнього ринку, особливо це стосується промислово розвинутих держав. Експортна квота у світі за 1960-2005 рр. зросла вдвічі і досягла 25% ВВП усіх держав світу. Відношення експорту до ВВП складало в 2005 р.: у Німеччині – 27%, в Англії – 29%, у Франції – 24%, в Італії – 27%. Що стосується решти країн ЄС, то в Нідерландах експортна квота складала 56%, у Бельгії – 73%. Дуже характерний значний її ріст у США – 9% у 1995 р. до 12% у 2005 р. [2].

Таким чином, інтернаціоналізація виробництва – об'єктивний і досить прогресивний процес, тому що він підвищує ефективність виробництва, сприяє прискоренню поширення у світі науково-технічних досягнень.

Друга тенденція світової економіки полягає в інтернаціоналізації капіталу, який значно прискорилося останнім часом. Той факт, що капіталістична власність виходить за національні межі, прямо пов'язаний з інтернаціоналізацією виробництва, оскільки капітал прагне мати у своїх руках всі етапи виробництва продукту підприємствами в розвинутих країнах. Більше того, в наші дні ці процеси особливо актуальні для країн, що розвиваються, оскільки визначальну роль відіграє вартість робочої сили, а саме її дешевизна. Інтернаціоналізація виробництва складає основу інтернаціоналізованого капіталу: власники інтернаціоналізованого капіталу розвивають спеціалізацію і кооперацію між своїми підприємствами, а також між підприємствами, розташованими в різних країнах, серед яких переважають транснаціональні корпорації (ТНК) – переважно національні за капіталом (американські, англійські, японські тощо), але міжнародні за сферою розміщення належних їм підприємств.

Процеси створення міжнародних, переважно транснаціональних корпорацій, інтеграція здійснюється не тільки в сфері виробництва, але й у торгівлі та банківській справі. У сфері функціонування реального капіталу інтернаціоналізація проявляється в створенні не тільки власне корпорації, але і більш «м'яких» форм підприємницьких об'єднань. У наш час отримали поширення також стратегічні альянси, консорціуми, в яких компанії – учасники координують свою діяльність у загальних інтересах, але

зберігають юридичну самостійність. Об'єднання компаній різних галузей здійснюється, як правило, для виконання робіт зі спорудження конкретних об'єктів тощо.

Під впливом інтернаціоналізації виробництва і капіталу у світовій економіці відбуваються важливі зміни, які полягають в ослабленні бар'єрів на шляху товарів і капіталу з одних країн в інші, результатом чого стало зближення різних національних економік. Ці економічні процеси, пов'язані з об'єднанням господарства різних держав, ведуть до поглиблення третьої провідної тенденції розвитку світової економіки – інтеграції. Вона прискорює процес інтернаціоналізації виробництва і капіталу, поглиблює поділ праці між країнами – учасниками даного процесу.

У цьому відношенні, найяскравішим прикладом виступають інтеграційні процеси у Європі. Так, у Європейському Союзі, не тільки знімалися обмеження у взаємних економічних зв'язках країн-членів, але і здійснювався поступовий перехід до проведення єдиної економічної політики, що дозволило говорити про реальне формування «загального ринку». У ЄС не тільки відсутні міждержавні обмеження руху товарів, капіталів і робочої сили, але й наявна єдина валюта – євро.

Європа являє собою приклад території, де інтеграція досягла найбільших розмірів, тому що навіть ринки таких високорозвинених європейських країн, як Німеччина, Франція, Англія, Італія недостатні для належного прогресу сучасного виробництва. І ці держави виявилися об'єктивно зацікавленими в створенні, шляхом економічного об'єднання, більш ємного ринку. Той факт, що країни Західної Європи були розвинутими в промисловому відношенні, створило більш сприятливі умови для інтеграційних процесів (а для деяких держав, що відставали, таких, як Греція і Португалія – участь у цих процесах перетворилася на стимул підвищення рівня економічного розвитку). Більше того, інтеграційні процеси мали визначальний вплив на формування національних економік країн, що вступили в ЄС, таких як Польща, Литва, Латвія, Естонія.

Інтеграційні процеси у сфері економіки є ключовими у євроінтеграційних устремліннях України, оскільки включення вітчизняного ринку у загальноєвропейський, а це у свою чергу визначить політичну інтеграцію.

Взявши до уваги позитивні результати західноєвропейської інтеграції, на шлях економічного об'єднання зі своїми сусідами вступили США, утворивши разом з Канадою і Мексикою Північноамериканську асоціацію вільної торгівлі (НАФТА). Підсилюлися інтеграційні тенденції й у Латинській Америці, Азії, Африці. Там нараховується більше двох десятків інтеграційних угруповань (Асоціація країн Південно-Східної Азії, МЕРКОСУР і Андейська група в Латинській Америці), в яких відбуваються процеси економічного зближення учасників, взаємно зменшується мито, знижуються інші бар'єри [1].

Що стосується України, то перед розвитком інтеграційних процесів вона опинилася у винятково складному становищі. У результаті проведення радикальних реформи країна була відкинута на кілька десятиліть назад, у той час як більшість інших країн світу в умовах позитивної економічної кон'юнктури швидко просувалися вперед. Отримати статус високорозвиненої держави неможливо без серйозних змін у структурі української економіки, основою якої повинні стати великі інтегровані корпоративні структури, їхня поява і функціонування має сенс, насамперед, при одержанні реального синергетичного ефекту від об'єднання. Однією з необхідних умов ефективного проектування такого роду організаційних систем в українській економіці є вивчення теоретичних аспектів інтеграції як процесу та його різновидів, а також закордонного досвіду.



Що стосується поняття інтеграції, то під нею розуміється об'єднання економічних суб'єктів, поглиблення їхньої взаємодії, розвиток зв'язків між ними. Економічна інтеграція здійснюється на рівні національних господарств, і між підприємствами, фірмами, компаніями, корпораціями.

Сутність інтеграції можна визначити як процес, що проявляється в основних напрямках реалізації інтеграційної тенденції, як основи підтримки стабільності розвитку виробництва і підсилення контролю над ринковою ситуацією, до якої можна віднести той факт, що постачальники однакової продукції реагують на посилення конкуренції шляхом розвитку горизонтальної інтеграції з іншими підприємствами. Це дозволяє знизити виробничі витрати завдяки збільшенню серійності виробництва і покращенню спеціалізації учасників об'єднання. З іншого боку, підприємства, пов'язані послідовністю стадій виробництва і підвищенням конкурентоздатності постачання сировини і комплектуючих мають більше шансів на отримання прибутку. Особливістю інтеграції є створення об'єднань типу конгломератів, які знижують ризики шляхів диверсифікованості діяльності. Також у процесі інтеграції виникають цільові об'єднання середніх і малих фірм для загальних функцій (маркетинг, закупівлі, реклама). Важливою рисою є також збільшення кількості стратегічних альянсів найбільших компаній для відстоювання інтересів на ринку у зв'язку з особливо гострою конкуренцією.

Практика і досвід показують, що процес інтеграції підприємств розвивається, в першу чергу там, де існують найбільш вигідні умови для централізації й інтеграції науково-технічного, промислового і фінансового капіталу.

Особливої уваги заслуговує аналіз особливого виду інтеграції – інтеграція капіталу. Сучасна промисловість має у своєму розпорядженні різноманітні види матеріальних ресурсів і робочу силу. Але для безупинного відновлення і розширення виробничого процесу промислова сфера постійно потребує додаткових коштів. У свою чергу для промислової сфери, яка розвивається, необхідні кошти, якими володіє банківський капітал. Кошти банків знаходять застосування у виді кредитів і в інших формах обслуговування суб'єктів господарювання і громадян. За цієї обставини промисловий капітал без взаємодії з банківським капіталом не може нормально існувати.

Підприємства мають також потребу у фінансових коштах як для забезпечення поточного функціонування (оборотні кошти), так і для відновлення і розвитку виробництва (інвестиції). Проте в Україні виникає серйозний бар'єр між фінансовим і виробничим сектором економіки. Це стало наслідком високої інфляції, яка з'їдає доходи інвесторів, низької ліквідності цінних паперів, неплатоспроможності багатьох промислових компаній, а також інших факторів.

З іншої боку, сам банківський капітал без промисловості, без матеріальних ресурсів, створених промисловістю, може швидко втратити для себе надійну опору і можливість неухильного розвитку в майбутньому. Досвід закордонних країн з добре розвинутою ринковою економікою свідчить про те, що процес інтеграції банківського і промислового капіталу являє собою дуже складний, еволюційний процес, який може відбуватися такими способами:

- розширення масштабів участі банківських структур у капіталі господарчих товариств і об'єднань;
- створення за участю банків спеціалізованих інвестиційних компаній і фондів та стимулювання розвитку ринку цінних паперів;



- розширення масштабів фінансової підтримки виробництва на основі концентрації банківського капіталу (укрупнення банків і створення міжбанківських об'єднань і холдингів);
- участь банків у діяльності консорціумів і альянсів щодо реалізації великих інвестиційних проектів і розміщення централізованих інвестиційних ресурсів;
- створення директоратів і управління власністю за дорученням;
- створення фінансово-промислових груп національного та транснаціонального типу.

При створенні інтегрованих корпоративних структур важлива роль приділяється банківському капіталу. Консорціуми та альянси являють собою горизонтальні об'єднання підприємств, куди поряд із промисловими, науково-виробничими, будівельними і транспортними підприємствами можуть входити і фінансово-кредитні інститути. Останні створюються для ведення скоординованої підприємницької діяльності, частіше для спільної боротьби за одержання замовлень і їхнього спільного використання. У реальній діяльності консорціуми та альянси дозволяють залучати інвесторів декількох самостійних категорій.

У цьому випадку не можна, недооцінювати роль середніх підприємств. Незалежно від конкретних умов економічно ефективними можуть бути як великі, середні, так і малі підприємства. Зокрема, в країнах з розвинутою ринковою економікою в обробних галузях промисловості провідну роль в обсязі виготовленої продукції відіграють, як правило, великі і середні підприємства, в будівництві й оптовій торгівлі – середні і дрібні, у роздрібній торгівлі – дрібні підприємства.

На нашу думку, у ринковій економіці в наслідок певних причин ще є немало галузей, де найкращі й ефективні великі підприємства. По-перше, у народному господарстві кожної країни є ряд галузей і виробництв, яким внутрішньо притаманна так звана природна монополія, розмежування якої на дрібні, економічно відокремлені частини зовсім неможливо чи недоцільно. Це, насамперед, стосується залізничного транспорту, великих металургійних, нафтохімічних підприємств, суднобудівних верфей, виробників складного багатокomпонентного устаткування, виробництв по випуску спеціальної військової техніки, харчової та переробної промисловості тощо.

По-друге, в основі формування будь-якого типу і розміру організаційної структури господарських систем лежить можливість реалізації конкретних джерел підвищення ефективності функціонування, а значить і одержання прибутку. У галузях, де визначальним джерелом збільшення прибутку є збільшення масштабів виробництва, життєстійкими виявляються великі одногалузеві підприємства. Там, де економія досягається переважно за рахунок розширення сфери діяльності, формуються багатогалузеві компанії, у випадку де обмеженням виступає обсяг ринку, більш стійкими є малі підприємства.

По-третє, в умовах, коли національний ринок перетворюється в складову світового, однією з проблем господарського розвитку є не сама по собі небезпека концентрації в руках одного виробника найбільшої частки національного ринку, а погроза неконкурентоздатності на зовнішньому ринку. Тому ефективна і раціональна структура національної економіки припускає поряд з великими підприємствами й об'єднаннями наявність визначеної кількості малих і середніх підприємств.

Досвід проведених в країні економічних перетворень і реформ підтвердив необхідність існування всіх видів бізнесу – великого, по суті монополістичного, середнього і малого. Стосовно великого бізнесу питання зводиться до припустимого в



конкурентному середовищі рівня концентрації виробництва і капіталу, його організаційним формам, які реально сприяли б економічному росту при відповідних регулюючих функціях держави.

Висновки. Таким чином, в сучасних умовах, формування високорентабельних господарських одиниць є визначальним чинником державної підтримки в умовах економічної інтеграції. Ключовим у цьому плані виступає чинник конкурентоспроможності, відновлення і удосконалення товарів і послуг. Разом з тим, дані структури повинні спиратися на потужну дослідно-конструкторську базу, власні наукові дослідження і розробки, належну рекламу.

Сьогодні для розвитку високорентабельних підприємств в Україні є досить широкі можливості. При цьому нові інтегровані структури можуть створюватися як на державному, так і на регіональному рівні. Серйозною проблемою для нашої країни продовжує залишатися її економічна слабкість та політична невизначеність. Розрив між передовими державами і Україною штовхає нашу державу в розряд країн третього світу.

Список використаних джерел

1. Захарченко В. І. Ринкові перетворення і формування територіально-галузевих корпоративних структур / В. І. Захарченко // Економіка АПК. – 2004. – №2. – С. 113–116.
2. Лукінов І.І. Продовольча безпека та її гострота у світовому вимірі / І. І. Лукінов // Економіка АПК. – № 4. – 2006. – С. 34–35.
3. Суторміна В. М. Фінанси зарубіжних корпорацій / В. М. Суторміна, В. М. Федоров, Н. С. Рязанова. – К : Либідь, 2006. – 247 с.
4. Флигинских Т. Н. Финансовый аспект развития интегрированных структур / Т. Н. Флигинских // Економіка АПК. – 2005. – №6. – С. 152–154.

Луцкая Н. І. Основные подходы к определению интеграционных процессов в сфере экономики и их поддержка со стороны государства

В статье раскрывается сущность понятия интеграции и интеграционных процессов. Анализируется степень государственной поддержки интеграционных процессов в сфере экономики, их эффективность и основные направления реализации. Определяются основные тенденции, влияющие на интернационализацию производства и экономики.

Ключевые слова: экономика, интеграция, интеграционные процессы, интернационализация, корпорация, капитал.

Lutska N. I. Basic approaches to the definition of integration processes in the economy and support from the state

The essence of the concept of integration and integration processes is revealed in the article. The degree of the state support of integration processes in the economic sphere, their effectiveness and main way of realization are analyzed. The main trends which influence the internationalization of production and of the economics are defined.

Key words: economics, integration, integration processes, internationalization, corporation, capital.



УДК 657.47

Борович Оксана Василівна,
кандидат економічних наук, доцент,
професор університету,
завідувач кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



Куруляк Світлана Василівна,
головний спеціаліст головного управління
Пенсійного фонду України
в Чернівецькій області

АНАЛІЗ ДІЮЧОГО ПОРЯДКУ ТА ПРОБЛЕМ ІНДЕКСАЦІЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

У статті здійснено аналіз вимог нормативних документів, що регулюють порядок проведення індексації грошових доходів громадян, а також доведено, що сума нарахованої індексації заробітної плати за діючим порядком не покриває фактичних втрат доходів найманих працівників.

Ключові слова: заробітна плата, індексація грошових доходів, постійні виплати, прожитковий мінімум, фіксована сума індексації.

Постановка проблеми. Однією з найгостріших проблем розвитку економіки України є інфляція, яка призводить до втрат доходів найманих працівників та негативно впливає на добробут громадяни нашої країни. З метою усунення таких явищ законодавством України передбачено проведення індексації грошових доходів населення.

Відповідно до положень Закону України «Про індексацію грошових доходів населення» [6] та Порядку проведення індексації грошових доходів населення [5] індексація грошових доходів громадян нараховується підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності і господарювання, а також фізичними особами, що використовують працю найманих працівників. Водночас, передбачена нормативними актами методика носить теоретичний характер та потребує додаткових роз'яснень з метою розроблення єдиного підходу в частині складу виплат, що мають постійний характер і підлягають індексації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань, пов'язаних з індексацією заробітної плати та прирівняних до неї виплат проводиться О. Брусніцина, А. Король, Ю. Попивняк, А. Протасова, Т. Шарим та іншими в основному шляхом консультативних роз'яснень у професійних бухгалтерських виданнях.

Незважаючи на значну кількість таких праць механізм індексації грошових доходів населення досліджено фрагментарно, без застосування комплексного підходу та не знайшов широкого відображення в науковій літературі. Сьогодні важливе значення має



проведення наукових досліджень даного питання, враховуючи його вагомість для громадян в умовах фінансової кризи.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення найбільш важливих питань та аналіз проблем, пов'язаних із нарахуванням індексації заробітної плати та прирівняних до неї виплат.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індексація грошових доходів населення проводиться у разі якщо визначена величина індексу споживчих цін перевищила поріг індексації, значення якого встановлено у розмірі 101 відсоток [5]. Такий показник обчислюється Державним комітетом статистики щомісячно не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним та публікується в офіційних періодичних виданнях.

Індексації підлягають грошові доходи громадян, одержані у гривнях на території України, які не мають разового характеру [5], зокрема:

- оплата праці найманих працівників підприємств, установ, організацій у грошовому виразі, яка включає оплату праці за виконану роботу відповідно до встановлених тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок, доплат, надбавок, премій, гарантійних та компенсаційних виплат, передбачених законодавством, а також інші компенсаційні виплати, що мають постійний характер;

- грошове забезпечення військовослужбовців;

- стипендії;

- пенсії, щомісячне довічне грошове утримання, що виплачується замість пенсії;

- суми виплат, що нарахovanі у відповідності до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (допомога по безробіттю, матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації найманих працівників тощо);

- щомісячна грошова сума, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

- суми відшкодування шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди у разі втрати годувальника.

Індексація не нараховується на наступні виплати [5]:

- доходи громадян, отримані від здачі в оренду майна; реалізації акцій та інших цінних паперів; ведення селянського (фермерського) і особистого підсобного господарства та підприємницької діяльності, яка є для громадян джерелом грошових доходів від ведення такої діяльності;

- оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів роботодавця та допомога з тимчасової непрацездатності, що виплачується за рахунок коштів фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;

- одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації безробітним підприємницької діяльності, а також одноразова допомога у разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

- допомога у зв'язку з вагітністю і пологами;

- допомога при народженні дитини та на поховання;

- цільова разова матеріальна допомога, одноразову допомогу при виході на пенсію, а також суми соціальних пільг та винагороди за підсумками роботи за рік тощо;



– соціальні виплати, визначені в залежності від прожиткового мінімуму – додаткова пенсія, компенсаційні виплати, надбавки та інші доплати до пенсії; тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме; мінімальний розмір допомоги по безробіттю; державна соціальна допомога інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам; державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію;

– державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, допомога на дітей одиноким матерям, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Індексації підлягають грошові доходи населення у межах прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних соціальних і демографічних груп населення [5]. Наприклад, для працездатних осіб даний показник у 2013 р. встановлено на рівні:

- 1147,00 грн. з 01.01.2013 р. по 30.11.2013 р.;

- 1218,00 грн. з 01.12.2013. р. по 31.12.2013 р.

Сума індексації грошових доходів громадян визначається шляхом множення доходу, що підлягає індексації на величину приросту індексу споживчих цін, поділеного на 100 відсотків.

Індексація різних видів виплат, отриманих громадянами проводиться у визначеній черговості. Зокрема, в першу чергу індексується оплата праці особи, яка працює та отримує інший грошовий дохід (в тому числі пенсію). Поряд з цим, якщо особа працює і одночасно навчається на денній формі навчання або з відривом від виробництва у клінічній ординатурі, аспірантурі і докторантурі, то в першу чергу індексується стипендія.

Незалежно від розміру інших доходів індексуються пенсії, нараховані дітям у зв'язку із втратою годувальника. Винятком є умова, що дитина, яка отримує таку пенсію працює, в такому разі в першу чергу індексується оплата праці.

Індексація грошових доходів, отриманих громадянами не проводиться за місяць, в якому відповідно до норм законодавства відбулося підвищення розмірів мінімальної заробітної плати, пенсії, стипендій та інших виплат, а також у разі зростання грошових доходів населення без перегляду їх мінімальних розмірів [5]. З наступного місяця для таких осіб обчислюється наростаючим підсумком індекс споживчих цін, що використовуватиметься для проведення подальшої індексації. Якщо ж підвищення розмірів мінімальних соціальних гарантій, не супроводжується зростанням грошових доходів громадян, то грошові доходи індексуються на загальних підставах.

Виплата сум індексації грошових доходів особам здійснюється за рахунок різних джерел [5], зокрема:

1) заробітної плати – за рахунок власних коштів підприємств, установ та організацій, а також власних коштів і коштів державного бюджету – при нарахуванні індексації підприємствами, установами та організаціями, що фінансуються чи дотуються з державного бюджету та підвищують розміри оплати праці (грошового забезпечення) у зв'язку з індексацією;

2) пенсій, страхових виплат, що нараховуються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, щомісячного довічного грошового утримання, що виплачується замість пенсії, інших видів соціальної допомоги проводиться – за рахунок коштів Пенсійного фонду, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування та коштів державного бюджету відповідно;

3) стипендій особам, які навчаються – за рахунок джерел, з яких виплачуються такі виплати.



Індексуються виплати, що мають постійний характер та отримані працівником як за основним місцем роботи так і за сумісництвом. У такому разі на вимогу особи, яка працює за сумісництвом видається довідка з основного місця роботи про розмір доходу, що підлягає індексації, та проіндексованого доходу. На підставі такої довідки провадиться індексація доходів, отриманих за роботу за сумісництвом у межах суми, що не перевищує прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, з урахуванням отриманої заробітної плати за основним місцем роботи.

Для розрахунку суми індексації найперше вибирається базовий місяць, нарахований дохід якого вважатиметься основою для обчислення розміру індексації. Базовим вважається місяць підвищення доходу, в якому зросли виплати, що мають постійний характер.

Постановою Кабінету міністрів України № 526 внесено зміни до абзацу 3 пункту 5 Порядку проведення індексації та передбачено, що якщо грошовий дохід з урахуванням суми підвищення менший суми грошового доходу з урахуванням індексації до підвищення, у базовому місяці, то сума загального доходу визначається з таким розрахунком, щоб сума грошового доходу з урахуванням індексації не перевищувала загального доходу до його підвищення [4]. Отже, за умови підвищення працівникові розміру постійних виплат у звітному місяці для визначення суми індексації необхідно порівняти дві величини: заробітну плату з урахуванням підвищення та розмір можливої індексації.

Якщо заробітна плата з урахуванням підвищення більша (рівна) суми можливої індексації, то індексація доходів у звітному місяці не проводиться, а у наступному за звітним – розраховується в звичайному порядку, виходячи із вже вибраного нового базового місяця. У протилежному випадку (заробітна плата з урахуванням підвищення менша значення можливої індексації) в звітному місяці індексація нараховується у фіксованій сумі, яка розраховується як різниця між зазначеними величинами. У такому разі місць підвищення доходів (постійних виплат) стає базовим.

Враховуючи вищезазначене робимо висновок, що найманих працівників при нарахуванні індексації доходів можна умовно поділити на дві групи. Перша група – працівники, яким нараховується індексація доходів на величину приросту індексу споживчих цін, а друга – працівники, яким індексація нараховується у фіксованій сумі. До другої групи належать особи заробітна плата яких в частині постійних виплат, зросла після 21.06.2012 р. (дата набрання чинності постановою № 526), або які прийняті на роботу після вказаної дати, а до першої – всі інші особи.

Порядок проведення порівняльних розрахунків покажемо на прикладах.

Приклад 1. Спеціалісту фінансового відділу Карп В.О. у серпні 2013 р. підвищено оклад з 1152 грн. до 1464 грн. Приріст індексу споживчих цін для нарахування індексації у серпні 20132 р. становить 19,5 %. Інформація, необхідна для визначення можливості нарахування індексації наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Постійні виплати Карп В.О. за аналізований період

№ з/п	Виплати	Липень 2013 р. грн.	Серпень 2013 р., грн.
1	2	3	4
1	Оплата праці за окладом	1152,00	1464,00
2	Доплата за ранг	70,00	70,00
3	Надбавка за вислугу років (15%)	183,30	230,10
4	Надбавка за високі досягнення у	562,12	705,64



	праці (40%)		
5	Разом	1967,12	2469,74

За наведеними даними розраховуємо:

- суму зростання нарахованих виплат Карп В. О. у серпні 2013 р.

$$2469,74 \text{ грн.} - 1967,12 \text{ грн.} = 502,62 \text{ грн.};$$

- суму можливої індексації доходу Карп В. О., виходячи із прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб

$$1147,00 \times 19,5\% = 223,67 \text{ грн.}$$

Оскільки суму зростання заробітної плати (502,62 грн.) більша суми можливої індексації доходу (223,67 грн.), то працівникові за серпень 2013 р. індексацію доходів не проводять. У вересні поточного року для Карпа В.О. розраховують новий індекс для нарахування індексації заробітної плати, оскільки серпень місяць є базовим.

Приклад 2. У відповідності до норм чинного законодавства для провідного спеціаліста Мануляк С. Я. з 15 вересня поточного року зріс відсоток надбавки за вислугу років із 15 % до 20 %. Нижче розглянемо вплив такої зміни на суму індексації доходів такого працівника.

Для нарахування індексації Мануляк С. Я. липень 2012 року (цього місяця відбулося зростання посадового окладу) встановлено базовим. У цьому ж місяці для даного працівника розраховано фіксовану суму індексації – 543,80 грн., що виплачується у зазначеному розмірі (за умови відпрацьованого повного робочого місяця) до настання права на нарахування нової індексації.

Інформація, про нараховані виплати Мануляк С. Я. у серпні та вересні 2013 р. наведена у таблиці 2.

Таблиця 2

Постійні виплати Мануляк С.Я. за аналізований період

№ з/п	Виплати	Серпень 2013 року, грн..	Вересень 2013 року, грн..
1	2	3	4
1	Оплата праці за окладом	1147,00	1147,00
2	Доплата за ранг	70,00	70,00
3	Надбавка за вислугу років	182,55	243,40
4	Надбавка за високі досягнення у праці (40%)	559,82	584,16
5	Разом	1959,37	2044,56

За даними таблиці встановлено, що нараховані працівникові постійні виплати зросли на 85,19 грн. (2044,56 грн. – 1959,37 грн.). Дана величина менша розрахованої фіксованої суми індексації (543,80 грн.), тому для Мануляк С. Я. індексація нараховується у встановленій фіксованій сумі.

Листом Міністерства соціальної політики України № 261/10/136-12 від 27.08.12р. передбачено, що якщо працівник відпрацював неповний робочий місяць (перебував у відпустці, відрядженні або хворів), то сума індексації і, відповідно, фіксована сума індексації визначається з розрахунку за повний відпрацьований місяць, а виплачується пропорційно до кількості відпрацьованих днів [8]. Отже, для того щоб розрахувати фіксовану суму індексації за неповний робочий місяць необхідно обчислений коефіцієнт (розрахований шляхом ділення фіксованої суми індексації на кількість встановлених



законодавством робочих днів) помножити на кількість відпрацьованих працівником у поточному місяці робочих днів.

Така норма базується на твердженні, що працівник, який працював неповний робочий місяць отримав відповідні виплати, розраховані виходячи із середньої заробітної плати, що враховує суми індексації [7]. На наш погляд така позиція Міністерства соціальної політики України викликає певні сумніви, оскільки Порядком проведення індексації не передбачено, що індексація виплат проводиться в залежності від кількості відпрацьованого часу працівником.

Приклад 3. Головний спеціаліст Воробець А. С. у вересні 2013 року відпрацювала 8 робочих днів, за які нарахована заробітна плата в сумі 1426,54 грн., а 18 календарних днів перебувала у відпустці.

Воробець А. С. у липні 2012 року встановлено фіксовану суму індексації у розмірі 540,05 грн.

За наведеними даними розрахуємо фіксовану суму індексації Воробець А. С. за вересень 2013 р. пропорційно до відпрацьованих робочих днів

$$540,05 \text{ грн.} : 21 \text{ дн} \times 8 \text{ дн} = 205,73 \text{ грн.}$$

Водночас, відзначимо, що відповідно до норм Порядку проведення індексації Воробець А. С. була б нарахована фіксована сума індексації у розмірі 540,05 грн.

Листом Міністерства соціальної політики України №261/10/136-12 від 27.08.12 р. також визначено, що якщо у поточному місяці працівником не відпрацьовано жодного робочого дня, то сума індексації і, відповідно, фіксована сума індексації за такий місяць не нараховується [8]. Наприклад, завідувач сектору Кравацька М. Ю., у вересні 2013 року перебувала у щорічній відпустці терміном 30 календарних днів. У поточному місяці Кравацькій М. Ю. нарахована щомісячна премія за серпень 2013 року в сумі 607,00 грн. Отже, враховуючи вищезазначену норму індексація за поточний місяць не нараховується, незважаючи на те, що премія нарахована за відпрацьовані дні у попередньому місяці.

Тому виникає питання чому нарахована за попередній місяць у звітному місяці премія змінює свій статус, виключається із складу постійних виплат, тільки тому, що у поточному місяці працівником не відпрацьовано жодного робочого дня? Незважаючи на те, що нарахування працівникам щомісячних премій має певну специфіку у зв'язку із дефіцитом грошових коштів в установах та організаціях, такі виплати носять постійний характер. Підтвердженням даної позиції є норми наступних документів, зокрема:

- пп.4.3.3 Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачено, що нараховані виплати включають до заробітної плати того місяця, у якому були здійснені нарахування;

- п. 3 Порядку обчислення середньої заробітної плати та п. 7 і 8 Порядку обчислення середньої заробітної плати для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням також визначено, що до розрахунку середньої зарплати для нарахування відпускних, лікарняних включається сума заробітної плати того місяця, у якому вона нарахована.

Отже, премії включаються в заробіток того місяця, на який вони припадають згідно з розрахунковою відомістю на заробітну плату та оподатковуються у тому місяці в якому вони нараховані.

Тому, заробітна плата, нарахована за час його перебування у відрядженні та премія, нараховувана систематично, незалежно від розміру, повинні враховуватися при визначенні базового місяця для проведення індексації, незважаючи на те, що працівником не відпрацьовано жодного робочого дня.



Висновки. За результатами проведеного аналізу досліджуваних питань можна стверджувати, що нарахування індексації є одним із шляхів підвищення рівня доходів задля покриття втрат населення, зумовлених зростанням цін на товари і послуги. Водночас, діючий порядок розрахунку сум індексації потребує удосконалення шляхом скасування: 1) норми, за якою індексують не всі грошові доходи осіб, а їх частину у межах прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних соціальних і демографічних груп населення, оскільки суми нарахованої індексації не покривають фактичних втрат доходів працівників, зумовлених інфляційними процесами; 2) положення листа Міністерства соціальної політики України № 261/10/136-12 від 27.08.12 р., відповідно до якого індексуються виплати за фактично відпрацьовані дні, оскільки така норма необґрунтовано виключає із складу постійних деякі виплати, зокрема такі як премія та заробітна плата, нарахована за час перебування працівника у відраженні.

Окрім того, існуюча методика не забезпечує рівність прав громадян у частині нарахованої індексації, оскільки вона передбачає умовний поділ найманих працівників на дві групи. Працівникам першої групи індексація нараховується виходячи із приросту індексу споживчих цін, а другої – у фіксованій сумі.

Список використаних джерел

1. Інструкція про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова правління Пенсійного фонду України № 21-5 від 27.09.10 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0994-10>.
2. Порядок обчислення середньої заробітної плати : Постанова Кабінету Міністрів України № 100 від 08.02.95 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/100-95-п>.
3. Порядок обчислення середньої заробітної плати для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням : Постанова Кабінету Міністрів України № 1266 від 26.09.01 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1266-2001-п>.
4. Про внесення змін до Порядку проведення індексації грошових доходів населення: Постанова Кабінету міністрів України № 526 від 13.06 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/526-2012-п>.
5. Про затвердження Порядку проведення індексації грошових доходів населення : Постанова Кабінету Міністрів України № 1078 від 17.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1078-2003-п#n13>.
6. Про індексацію грошових доходів населення : Закону України № 1282-ХІІ від 03.07.1991. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1282-12/print1314944256314201>.
7. Щодо індексації грошових доходів та оплати праці : Лист Міністерства соціальної політики України №475/10/136-12 від 30.11.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1152.1287.0>.
8. Щодо індексації грошових доходів Лист Міністерства соціальної політики України № 261/10/136-12 від 27.08.12р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1152.1249.0>.



Борович О. В., Куруляк С. В. Анализ действующего порядка и проблем индексации заработной платы

В статье осуществлен анализ требований нормативных документов, которые регламентируют порядок проведения индексации денежных доходов граждан, а также доведено, что сумма начисленной индексации заработной платы за действующим порядком не покрывает фактических утрат доходов наемных работников.

Ключевые слова: *заработная плата, индексации денежных доходов, постоянные выплаты, прожиточный минимум, фиксированная сумма индексации.*

Borovich O. V., Kurulyak S. V. Analysis of the existing order and problems of indexing wages

In the article exercised analysis requirements of regulations, that regulating order conduction of indexation of cash income citizens, and also proved, that the sum accrued of indexation wage under the current procedure does not cover the actual losses income hired employees.

Key words: *wage, indexation of cash income, regular payments, cost of living, fixed amount indexing.*





УДК 657:640.432

Цюцяк Андрій Любомирович,
викладач кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЦІНОУТВОРЕННЯ ТА КАЛЬКУЛЮВАННЯ ВАРТОСТІ СТРАВ ВЛАСНОГО ВИРОБНИЦТВА ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

У статті висвітлено проблемні питання, зумовлені розрахунком реалізаційних цін на товарні запаси підприємств ресторанного господарства. Досліджено особливості застосування методів визначення продажної вартості продукції власного виробництва таких суб'єктів господарювання.

Ключові слова: ціна, ціноутворення, калькулювання, калькуляція, продукція власного виробництва, ресторанне господарство.

Постановка проблеми. Обґрунтована цінова політика є одним із ключових чинників формування оптимальних результатів виробничо-торговельної діяльності та успішного функціонування закладів харчування. Сьогодні процес ціноутворення у закладах ресторанного господарства у повній мірі неспроможний забезпечити зростаючі інформаційні потреби менеджерів усіх рівнів управління. Зазначене пояснюється тим, що основною метою калькуляційних розрахунків є надання інформації, необхідної для обчислення реалізаційних цін страв власного виробництва. Водночас, такий процес є доволі однобічним, оскільки не враховує більшість елементів виробничих витрат, зокрема: заробітну плату працівників кухні, амортизацію основних засобів виробничого призначення та інші витрати, безпосередньо пов'язані з виготовленням продукції.

Підприємствам ресторанного господарства притаманні усі фази розширеного відтворення: виробництво, розподіл, обмін та споживання. Організація виробничого процесу у закладах ресторанного господарства та підприємств харчової промисловості подібні між собою, винятком є ознаки, властиві досліджуваній галузі: по-перше, залишки незавершеного виробництва практично відсутні у закладах ресторанного господарства, оскільки вони виготовляють страви, що не підлягають довготривалому зберіганню; по-друге, приготування страв здійснюється на замовлення конкретного споживача; по-третє, підприємства ресторанного господарства несуть додаткові витрати, зумовлені оформленням та реалізацією страв власного виробництва й купівельних товарів тощо.

Разом з тим, операції з продажу товарних запасів у підприємствах ресторанного господарства найбільш схожі із порядком реалізації товарів у роздрібній торгівлі, відмінною рисою є те, що у закладах харчування здійснюється продаж і споживання (на місці або поза місцем розташування закладу) продукції власного виробництва й товарів, як правило, із наданням комплексу супутніх послуг. Наведені особливості виробничо-торговельної діяльності підприємств ресторанного господарства породжують цілий спектр



проблемних питань, зумовлених калькулюванням та встановленням реалізаційних цін на страви власного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні питання щодо побудови виробничого обліку та організації процесу калькулювання вартості страв власного виробництва підприємств ресторанного господарства у своїх працях розкривали: М. Т. Білуха, Ф. Ф. Бутинець, Г. С. Дергільова, Т. В. Калайтан, Т. Лісіца, А. Н. Мілосердова, О. Орлова, Л. П. Плешонкова, Н. А. Россошанська, Н. В. Смірнова, Л. Ю. Солошенко, Н. М. Ткаченко, Р. Л. Хом'як, О. В. Чумак та інші.

Незважаючи на значний доробок вчених-економістів у частині порядку формування реалізаційних цін на товарні запаси, досі невирішеним залишається питання стосовно можливості застосування підприємствами ресторанного господарства різних методів калькулювання вартості продукції власного виробництва.

Постановка завдання. Метою дослідження є висвітлення діючого порядку ціноутворення та обчислення вартості продукції власного виробництва підприємств ресторанного господарства, а також формування пропозицій стосовно застосування найбільш оптимальних методів визначення реалізаційних цін товарних запасів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За канонами класичної економічної теорії ціни формуються під дією закону вартості, за яким рівень їх встановлюється залежно від співвідношення попиту і пропозиції, а механізм конкуренції (через ціни) забезпечує перелив капіталу (ресурсів) між галузями і сферами виробництва і сприяє формуванню потрібної структури [4, с. 59]. Ціна як економічна категорія опосередковує усі товарно-грошові відносини у суспільстві та відіграє важливу роль на мікро- та макрорівні. Окрім того, вагомою складовою функціонування ринкового механізму є цінова політика, яка повинна бути достатньо обґрунтованою та направленою на створення передумов отримання суб'єктами господарювання найкращих результатів діяльності.

На формування рівня цін впливають численні фактори, які слід враховувати при призначенні ціни у кожному конкретному випадку, а саме: рівень попиту, його обсяг і динаміка, економічні можливості покупця, його зацікавленість у послугі, витрати підприємства ресторанного господарства [6, с. 72]. Сьогодні споживачі дедалі більше звертають увагу на співвідношення вартості і корисності продукції, тому рівень цін залежить як від суб'єктивного сприйняття споживачами продукції, так і від цінового іміджу закладу ресторанного господарства. Ціна продукції підприємств харчування встановлюється під дією внутрішніх та зовнішніх факторів, а також кон'юнктури ринку (рис. 1).

Менеджери підприємств досліджуваної галузі під час формування реалізаційних цін повинні враховувати витрати, понесені при виготовленні страв, організацію процесу їх реалізації та споживання, а також рівень торгової націнки. При цьому, розмір останньої законодавчо не обмежується та встановлюється власником самостійно, виходячи із конкретних умов функціонування закладу, за винятком націнок на продукцію підприємств ресторанного господарства, розміщених на території військових містечок закритого типу [7].

Враховуючи, що на підприємствах ресторанного господарства сполучені процеси виробництва і реалізації власної продукції, напівфабрикатів і товарів, здійснити розрахунок собівартості продукції власного виробництва досить складно [13, с. 312]. Окреслена проблема має прямий вплив і на процес ціноутворення, хоча ціни на страви власного виробництва у закладах харчування належать до роздрібних, однак методика їх визначення відрізняється від порядку, використовуваному у торгових підприємствах.

Зазначене пояснюється тим, що у ресторанному господарстві формування ціни здійснюється із використанням методів, притаманних як виробничим, так і торговельним підприємствам.

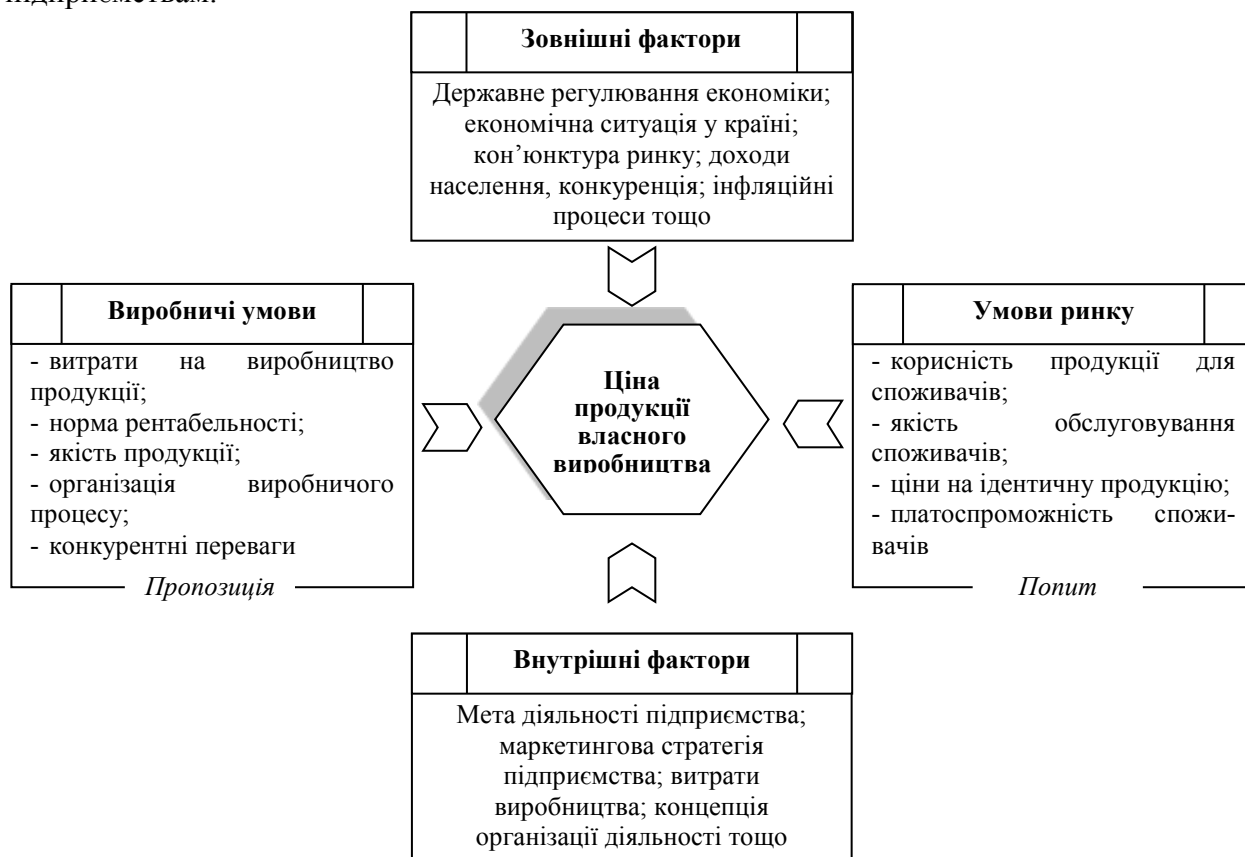


Рис. 1. Фактори впливу на реалізаційну ціну продукції власного виробництва підприємств ресторанного господарства

Задля побудови обґрунтованого процесу ціноутворення менеджерам закладів ресторанного господарства слід розмежовувати порядок визначення цін на різні види товарних запасів, зокрема:

– на купівельні товари, придбані з метою їх наступного перепродажу. Вважаємо, що на придбані товари необхідно встановлювати таку ціну, яка б покривала витрати, понесені на їх придбання, зберігання та реалізацію, а також забезпечувала отримання оптимально можливого прибутку. Процес встановлення цін на такі активи варто організувати ідентично до порядку, використовуюваного у роздрібній торгівлі. При цьому, вважаємо за доцільне на купівельні товари розрахунок ціни проводити з використанням методу повних витрат;

– на сировину та продукти сільськогосподарського призначення, придбані з метою їх переробки при виготовленні страв власного виробництва. Відмінною рисою калькулювання у ресторанному господарстві є те, що не визначається повна собівартість продукції власного виробництва, а реалізаційна ціна обчислюється за даними калькуляційних розрахунків. Роздрібна ціна продукції ресторанного господарства повинна відображати не тільки витрати на її виробництво, але і витрати на організацію споживання, тобто всі витрати, зумовлені організацією ресторанного господарства



[2, с. 150]. У практичній діяльності підприємств ресторанного господарства виділяють чотири методи визначення реалізаційних цін.

1. Калькуляційний (традиційний) метод, за яким реалізаційна ціна продукції власного виробництва визначається шляхом калькулювання спожитого сировинного набору. Калькулювання здійснюється за даними встановлених нормативів витрат сировини та є важливою передумовою правильної організації виробничого процесу і контролю за витрачанням продуктів харчування. Таке нормування базується на науковій основі з урахуванням фізіологічних потреб людини у харчуванні [3, с. 58]. На процес визначення ціни продукції власного виробництва впливає обраний закладом ресторанного господарства спосіб оцінки використовуваної сировини (за купівельними або продажними цінами).

В сучасних умовах традиційний метод визначення реалізаційної ціни на продукцію власного виробництва не задовольняє у повній мірі наростаючі потреби управління, оскільки не враховує ключових ринкових принципів: вплив попиту та пропозиції на ціну продукції; конкурентоспроможність та ексклюзивність продукції; престижність закладу тощо.

2. Метод, що ґрунтується на основі собівартості та рівня рентабельності продукції. За даним методом вартість готових страв формується у відповідності до п. 11 П(С)БО 16 (який передбачає, що до виробничої собівартості продукції включають: прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати, змінні загальновиробничі і постійні розподілені загальновиробничі витрати) з урахуванням специфіки ресторанного господарства [5, с. 997]. Калькулювання за таким методом наближене до порядку визначення собівартості продукції у промисловості.

А тому, на наш погляд, менеджерам закладів ресторанного господарства при розрахунку цін на страви власного виробництва потрібно керуватися вимогами Методичних рекомендацій з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості. При цьому, на одиницю продукції доцільно складати калькуляційну картку з обов'язковим економічним розрахунком понесених витрат. Реалізаційна ціна страв власного виробництва складатиметься із суми визнаних закладом витрат на виробництво, реалізацію та організацію споживання; рівня рентабельності продукції; суми непрямих податків, включених до вартості продукції.

3. Кон'юнктурний (ринковий) метод – передбачає встановлення реалізаційної ціни на страви власного виробництва в залежності від рівня попиту на них та купівельної спроможності споживачів. Окрім того, для визначення собівартості продукції та контролю за дотриманням закладки сировинного набору у готову страву необхідно також застосовувати елементи традиційного методу калькулювання.

4. Комбінований метод – синтезує принципи традиційного та ринкового методів і застосовується у тому випадку, якщо вищеперелічені методи не дозволяють визначити обґрунтовану реалізаційну ціну на продукцію власного виробництва. Як справедливо зазначає Юзеф Сала характерними особливостями підприємств, які провадять ресторанний бізнес є суттєва капіталомісткість їх діяльності з надання послуг та висока технологічна оснащеність праці [12, с. 183]. Тому за комбінованим методом ціна продукції власного виробництва окрім базових витрат повинна враховувати клас закладу харчування; складність приготування страви та її винятковість; вартість та якість сировинного набору тощо. Разом з тим, ціна повинна бути гнучким інструментом маркетингу, і враховувати можливу систему знижок, бонусів та заохочень. Вважаємо, що

для підприємств ресторанного господарства найбільш прерогативним до застосування є комбінований метод визначення реалізаційних цін на продукцію власного виробництва.

Характеристику методів визначення реалізаційних цін на купівельні товари та продукцію власного виробництва підприємств ресторанного господарства наведено на рисунку 2.

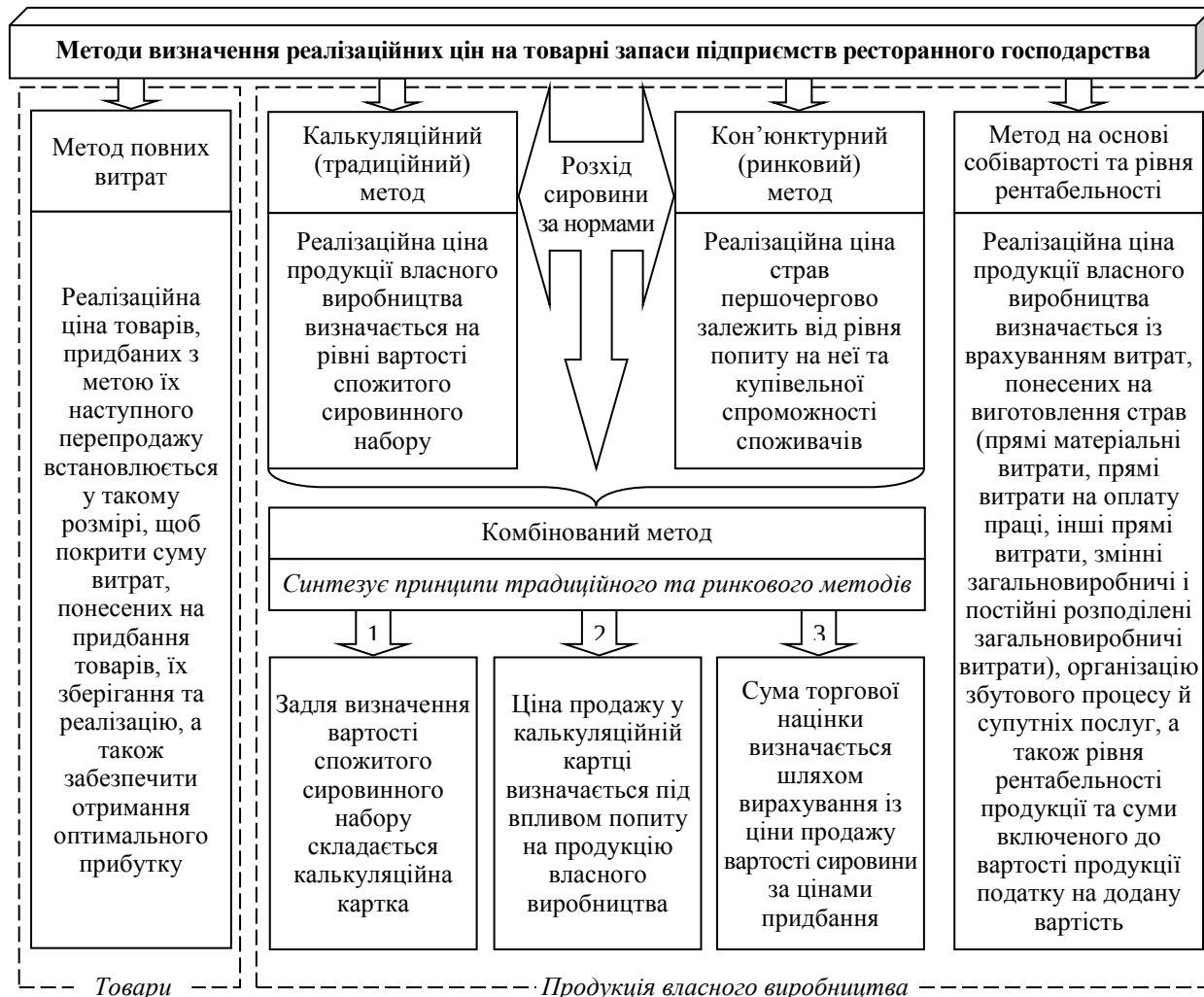


Рис. 2. Загальна схема ціноутворення у підприємствах ресторанного господарства

З даних рисунку 2 випливає, що на формування реалізаційної ціни продукції власного виробництва у ресторанному господарстві значно впливає процес калькулювання. Визначення ціни кожної позиції у меню залежить від багатьох факторів: концепції ресторану (кафе), його місцезнаходження, ринкових умов, конкурентного середовища, методів обслуговування, платоспроможності клієнтів тощо, а розрахунок витрат – це тільки стартовий етап у процесі встановлення ціни на ту або іншу страву [9, с. 5]. В умовах постійного зростання цін, зміни асортименту та якісних характеристик товарних запасів, появи можливості взаємозамінювання сировинного набору під час виготовлення страв власного виробництва неухильно зростає значення калькуляції. Завдання останньої можна поділити на загальні – визначення вартості спожитого сировинного набору і формування реалізаційної ціни, та часткові, це: по-перше, надання достовірної інформації про вартість спожитої сировини на виготовлення продукції; по-друге, оптимізація асортиментної та цінової політики закладу; по-третє, визначення



можливостей та доцільності продовження випуску продукції; по-четверте, здійснення контролю за рівнем рентабельності продукції, природними втратами, відхиленнями від встановлених норм та нормативів; по-п'яте, виявлення ефективності виробничого процесу; по-шосте, оцінювання якості роботи основного та обслуговуючого персоналу закладу ресторанного господарства.

Науково-обґрунтоване калькулювання необхідне для достовірного визначення витрат, понесених на виробництво продукції, формування обґрунтованих цін і, як наслідок, ефективного управління діяльністю підприємства у цілому. Однак, здебільшого підприємства ресторанного господарства при визначенні ціни на продукцію і послуги не калькулюють їх собівартості, припускають волюнтаризм у ціноутворенні, порушують методологію обліку і контролю [8, с. 92-93].

Калькуляція (лат. *calculatio* від *calculo* – рахую, підраховую). Завдання калькулювання – визначити витрати, що припадають на одиницю їх носія, тобто на одиницю продукції (робіт, послуг), призначеної для реалізації, а також для внутрішнього споживання [10, с. 176]. Основною метою калькулювання страв власного виробництва є визначення суми понесених витрат в частині спожитої сировини та створення дієвого механізму контролю за прямими витратами задля раціоналізації виробничого процесу і підвищення рентабельності виготовленої продукції (шляхом нівелювання непродуктивних втрат). Дані калькуляцій є ключовим підґрунтям для визначення реалізаційних цін на продукцію власного виробництва, а також забезпечують передумови дієвого контролю за ефективністю виробничого процесу.

Без сумніву калькулювання продукції, зокрема, і страв власного виробництва підприємств ресторанного господарства, безпосередньо пов'язане з товарно-грошовими відносинами та дією закону вартості. Калькуляційний процес впливає на оцінку вартості спожитої сировини й товарних втрат, а також є джерелом інформаційного забезпечення для вирішення великого спектру управлінських завдань.

У ресторанному господарстві на відміну від промислових підприємств під калькуляцією розуміють визначення реалізаційної ціни одиниці продукції власного виробництва. При цьому, калькулювання страв проводиться не за даними фактично спожитої сировини, а за нормами, визначеними збірниками рецептур. Адже під час виготовлення продукції власного виробництва заклади повинні дотримуватись технологічних режимів виробництва продукції, визначених нормативними документами, державними стандартами, технічними умовами, а також санітарними правилами [1, с. 30]. Витрати, зумовлені випуском і реалізацією готової продукції (окрім прямих матеріальних), та запланована норма прибутку закладу включаються до калькуляції опосередковано через нараховану торгову націнку. Таким чином, у промислових підприємствах у процесі калькуляції обчислюється собівартість готової продукції (виконаних робіт, наданих послуг), а у ресторанному господарстві – вартість страв власного виробництва. Зазначена особливість не поширюється на самостійні виробничі цехи, яким надано можливість при калькулюванні виробничої собівартості враховувати усі поточні витрати на виробництво за елементами і статтями калькуляції.

Підприємства ресторанного господарства самостійно обирають метод обліку витрат і калькулювання продукції із врахуванням індивідуальних особливостей функціонування таких закладів, зокрема: розмір підприємства, вид продукції власного виробництва, організація виробничого процесу тощо.

Враховуючи усе вищезазначене, можна стверджувати, що важливою передумовою забезпечення ефективної виробничо-торговельної діяльності підприємств



ресторанного господарства є належним чином побудована система калькулювання страв власного виробництва. Погоджуємось із думкою науковців, що відмова від калькулювання собівартості одиниці кулінарної продукції і кондитерського виробу не дозволить обчислити рівень рентабельності продукції, зумовить певні труднощі у виборі асортименту страв власного виробництва, а також не дозволить виявляти резерви зниження вартості сировини (продуктів харчування) [11, с. 215]. Саме тому, суб'єкти підприємництва задля залучення нових та збереження існуючих споживачів, а також збільшення обсягів виробництва та збуту продукції повинні гнучко управляти як ціновою політикою закладу, так і калькуляційним процесом.

Висновки. За результатами дослідження сформовано наступні висновки і пропозиції:

1) обґрунтована цінова політика будь-яких підприємств є передумовою ефективного складання бюджетів продаж, виробництва та закупівель, які в сукупності забезпечують формування прогнозованого результату діяльності суб'єктів господарювання. Саме тому, одним із ключових завдань менеджерів закладів ресторанного господарства є налагодження адекватного процесу ціноутворення;

2) задля формування реалізаційних цін на страви власного виробництва використовується один із методів: калькуляційний метод; метод, що ґрунтується на основі собівартості та рівня рентабельності продукції; кон'юнктурний (ринковий) метод; комбінований метод. Найбільш сприятливим та економічно обґрунтованим методом визначення реалізаційної вартості страв на підприємствах харчування є комбінований метод, який, з одного боку, забезпечує дотримання вимог калькулювання сировинного набору, а з іншого – дозволяє менеджерам встановлювати ціну на продукцію з врахуванням кон'юнктури ринку;

3) підприємства ресторанного господарства, визначаючи реалізаційні ціни на страви власного виробництва, застосовують методіку калькулювання, однак, використовувати усі нюанси промислової калькуляції у досліджуваній галузі вкрай складно, а подекуди неможливо. Калькулювання у підприємствах харчування має ознаки самостійного об'єкту управління, а тому без забезпечення адекватного механізму реалізації такого процесу неможливо здійснювати цілеспрямований вплив на виробничо-торговельну діяльність закладів ресторанного господарства та реально оцінювати результати їх функціонування.

Список використаних джерел

1. Алексевич О. Облік спецій та прянощів у закладах ресторанного господарства / О. Алексевич // Баланс. – 2012. – № 65. – С.29-31.
2. Бок Зи Коу. Интенсификация общественного питания: [Монография] / Бок Зи Коу. – М: Экономика, 1987. – 160 с.
3. Горелкін В. Г. Бухгалтерський облік і калькулювання в громадському харчуванні: [Навч. посібник] / В. Г. Горелкін. – «Вища школа», 1973. – 228 с.
4. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: [Монографія] / О. М. Алимів, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін. – К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.
5. Енциклопедія господарських операцій / Ред. Я. Кавторєва. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Х.: Фактор, 2009. – 1216 с.
6. Максимова М. А. Разработка маркетинговых стратегий деятельности предприятий общественного питания / М. Максимова, О. Дмитриченко // Технич-



- технологические проблемы сервиса. – Санкт-Петербург, 2009. – Вып 4 (10). – С. 70-72.
7. Методичні рекомендації з організації роботи закладів ресторанного господарства при вищих навчальних закладах, затверджені наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 93 від 05.03.2004 р. зі змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0093569-04>
 8. Новодворська В. Удосконалення обліку сировини і товарів на підприємствах громадського харчування / В. Новодворська // Вісник КДТЕУ. – К., 2000. – № 3. – С.92–98.
 9. Орлова Е. Ценовая политика предприятий общественного питания / Е. Орлова // Журнал «Общепит: бизнес и искусство». – М., 2011. – № 5, 6. – С.4-12.
 10. Попова Л. В. Учет затрат, калькулирование и бюджетирование в отдельных отраслях производственной сферы: [Уч. пос.] / Л. В. Попова, И.А. Маслова, С. А. Алимов, М. М. Коростелкин. – М. : Изд-во «Дело и сервис», 2006. – 449 с.
 11. Россошанская Н. А. Специфика отрасли общественного питания, влияющая на калькуляцию себестоимости услуг / Н. А. Россошанская // Вестник Поволжской академии государственной службы. – Саратов, 2012. – № 2. – С. 212-217.
 12. Сала Ю. Маркетинг в общественном питании / Юзеф Сала. Пер. с польск. – М.: «Финансы и статистика», 2006. – 240 с.: ил. Пер. изд.: Josef Sala. Marketing w gastronomij – Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne Warszawa, Rzeczpospolita Polska, 2004
 13. Шкварчук Л. О. Ціноутворення: [Підручник] / Л. Шкварчук. – К. : Кондор, – 2006. – 460 с.

Цюцяк А. Л. Теоретические и практические аспекты ценообразования и калькулирования стоимости блюд собственного производства предприятий ресторанного хозяйства

В статье освещены проблемные вопросы, обусловленные расчетом продажных цен на товарные запасы предприятий ресторанного хозяйства. Исследованы особенности применения методов определения продажной стоимости продукции собственного производства таких субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: цена, ценообразование, калькулирование, калькуляция, продукция собственного производства, общественное питание.

Tsyutsyak A. L. Theoretical and practical aspects of formation of pricing and calculation the cost of dishes by own production of restaurant's business

The article highlights problematic questions caused by calculation of a realization price for merchandise inventory of restaurant's business. Were explored the features of exercising the methods for determining a selling cost of products by own production of this type business entity.

Key words: price, formation of pricing, calculation, products by own-production, restaurant's business.



УДК 32.316

Рижий Ігор Борисович,
кандидат економічних наук,
доцент, професор кафедри
журналістики та інформації
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького



ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗШИРЕННЯ РЕКЛАМНОГО РИНКУ

У статті розглядаються роль і функції засобів масової інформації як одного з найбільш важливих каналів розповсюдження реклами. Аналізується вплив мас-медіа на суспільство, їх значення для утвердження певного способу життя, політичних і духовно-моральних цінностей. Досліджуються основні способи поширення інформації, домінуючі моделі масових комунікацій в різних соціально-політичних системах.

Ключові слова: комунікації, медіакомпанія, реципієнт, рекламодавець, пропаганда, бізнес-асоціація, раціональний і емоційний впливи, соціалізація, комунікатор.

Постановка проблеми. Актуальність статті полягає в тому, що особливістю економічних відносин на ринку засобів масових комунікацій є тристороння схема взаємодії його учасників. Медіакомпанія зацікавлена у збільшенні обсягів рекламних бюджетів, рекламодавця цікавить ефективність медіаканалу, наданого компанією. Ставлення до каналу аудиторії, залежить від ряду факторів, у тому числі від захопливості та актуальності матеріалів і відповідності форми подачі їх змісту, і визначає його ефективність або рейтинг, у підвищенні якого зацікавлена медіакомпанія. При цьому пошук цільової аудиторії на все більш фрагментованому медіаринку, стає для рекламодавців серйозною проблемою. Як показує рекламна практика, найбільш ефективним є вплив на клієнта, який здійснюється через різні канали різними способами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Місцю і ролі ЗМІ в системі рекламних комунікацій в останні роки приділяється велика увага. Цій темі в тій чи іншій мірі присвятили свої роботи такі відомі зарубіжні вчені, як Ф. Котлер, Ф. Джефкінс, Ч. Сендідж. Серед російських дослідників можна виділити Е. Голубкову, Ю. Зуляра, А. Назайкіна. Традиційно значний інтерес до цієї теми проявляють і вітчизняні вчені. Ґрунтовно і глибоко цю проблему розглядають в своїх працях Е. Ромат, Т. Лук'янець, А. Павленко, В. Войчак. І наші, і зарубіжні дослідники при цьому підкреслюють, що роль і значення ЗМІ в системі маркетингових комунікацій неухильно зростають.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд місця і ролі засобів масової інформації в системі маркетингових комунікацій. Завдання статті: проаналізувати функції ЗМІ, дослідити моделі впливу масових комунікацій в різних суспільних системах, розглянути способи поширення інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. До ЗМІ традиційно відносять періодичні видання (газети, журнали, масові довідники), радіо, телебачення, кіно- і звукозапис, відеозапис. В останні десятиріччя засоби комунікації зазнали істотних трансформаційних змін внаслідок поширення супутникового зв'язку, комп'ютерних та



лазерних технологій, що зумовило появу нових ЗМІ – Інтернету, стільникового зв'язку, а також індивідуальних засобів накопичення і друку інформації (касет, дискет, дисків, «флешок», принтерів та ін.).

Відмінними рисами ЗМІ, за В. П. Пугачовим і А. І. Соловйовим, є публічність, тобто необмежене і надперсональне коло споживачів; наявність спеціальних приладів, апаратури; непряма, розділена в просторі і в часі взаємодія комунікаційних партнерів; односпрямованість взаємодії від комунікатора до реципієнта при неможливості зміни їх ролей; непостійний, розпорошений характер їхньої аудиторії, яка утворюється випадково в результаті уваги, проявленої до окремої передачі чи статті [7, с. 124].

ЗМІ володіють різними можливостями і силою впливу, які залежать, насамперед, від способу їх сприйняття реципієнтами. Найбільш масовий і сильний політичний вплив мають аудіовізуальні ЗМІ і, перш за все, радіо і телебачення.

Внаслідок науково-технічної революції ЗМІ увійшли буквально в кожен дім, надають практично постійний вплив на учасників будь-якої спільноти. У силу їх значущості і впливу засоби масової інформації вже давно визначають, як «четверту владу» в суспільстві, після законодавчої, виконавчої та судової влади. У сучасних умовах ЗМІ виконують наступні функції.

Інформаційно-політична функція. Основна функція (місія) ЗМІ полягає в систематичному поширенні інформації серед різних за чисельністю, розосереджених аудиторій з метою утвердження духовних цінностей даного суспільства або правлячих груп, надання ідеологічного, культурного і політичного впливу на одержувачів інформації. Серед провідних суспільно-політичних напрямів діяльності ЗМІ виділяють функції забезпечення суспільства, як конкретної політичної інформацією, так і інформацією в різних політичних цілях, по різних напрямках і для різноманітних політичних процесів, також політичне маніпулювання інформацією [3, с. 227].

Кожна людина зокрема і суспільство в цілому мають суверенне право на отримання їх цікавить без будь-яких обмежень (за винятком відомостей, що становлять державну таємницю або стосуються приватного життя). Це право визначено Декларацією прав людини і записано в конституції всіх демократичних держав. Причому мова йде про об'єктивну, достовірну, чи не інтерпретовану на догоду тому чи іншому політичному течію інформації. Люди хочуть знати факти, і журналісти зобов'язані повідомляти саме факти, а не тільки свою думку про ці факти.

ЗМІ є головним інструментом для поширення повідомлень, що впливають на свідомість суспільства. ЗМІ служать для збору, відбору суспільно значимих фактів, поширення інформації; формування громадської думки; легітимізації політичних структур; виступають важливим засобом опозиційної політичної діяльності; є джерелом стабільності або нестабільності суспільства. Фактично засоби масової інформації є дзеркалом, в якому суспільство спостерігає всі процеси свого життя. Тим не менш у цьому дзеркалі предмети відображаються вибірково, і в поле зору аудиторії потрапляє лише те, що воно дозволить відобразити.

Пропагандистська функція. Суть пропагандистської функції ЗМІ визначається як постійний, цілеспрямований вплив на аудиторію з метою утвердження певного способу життя, політичних і духовно-моральних цінностей. Пропагандистська функція пронизує всю діяльність журналістської системи. Політичні, економічні та інші умови існування суспільства постійно змінюються, і допомогти аудиторії адаптуватися до цих змін – найважливіше соціально-інформаційне завдання журналістики.



Термін пропаганда в його первісному визначенні - термін нейтральний, що позначає поширення ідей. Іноді пропагандою називають політичну рекламу. При всьому тому, що цілі пропаганди та політичної реклами іноді збігаються, це все-таки різні явища. У першому випадку мова йде про поширення державної узаконеної ідеології, нерідко – нав'язуванні аудиторії офіційної, обов'язкової точки зору на політиків і їх діяльність. Цю функцію виконують контрольовані державою ЗМІ, здійснюють її органи масової інформації за гроші платників податків. У другому випадку політики самі, причому не в завуальованій формі, але відкрито рекламують себе за свої (іноді дійсно власні, частіше зібрані у бізнесу) кошти.

Освіта та соціалізація. Крім втілення місії, ЗМІ, в будь-якому сучасному суспільстві в тій чи іншій формі виконують ряд спеціальних функцій. Найважливішими з них є функція освіти та соціалізації.

Інформаційна діяльність ЗМІ, за визначенням В. П. Пугачова, дозволяє людям адекватно судити про соціальні події та процеси лише в тому випадку, якщо вона виконує і освітню функцію, яка виявляється в повідомленні громадянам інформації, що дозволяє правильно орієнтуватися в складному і суперечливому потоці інформації [7, с. 147]. Звичайно, ЗМІ не можуть забезпечити її систематичне і глибоке засвоєння. Це завдання спеціальних освітніх установ – шкіл та університетів. І все ж мас-медіа, супроводжуючи людину протягом всього його життя, в т.ч. і після завершення навчання, значною мірою впливають на сприйняття нею політичної, соціальної та комерційної інформації. При цьому під виглядом освіти у людей можуть формуватися і псевдорациональні структури свідомості, які викривляють реальність при її сприйнятті.

Освітня роль ЗМІ тісно пов'язана з їх функцією соціалізації і по суті переростає в неї. Однак якщо освіта передбачає систематичне набуття знань і розширює пізнавальні та оціночні можливості особистості, то соціалізація означає сприйняття і засвоєння людиною загальноприйнятих норм, цінностей і зразків поведінки. Вона дозволяє особистості адаптуватися до соціальної дійсності.

У демократичному суспільстві вона реалізується через масове впровадження заснованих на повазі закону та прав людини цінностей, навчання громадян вмінню мирно вирішувати конфлікти, не ставлячи під сумнів суспільний консенсус з основоположних питань державного устрою. А також знання законів ринкових економіки та вміння, орієнтуючись в них, вирішувати виникаючі перед ними побутові завдання.

Функція соціального управління. Представляється раціональним виділити як самостійну функцію соціального управління, хоча мова, йде не про буквально регулюванні державного і суспільного життя, але про обов'язки ЗМІ донести до кожного громадянина країни загальнообов'язкові нормативні акти, роз'яснити існуючі закони та приписи, мобілізувати населення на їх виконання, виховувати в громадянах законослухняність (чого так не вистачає українській публіці), а у разі невідповідності законів правам людини, міжнародним нормам або просто неефективності тих чи інших статей – повернути до них увагу громадськості і законодавців, домагатися приведення законів у відповідність із сучасними вимогами. Одним словом, виконання функції соціального управління передбачає пропаганду способу життя, відповідного правовим нормам цього суспільства.

ЗМІ мають здатність спонукати до дій, проте в наші дні ця їх функція вже не сприймається як виключно позитивна. Є достатньо прикладів того, як засоби інформації впливали на дитячу психіку, провокуючи найкривавіші злочини. У першу чергу такий вплив справляє телебачення. З іншого ж боку воно, навпаки, виробляє «заколисуючий»



ефект, переводить глядача в стан пасивного сприйняття дійсності, що вимагає громадського втручання.

Функція критики та контролю. Функцію критики і контролю в політичній системі здійснюють не тільки мас-медіа, а й опозиція, а також спеціалізовані інститути прокурорського, судового та іншого контролю. Однак критика ЗМІ, за В.П. Пугачовим, відрізняється необмеженістю свого об'єкта. Так, якщо критика з боку опозиції зазвичай концентрується на уряді і підтримуючих його партіях, то об'єктом уваги мас-медіа є і президент, і уряд, і королівські особи, і суд, і напрями державної політики, і господарюючі суб'єкти і самі ЗМІ.

Їх контрольна функція ґрунтується на авторитеті громадської думки. Хоча ЗМІ, на відміну від державних і господарських органів контролю, не можуть застосовувати адміністративні або економічні санкції до порушників, їх контроль часто не менш ефективний і навіть більше суворий, оскільки вони дають не тільки юридичну, а й моральну оцінку тим чи іншим подіям і особам.

У демократичному суспільстві у здійсненні контрольної функції ЗМІ спираються як на громадську думку, так і на закон. Вони проводять власні журналістські розслідування, після публікації результатів яких часом створюються спеціальні парламентські комісії, заводяться кримінальні справи або приймаються важливі політичні рішення. Контрольна функція ЗМІ особливо необхідна при слабкій опозиції і неефективності спеціальних державних інститутів контролю.

Артикуляція та інтеграція. ЗМІ не тільки критикують недоліки в політиці і суспільстві, а й виконують конструктивну функцію висловлювання думок різних суспільних інтересів, конститування та об'єднання суб'єктів соціуму. Вони забезпечують представникам різних громадських груп можливість публічно висловлювати свою думку, знаходити і об'єднувати однодумців, гуртувати їх спільністю цілей і переконань, чітко формулювати і представляти в громадській думці свої інтереси.

Артикуляція групових інтересів, здійснюється в суспільстві не тільки ЗМІ, а й іншими інститутами, і, перш за все, партіями, групами інтересів, бізнес-асоціаціями, що володіють не тільки інформаційними, а й іншими ресурсами політичного впливу. Однак без використання ЗМІ вони зазвичай не в змозі виявити і згуртувати своїх прихильників, мобілізувати їх на єдині дії [3, с. 229-230].

У сучасному світі доступ до ЗМІ – необхідна умова формуванні соціально значущої сили. Не маючи такого доступу, активні члени суспільства приречені на ізоляцію і нездатні отримати масову підтримку, особливо при політиці їх компрометації з боку державних радіо і телебачення. ЗМІ – це свого роду коріння, за допомогою яких отримує життєві сили будь-яка політична організація.

Мобілізаційна та інші функції ЗМІ. Розглянуті функції ЗМІ прямо або побічно служать здійсненню ними мобілізаційної функції. Вона виражається у спонуканні людей до певних дій (або свідомій бездіяльності), в їх залученні в політику і бізнес. ЗМІ мають великі можливості впливу на розум і почуття людей, на їхній спосіб думок, способи та критерії оцінок і конкретну мотивацію поведінки.

Коло функцій ЗМІ, не вичерпується вищеназваними. Деякі вчені, підходячи до цього питання з інших позицій, виділяють такі їх функції, як інноваційна, що виявляється в ініціюванні соціально-економічних змін шляхом широкої і наполегливої постановки певних громадських проблем та залучення до них уваги влади і громадськості; оперативна – обслуговування ЗМІ політики певних партій і асоціацій; формування громадськості та

громадської думки; комерційна та економічна – відображають їх участь у функціонуванні народного господарства країни.

У демократичних державах переважає раціональна модель масових комунікацій, розрахована на переконання людей за допомогою інформування та аргументації, побудована відповідно до законів логіки. Ця модель відповідає сформованому там типу менталітету і політичної культури людей. Вона пропонує змагальність різних ЗМІ у боротьбі за увагу і довіру аудиторії. У цих державах заборонено законом використання ЗМІ для розпалювання ненависті і ворожнечі, проте і в них різні політичні сили для пропаганди своїх ідей і цінностей широко застосовують методи переважно емоційного впливу, що особливо яскраво проявляється у періоди виборчих кампаній.

Живе слово і зоровий образ володіють великою силою емоційного впливу на особистість, який нерідко може затьмарити раціональні доводи і аргументи. Цим широко користуються тоталітарні, авторитарні режими, рясно насичуючи свою політичну пропаганду емоціональним змістом, пригнічуючи при цьому розум людини. Тут ЗМІ широко використовують методи психологічного навіювання, засновані на страху і вірі, для розпалювання фанатизму, недовіри чи ненависті до політичних опонентів.

Незважаючи на важливість емоційного впливу, все ж головний вплив на суспільство ЗМІ здійснюють через інформаційний процес. Основними етапами цього процесу є одержання, відбір, препарування, коментування та поширення відомостей. Від того, яку інформацію, в якій формі і з якими коментарями отримують соціальні суб'єкти, залежать їхні подальші дії. Уміння відрізнити важливу інформацію від неважливої, дає тактичну перевагу. Володіння важливою інформацією дозволяє контролювати ситуацію. А можливість поширення важливої інформації у власній режисурі або замовчування її, дає владу.

Безпосереднє володіння такою владою – прерогатива ЗМІ. Вони не тільки відбирають відомості, що поставляються інформаційними агентствами, а й самі видобувають і оформляють їх, а також виступають їх коментаторами і поширювачами. Потік інформації в сучасному світі настільки різноманітний і суперечливий, що самотійно розібратися в ньому не в змозі ні окрема людина, ні навіть група фахівців. Тому відбір найбільш важливої інформації та її подання в доступній масовій аудиторії формі і коментування – важливе завдання всієї системи ЗМІ. Інформування громадян прямо залежить від того, як, з якими цілями і за якими критеріями відбирається інформація, наскільки глибоко вона відображає реальні факти після її препарування і редукції, що здійснюють газети, радіо і телебачення, а також від способу і форм подачі інформації.

Створення картини світу багато в чому залежить від способів поширення інформації. ЗМІ користуються двома її основними способами – послідовним і фрагментарним. Перший спосіб частіше використовує преса, послідовно і різнобічно висвітлюючи в статтях та інших публікаціях ту чи іншу політичну проблему. Другий спосіб – фрагментарна подача інформації – особливо поширений на телебаченні. Він породжує для слухачів ряд труднощів у пізнанні суті тієї чи іншої події або процесу.

Дроблення інформації, створюючи видимість її різнобічності та оперативності подачі, перешкоджає непрофесіоналам (переважній більшості громадян) сформувати цілісну картину соціальних явищ або подій. Воно дає комунікаторам додаткові можливості маніпулювати аудиторією, акцентуючи її увагу на одних сторонах події та замовчуючи або затьмарюючи інші. Фрагментарність подачі інформації дезорієнтує



слухачів і або гасить їх інтерес до події і викликає політичну апатію, або змушує покладатися на оцінки коментаторів.

Фрагментарний спосіб подачі інформації багато дослідників вважають специфікою телевізійного жанру, наслідком притаманної йому властивості, яка називається «тиском візуальності». Суть цієї властивості полягає в тому, що в силу своїх аудіовізуальних можливостей телебачення орієнтоване на передачу головним чином візуалізованої, тобто такої, що має зоровий образ, інформації. Оскільки ж наукова й інша серйозна інформація зазвичай погано суміщається з екранним зображенням, то вона залишається для друкованих комунікаційних засобів і радіо.

Такий «розподіл праці» між ЗМІ був би цілком допустимим і навіть доцільним для демократичного суспільства, якби супроводжувалося відповідним перерозподілом часу аудиторії на користь журналів, газет і радіо. Але загальною тенденцією сучасного світу є зростаючий вплив телебачення як найбільш привабливого засобу отримання інформації та відносно послаблення впливу на населення друкованої продукції та радіопередач. Громадяни на перегляд телепередач витрачають в рази більше часу, ніж на читання газет. До того ж телебачення лідирує серед ЗМІ за силою переконливого впливу на громадян, оскільки люди підсвідомо зазвичай схильні більше вірити побаченому, ніж почутому або прочитаному в інших засобах масової інформації [3, с. 230-232].

Висновки. Таким чином, мас-медіа покликані вирішувати певні завдання в політичній системі, суспільстві та бізнесі, і в реальному житті вони досить самостійні, мають власні, які часто розходяться з потребами суспільства, цілі діяльності та використовують для їх досягнення різні методи. ЗМІ впливають на розум і почуття людини, використовуючи найсучасніші технології.

Список використаних джерел

1. Владимирська А., Владимирський П. Реклама: Навчальний посібник / А. Владимирская, П. Владимирский. – К. : Кондор, 2009. – 334 с.
2. Голубкова Е. Н. Маркетинговые коммуникации. / Е. Н. Голубкова. – М. : Издательство: Финпресс, 2005. – 256 с.
3. Зуляр Ю. А. Массовые коммуникации в рекламе: Учебник для вузов / Ю. А. Зуляр. – Иркутск : Оттиск, 2006. – 405 с.
4. Лук'янець Т. І. Рекламний менеджмент: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Т. І. Лук'янець. – К.: КНЕУ, 2002. – 200 с.
5. Миронов Ю. Б., Крамар Р. М. Основи рекламної діяльності: Навчальний посібник / Ю. Б. Миронов, Р. М. Крамар. – Дрогобич, 2007. – 102 с.
6. Назайкин А. Н. Медиапланирование: учеб. пособие / А. Н. Назайкин. – М. : Эксмо, 2010. – 400 с.
7. Пугачев В. П., Соловьев А. И. Введение в политологию: Учебник для студентов вузов / В. П. Пугачев, А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 326 с.
8. Примак Т. О. Рекламний креатив: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Т. О. Примак. – К.: КНЕУ, 2005. – 168 с.
9. Ромат Е. В. Реклама / Е. В. Ромат. – Киев/Харьков : НВФ «Студцентр», 2006. – 480 с.

Рыжый И. Б. Средства массовой информации как инструмент расширение рекламного рынка

В статье рассматриваются роль и функции средств массовой информации как



одного из наиболее важных каналов распространения рекламы. Анализируется влияние СМИ на общество, их значение для утверждения определенного образа жизни, политических и духовно-нравственных ценностей. Исследуются основные способы распространения информации, доминирующие модели массовых коммуникаций в различных социально-политических системах.

Ключевые слова: *коммуникации, медиакомпания, реципиент, рекламодатель, пропаганда, бизнес-ассоциация, рациональный и эмоциональный воздействия, социализация, коммуникатор.*

Ryzhy I. B. The media as a channel of distribution of advertising Information

The article discusses the role and function of the media as one of the most important distribution channels of advertising. The influence of media on society, their importance to certain allegations life, political, spiritual and moral values. We study the basic methods of dissemination of information, the dominant model of mass communication in different social and political systems.

Key words: *communications, media company, recipient, advertiser, promotion, business associations, rational and emotional influences, socialization, communicator.*





УДК 336.22

Касіянчук Василь Дмитрович,
кандидат технічних наук,
академік АІНУ, професор університету,
завідувач кафедри «Будівництва»
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ЕКОНОМІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТОПІНАМБУРА, ЯК НЕТРАДИЦІЙНОЇ СИРОВИНИ

Висвітлено переваги топінамбура над іншими культурами. Проведено історичний екскурс появи топінамбура в Європі і Україні. Показана його краща відмінність від інших овочевих культур і урожайність в різних районах та державах. Дана характеристика бульбам і стеблам топінамбура. Сформульовані завдання, які стоять перед селекціонерами по виведенню нових більш ефективних сортів топінамбура. Проаналізовано харчову цінність бульб топінамбура, показано можливість використання стебел, як біопалива для виробництва альтернативної енергії. Порахована економічна ефективність вирощування бульб і стебел топінамбура в Надвірнянському районі і Івано-Франківській області.

Ключові слова: топінамбур, харчова цінність, макро- і мікроелементи, інулін, ефективність, альтернативна енергія.

Постановка проблеми. Топінамбур – єрусалимський артишок – земляна груша такої назви має унікальну сировину, яка відома ще за часів індійських племен Північної Америки. Топінамбур багатий на біологічно-активні речовини, має унікальний хімічний склад і тому він сам і продукти та напівфабрикати, які виготовлені з нього мають радіопротекторні та імуномодельюючі дії. Людство часто забувало цю культуру, але згадувало в часи епідемій, природних катаклізмів, війн, а в голодні і холодні часи люди виживали завдяки бульбам топінамбура. Враховуючи те що екологічний стан України погіршений Чорнобильською катастрофою ця сировина надзвичайно актуальна і сьогодні. Але короткочасні споживання продуктів із топінамбура не забезпечить його захисного ефекту і тому він і продукти з нього повинні увійти в щоденну дієту населення, особливо дітей, вагітних жінок і людей похилого віку. Найбільш унікальна особливість і перевага топінамбура над іншими рослинами – наявність в його складі інуліну, який в організмі при вживанні бульб перетворюється у легкозасвоюваний продукт фруктозу. Численні відомості із народної медицини та спостереження, нагромаджені в умовах експериментів і клінічних випробувань, свідчать про виражену цілющу дію вживання топінамбура в їжу, продукції з нього та лікарських засобів виготовлених на його основі при таких захворюваннях, як цукровий діабет, запалення підшлункової залози, виразки шлунку, гіпертонічної хвороби, атеросклерозу, сечокам'яної хвороби та інші [7]. За даними міністерства охорони здоров'я України тільки в нашій державі зареєстровано 1,2 млн. хворих на цукровий діабет. До топінамбура ідеально підходить афоризм батька медицини Гіппократа «Їжа повинна бути лікувальною, а ліки – їстівними».



І тому в умовах Прикарпаття назріла необхідність організації вирощування топінамбура, його переробки на напівфабрикати для виробництва лікарських засобів і продукції лікувально-профілактичного призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціалістами науково-виробничої лабораторії Івано-Франківської асоціації «Карпатхарчопром» розроблено нормативно-технічну документацію на сухий продукт топінамбура, а також окремих видів продукції з нього.

Науковці Івано-Франківського національного медичного університету розробили лікарський засіб «Біфтоп» на основі порошку топінамбура, який виявився високоефективним при лікуванні хворих на цукровий діабет [2].

Вчені національного університету харчових технологій (м. Київ) розробили технологію одержання спирту із бульб топінамбура.

Науково-дослідний інститут харчової хімії і технології НАНУ працює над розробкою технологій одержання інуліну і етанолу з порошку топінамбура.

Івано-Франківський науково-дослідний інститут агропромислового виробництва працює над селекцією насіння топінамбура з тим щоб бульби були більш оптичної форми і високої врожайності і інші.

Кафедра економічної теорії і управління персоналом імені академіка З. О. Маніва підготувала техніко-економічні обґрунтування виробництва порошку топінамбуру і на його основі лікарського засобу «Біфтоп», харчових добавок, інуліну і його похідних, для виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення, а також розробила перспективи використання дикорослих плодів, ягід і грибів для виготовлення продукції лікувально-профілактичного призначення.

Постановка завдання. Провести аналіз можливостей агропромислового комплексу Івано-Франківської області по організації вирощування топінамбура, його ефективного використання для виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення, а також переробки зеленої маси на альтернативну енергію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Топінамбур (земляна груша) потрапив у Європу зокрема у Францію на початку XVI століття і пізніше у 1617 році земляна груша потрапила в Англію де здобула нову назву «артишок». У Німеччину її завезено на початку XVII століття, але широкомасштабне вирощування припадає на початок XIX століття. Із Європи топінамбур спочатку попадає у країни Балтії, де його використовують як корм для тваринництва, а вже звідти в західні райони Росії [7].

«Записки императорского общества сельского хозяйства Южной России» у 1879 році публікують припущення про те, що топінамбур (земляну грушу) разом із картоплею завезли до Росії в кінці XVII століття, але поширення, як овочева культура він одержав наприкінці XVIII століття на півдні Російської імперії, тобто на території України. Так «Земледельческая газета» свідчить про те що у Васильківському повіті Київської губернії у 1877 році земляну грушу в тамтешніх регіонах вирощували в значних розмірах. Використовували її виключно для годівлі бульбами робочих волів, коней і свиней, а стебла для годівлі овець. Було відзначено і використання цієї рослини на Північному Кавказі, у Західній Грузії і на Кубані для відгодівлі свиней. Таким чином, вже на початку минулого століття земляна груша (топінамбур) була досить поширена в Європі під різними назвами. В Америці увага до топінамбура підвищилась після того як його пропагували як цукроносну рослину. В кінці минулого століття підвищився інтерес до топінамбура. Практично всі Європейські країни вирощують сонячний корінь. Він набуває все більшого поширення для кормових і особливо для технічних потреб, де використання



з року в рік зростає – в основному для виробництва фруктози, інуліну і спирту. Вивчення і впровадження топінамбура в Росії і Україні почалося у 30-х роках минулого століття. Корифей сільськогосподарської науки М. І. Вавілов назвав топінамбур «рослиною багатирем» і виступив активним пропагандистом його культивування.

Топінамбур відрізняється від картоплі тим, що бульби його легко перезимовують у землі. Друга відмінність від картоплі, що він краще за неї пристосовується до місць в сівозміні, які не удобрюються і може рости на тих ділянках, які важко використовувати під культури інших рослин. Деякі дослідники вважають, що серед культурних рослин немає настільки невибагливої до ґрунтів і агротехніки, як топінамбур. Він винятково життєстійка рослина, її молоді сходи нечутливі до весняних приморозків, а бульби добре перезимовують в ґрунті навіть при температурі 30-40 градусів морозів. Як помічено дослідниками топінамбур витримує тривалі посухи і навіть дещо менша врожайність виправдовує витрати на вирощування. Його випробували в різних географічних зонах. При задовільній агротехніці в південних областях України, на Кубані, Кавказі, в Казахстані рослини досягають 4-х метрової висоти, до 100 т. зеленої маси з гектара, а врожайність бульб до 30-40 тонн з гектара. Топінамбур може рости навіть у регіонах крайньої Півночі. Характерним є те що в середній смузі, північно-західних регіонах урожайність бульб майже однакова з урожайністю зеленої маси, а в південних районах урожайність бульб значно вища.

Як відзначив І. О. Стебут топінамбур не боїться ані сильної літньої спеки, ані пізніх весняних морозів, ані ранніх осінніх холодів і бульби його витримують у землі й сильні зимові морози і не менш сильні посухи, він може рости у будь яких кліматичних умовах [6].

Визначний український дослідник С. С. Давидович навів довгий перелік переваг цієї культури: топінамбур можна садити навесні і восени; збирання не обмежується суворо якимось певним часом, а робиться в міру необхідності з жовтня до березня наступного року, бо зимує він у ґрунті й для свого зберігання не потребує овочесховищ; топінамбур вдається на всіх видах ґрунтів, навіть з неглибоким орним шаром, якщо ґрунт немає надлишку вологості; не потребує добрив, хоча витримує щонайсильніше угноювання ґрунту та всі інші види добрив; ця культура вдається настільки добре після всякої рослини, як і сама є гарним для них попередником за умови що викопано всі бульби [1].

Топінамбур має дуже міцну розгалужену кореневу систему і використовує завдяки цьому поживні речовини ґрунту значно краще ніж інші рослини. Розвиненістю кореневої системи можна пояснити і стійкість цієї рослини до посухи. А великий вегетативний апарат дозволяє використовувати сонячну енергію в належних кількостях. Встановлено що топінамбур вирощений на 1 Га виробляє у 1.5 рази більше кисню ніж лісонасадження на відповідній ділянці, а це має виняткове значення в сучасних екологічних умовах.

Стебло топінамбура однорічне, напівдерев'янисте, циліндричне, при певному розвитку залежно від зони і умов зростання від 2-3 до 3.5-4 м. заввишки, зелене, найбільш інтенсивно забарвлена його середина. Поверхня має пробкове покриття. На головному пагоні розташовані бічні гілки, яких налічується до 40-50, а інколи й більше. Розташування листя різне – знизу супротивна, а зверху почергове. Воно зелене різної інтенсивності, серцеподібної форми, краї його зубчасті. Якщо зробити зріз, то видно, що серцевина стебла м'яка і оточена тонким шаром деревини. Є можливість луб'яні волокна стебла використовувати як сировину для виготовлення грубих тканин.



Суцвіття складається із зовнішніх язичкових і внутрішніх трубчастих квіток жовтого кольору з обгорткою із зелених або буро-зелених листочків. Плід – дрібна сім'янка чорно-бурого кольору.

Бульби з підземною частиною стебла з'єднується звичайними або розгалуженими столонами різної довжини. Бульба закінчується ростовою верхівкою – вічком, бічні вічка розподілені по поверхні бульби нерівномірно і досить добре розвинені. Форма бульб дуже різноманітна від менш-більш правильної опуклої до грушоподібної і гіллястої або гроноподібної. Забарвлення бульб дуже різноманітне – від брудно-білого і рожево-червоного до бурякового і фіолетового в залежності від сорту. Забарвлення бульб усередині майже однакове у різних сортів – біле або жовтувате. У зовнішній частині бульби знаходиться слаборозвинена пробкова тканина, яка надає топінамбуру здатності досить швидко втрачати вологу, якщо бульби нічим не захищені. Але з іншого боку, якщо висохлі бульби помістити у посуд з водою, так щоб вода їх повністю покривала то десь через добу вони набувають звичайної форми.

Різновиди (сортотипи) топінамбура різняться продуктивністю, холодостійкістю і тривалістю вегетаційного періоду. Перед селекціонерами постало і стоїть завдання виведення сортів з такими якостями як скоростиглість, більш високий врожай бульб і зеленої маси, рівна поверхня бульби, потовщення шкірочки з метою підвищення стійкості при зберіганні, наявність коротких столонів з не дуже тісним розташуванням бульб у гнізді, підвищений вміст білка і цукру, насамперед інуліну [3; 4].

В світі відомо більше 300 сортів і гібридів топінамбура. Одні відрізняються великим урожаєм бульб, другі – зеленої маси, треті – особливою декоративністю. Поширені на території колишнього СРСР сорти топінамбура: «Київський білий», «Червоний», «Веретеневидний», «Майкопський», «Білий», «Скороспілка», «Знахідка», «Волжський-2», «Вадим», «Ленінградський», «Північнокавказький», «Інтерес» і інші [7].

Особливе місце в історії селекції топінамбура займають роботи по одержанню його гібридів із соняшником. Вперше схрещування топінамбура із соняшником провели на майкопській дослідній станції ВУР Н.М. Пасько і виведений новий сорт топі-соняшника «Восторг», бульби крупні, овальні, з гладкою поверхнею. Урожайність бульб досягла 40 і більше тонн з гектара, а зеленої маси 60 тонн з гектара [5].

По хімічному складу і харчовій цінності бульби топінамбура значно перевищують багато овочевих культур і в два рази цінніші кормового буряка. В бульбах топінамбура міститься до 3% білку, мінеральні солі, інулін(від 16 до 18%), фруктоза, мікроелементи, 2-4% азотистих речовин, вітаміни В₁ і С, каротин. Вміст цукрів в бульбах збільшується в залежності від термінів збирання урожаю за рахунок відтоку поживних речовин із стебел і листя[4].

Вміст макро- і мікроелементів в топінамбурі надзвичайно різноманітний і цінний, а таких важливих компонентів як залізо, кремній і кальцій у топінамбурі міститься у 4 рази більше, ніж у інших культурах. Мінеральний склад зеленої маси топінамбура значно кращий ніж у зеленої маси кукурудзи [3; 4; 7].

За своїм хімічним складом зелена маса топінамбура високоефективний корм для тваринництва як у свіжому вигляді, так і в силосованому [5]. Крім того зелену масу можна використовувати, як біопаливо для виробництва альтернативної енергії.

Відділом агропромислового розвитку Надвірнянської райдержадміністрації порахована економічна ефективність вирощування топінамбура з одного гектара. Затрати по вирощуванню складають (розрахунково) – 12000 грн. Реалізаційна ціна – 3000 грн. за 1 тону. Виручка від реалізації продукції при урожайності 25 т. з гектара – 75000 грн.



Чистий дохід з одного гектара – 63000 грн. Рівень рентабельності 525%. В нашому випадку не порахована ефективність використання зеленої маси(стебел) топінамбура для виготовлення кормів для тваринництва і особливо як біопалива для виробництва альтернативної енергії.

При урожайності зеленої маси 50 т. з гектара можна виготовити щонайменше 10 тонн паливних гранул (пеллет). Вартість пеллет українського виробництва, що відповідають вимогам ЄС становить у середньому 1000-1100 грн. за одну тонну. Калорійність пеллет(1кг) – 4600 ккал., калорійність газу(1м³) в середньому становить 8000 ккал. Коефіцієнт перерахунку становить $8000:4600=1.7$, тобто за калорійністю 1.7 т. пеллет відповідає 1000 м³ природного газу. Вартість природного газу щонайменше становить 2500-3000 грн. за 1000 м³. Розрахункова вартість пеллет 1100 грн. за 1т. Для отримання аналогічної кількості енергії від пеллет необхідно затратити $1100 \times 1.7 = 1870$ грн. Чиста економія складає $3000 \text{ грн.} - 1870 \text{ грн.} = 1130 \text{ грн.}$ на кожних спалених 1000 м³ газу. Крім того економляться валютні кошти, які направляються на закупівлю імпортного газу [3].

За даними спеціалістів агропромислового комплексу Івано-Франківської області під вирощування топінамбура можна виділити для початку 10 тис. гектарів землі. При урожайності 25 т. бульб з гектара і 50 т. зеленої маси планується в цілому зібрати 250 тис. тонн бульб топінамбура і 500 тис. т. зеленої маси. Загальний економічний ефект по Івано-Франківській області за мінусом сплати податків складатиме щонайменше 400 млн. грн.. в рік. Бульби необхідно використати для виробництва напівфабрикатів, які стануть високоефективною сировиною для випуску лікарських засобів зокрема «Біфтоп» і продукції лікувально-профілактичного призначення, а зелену масу як біопаливо для виробництва альтернативної енергії, а це вже новий економічний і соціальний ефект.

Висновки. Сьогодні є потреба і всі можливості організувати в Івано-Франківській області вирощування високоефективної сировини топінамбура на землях, які не використовуються під інші культури.

При правильному веденні агротехніки досягти врожайності по 25 тонн бульб і 50 тонн зеленої маси топінамбура з одного гектара.

За даними фахівців агропромислового комплексу області на перших порах є можливість зібрати 250 тис. тонн бульб топінамбура і 500 тис. тонн зеленої маси

Загальний економічний ефект від реалізації вказаної кількості сировини топінамбура складатиме щонайменше 400 млн. грн. в рік, а також будуть організовані додаткові робочі місця.

Бульби топінамбура в основному необхідно направити на перероблення на напівфабрикати, які будуть основною сировиною для випуску лікарських засобів зокрема «Біфтоп» і ефективними наповнювачами для продукції лікувально-профілактичного призначення, а зелену масу використати як біопаливо для виробництва альтернативної енергії.

При комплексному вирішенні питань вирощування і перероблення топінамбура появиться можливість випускати високорентабельну лікувально-профілактичну продукцію і організувати додаткові робочі місця для непрацевлаштованого населення нашого краю.

Список використаних джерел

1. Давидович С. С. Земляная груша / С. С. Давидович. – М. Госсельхозиздат, 1957. – 92 с.



2. Деклараційний патент на винахід «Лікарський засіб Біфтоп» 54712А. – 17.03.2003. – Бюлетень №3.
3. Ейхе Е. П. Вопросы химии и биохимии топинамбура // Изд. АН Латвийской ССР. – 1976. – №3. – С. 77 – 89.
4. Кахана Б. М. Арасимович В. В. Биохимия топинамбура / Б. М. Кахана, В. В. Арасимович. – Кишинев: Штиинца, 1974. – 45 с.
5. Пасько М. М. Перспективні кормові культури / М. М. Пасько. – Майкоп, 1980. – 45 с.
6. Стебут О. І. // Сайт Історія Полтави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/pages/content.php?page=3146>.
7. Топинамбур // Сайт Вікіпедія – відкрита багатомовна мережева енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/Топинамбур.

Касиянчук В. Д. Экономические перспективы использования топинамбура, как нетрадиционного сырья

Освещены преимущества топинамбура над другими культурами. Проведен исторический экскурс появления топинамбура в Европе и Украине. Показана его лучшая отличия от других овощных культур и урожайность в разных районах и странах. Данная характеристика клубням и стеблям топинамбура. Сформулированы задачи, которые стоят перед селекционерами по выведению новых более эффективных сортов топинамбура. Проанализированы ценностью клубней топинамбура, показана возможность использования стеблей, как биотоплива для производства альтернативной энергии. Посчитана экономическая эффективность выращивания клубней и стеблей топинамбура в Надвирнянському районі и Ивано-Франковской области.

Ключевые слова: топинамбур, пищевая ценность, макро и микроэлементы, инулин, эффективность, альтернативная энергия.

Kasianchuk V. D. The economic prospects of artichoke as new raw material

The advantages of artichoke on other cultures. A historical overview of artichoke appearance in Europe and Ukraine. Shown his best unlike other vegetable crops and yield in different regions and countries. The characteristic artichoke tubers and stems. The formulated task facing breeders in developing new more efficient varieties of artichoke. Analyzed the nutritional value of tubers of Jerusalem artichoke, the possibility of using the stems as biofuel for the production of alternative energy. Counted cost-effectiveness of growing tubers and stems of artichoke in Nadvirnyanskomu area and Ivano-Frankivsk region.

Ke ywords: artichoke, nutritional value, macro and trace minerals, inulin, efficiency, alternative energy.





УДК 330.341

Ковалик Володимир Васильович,

*кандидат історичних наук,
методист з науково-дослідної та пошукової роботи
викладачів і студентів ВП НУБіП України
«Заліщицького аграрного коледжу ім. Є. Храпливого»*



Хохолик Ярослав Іванович,

*викладач ВП НУБіП України
«Заліщицького аграрного коледжу ім. Є. Храпливого»*

ЕКОНОМІЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ КРАЇНИ ТА СТВОРЕННЯ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УМОВ ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ

У статті здійснюється аналіз основних підходів до економічної модернізації країни та визначення пріоритетних напрямків економічного реформування. Визначаються основні критерії діяльності органів місцевого самоврядування щодо сприяння залучення інвестицій у місцеву економіку. Основна увага звертається на фіскальну політику держави та перспективи її децентралізації, як один із дієвих механізмів розширення повноважень органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: економіка, інвестиції, економічна модернізація, фіскальна політика, органи місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Проблема економічного становлення України є актуальною проблемою з огляду на цілий ряд причин. По-перше, в світі існує більше 100 міжнародних економічних рейтингів, які визначають рівень економічного розвитку окремої країни. По-друге, Кожен рік ставить перед Україною нові виклики, в тому числі і економічні, що демонструють рівень її розвитку. Однак, економічний рівень розвитку нашої держави залишається достатньо низьким. Причини цього наводять різноманітні, як вплив світових економічних процесів (світової економічної кризи) так і те, що 22 роки незалежності – це час розвитку і кардинальних змін просто не відбулося зважаючи на часові рамки. На нашу думку, така позиція є хибною і не може слугувати стимулом для подальшого розвитку держави. Стабільний розвиток України, зважаючи на глибоку внутрішню кризу, можливий лише у випадку залучення інвестицій, насамперед іноземних, а це у свою чергу можливо тільки після глибокої і структурної модернізації нашої країни. Наукова актуальність нашого дослідження зумовлюється насамперед необхідністю комплексного розкриття взаємозв'язку між процесами модернізації країни та створенням сприятливих умов для залучення інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи методологічну основу дослідження, слід звернути увагу, що фахових праць, які б надавали чіткі програми та підходи до модернізації країни у руслі інвестиційної привабливості, достатньо мало. Основна увага науковців, закономірно зосереджена на увазі державних програм з модернізації, їхньої оцінки та рекомендацій відносно вдосконалення. Однак, вони як правило носять аналітичний характер.

Серед вітчизняних дослідників цієї проблеми варто виокремити, як і фахових науковців так і економічних аналітиків, а саме: Є. Бистрицького, І. Бураковського,

І. Денисенка, Є. Захарова, І. Коліушко та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є формування пропозицій відносно розвитку органів місцевого самоврядування та залучення інвестицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У змістовному плані соціально-економічна модернізація означає вирішення трьох взаємопов'язаних проблем, а саме: модернізація державної економічної політики, модернізація виробничо-технологічної бази економіки, модернізація системи соціального захисту населення в широкому розумінні цього слова [2, с. 34].

Питання про модернізацію українського суспільства в контексті адекватної оцінки його досягнень за більш ніж двадцять років незалежності все частіше цікавить як науковців так і широку громадськість. Зрештою є і певні напрацювання у цій сфері. Ще в 2009 році відбулася прес-конференція з обговорення проекту стратегії «Модернізації України. Визначення пріоритетів реформ», участь у якій взяли більше 35 провідних фахівців у сфері права, економіки, управління. Однак запропоновані в той час теоретичні аспекти модернізації, підходи до організації та проведення реформ, залишилися поза увагою офіційної влади, а тому не мали жодних практичних наслідків [2]. Основні пропозиції зводилися до необхідності реформування в області інституціональної організації держави (політична система, місцеве самоврядування, судова система), у його соціально-економічній сфері (фіскальна політика, монетарна політика, освіта, охорона здоров'я, комунальний сектор, енергетика, аграрний сектор) і в сфері зовнішньоекономічної політики та національної безпеки (дипломатична служба, європейська інтеграція, відносини з країнами СНД, політика стосовно нових 25 регіональних лідерів (Китай, Індія, Бразилія) [1, с. 24-25].

Варто також погодитися з представники вітчизняної системи соціально-гуманітарних знань, що перераховані вище напрямки повинні певним чином узгоджуватися з розвитком громадянського суспільства в Україні. Дослідники відзначають, по-перше, що реформування повинне бути представлене саме продуманим комплексом системних реформ, а, по-друге, що розробкою його консолідованої стратегії здатне займатися винятково громадянське суспільство [2, с. 5].

Загалом основним інструментом соціально-економічної модернізації є здійснення цілої низки реформ, спрямованих на запровадження найбільш ефективних принципів, механізмів та форматів управління соціально-економічними процесами в країні. При цьому безумовним імперативом суспільства має стати практична реалізація моделі сталого розвитку, що забезпечив би інтегральне поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості, ресурсної збалансованості та екобезпеки [2, с. 36].

Розкриваючи проблему необхідної модернізації країни та створення умов для залучення інвестицій, необхідно зауважити, що практична реалізація цих процесів потребує урахування як мінімум двох важливих моментів – адекватну оцінку можливих наслідків глобалізації, в умовах розвитку якої відбувається українське державотворення, і забезпечення підтримки відповідного рівня національної безпеки країни. Зрозуміло, що досягнення цього рівня, насамперед, пов'язано з особливостями розвитку інформаційного простору України, який формується в контексті посилення інформаційно-психологічного протиборства на міжнародній арені.

Загалом динамічне зростання національної економіки в світлі посилення глобалізаційних процесів та процесів регіональної інтеграції як їхньої невід'ємної складової вимагає від України постійних зусиль, спрямованих на реальне забезпечення насамперед: 1) макроекономічної стабільності, як передумови економічного зростання, інвестицій,



фіскальної стабільності в контексті довгострокових демографічних тенденцій та зростання інтенсивності міжнародних потоків товарів, послуг, капіталу та робочої сили; 2) адекватного клімату для підприємництва та інноваційної діяльності, важливим елементом якого є підтримка наукових досліджень та дослідно-конструкторських робіт та розробок. При цьому має також змінюватись сама ідеологія регулювання соціально-економічних процесів в цілому та виробничо-комерційної діяльності зокрема [2, с. 36].

Однак на сьогоднішній день українське місцеве самоврядування перебуває в стані стагнації, для виходу з якої необхідна конкретизація норм національного законодавства, що встановлює повноваження органів місцевого самоврядування. Між тим, загальною тенденцією є органічне поєднання організаційно-правових форм місцевого самоврядування, що склалися історично з їхньою орієнтацією на інтеграцію із західноєвропейським досвідом регулювання місцевого самоврядування. Все це поступово тягне за собою вдосконалення нормативно-правової регламентації правового статусу органів місцевого самоврядування та вдосконалення організаційної основи реалізації повноважень.

Що стосується проблеми залучення інвестицій, то органи місцевого самоврядування не мають значних законодавчо закріплених повноважень навіть у сфері інвестування комунальної власності та місцевого господарства. Основні повноваження з управління інвестиційною діяльністю на місцевому рівні зосереджено в області. Слід раціонально підходити до формування сприятливих умов для іноземних інвесторів на рівні територіальної громади. Якщо капітал буде розподілятися рівномірно за регіонами, то не обов'язково це сприятиме розвитку як регіону так і країни в цілому. Це пояснюється тим, що іноземний інвестор хвилюється за отримання синергічного ефекту на власних виробничих потужностях, шляхом вкладання коштів за кордон [3].

Безпосереднім наслідком прямих інвестицій для окремого населеного пункту чи регіону є створення нових робочих місць. Вони покращують діяльність місцевого дрібного бізнесу та бізнес партнерів, постачальників та підрядників, встановлюють нові стандарти конкуренції, підвищують імідж та діловий рейтинг міст. Територіальні громади, які розвиваються й активно конкурують за інвестиції, використовуючи всі можливі інструменти сучасного територіального маркетингу, вибудовують власні стратегії планів розвитку з залучення прямих інвестицій [1].

На нашу думку, органам місцевого самоврядування необхідно постійно проводити роботу по оцінці і відбором найбільш ефективних підприємницьких проектів. Причому тут вони мають справу з двома видами ефективності: 1) ефективністю проекту для підприємця; 2) ефективністю проекту для території і місцевого бюджету.

Однак, необхідно зауважити, що сформувати привабливий для інвестицій образ території і розробити дієвий механізм оцінки інвестиційних проектів – це лише пів справи. Інвестори не прийдуть до територіальної громади, їх потрібно заохочувати за напрямками розвитку території, та створювати сприятливі умови для інвестування. Звідси виникає потреба в третьому напрямі інвестиційній діяльності територіальної громади – інвестиційному маркетингу.

Можна виокремити три основні напрямки функціонування маркетингової служби:

– інформаційно-пошукові, в рамках яких служба веде активний пошук потенційних інвесторів у всіх регіонах країни і за її межами, використовуючи для цього спеціальні публікації, конференції, ярмарки і інші події. Основне завдання маркетингової служби органів місцевого самоврядування на цьому технологічному етапі – встановлення і

підтримка контактів з вітчизняними і зарубіжними потенційними інвесторами, ведення картотеки їх переваг;

– зв'язки з громадськістю – на цьому етапі служба займається розробкою публічних акцій (День міста, міста-побратими, виставки і т.п.), що інформують потенційних інвесторів про місто, село та регіон в цілому і об'єкти інвестування в ньому. При цьому до її завдань входять організація реклами, розповсюдження буклетів з пропозиціями і такі операції, направлені на привертання уваги інвесторів до даної території;

– розробка пакету пропозицій – на даному етапі служба маркетингу безпосередньо працює з підприємствами і фірмами, формує інвестиційні пропозиції, складає власні і оцінює підприємницькі бізнес-плани інвестиційних проектів, веде попередню роботу по складанню договорів, відстежує зміни у регіональному і місцевому законодавстві і т.д.

Ще одним аспектом ефективної економічної модернізації органів місцевого самоврядування є реформування фіскальної системи та розвиток інфраструктури. У фіскальній політиці основним критерієм повинна виступати стабільність, яка є основою ефективної реалізації державою своїх функцій у ринковій економіці. Побудова такої системи є безумовним імперативом економічної модернізації України.

Кінцевому наслідком реформування та модернізації фіскальної сфери має стати визначення чітких (обмежених за кількістю) пріоритетів фінансування заходів державної політики за рахунок суспільних коштів. Такі пріоритети повинні також мати чіткі часові характеристики – короткострокові, середньострокові, довгострокові – та узгоджуватись із загальними принципами ролі держави в ринковій економіці та між собою.

Більшість українських фахівців у галузі економіки та місцевого державного управління, сходяться на думці, що пріоритетними мають бути інвестиції в інфраструктуру, розвиток людського капіталу та здійснення реформ. Державна політика має будуватись не на принципі управління ресурсами, а на принципі управління результатами. Це вимагатиме встановлення середньострокових / короткострокових, інших ніж дотримання фінансового плану, цілей бюджетних програм, що дозволить оцінити ефективність виконання поставлених завдань та зорієнтувати розпорядників бюджетних коштів на отримання реального кінцевого результату [2, с. 38].

Загалом проблема інфраструктури для нашої держави є вкрай актуальною. Інфраструктура України знаходиться в стані, близькому до критичного. Це означає, що вона фактично є чинником, що стримує економічне зростання. Тому держава повинна зосередити свої зусилля на розвитку інфраструктури (транспортної, телекомунікаційної, передачі енергії тощо).

Відповідні інвестиції мають реалізовуватись у такій часовій та просторовій послідовності, щоб удосконалення інфраструктури максимальною мірою позитивно впливало на інвестиційні рішення приватних економічних агентів, в тому числі іноземних інвесторів [2, с. 41].

Висновки. Таким чином, в сучасних умовах конкуренції органи державної влади повинні створити умови органам місцевого самоврядування, які спрямовані на створення сприятливих умов формування привабливого інвестиційного іміджу території, пошук потенційних інвесторів, залучення іноземних інвестицій, а також контроль за діяльністю інвесторів.



Список використаних джерел

1. Денисенко І.Д. Модернізація України в контексті сучасного наукового дискурсу / І.Д. Денисенко // Актуальні питання, проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку України на порозі 20-ої річниці проголошення незалежності // Збірник тез науково-практичної конференції 16 липня 2011 р. / За заг. ред. Ю. О. Куца. – Харків : Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр». – 2011. – С. 24-26
2. Модернізація України: визначення пріоритетів реформ. Проект до обговорення. – К. : Мережа підтримки реформ, 2009. – 120 с.
3. Решевець О. В. Вектори розвитку органів місцевого самоврядування щодо залучення інвестицій / О. В. Решевець // Актуальні питання, проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку України на порозі 20-ої річниці проголошення незалежності // Збірник тез науково-практичної конференції 16 липня 2011 р. / За заг. ред. Ю. О. Куца. – Харків : Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр». – 2011. – С. 54-57.
4. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : [монографія] / за заг. ред. А.В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – 528 с.

Ковалык В. В., Хохолік Я. І. Экономическая модернизация страны и создание органами местного самоуправления условий для привлечения инвестиций

В статье осуществляется анализ основных подходов к экономической модернизации страны и определения приоритетных направлений экономического реформирования. Определяются основные критерии деятельности органов местного самоуправления по содействию привлечению инвестиций в местную экономику. Основное внимание обращается на фискальную политику государства и перспективы ее децентрализации, как один из действенных механизмов расширения полномочий органов местного самоуправления.

Ключевые слова: *экономика, инвестиции, экономическая модернизация, фискальная политика, органы местного самоуправления.*

Kovalyk V. V., Hoholyk J. I. Economic modernization and the creation of local government environment for investment

This paper analyzes the main approaches to the economic modernization of the country and identify priority areas of economic reform. The basic criteria of local governments for promoting investment in the local economy. The main attention is paid to the fiscal policy of the state and prospects of decentralization as one of the most effective mechanisms for empowerment of local governments.

Key words: *economy, investment, economic modernization, fiscal policy, local governments.*





УДК 338.27

*Кравчук Олена Ярославівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління персоналом
і економіки праці
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*



ІНТЕЛУКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Визначено новий фактор глобалізації – інтелектуальний капітал як основну складову подальшого розвитку економіки України.

***Ключові слова:** інтелектуальний капітал, національна економіка, національна безпека, інтелектуальна безпека, глобалізація, людські ресурси, технологія.*

Постановка проблеми. Розвиток будь-якої економічної системи є неможливим без сформованої та ефективно дієвої системи національної безпеки. В сучасних умовах забезпечення національної безпеки України є одним з найважливіших та центральних завдань формування та розвитку економіки ХХІ ст. – економіки знань.

Дана проблема не залишає осторонь нашу державу, оскільки перенесення акцентів із матеріальних ресурсів на людські та інтелектуальні є характерним для національної економіки кожної країни та вирішальним у ходженні до інформаційного простору. Освіта, наука, інтелект – чинники, що визначають конкурентоспроможність національної безпеки.

Україна не може не враховувати світові тенденції переорієнтації на новий шлях розвитку, пов'язаний із найвагомішою роллю інтелектуального капіталу у розвитку будь-якої країни та забезпечення її конкурентоспроможності у світогосподарських процесах. Сьогоднішні умови, в яких відбувається формування її інтелектуального капіталу, є досить складними. Невирішеними залишаються багато завдань, серед яких – формування атмосфери загальної зацікавленості у праці інтелектуалів, перехід освітянської системи на новий рівень роботи, що забезпечує реалізацію індивідуальних запитів і бажань, розвиток особистості, підвищення добробуту народу і якості його життя, розробка загальнонаціональних проєктів у галузі впровадження управлінських технологій і соціальних інновацій, інтенсивний розвиток перспективних вітчизняних галузей науки, забезпечення ефективних зв'язків між наукою та економікою.

Актуальність обраної теми пов'язана, насамперед, з кризовою ситуацією, в якій опинилася вітчизняна наука та освіта. Нинішню ситуацію можна охарактеризувати як таку, якій властиві скорочення обсягів науково-технологічного потенціалу, погіршення таких якісних характеристик, як недостатнє залучення найбільш здібних працівників, наукової молоді до освітньо-наукового сектора національної економіки, соціально-психологічна деградація працівників, моральне і фізичне старіння матеріально-технічної бази НДДКР, зменшення можливостей для відтворення наукових кадрів (складність у системі аспірантури та докторантури), непривабливість наукової кар'єри для молоді,



скорочення будівництва науково-дослідних об'єктів, криза наукового приладобудування тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інтелектуального капіталу макрорівня є важливим для розробки економічної політики в будь-якій країні, що претендує відігравати важливу роль у світовій економічній системі. Перетворення інтелектуального потенціалу на інтелектуальний капітал відбувається у процесі відтворення інтелектуального капіталу, що є важливим і значимим процесом для суб'єктів господарювання в умовах сучасної ринкової економіки.

Суттєві надбання в дослідженні цих проблем мають вітчизняні вчені, такі як О. Амоша, А. Базилюк, С. Бандур, Д. Богиня, І. Бондар, П. Гайдуцький, О. Грішнова, М. Долішній, Т. Заяць, С. Злупко, М. Карлін, Т. Кир'ян, А. Колот, Ю. Краснов, В. Лагутін, Е. Лібанова, В. Лич, О. Новікова, В. Онікієнко, І. Петрова, С. Пирожков, О. Рудченко, П. Саблук, О. Сологуб, Г. Ярошенко, М. Чумаченко, А. Чухно та інші.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення організаційно-економічних засад формування інтелектуального капіталу в економіці знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування й розвиток постіндустріальної економіки, зростання ролі інформації та знань у виробничих процесах ставить економічний прогрес і суспільний розвиток у пряму залежність від суцільної інтелектуалізації життя населення. Інтелектуальна діяльність стає головною умовою економічного поступу.

Особливий інтерес викликає зростання інформаційних компаній. Крім того, що це зростання вражає, з економічної точки зору, своїми темпами, воно, до того ж, нічим не підкріплюється з точки зору індустріальної системи. Ці компанії не володіють практично жодними основними засобами, однак їхні досягнення є дуже значними.

Ще одним аспектом структурних змін у сучасній економіці є велика роль науки у відтворювальному процесі суспільства. Зокрема, у Японії частка видатків на НДДКР складає 2,9% ВВП, що є найвищим показником серед країн світу. Високими є і частки видатків на НДДКР у США та Німеччині – 2,8% та 2,7% відповідно [2].

Аналогічні процеси відбуваються в Японії. Інтелектуальний капітал є головним фактором світогосподарської конкурентоспроможності японської економіки, причому, якщо раніше його факторіальна пріоритетність була властива великим і середнім компаніям, то останнім часом спостерігаються тенденції його нагромадження і розвитку в малому бізнесі. Активну політику відносно інтенсифікації відтворення і використання інтелектуального капіталу проводить Китай, котрий розробив стратегію «Державна система з освоєння нововведень на тлі настання епохи економіки знань» [2].

Інтенсивний розвиток інформаційних технологій змінює вигляд сучасного бізнесу і шляхи виробництва вартості. Швидкість передачі інформації, укладання угод із постачальниками сировини і покупцями готової продукції через Інтернет, можливість надомної роботи – усе це робить фірму більш гнучкою, приводить до скорочення витрат і підвищує ефективність. Діяльність багатьох фірм усе більше зосереджується у віртуальному просторі та охоплює його. Наприклад, «Dell Computers» одержує через електронну мережу близько 30 % замовлень, а «Cisco Systems» – близько 80 %. Загальна сума угод, укладених у США через електронну мережу, зросла до 2 трлн. дол. на рік.

Нагромадження інтелектуального капіталу супроводжується удосконаленням умов і механізмів для ефективного його використання, посилення його впливу на економічний і соціальний розвиток».

Інтелектуальний капітал, таким чином, набуває ролі домінуючого фактора в генезисі інтелектуальної економіки.

Другий ключовий фактор становлення та розвитку інтелектуальної економіки, який знаходиться в тісному діалектичному взаємозв'язку з інтелектуальним капіталом, – стрімке зростання частки інтелектуальної праці у процесі створення різних видів економічного продукту.

За інформацією Всесвітнього банку, на сучасний момент 64 % світового багатства міститься у людському капіталі, велику частину якого складають знання й інтелектуальні здібності працівників.

На початок 2010 р. частка зайнятих переважно інтелектуальною працею досягла у США понад 60 %. Частка зайнятих у матеріальному виробництві скоротилася за останні 30 років майже вдвічі (із 33,2 до 19,4 %), що пояснюється збільшенням чисельності працюючих у сфері послуг.

В інтелектуальній економіці діють інші економічні закони, ніж в індустріальній, котрі ще мають бути описані економістами-теоретиками. Про наявність таких законів свідчать намічені парадокси: по-перше, це зниження темпів зростання ВВП при прискоренні темпів збільшення суспільного багатства, що відбиває втрату можливості застосовувати вартісні показники для оцінки розвитку інтелектуальної економіки; по-друге, скорочення темпів зростання продуктивності праці при явних технологічних успіхах, що виявляється при порівнянні темпів зростання продуктивності та динаміки технологічних досягнень; по-третє, стійкий господарський розвиток при негативних нормах нагромадження (це у свою чергу виявляється у тому, що інтелектуальна економіка може демонструвати господарський розвиток при постійному зниженні інвестицій).

Збільшення ролі інтелектуального капіталу перетворює фінанси із головного джерела ринкової сили на її наслідок. Гроші втрачають значення, а конкурентоспроможність усе більше визначається технологіями та знаннями, передача і використання яких набагато складніше за передачу і використання грошей. Головними бар'єрами на шляху розповсюдження технологій та знань є погана освіта і низький добробут: неосвічений не зможе використовувати технології, навіть якщо отримає їх, а бідне суспільство не збереже достатню для користування ними кількість освічених людей.

Отже проаналізувавши ситуацію переходу високо розвинутих країн із індустріальної економіки у інтелектуальну можна із впевненістю сказати що основною проблемою у для національної економіки України стане нестача висококваліфікованих кадрів, оскільки частка ж осіб переважно фізичної праці, до яких відносять робітників усіх рівнів кваліфікації і так званих працівників обслуговування (кухарів, офіціантів, медичний персонал, охоронців, прислугу тощо), повільно, але неухильно скорочуватиметься.

Для того щоб запобігти можливим негативним наслідкам у подальшому розвитку інтелектуальної економіки слід також приділити увагу такому питанню як інтелектуальна безпека держави.

Стан інтелектуальної безпеки держави визначається перш за все його науковим потенціалом і науковими ресурсами, тобто кількістю та рівнем підготовки працездатних носіїв наукового інтелекту – осіб, які працюють за здобутим фахом та осіб з вищою освітою. Враховуючи, що вітчизняна статистика серед видів економічної діяльності виокремлює лише освіту, проаналізуємо зайнятість населення у цьому виді діяльності. Відомо, що освіта виступає основою та підґрунтям для розвитку наукового потенціалу нації.



Із впевненістю можемо стверджувати, що інтелектуальна безпека – це такий стан національної безпеки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз та здатний задовольняти потреби усіх суб'єктів – особи, сім'ї, суспільства та держави. До основних реальних та потенційних (внутрішніх і зовнішніх) загроз інтелектуальній безпеці суспільства можна віднести: недостатній рівень фінансування освіти і науки; заниження соціальної значущості вчених і спеціалістів із вищою освітою; моральна і матеріальна недооцінка державою праці науковців; не престижність наукоємних професій; нестабільність роботи науково-дослідних установ; використання вчених і спеціалістів із вищою освітою не за здобутим фахом; старіння й нестача наукових кадрів; низький рівень заробітної плати в освітній та науковій сферах, відсутність належної мотивації до праці; погіршення фізичного і духовного здоров'я населення, моральна деградація особи, сім'ї, суспільства; зростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих держав світу; інтелектуальна міграція та ін.

Забезпечення інтелектуальної безпеки держави можливе за рахунок розвитку наукоємних галузей економіки, впровадження новітніх технологій (нанотехнологій, штучного інтелекту), використання досягнень науки і техніки у виробництві (забезпечення тріади: освіта – наука – виробництво), можливості рівного доступу до отримання освіти усіх членів суспільства, використання набутих знань, вмінь та навиків у створенні продуктів інтелектуальної праці, забезпечення безперервної освіти та перепідготовки кадрів, створення науково-освітніх комплексів (центрів) або корпоративних університетів, надання якісної вищої освіти (в контексті Болонської декларації з використанням кредитно-модульної системи), підвищення привабливості академічної кар'єри для випускників вищих навчальних закладів, забезпеченості та захисту прав на інтелектуальну власність та ін.

Очевидно, що для забезпечення і зміцнення інтелектуальної безпеки України необхідно реалізувати комплекс організаційно-правових, господарсько-економічних та інших заходів, спрямованих не тільки на збереження і відтворення існуючого інтелектуального потенціалу, а й на підвищення престижності розумової праці, зацікавленості носіїв наукового інтелекту у плідній праці. Таким чином, нова парадигма розвитку і нарощування інтелектуального та науково-технологічного потенціалу допоможе знизити та усунути низку потенційних та реальних загроз інтелектуальній безпеці, а також забезпечить вищий ступінь захисту національної безпеки в цілому.

Під інтелектуальним захистом розуміють заходи, спрямовані на забезпечення інтелектуальної безпеки держави.

Безумовно, заходи, пов'язані з попередженням загроз інтелектуальним інтересам, слід вважати пасивним захистом або пасивним забезпеченням інтелектуальної безпеки. Ті ж заходи, які направлені на обмеження і ліквідацію наслідків небезпек інтелектуальним інтересам, що виникли, можна вважати активним захистом або активним забезпеченням інтелектуальної безпеки.

До заходів пасивного захисту можна віднести: розробку сучасної концепції науково-технічної політики, розвитку науки й освіти, яка б відповідала новим соціально-економічним умовам розвитку країни; розробку законів, законодавчих і нормативних актів, які б забезпечували і стимулювали розвиток науки та освіти; розробку законів і законодавчих актів, які б захищали інтелектуальні інтереси країни, інтелектуальну власність, носіїв інтелектуальної власності та продукти їх розумової праці; розробку вимог до дипломних і випускних робіт, дисертацій на здобуття наукових ступенів тощо.



До заходів активного впливу можна віднести: практичну реалізацію інтелектуальних можливостей особи, сім'ї, суспільства, держави; зростання суспільної і соціальної значущості спеціалістів із вищою освітою і вчених при розробці нормативних актів та розв'язанні державних і інших задач; покращення умов праці і життя носіям інтелекту – вченим і спеціалістам із вищою освітою; реальний захист продуктів розумової діяльності носіїв інтелекту від різного роду посягань; використання вчених і спеціалістів з вищою освітою тільки за профілем їх підготовки; моральне і матеріальне стимулювання роботи носіїв інтелекту; швидке впровадження і застосування результатів діяльності вчених і спеціалістів з вищою освітою на практиці та ін.

Важливо також звернути увагу й на те, що в інтелектуальній економіці розвиток інформаційного сектора практично не наштовхується на обмеженість попиту через те, що, з одного боку, його продукція залишається відносно дешевою, а з іншого, потреби в ній через їх природу збільшуються експоненціально. Останніми роками нові моделі комп'ютерних систем не тільки змінювали попередні усе швидше, але й забезпечували собі більший попит на ринку. Експансія індивідуальної зайнятості, а саме – можливість для кваліфікованого працівника придбати усі необхідні засоби виробництва, стала одним з найбільш ефективних способів боротьби із безробіттям. Як наслідок формування інтелектуальної економіки збільшується частка високотехнологічного експорту в загальному обсязі експорту готової продукції (табл. 1)

Таблиця 1

Порівняльні показники продажу високотехнологічної продукції та ліцензій на використання нових технологій світових економічних лідерів і України

Країна (група країн)	Частка високотехнологічного експорту в експорті готової продукції, %	Обсяги роялті ліцензійних платежів на душу населення, дол. США	
		Надходження	платежі
Європейський союз	18	61,7	78,9
США	33	136,3	41,8
Японія	26	58,6	71,0
Україна	6	0,06	0,14

Такі низькі показники в Україні в порівнянні із високо розвинутими країнами пояснюються тим, що на даний час держава не володіє можливостями використання інтелектуального капіталу як найважливішого інвестиційного ресурсу, тому змушена більш активно нарощувати інвестиції для підтримки конкурентоспроможності своїх індустріальних виробництв.

Про те слід усвідомити що формування стійких конкурентних переваг підприємства з кожним днем все більше унеможливується без ефективного використання та розвитку інтелектуальних ресурсів.

З позиції сучасних вимог маркетингового середовища причини різкої інтенсифікації використання і відтворення інтелектуального капіталу пов'язані із трьома світовими маркетинговими тенденціями:

1. Індивідуалізація і динамізм поведінки споживачів.
2. Прискорений розвиток нових технологій.
3. Глобалізація попиту та пропозиції.

Зростаюче різноманіття ринків означає, що:



1. Стратегія багатьох продуктово-ринкових комбінацій стає усе більш диференційованою і, як наслідок, вимагає активізації використання інтелектуального капіталу.

2. Розвиток і використання інтелектуального капіталу мають бути тісніше пов'язані з маркетинговою політикою і навпаки.

3. Має бути підвищена ефективність в аспекті якнайшвидшого виведення на ринок нових товарів.

Важливо відзначити, що для того щоб почувати себе повноцінною європейською державою потрібно усвідомити що формування нових ринків, швидкі зміни на ринках, розвиток інформаційних та інших технологій, розповсюдження технологій, зростання інтелектомісткості виробництва висувають нові вимоги для багатьох підприємств України і саме ця догма стає основою для створення інтелектуального капіталу як основи забезпечення інформаційної безпеки в країні.

В силу такого напрямку розвитку економічних систем сучасності тенденції розвитку маркетингового середовища підприємствам в Україні доцільно активніше й ефективніше використовувати наявні інтелектуальні ресурси (рис. 1).

Наявність і ефективне використання інтелектуальних ресурсів викликає новий виток у розвитку нових технологій і виробництві інтелектомісткої продукції, що стимулює формування інтелектуальної економіки. Глобалізація при цьому забезпечує великі ринки збуту продуктів інтелектуальної праці. У свою чергу, з одного боку, інтелектуальна економіка сприяє розвитку інтелектуального капіталу, стимулює інтелектуальну працю, а з іншого – сприяє розвитку інформаційної культури у глобальному масштабі.

Висновки. Виходячи із сучасних тенденцій світових економічних трансформацій, єдиною адекватною Заходу економічною моделлю може бути тільки інтелектуальна економіка. Нагромадження, створення, інтенсифікація і капіталізація знань у зв'язку з інформаційними технологіями як на макро-, так і на мікроекономічному аспектах обумовлюють можливості становлення інтелектуальної економіки в Україні.

На макрорівні необхідне формування нової національної економічної доктрини, метою якої буде створення передумов формування в Україні інтелектуальної економіки. Довгострокова стратегія економічного розвитку повинна передбачати великі інвестиції в освіту, підвищення кваліфікації та інформатизацію, що дозволить розширити доступ до знань і створити кадрову основу становлення інтелектуальної економіки. Для створення таких передумов формування інтелектуальної економіки необхідно розпочати процес інтенсивної інформатизації суспільства. Треба забезпечити широкий доступ суб'єктів господарювання до накопиченого інтелектуального потенціалу, зняти організаційні та технологічні обмеження у сфері його масового відтворення. Формування творчої особистості з інноваційним мисленням має бути зафіксоване як головна мета вітчизняної системи освіти, і згідно з цією метою мають бути скоректовані навчальні плани і програми. Україна повинна всіляко прагнути брати участь у європейських високотехнологічних програмах. Нехай навіть у доступній для огляду перспективі це буде на другорядних ролях.

На мікрорівні головною задачею стає формування ефективного організаційно-економічного механізму управління інтелектуальним капіталом на підприємствах, розробка системи критеріальних показників ефективності використання інтелектуального капіталу, забезпечення його інтенсивного відтворення.



Відповідно інтелектуальна безпека як частина інтелектуального капіталу нації є невід'ємною складовою частиною національної безпеки, оскільки забезпечує задоволення інтелектуальних інтересів особи, суспільства та держави; гарантує належні умови для цивілізованого життя, розвитку та вдосконалення; визначає наукове забезпечення і реалізацію всіх інших видів національної безпеки; виступає важливим чинником збереження та примноження інтелекту нації; гарантує недопущення інтелектуальної кризи, яка може виявитися надзвичайно небезпечною порівняно з економічною, соціальною, воєнною, і подолання якої потягне декілька десятиліть або й століть.

Список використаних джерел

1. Грішнова О., Полив'яна Н. Управління людським капіталом у контексті реалізації інноваційної стратегії підприємства / О. Грішнова, Н. Полив'яна // Україна: аспекти праці – 2007 – № 5 – С. 37 – 41.
2. До питання використання інтелектуального потенціалу аграрної науки / Л. Червінська, Т. Червінська // «Економіка України», №8.– 2010 – С. 49-54.
3. Лич В. М. Актуальні питання розвитку людського потенціалу України // Монографія «Державне регулювання економіки України: методологія, напрями, тенденції, проблеми». Під наук. ред. М. Якубовського. – К.: НДЕІ, 2005 – 318 с.
4. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артьомова Т. І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л. В.Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011 – 696 с.
5. Чабан В. Г. Інноваційний потенціал підприємства та його оцінка / В. Г. Чабан // Фінанси України – 2006 – № 5 – С. 142 – 148.

Кравчук О. Я. Интеллектуальный капитал как фактор развития интеллектуальной экономики Украины

Определен новый фактор глобализации – интеллектуальный капитал как основную составляющую дальнейшего развития экономики Украины.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, национальная экономика, национальная безопасность, интеллектуальная безопасность, глобализация, человеческие ресурсы, технология.

Kravchuk O. Ya. Intellectual capital as a factor of development of knowledge-based economy of Ukraine

Defines a new factor of globalization – the intellectual capital as a major component of the further development of the Ukrainian economy.

Key words: intellectual capital, the national economy, national security, intellectual security, globalization, human resources, technology.





УДК 330.341.1

Коробка Валентина Миколаївна,
здобувач,
Національного університету біоресурсів і
природокористування України



РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

У статті висвітлені ключові аспекти поглиблення наукових і практичних засад розвитку інноваційної діяльності, яка є одним з найважливіших шляхів підвищення ефективності в аграрній сфері. Запропоновано фактори, які визначають перехід науки та освіти на інноваційну модель розвитку.

Ключові слова: економіка, інноваційні структури, інноваційна діяльність, інноваційна модель, науковий продукт.

Постановка проблеми. Основою інноваційного розвитку держави є її науково-технічна сфера – головний продуцент наукового продукту, який реалізується на ринку у вигляді інновацій. В сучасній економіці в прикладних сферах наука разом з освітою формується і функціонує як інтелектуальна база і високотехнологічна галузь економіки, від економічного стану і динаміки розвитку якої залежить інноваційний потенціал усієї економіки.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Питання теорії та практики інноваційного розвитку економіки, становлення інноваційного управління та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності досліджували зарубіжні вчені Б. Санто, Б. Твісс, Р. А. Фатхуддінов, Р. Фостер, Ф. Фукуяма, Й. Шумпетер, О. Ю. Юданов, Ю. В. Яковець, а серед вітчизняних – Ю. М. Бажал, О. Д. Витвицька, С. А. Володін, В. М. Геєць, Г. М. Добров, М. Ф. Кропивко, Б. А. Малицький, М. І. Туган-Барановський.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних напрямів розвитку та обґрунтування особливостей функціонування науково-інноваційної діяльності аграрній сфері та передумов її розвитку як важливого чинника економічного зростання.

Викладення основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі у розвинених країнах сформувалися три основних типи моделей науково-інноваційного розвитку. До першого типу відносяться країни, які зорієнтовані на лідерство в науці та реалізацію великомасштабних цільових проектів, що охоплюють усі етапи науково-виробничого циклу, зі значною долею науково-інноваційного потенціалу в оборонному секторі. Зокрема це США, Англія і Франція. До другого типу належать країни, які стимулюють процеси поширення нововведень, створюють сприятливе інноваційне середовище та раціоналізують всю структуру економіки (Німеччина, Швеція, Швейцарія). Третій тип представлений країнами, які стимулюють нововведення шляхом розвитку інноваційної інфраструктури, сприяють використанню досягнень світового науково-технічного прогресу та координують дії різних секторів у галузі науки і технологій (Японія, Південна Корея) [4].

В аграрному секторі економіки України післяреволюційних трансформаційних

перетворень, проблема інноваційного розвитку набуває дедалі більшого значення. Її актуальність істотно зростає в умовах наступних етапів становлення ринкових відносин, які потребують утвердження інноваційних принципів у науково-технічній діяльності, врахування тенденцій і вимог міжнародної інтеграції зі світовим товариством.

Головним науково-інноваційним центром розвитку аграрної галузі є Національна академія аграрних наук України. Відповідно до тенденцій розвитку аграрного ринку та стратегічних напрямів інноваційної перебудови національної економіки, НААН, як державна самоврядна наукова організація, науково-методичний і координаційний центр з проблем розвитку аграрного сектору України формує принципово нові напрями ефективного використання накопиченого якісного потенціалу академічної науки, наукове обґрунтування співвідношення масштабів фундаментальних та прикладних досліджень й адаптацію науки до ринкових процесів з урахуванням особливостей агропромислового комплексу.

Виникає необхідність розробки подальшої ринкової стратегії аграрної науки із залученням широкого кола вчених і спеціалістів. Відпрацьовується тематика досліджень з бюджетним і позабюджетним фінансуванням науки, запроваджуються заходи підготовки кадрів, розвитку міжнародного співробітництва, розширення інноваційних можливостей, підвищення ефективності, інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності при впровадженні наукових досягнень.

Оцінка потенціалу аграрної академічної науки та заходи щодо переходу на *інноваційну й інвестиційну модель розвитку наукоємної сфери аграрної сфери* сприяють міжнародній та ринковій інтеграції.

Результати фундаментальних досліджень родючості ґрунтів залежної від їхньої генетичної природи та культури землеробства, волого переносу у кореневмісному шарі ґрунту і продуктивних процесів вирощування сільськогосподарських культур покладено в основу вибору раціональних напрямів їх сільськогосподарського використання й розроблення моделей еколого-економічного управління продуктивним процесом. Вивчення поведінки полутантів (забруднювачів) у довір'ї дало можливість ввести нормативну оцінку стану агроландшафтів, сприяло попередженню втрат від зниження родючості ґрунтів, їх забруднення і деградації.

На базі Інституту рослинництва сформовано Національний банк генетичних ресурсів рослин, який налічує понад 123 тис. зразків 310 культурних і 500 диких споріднених видів. Його колекції використовуються для вивчення цінних біолого-господарських ознак рослин, зокрема зародкової плазми, рівня адаптивності до несприятливих умов довкілля. Дані про ресурси банку включені до Всесвітньої мережі аналогічних установ [3].

Розробка і впровадження сучасних агробіотехнологій сприяли розширенню спектра генотипів рослин різних корисних культур. Удосконалені способи культивування міжвидових зародків несумісних видів дали змогу істотно прискорити створення нових сортів, гібридів із біотичною стійкістю проти основних поширених хвороб і шкідників. Упроваджено в генетико-селекційні дослідження технологію використання молекулярних ПЛР-маркерів. Застосовано ПЛР-метод для діагностики вірусних хвороб у процесі санітарної селекції та сертифікації сільськогосподарських культур. Значну роль у селекційних програмах відіграє використання культури тканин і органів *in vitro*. Розроблено систему прискореного створення лінійних сортів ячменю та пшениці на основі дигамблідів. Вершиною генетичного поліпшення озимих пшениць є створення



надсильного сорту озимої пшениці «Панна», який здатний формувати зерно з вмістом білка 14-15% практично в усіх зонах України.

Більшість виведених сортів і гібридів сільськогосподарських культур за продуктивністю й показниками є конкурентоспроможними порівняно із зарубіжними сортами. Нині увагу селекціонерів спрямовано на підвищення зимостійкості та посухостійкості зернових культур, що в умовах континентального клімату нашої держави має виняткове значення.

У галузі тваринництва створено породи великої рогатої худоби, свиней та овець, які мають високий потенціал продуктивності. Результати вивчення фізіолого-біохімічних механізмів трансформації поживних речовин корму в компоненти молока, м'яса, яєць використано як теоретичну основу для наукового обґрунтування способів і методів підвищення ефективності кормів, покращення резистентності й адаптаційної здатності організмів тварин.

Розроблено сучасні біотехнологічні методики, до яких слід віднести: культивування *in vitro* і кріоконсервування ооцитів та ембріонів сільськогосподарських тварин, мікрохірургії гамет і зародків прижиттєвого визначення статі ембріонів, ембріонального клонування тощо. Певні напрацювання є й у застосуванні ДНК-маркерів і ПЛР-аналізу в селекції тварин [2].

Науковцями ветеринарної медицини досліджено механізм формування функцій імунітету та імуносупресивних станів тварин і птиці. За останні три роки розроблено 16 високоефективних вакцин, 20 діагностичних наборів та 8 лікувально-профілактичних препаратів, нові імуностимулятори, які істотно підвищують імунітет у птиці. Виявлено синергічну активність біосистем при вірусних хворобах Ньюкасла, інфекційного бронхіту, Гамборо.

У галузі механізації обґрунтовано агрегування модульних енергетичних засобів перемінного тягового класу, які забезпечують зменшення питомих витрат палива майже на третину, підвищення продуктивності праці на понад 60%.

У соціально-економічній сфері досліджуються науково-методологічні засади зміни економічної основи ведення агропромислового виробництва, його функціонування в умовах приватної власності, нових форм господарювання на селі та формування економічних відносин на галузевому й міжгалузевому рівнях.

У прикладній науці надається пріоритет комплексним науковим розробкам, орієнтованим на конкретний товарний ринок. Однак у сучасних економічних умовах, що склалися в аграрному секторі України, матеріалізувати знання, реалізувати їх у нових рішеннях без інноваційної інфраструктури, розбудова якої тільки започатковується, досить складне завдання.

Для впровадження *інноваційної моделі розвитку науки*, забезпечення правової охорони результатів наукових досліджень, їх конкурентоспроможності й ефективного використання інтелектуальної продукції наукових установ у системі Академії створюється *інноваційна інфраструктура*, напрацьовуються відповідні механізми.

Крім академічної наукової сфери дослідження проводяться в наукових установах і вищих навчальних закладах, підпорядкованих Міністерству аграрної політики і продовольства України, а також наукових установах і навчальних закладах інших галузей народного господарства України, передових країн, які працюють за інноваційною моделлю розвитку економіки.

Дослідженнями встановлено, що об'єкти науково-інноваційного процесу за етапами створення та впровадження науково-технічної та інноваційної продукції

підрозділяються на:

- наукові фундаментальні дослідження, які вміщують теоретико-методологічні засади, наукові підходи, методи наукового пізнання і створюють наукові знання, стратегічні рішення;
- прикладні дослідження, які реалізуються в формі дослідницьких програм, методик досліджень, засобів наукових розробок, апробацій, впровадження, за результатами яких створюються науково-технічні знання, стандарти, нормативи, рекомендації;
- науково-технічні розробки – новації, які формують експериментальні технології (селекція, насінництво, племсправа, виробництво, комерція, управління) або системи, науково-технічні проекти (розробка, апробація, впровадження) і включають науково-технічну нормативно-конструкторську документацію, науковий консалтинг;
- інноваційно-технологічні розробки – інновації, які формують консалтингові технології (кластеризації, корпоратизації, капіталізації, комерціалізації), бізнес-проекти (інтеграційні, інноваційні, виробничі, комерційні) і включають проектно-технологічну, виробничо-комерційну документацію, бізнес-консалтинг;
- наукоємне виробництво, яке включає насіннєві, племінні ресурси, ветпрепарати, експериментальні зразки техніки, обладнання, матеріалів для створення і реалізації наукомісткої продукції;
- товарне виробництво, що використовує сільгосппродукцію, продукцію переробної та харчової промисловості, іншу товарну продукцію.

Аналіз проблем, які заважають створенню та ефективному використанню науково-технічної продукції в виробничо-комерційній сфері, показує, що реалізація наукового потенціалу через впровадження інновацій може бути досягнута, якщо всі стадії науково-інноваційного процесу взаємопов'язані програмно-цільовим методом організації і ведення науково-дослідних, дослідно-конструкторсько-технологічних, експериментально-виробничих робіт за системою продукування на підприємницьких засадах в форматі «замовник» – «виконавець» з визначенням договірних вимог до створеної продукції, послуг по їх впровадженню, цін, порядку прийому-передачі продукції і розрахунків [1].

Головним «порогом» переходу створених на основі результатів наукових досліджень науково-технічних розробок (новацій) в реальну економіку є спроможність учасників науково-інноваційного процесу здійснити перетворення їх в інновації. Цей «поріг» розділяє стадії новостворення та нововведення.

Ця пропозиція дозволяє виділити фактори, які визначають перехід науки та освіти на інноваційну модель розвитку:

- рівень інноваційного мислення та підготовки кадрів для інноваційної діяльності;
- відповідність побудови процесу НДДКР програмно-цільовому методу науково-інноваційного продукування;
- вміння наукових установ проводити маркетингові дослідження і забезпечувати консалтинговий супровід наукоємної продукції на ринку;
- спроможність експериментально-виробничої бази НДУ до освоєння інновацій, залучення інвестицій і ефективного господарювання;
- здатність науково-експериментальної структури знайти місце в інтегрованих формуваннях галузевих та регіональних агротехно-бізнес-кластерів наукоємного ринку.

Висновки. Таким чином, інноваційна система, створення якої потрібно при переході національної економіки на інноваційну модель функціонування і розвитку,



з'єднує в умовах наукоємного ринку адаптовану до ринкових умов наукову систему і зорієнтовану на науково-технічний процес підприємницьку сферу виробництва та послуг.

Список використаних джерел

1. Володін С. А. Інноваційний розвиток аграрної науки : [монографія] / С. А. Володін. – К.: МАУП, 2006. – 400 с.
2. Інформація. Інноватика. Інтелект. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ip-centr.kiev.ua.
3. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.kiev.ua/>.
4. Основи інноваційної діяльності аграрної сфери. Посібник/ О. Д. Витвицька, С. А. Володін, М. М. Кулаєць та ін. – К. : ВЦ «Агрармедіагруп», 2010. – 326с.

Коробка В. Н. Развитие инновационной деятельности в аграрной сфере

В статье освещены ключевые аспекты углубления научных и практических основ развития инновационной деятельности, которая является одним из важнейших путей повышения эффективности в аграрной сфере. Предложено факторы, которые определяют переход науки и образования на инновационную модель развития.

Ключевые слова: *экономика, инновационные структуры, инновационная деятельность, инновационная модель, научный продукт.*

Korobka V. M. Development of innovation in the agricultural sector

The article highlights the key aspects of improving the scientific and practical foundations for the development of innovation, which is one of the most important ways to improve efficiency in the agricultural sector. Proposed factors that determine the transition of science and education in the innovative development model.

Key words: *economy, innovative structure, innovation, innovation model, research product.*



УДК 336:378.095

Дмитришин Марта Василівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розкрито змістову сутність поняття «фінансового механізму вищого навчального закладу» і розроблено науково-методичний підхід до формування фінансового механізму вищого навчального закладу на основі реалізації відповідної структурно-функціональної моделі.

Ключові слова: фінансовий механізм вищого навчального закладу, формування фінансового механізму.

Постановка проблеми. Висока якість вищої освіти служить передумовою конкурентоспроможності українських вузів на світових освітніх ринках, забезпечує сталий розвиток, збереження національних переваг і економічну безпеку країни.

Освіта – одна із тих галузей, функціонування яких формує структуру економіки на користь наукомістких галузей.

Пріоритетний розвиток вищої освіти, передбачений політикою держави, потребує вирішення цілого комплексу проблем. Важливе місце серед них займають питання розробки науково-методичного підходу до формування фінансового механізму вищого навчального закладу (ВНЗ) на основі реалізації відповідної структурно-функціональної моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів діяльності ВНЗ державної і приватної форм власності, функціонування їх фінансового механізму, і системи вищої освіти в Україні і за кордоном, зокрема, присвячені праці таких авторів, як Л. Антошкіної, С. Буковинського, В. Гейця, В. Гельман, Ж.-К. Ейшера, І. Каленюк, О. Ковалюка, В. Куценко, Г. Лопушняк, Дж. Стиглиця, Т. Шевальє, С. Юрія, Т. Боголіб, В. Федосова, Кл. Хюфнера, Д. Чупрунова, В. Ямкового та інших.

Незважаючи на значні здобутки науковців у цій галузі економічної науки, слід відмітити, що окремі теоретичні, методичні та практичні положення є не повністю досконалими і потребують подальшого доопрацювання.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є розкриття змістової сутності поняття «фінансового механізму ВНЗ» і розробка науково-методичного підходу до формування фінансового механізму ВНЗ на основі реалізації відповідної структурно-функціональної моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішне розв'язання проблем розвитку вищих навчальних закладів полягає в теоретичному осмисленні основних методологічних положень і в аналізі практичного досвіду реалізації фінансового механізму ВНЗ на основі інноваційних методів функціонування, оскільки нова якість



освіти в кінцевому результаті забезпечується ефективною роботою саме фінансового механізму ВНЗ.

Концептуальні засади формування та функціонування фінансового механізму вищих навчальних закладів обговорювались фрагментарно, причому в більшості випадків акцентувалась увага на його фінансовій складовій або ж взагалі не враховувалась організаційна складова ВНЗ [5, с. 136; 1].

Проблема трактування дефініції фінансового механізму постійно поставала і постає у працях зарубіжних та вітчизняних учених. У сучасній економічній науці поняття фінансового механізму належать до найскладніших економічних категорій, що відображають відносини між усіма суб'єктами господарювання. Дослідження цієї категорії фінансової науки дасть змогу чіткіше окреслити об'єкт дослідження, враховуючи особливості функціонування вищих навчальних закладів.

Розгорнуте визначення поняття «фінансового механізму» наведено в економічно-енциклопедичному словнику [10, с. 508]: «Фінансовий механізм – важлива складова господарського механізму, комплекс форм, засобів та інструментів регулювання економічного способу виробництва, зокрема, використання фінансових ресурсів і грошових коштів для забезпечення найважливіших соціально-економічних потреб окремих громадян, трудових колективів і усього суспільства».

Фінансово-економічний словник трактує фінансовий механізм тільки як «сукупність форм і методів створення і використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення» [3, с. 515].

Фінансовий механізм у широкому розумінні – комплекс фінансових методів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. За допомогою конкретних фінансових форм і методів здійснюються розподільні та перерозподільні відносини, утворюються доходи суб'єктів економічної діяльності і відповідні фонди грошових коштів [14, с. 85]. При цьому функціонування фінансового механізму ґрунтується на організаційно-правових положеннях та фінансовій інформації, які забезпечують практичне використання фінансів для досягнення визначених цілей і завдань.

Фінансовий механізм у вузькому розумінні – сукупність конкретних фінансових методів та важелів впливу на формування та використання фінансових ресурсів з метою забезпечення функціонування й розвитку державних структур, суб'єктів господарювання і населення [14, с. 85].

Більшість авторів погоджуються з думкою, що фінансовий механізм визначається як «сукупність способів організації фінансових відносин, використовуваних суспільством в цілях забезпечення сприятливих умов для економічного і соціального розвитку» [9, с. 60]. За змістом він «включає види, форми і методи організації фінансових відносин, способи їх кількісного визначення» [11, с. 19; 4, с. 143; 6, с. 41; 12, с. 369; 13, с. 68; 7, с. 22; 2, с. 104; 8, с. 21].

Фінансовий механізм має дві підсистеми, які відображають узагальнені методи фінансового впливу: фінансове забезпечення та фінансове регулювання. Вплив цього механізму на різні аспекти виробничої і соціальних сфер має кількісну і якісну визначеність.

Кількісна виявляється в обсязі коштів, сформованих із різних джерел на розв'язання певних завдань. Вона характеризує підсистему фінансового забезпечення, що є першоосновою фінансового механізму. Якісна визначеність фінансового механізму

виявляється саме в характері розподілу і руху фінансових ресурсів. Вона відбиває систему фінансового регулювання, яка забезпечує відповідні пропорції розподілу валового внутрішнього продукту і фінансових ресурсів.

Установлюючи інструменти розподілу, держава вводить у дію фінансові інструменти впливу. Структура фінансового механізму наведена в фінансово-економічному словнику [3, с. 516]

Кількісна і якісна характеристики фінансового механізму визначаються обсягом фінансових ресурсів, зосереджених і витрачених на відповідних рівнях господарського управління і технологію їх зосередження та витрачання. Важливо при цьому правильно обрати саму техніку цих процесів: суб'єкт і об'єкт зосередження і витрачання фінансових ресурсів, показники, ставки, норми, терміни, санкції, пільги – інструментарій здійснення руху фондів грошових засобів.

Так, фінансове забезпечення здійснюється методами бюджетного фінансування, самофінансування, кредитування тощо. За бюджетного фінансування до уваги беруться умови визначення обсягів фінансування, періодичність передання коштів, норми певних видів витрат тощо, за кредитування – умови надання кредитів, гарантій і терміни їх повернення, окупність і ефективність кредитів; за самофінансування – розрахунки діяльності та ефективності витрачання власних коштів, їх мобілізації та інші.

Фінансове регулювання – метод здійснення державою функцій управління економічними і соціальними процесами при використанні фінансів. Держава, встановлюючи форми і методи мобілізації фінансових ресурсів та їх використання, стимулює або локалізує певні явища чи процеси.

Так, надаючи капітал на розвиток економіки вона стимулює розвиток виробництв, які в ринкових умовах не можуть забезпечити його за рахунок власних ресурсів. Аналогічно при розробленні методів мобілізації ресурсів диференціацією ставок і пільг прискорюється або гальмується розвиток окремих виробництв, робіт і послуг.

Фінансовий механізм в цілому – принципова схема практичного використання фінансів в економіці держави, їх впливу на відповідні процеси. Водночас він має свої відмінності щодо практичного застосування на рівні держави, підприємницької структури, фінансового інституту чи групи громадян.

Функції фінансового механізму визначають його зміст, що реалізується за допомогою принципів. Принципи – це методологічна основа й умови організації фінансового механізму, причому функціональність фінансових відносин є одним з важливих принципів.

Можна підсумувати й узагальнити уявлення про фінансовий механізм як сукупність фінансових важелів і стимулів, фінансового планування і прогнозування, управління системою фінансових відносин ВНЗ. Радикальні перетворення економіки і суспільства в Україні спричинили за собою серйозні наслідки у вигляді глибокої затяжної фінансово-економічної кризи, яка відбилася, перш за все, на бюджетній сфері. Державне бюджетне фінансування установ вищої освіти стало здійснюватися не повною мірою. Це спричинило за собою комерціалізацію підготовки фахівців для всіх видів економічної діяльності. По суті, це взаємозв'язаний процес, обов'язковою умовою функціонування якого є наявність зворотного зв'язку.

В умовах ринкових відносин основною проблемою формування фінансового механізму українських ВНЗ виступає проблема взаємодії вищої школи з державою. Основна маса суспільних фондів споживання знаходиться у віданні держави, яка і є головним утримувачем і розпорядником цих фондів. Тому економічні відносини, що



складаються між державою і ВНЗ, включають певний комплекс взаємин, пов'язаний з питаннями власності, управління, ступеня автономії ВНЗ, механізму фінансування тощо.

Вищі навчальні заклади, намагаючись адаптуватися до швидко змінних ринкових умов, стикаються з проблемами недостатньої гнучкості існуючих організаційних, фінансових структур і механізмів, координації діяльності функціональних підрозділів, забезпечення необхідного рівня відповідальності за кінцеві результати діяльності окремих вищих навчальних закладів і системи вищої освіти в цілому.

Це викликає необхідність перегляду традиційних форм і способів побудови фінансового механізму вищих навчальних закладів.

Природним і закономірним методом дослідження систем служить системний підхід, який дозволяє вивчити окремі об'єкти як структурні частини складних систем, проводити аналіз об'єктів на основі цих взаємозв'язків між елементами, виявляти ролі кожного з них в загальному процесі функціонування складної системи і, навпаки, дії системи в цілому на окремі її елементи.

Розвиток фінансового механізму вищого навчального закладу полягає у його елементній, структурній та функціональній перебудові на основі реалізації відповідної структурно-функціональної моделі у вигляді інтегрованої системи фінансового регулювання з урахуванням емерджентних ефектів окремих компонент фінансового механізму, моніторингу та оптимального співвідношення макроекономічних показників держави, рівня розвитку вищої освіти, фінансово-господарської діяльності ВНЗ. Така модель є стрижнем нового науково-методичного підходу до формування фінансового механізму ВНЗ, впровадження якого дозволить забезпечити стійкість функціонування та підвищення конкурентоспроможності ВНЗ на ринку освітніх послуг внаслідок ефективного використання фінансових ресурсів для проведення навчально-методичного процесу та науково-дослідних робіт.

Таким чином, найбільш адекватний сучасним ринковим умовам системний підхід до побудови фінансового механізму ВНЗ в системі вищої освіти полягає у представленні останнього як складної ймовірнісної динамічної системи, що охоплює процеси забезпечення, організації, планування, регулювання, стимулювання, контролю тощо.

Динамічність фінансового механізму ВНЗ як економічної системи означає, що він функціонує і розвивається в часі, характеризується певним життєвим циклом, в якому можна виділити певні фази: виникнення, зростання, розвиток, стабілізація, деградація, ліквідація або стимул до зміни.

Складність фінансового механізму ВНЗ характеризується значною кількістю неоднорідних елементів і зв'язків, поліфункціональністю, поліструктурністю, багатокритеріальністю, багатоваріантністю розвитку і властивостями складних систем.

Ймовірнісна (стохастична) складова фінансового механізму ВНЗ визначається врахуванням зовнішніх і внутрішніх неконтрольованих, випадкових впливів як на процес його формування, так і подальшого функціонування та трансформацій.

У рамках такого підходу під фінансовим механізмом ВНЗ розуміємо систему форм, методів і моделей створення та використання фінансових ресурсів, що включає забезпечення, організацію, планування, регулювання, стимулювання і контроль фінансових потоків у відповідності з діючою нормативною базою. У цьому контексті під фінансовим потоком розуміємо спрямований рух грошових засобів чи ресурсів в рамках розглядуваної динамічної системи та поза нею з метою забезпечення ефективності її функціонування.



Висновки. На основі проведеного змістового аналізу дефініції «фінансового механізму», як економічної категорії, встановлено, що під фінансовим механізмом ВНЗ слід розуміти систему форм, методів і моделей створення та використання фінансових ресурсів, що включає забезпечення, організацію, планування, регулювання, стимулювання і контроль фінансових потоків у відповідності з діючою нормативною базою. При цьому фінансовий механізм ВНЗ представлено як систему, а фінансові потоки визначено як спрямований рух грошових засобів чи ресурсів в рамках розглядуваної системи та поза нею з метою забезпечення ефективності її функціонування.

Розроблено науково-методичний підхід до формування фінансового механізму ВНЗ, що полягає в представленні останнього як складної ймовірнісної динамічної системи, практична реалізація принципів організації і функціонування якої дозволяє забезпечити ефективний розподіл та використання наявних фінансових ресурсів, а також високу якість освітніх послуг. В рамках такого підходу розроблено структурно-функціональну модель формування фінансового механізму ВНЗ у вигляді інтегрованої системи фінансового регулювання з урахуванням емерджентних ефектів окремих компонент механізму, що забезпечує стійкість функціонування та підвищення конкурентоспроможності ВНЗ на ринку освітніх послуг.

Список використаних джерел

1. Бугай І. В. Механізм фінансування освіти / І. В. Бугай // Держава і регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2007. – № 1. – С. 63–67.
2. Василик О. Д. Бюджетна система України: підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
3. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
4. Заяц Н. Е. Теория финансов : учеб. пособие / Н. Е. Заяц, М. К. Лисенко, Т. Е. Бондарь. – 2-е изд. – Мн.: Высш. шк., 1998. – 368 с.
5. Каленюк І. С. Економіка освіти: навч. посіб. / І. С. Каленюк. – К.: Знання України, 2005. – 316 с.
6. Кириленко О. П. Фінанси (теорія та вітчизняна практика): навч. посіб. / О. П. Кириленко. – Тернопіль: Астон, 2002. – 212 с.
7. Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики): монографія / О.М. Ковалюк. – Львів: Львів. національний ун-т ім. Івана Франка, 2002. – 396 с.
8. Леоненко П.М. Теорія фінансів: навч. посб. / П.М. Леоненко, П.І. Юхименко, А.А. Ільєнко; за загал. ред. О.Д. Василика. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 480 с.
9. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3 / С. В. Мочерний та ін. – К. : Академія, 2002. – 952 с.
10. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник: у двох томах. Т. 2 / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устинко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – 568 с.
11. Никольский П. С. Финансы в системе хозяйственного механизма управления промышленностью / П. С. Никольский. – М. : Финансы и статистика, 1982. – 127 с.
12. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 2-е изд. – М. : ИНФРА, 1999. – 478 с.
13. Федосов В. М. Государственные финансы / В. М. Федоров, Л. Д. Буряк,



- Д. Д. Бутаков и др. – К. : Лыбидь, 1991. – 280 с.
14. Юрій С. І. Фінанси: підручник / С. І. Юрій, Л. М. Алексеєнко, І. В. Зятковський та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.

Дмитришин М. В. Системный подход к формированию финансового механизма высшего учебного заведения

В статье раскрыто содержательную сущность понятия «финансового механизма высшего учебного заведения» и разработан научно-методический подход к формированию финансового механизма высшего учебного заведения на основе реализации соответствующей структурно-функциональной модели.

Ключевые слова: финансовый механизм высшего учебного заведения, формирование финансового механизма.

Dmytryshyn M. V. Systematic approach to the formation of the financial mechanism of higher education establishment

In this paper semantic meaning of term «financial mechanism of higher educational establishment» is revealed and scientific and methodical approach to the formation of the financial mechanism of higher educational establishment through the implementation of appropriate structural and functional model is developed.

Key words: financial mechanism of higher educational establishment, formation of the financial mechanism.



УДК 338.001.36 +655.4/5

Копистинська Ірина Михайлівна,
*кандидат філологічних наук, доцент,
професор університету,
завідувач кафедри журналістики та інформації
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*



ФУНКЦІОНУВАННЯ КНИЖКОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ВІД ПЛАНОВОЇ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті аналізується розвиток українського книжкового ринку в умовах переходу від планової до ринкової економіки у перше десятиріччя незалежності. Основна увага зосереджується на аналізі політичних, соціальних, духовних та економічних аспектів розвитку книжкового ринку. Визначаються основні механізми заохочення читача (споживача) до купівлі друкованих засобів інформації.

Ключові слова: книжковий ринок, ринкова економіка, політичний аспект, економічний аспект, духовна складова.

Постановка проблеми. Одним із головних чинників національної ідеї та духовної єдності народу завжди була і повинна бути книга. У 2012 році в Україні вийшла одна книга на людину [Українське книговидавництво скорочується рекордними темпами [10]. Попри це для прогресивного розвитку держави такий показник не повинен бути нижчим за 2,5 книги на одну особу в рік. Ще у 1990 році такий показник в радянській Україні сягав 3,2 книги на одну особу [3, с. 7].

Умови катастрофічного занепаду українського книжкового ринку були закладені ще у перші роки незалежності непередбаченою податковою політикою у видавничій сфері та нездатністю галузі швидко адаптуватися до нових економічних умов. Наслідки Україна пожинає і досі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останнє десятиліття в Україні з'явилася низка розвідок, що стосуються видавничої сфери років незалежності. Вагомим є внесок у дослідження проблем сучасної української видавничої справи М. Тимошика, О. Афоніна, М. Сенченка, М. Низового, Л. Чупрія. У своїх працях і статтях вітчизняні науковці торкаються окремих аспектів друкарської справи: формування законодавчої бази; організації та структури сучасного видавництва; статистики друку; книжкового маркетингу та видавничого бізнесу. Проте функціонування книжкового ринку України перших років незалежності саме з погляду нових економічних умов потребує більш детального опрацювання.

Постановка завдання. Мета даної статті – проаналізувати причини та наслідки затяжної кризи видавничої галузі України в умовах переходу від планової до ринкової економіки у перше десятиріччя незалежності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Книжковий ринок України за роки незалежності зазнав суттєвих змін. До 1990 р. структура видавничого ринку СРСР була централізовано-плановою та державно-монопольною. Економіка планового господарства



давала змогу творити самодостатній культурно-інформаційний простір, у якому друкований твір визнавався як духовна цінність. За ринкових умов відбулося зміщення акцентів. Книга набула функціонального значення і стала товаром, який може і повинен приносити прибуток. Проте, через недалекоглядну політику уряду потрапила під податковий тиск, внаслідок чого скоротилися кількісні та знизилися якісні показники випущеної продукції. Водночас послабшав інтерес до читання, українськомовна література опинилася в умовах жорсткої конкуренції з російською.

У перехідний період національне книговидання України, як і всі інші сфери економіки та культури, зазнало серйозної руйнації. До неї призвели кілька головних чинників: поділ союзного майна, перехід до ринкової економіки й, відповідно, затвердження нових законів, що регулюють відносини у сфері економіки, гіперінфляція та значне зменшення бюджетних надходжень.

Вперше українське друкарство, на думку фахівців, наблизилося до катастрофічної ситуації в 1990 р. У відповідь на проголошення Україною державного суверенітету Росія скоротила постачання у республіку товарів, визначених як стратегічна сировина. Передусім це стосувалося паперу, «який в умовах планової радянської економіки завжди був лімітованим» [8, с. 263], через що призупинилася діяльність багатьох видавництв.

Нестабільне становище вітчизняного книговидання, спричинене нестачею паперової сировини, загострилося внаслідок ліквідації у 1992 р. книготорговельного об'єднання «Укркнига», а відтак і централізованої мережі розповсюдження видань в Україні. Внаслідок цього розпочався процес згортання діяльності державних видавництв, зменшення показників друкованої продукції.

Починаючи з 1992 року українська книга почала оподатковуватися на рівні з будь-якими іншими товарами масового споживання, що сприяло зародженню у цей період затьожної кризи галузевого ринку. Результат непомірних податків вважають однією з основних причин критичного стану видавничої справи [2].

Ще одна важлива причина у наростанні кризової ситуації – матеріально-технічне забезпечення виробничої бази книговидання України більш як на 80 % залежить від імпорту, насамперед, із Росії.

Отож, починаючи з 1992 року, «українська книга в умовах різкого зменшення державного замовлення, відсутності дотацій та пільг ставала економічно не вигідною, а для багатьох видавців – і непотрібною» [9, с. 3].

Ситуація у друкарстві значно ускладнилася у зв'язку із непродуманістю заходів з розмежування форм власності на загальнодержавному та комунальному рівнях. Ігнорування специфіки книговидання, що об'єднує три ланки – видавництво, поліграфію та книгорозповсюдження, відрив останньої від двох перших і передача до комунальної власності з наступною поспішною комерціалізацією книгарень призвели до сумних наслідків. Приватні магазини здебільшого відійшли від роботи з книгою.

На початок 1994 р. стало остаточно зрозуміло, що українське книговидання знаходиться у кризовій ситуації, яка характеризувалася подальшим загостренням проблем створення законодавчого поля у видавничій сфері, забезпечення нормативно-технічної бази, потребою удосконалення механізму обміну друкованими виданнями із зарубіжними країнами та розширення участі вітчизняного книговидання і преси у міжнародному співробітництві.

Незважаючи на різке збільшення кількості видавництв і видавничих організацій, у цей період тривав спад обсягів виробництва друкованої продукції, деформувалася якісна структура книговидання.

Наприкінці лютого 1995 р. Президент України Л. Кучма видав Указ «Про Державну програму розвитку національного книговидання і преси на період до 2000 р.». Проте, указ виявився недосконалим і тому не був виконаний. На думку О. Афоніна, «Державна програма розвитку книговидання» була створена на кращих зразках Програм КПРС 70-х років. Тому абсолютно не відповідала заявленій політиці реформ. Вона «не врахувала тих політичних, соціальних і економічних змін, що відбулись у суспільстві [...] Програма як у «гарні старі часи» робила ставку цілком на державний бюджет, хоча вже тоді, на початку 1995 р., було зрозуміло, що за існуючих у економіці України негативних тенденцій, виділення запланованих коштів нереально» [1, с. 6].

Отже, фактори економічної кризи та недосконалість законодавчої сфери призвели до поглиблення видавничої кризи, яка проявлялася у значному падінні обсягів видань, зокрема, скорочення частки українськомовних.

Особливо загрозливою така тенденція стала з 1996 р., коли Росія, піклуючись про власний інформаційний простір на теренах колишнього СРСР, запровадила, за аналогією до більшості високорозвинених держав світу, нульову ставку податку на додану вартість на всю друковану продукцію. Зазначені пільги були підтверджені урядом й після економічної кризи у серпні 1998 р. Завдяки цьому виготовлення російської книги стало достатньо дешевим, щоб уможливити нормальне існування і розвиток книжкової індустрії в умовах низького рівня купівельної спроможності населення.

«Україна ж, навпаки, ризикуючи повністю втратити своє інформаційне поле, довела величину податку до 20 %, зрівнявши книгу з виробами будь-яких інших галузей народного господарства і опинившись за рівнем цього показника практично у хвості усіх держав світу» [8, с. 265].

В Україні було запроваджено такі неприйнятні для видавничої справи норми як ПДВ з авансів, що будуть отримані на видання тієї чи іншої літератури, ПДВ за фактом відвантаження книжкової продукції під реалізацію та податок з паперу, придбаного для власних потреб.

Отже, у цивілізованій Європі у книговидавничій галузі діють особливі, пільгові, умови оподаткування, митні тарифи, платежі за оренду приміщень, поштові послуги тощо. У переважній більшості європейських країн розмір ПДВ на книги значно нижчий, ніж на інші товари. Наприклад, у Німеччині, за номінальної ставки ПДВ у 16%, розмір цього податку на книги становить 7%, у Франції – 19,6% і 5,5% відповідно, у Греції – 18% і 4%, в Іспанії – 16% і 4%, в Португалії – 17% і 5%. Повністю від таких податків звільнена книга в Литві, Латвії, Польщі, Норвегії, Ірландії, Великобританії, Австралії, Бразилії, Новій Зеландії, Швейцарії, Південній Кореї [7, с. 468-469; 5, с. 13]

Українські видавці, позбавлені пільг та інвестицій і не маючи можливості отримати державний кредит, змушені були працювати лише за рахунок власних обігових коштів. Це призводило до посиленого згортання виробництва, оскільки виготовлення книжки потребує чималих капіталовкладень. Водночас до країни почали активно завозити російську книжку, вільну як від російських, так і від українських податків.

До подальшого поглиблення видавничої кризи у державі спричинився Закон «Про податки з прибутку» від 1 жовтня 1997 р., згідно з яким податки з прибутку змушені були платити і вітчизняні видавці.

О. Афонін звертає увагу на те, що дії урядових структур «примусили вітчизняних видавців ще більше скоротити тематику і тиражі виготовлюваних книг, а це, відповідно, збільшило на певні відсотки собівартість національної книги» [1, с. 10]. Водночас російські видавці, оцінивши ситуацію, швидко заповнили українські книжкові ніші



власною друкованою продукцією. Так почалася інформаційна агресія Росії проти України. Ситуація загострювалася тим, що в українській державі на той час не було жодного правового документа, який би гарантував захист інформаційного простору України.

Закон України «Про видавничу справу» був прийнятий парламентом тільки 5 червня 1997 р. Однак Закон не передбачав реформування податкової політики у друкарській галузі. Відтак, ситуація з друкованим словом в Україні знову набувала загрозливої тенденції.

Загалом, українське книговидавництво наприкінці 90-х початку 2000-х років знаходилося в умовах справжнього колапсу.

І все ж, попри затяжну кризу галузі, книжковий ринок України поступово еволюціонував і сьогодні його структура кардинально відрізняється від структури радянського зразка.

Як зазначає у своїй праці А. Ільницький, «економічні основи нового книговидавництва (як в Росії, так і в Україні. – І.К.) були закладені дещо раніше – прийняттям у травні 1988 р. закону «Про кооперацію в СРСР». Вже в серпні того ж року було зареєстровано перше в історії Радянського Союзу другої половини XX століття приватне видавництво – редакційно-виробничий кооператив «Текст». Важко, скрутно, але «процес пішов» [4, 18].

На початку 90-х років XX ст. у друкарській галузі відбувалася справжня революція. І пов'язана вона не тільки із жанрово-тематичними змінами. Нездатна адаптуватися до ринкових умов, радянська книговидавнича система зруйнувалася. На зміну державним видавництвам почали виникати нові приватні видавничі структури.

Спробуємо виокремити головні тенденції, що відбулися у структурі галузевого ринку за досліджуваний період:

1. «Завершення епохи монополії держави в питанні розвитку видавничої справи» і «формування потужного блоку видавництв різних форм власності» [6, с. 11]. За формою власності типологічна картина видавництв сьогодні значно відрізняється від тієї, яка була за радянських часів і складалася лише з державних структур. Серед найпоширеніших недержавних форм можна назвати приватне видавництво, колективне видавництво, спільне видавництво та видавництво, засноване на власності юридичних осіб;
2. Збільшення кількості малопродуктивних видавництв;
3. Розширення географії книжкового ринку;
4. Загострення протягом досліджуваного періоду проблем збуту друкованої продукції та формування нової мережі книгорозповсюдження.

Зупинимось на останній тенденції дещо детальніше. Багато десятиліть поспіль у книжковій справі України існував розподіл праці між видавцями і книготорговцями: перші – видавали друковану продукцію, другі – поширювали, просували, продавали.

Радянська влада створила ефективну централізовану роздрібно-гуртову систему продажу, розділивши сферу виробництва та реалізації друкованого товару. Ця система базувалася на тому, що книги відразу з друкарні, оминаючи видавництво, надходили до торговельної мережі, де й розповсюджувались на місця.

Крах старої радянської монопольної системи книгорозповсюдження в умовах переходу до ринкових умов кардинально змінили характер цих відносин – видавці самі стали активними учасниками процесу реалізації друкованого продукту. Перед видавцями постала необхідність опанувати ази нової справи й ініціювати створення сучаснішої системи поширення друкованої продукції.



Отже, гуртова ланка торгівлі книгами майже припинила своє існування. Натомість роздрібний продаж ще не набрав необхідних обертів. Відсутність у державі великих гуртових книготорговельних фірм, що могли запропонувати роздрібним продавцям якісні й оперативні послуги, і стримувало розвиток роздрібною торгівлі.

Тим часом у незалежних видавництвах почали з'являтися маркетингові відділи. Однак утворити таку структуру змогли дозволити собі тільки ті видавництва, які вже посіли стабільне місце на книжковому ринку, оскільки утримання професіоналів, які займаються маркетинговими дослідженнями й логістикою, вимагає значних фінансових витрат. Крім того, окремі видавництва почали відкривати власні книжкові кіоски, а більш потужні структури – власні магазини. Це й поклало початок запровадженню нових форм книготоргівлі.

Вже на початок нового тисячоліття в Україні діяли такі книготорговельні структури: відділи маркетингу видавництв; книжкові магазини різних форм власності; книготорговельні фірми; дрібно-гуртові підприємства; ятки й кіоски з продажу друкованої продукції; Інтернет-магазини; книжкові базари; книжкові ярмарки; книжкові клуби; прямий продаж без посередників; фізичні особи-книгоноші; книжкові відділи непрофільних торговельних установ; відділи «Книга – поштою» при фахових періодичних виданнях та видавництвах.

Висновки. Таким чином, простеживши функціонування книжкового ринку України перших років незалежності з погляду нових економічних умов можна підсумувати:

а) За період від розвалу Радянського Союзу до сьогодення у видавничій справі намітилися деякі *позитивні тенденції*:

1. Ліквідовано цензуру, запроваджено свободу друку.
2. Зросла кількість видавництв, особливо приватних.
3. Закінчилася монополія держави у видавничій справі.
4. Спростилася процедура реєстрації періодичних і неперіодичних видань.

б) Попри це серйозні проблеми на законодавчому рівні, відсутність протекціоністської підтримки вітчизняної книги з боку держави призвели до важких негативних наслідків, що супроводилися кризою в українському книговидаванні. Серед *негативних тенденцій* найголовніші такі:

1. Введення високих і нічим не виправданих податків на всі технологічні ланки процесу створення і розповсюдження книги.
2. Знищення мережі книгрозповсюдження.
3. Різке скорочення обсягів видань за накладками.
4. Підвищення цін на вітчизняну друковану продукцію і зниження платоспроможності читачів, викликане економічною кризою у державі.
5. Деукраїнізація книжкового ринку.

Зволікання українським урядом позитивного розв'язання проблем книговидавання призвело до негативних наслідків у кількох аспектах – політичному, економічному, соціальному.

Політичний аспект. Інертність владних структур стосовно запровадження цивілізованого законодавства щодо видавничої справи спричинило заміщення української книги удвічі дешевшою російською. Це означає, що один із чотирьох основних складових інформаційного простору (преса, телебачення, радіо, книга) знаходиться в руках не вітчизняних, а зарубіжних чинників. Поширення дешевої російської книги в українському медіа-просторі призводить до русифікації населення України.

Незадовільний стан національного книговидавання позначився негативно на



культурницькому іміджі країни на світовій арені.

Економічні наслідки полягають у матеріально-фінансовому занепаді українських видавництв, а також у недоступності для більшості читачів якісної книжкової продукції. Невиправдано високі податки на друковане слово призвели до скорочення накладів видань, що зумовило збільшення собівартості книги, а відтак – зменшило надходження до бюджету. Прискоренню темпів занепаду книговидавничої справи активно сприяло завезення великої кількості контрабандної російськомовної літератури.

Соціальний аспект. У зв'язку із фінансовою скрутою вітчизняних видавництв скоротилась кількість робочих місць, відбулася втрата фахівців книжкової справи.

Нівелювання культурної ролі книги спричинило також негативні наслідки в духовній сфері, призвело до зниження інтелектуального потенціалу українського суспільства. Негативні наслідки спостерігаються і в освітній сфері. Припинилася велика та цілеспрямована робота з розвитку у населення інтересу до читання.

Наслідки книжкової кризи першого десятиліття перехідної економіки ми спостерігаємо і сьогодні, коли вітчизняний інформаційний простір майже на 90% окупований російськими та російськомовними виданнями. Науковцями ще належить ретельно оцінити сьогодишнє становище книжкового ринку, з'ясувати, що ж саме, попри різні численні спроби, заважає Україні, яка однією з перших запровадила книгописання, вивести величезну галузь на новий щабель розвитку. І дослідження ці покласти в основу цивілізованої державної підтримки національного книговидання.

Список використаних джерел

1. Афонін О. Національна книга: нинішній стан, його причини, наслідки і перспективи / О. Афонін. – К., 2000. – 16 с.
2. Державна програма розвитку національного книговидання і преси на період до 2000 року від 28 лютого 1995 р. № 158/95 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.kiev.ua/cgi-bin/putfile.cgi>.
3. Друк України (1986–1990 рр.): Стат. зб. / Уклад. Т. Броніцька, О. Журба. – К. : Кн. палата України, 1999. – 44 с.
4. Ильницкий А. М. Книгоиздание в контексте социально-экономических преобразований в современной России/ А. М. Ильницкий // Издательства России. Справочник. Выпуск 5. – М. : Альвис, 2002. – С. 14-65.
5. Сенченко М. Світове книговидання і випуск творів друку в Україні / М. Сенченко // Друкарство. – 2003. – № 3 – С. 12-19.
6. Тимошик М. С. Видавнича справа та редагування: Курс лекцій. У 2-х частинах / М. Тимошик. – Ч. 1. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – 98 с.
7. Тимошик М. С. Історія видавничої справи: Підручник / М. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 496 с.
8. Тимошик М. С. Її величність – книга. Історія видавничої справи Київського університету. 1834–1999: Монографія / М. Тимошик / Передмова В. В. Скопенка. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 308 с.
9. Тимошик М. Тенденції сучасного українського книговидання / М. Тимошик // Вісник Книжкової палати. – 2001. – № 7. – С. 3-7.
10. Українське книговидання скорочується рекордними темпами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/news/2012/09/06/114800.html>.



Копыстынская И. М. Функционирование книжного рынка Украины в условиях перехода от плановой к рыночной экономике

В статье анализируется развитие украинского книжного рынка в условиях перехода от плановой к рыночной экономике в первое десятилетие независимости. Основное внимание сосредоточивается на анализе политических, социальных, духовных и экономических аспектов развития крижкового рынке. Определяются основные механизмы поощрения читателя (потребителя) к покупке печатных средств информации.

Ключевые слова: книжный рынок, рыночная экономика, политический аспект, экономический аспект, духовная составляющая.

Kopystynska I. M. Functioning of Ukraine book market in the transition from planned to market economy

The article analyzes the development of Ukrainian book market in the transition from planned to market economy in the first decade of independence. The main focus is on the analysis of political, social, spiritual and economic aspects of kryzhkovoho market. The basic mechanisms for encouraging the reader (the consumer) to purchase the print media.

Key words: book market, the market economy, the political aspect, the economic aspect, the spiritual component.





УДК 351.862.4

Мазур Ірина Михайлівна,
кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та кредиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького



ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА»: ДЕНОТАТИВНИЙ ПІДХІД

Досліджуються теоретичні засади щодо визначення категорії «енергетична безпека», аналізуються особливості сучасної модифікації її суті та змісту. Сформовано змістову характеристику поняття «енергетична безпека».

Ключові слова: економічна безпека, загрози, національні інтереси, енергетична безпека.

Постановка проблеми. Термін «енергетична безпека» виник під час нафтових криз в 1973-1974 роках, коли введення ембарго членами організації виробників і експортерів нафти на постачання нафти окремим країнам склало загрозу для їх економічної безпеки. Соціально-політичні кризи 2011-2013 років (арабсько-ізраїльський конфлікт, повстання в країнах Африки), як і нові глобалізаційні процеси перерозподілу потоків паливно-енергетичних ресурсів в світовій енергетичній системі, актуалізували необхідність постійного моніторингу енергетичної безпеки країн, регіонів, підприємств.

З часів становлення незалежності України основним викликом для її економіки залишається значна енергозалежність, тому енергетична безпека є базовою складовою економічної та національної безпеки країни. Питання розробки засад енергетичної безпеки, як сфери економічної безпеки, для економічної науки і більшості галузей промисловості є відносно новим. З огляду на нещодавнє становлення економічної системи України та принципову відмінність її економічної та енергетичної систем від систем інших країн світу, окрім новизни, формування енергетичної безпеки матиме ще й особливий характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічної та енергетичної безпеки присвячено наукові публікації зарубіжних та українських вчених – Д. Ламбера, П. Кінга, Р. Нолана, Л. Абалкіна, О. Алімова, В. Баранніка, О. Білоуса, В. Бушуєва, З. Варналія, М. Воропая, В. Гейця, С. Глазьєва, Я. Жаліло, М. Земляного, Б. Кваснюка, М. Кулика, П. Леоненка, Є. Лисицина, Ю. Лисенка, Д. Лук'яненка, А. Мастепанова, В. Микитенко, І. Недіна, Є. Олейнікова, Б. Піріашвілі, С. Панченка, Р. Подолець, В. Саприкіна, Є. Сухіна, О. Суходолі, А. Шевцова, А. Шидловського та ін. У вказаних працях окреслено наукові підходи до визначення поняття «енергетична безпека», проте, через його новизну результати часто не мають системного характеру і достатнього теоретично-методологічного обґрунтування. Поняття «енергетична безпека» часто зустрічається в сучасних працях науковців, проте відсутнє єдине тлумачення сутності та структури. Отже, доцільно продовжити дослідження у визначеному напрямі.



Постановка завдання. Формування методичного забезпечення оцінки енергетичної безпеки в Україні знаходиться на початковій стадії розробки концептуальних засад дослідження енергетичної безпеки, що вимагає врегулювання практичних і теоретичних положень в існуючому нормативно-правовому середовищі.

Застосування терміну «енергетична безпека» передбачає розуміння і уточнення його змісту для вирішення поставленого завдання. Метою статті є теоретичне узагальнення наукових підходів, визначення і обґрунтування сутності енергетичної безпеки та її складових на основі денотативного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «економічна безпека» почали вживати зарубіжні вчені на початку XX століття для визначення впливу на економічний розвиток країн загрози обмеженості ресурсів, викликаній зменшенням обсягу традиційних поставок через розпад колоніальної системи. Офіційне визнання поняття «економічна безпека» відбулося у 1985 році у резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Міжнародна економічна безпека», прийнятій на 40-ій сесії. На 42-ій сесії було схвалено Концепцію міжнародної економічної безпеки.

Сьогодні під «безпекою» розуміють «стан захищеності найбільш важливих інтересів особистості, суспільства та держави від загроз» [6, с. 10].

Водночас згідно [3, с. 537] «національна безпека – сукупність зв'язків і відносин, які характеризують такий стан особи, соціальної групи, суспільства, держави, народу, коли гарантується їх стійке стабільне існування, реалізація життєвих потреб, здатність до саморозвитку і прогресу, ефективного протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам».

У статті 17 Конституції України визначено, що найважливішою функцією держави і справою народу є забезпечення її національної безпеки.

У широкому розумінні безпека відображає «захищеність природних, фізіологічних, соціально-економічних, ідеально-духовних та ситуативних потреб у ресурсах, технологіях, інформації та моральних ідеалах, необхідних для життєдіяльності і розвитку населення» [14, с. 275].

Першочерговою проблемою забезпечення національної безпеки є відстеження та оцінка рівня загроз національним інтересам держави за допомогою багатовимірних, системних та інших методів і прогнозування розвитку ситуацій з метою управління ними за допомогою вжиття своєчасних заходів. Відсутність єдиного інформаційного простору, затримка, неповнота і неточність інформації про соціальні, економічні, політичні, регіональні та інші процеси ускладнює оцінку й ідентифікацію загроз пріоритетним національним інтересам [3, с. 537]. При цьому, економічна безпека слугує базисом національної безпеки.

Стабільність економічного розвитку відображає економічна безпека, що характеризує стан економіки, при якому гарантується захист інтересів особистості, суспільства, держави, соціальна спрямованість політики навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів.

Відповідно до чинної статистичної системи обліку та звітності [7] складовими економічної безпеки є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна і продовольча безпека.

Науковці, розглядаючи різні загрози економічного розвитку, економічну безпеку розглядають як «стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній

оборонний потенціал, навіть при несприятливих умовах розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів» [17].

В економічній теорії сьогодні існує окрема сфера досліджень економічної безпеки – *ecosastable* – наука про забезпечення економічної безпеки держави, розвиток якої відображено у працях зарубіжних науковців. Базовим положенням цього наукового напрямку є взаємозалежність безпеки національної економіки від економічної безпеки окремого підприємства, їх галузевих об'єднань тощо [16].

Вважається, що економічна безпека визначається внеском всіх її складових: соціальної, екологічної, військової, правової, енергетичної, інформаційної та інших сфер життя країни чи території, регіону (рис. 3.1.) [11].

Чітко простежується формування нових структурних співвідношень в ієрархічній декомпозиції економічної безпеки – глобальної, міжнародної, національної, регіональної і економічної безпеки окремого підприємства.

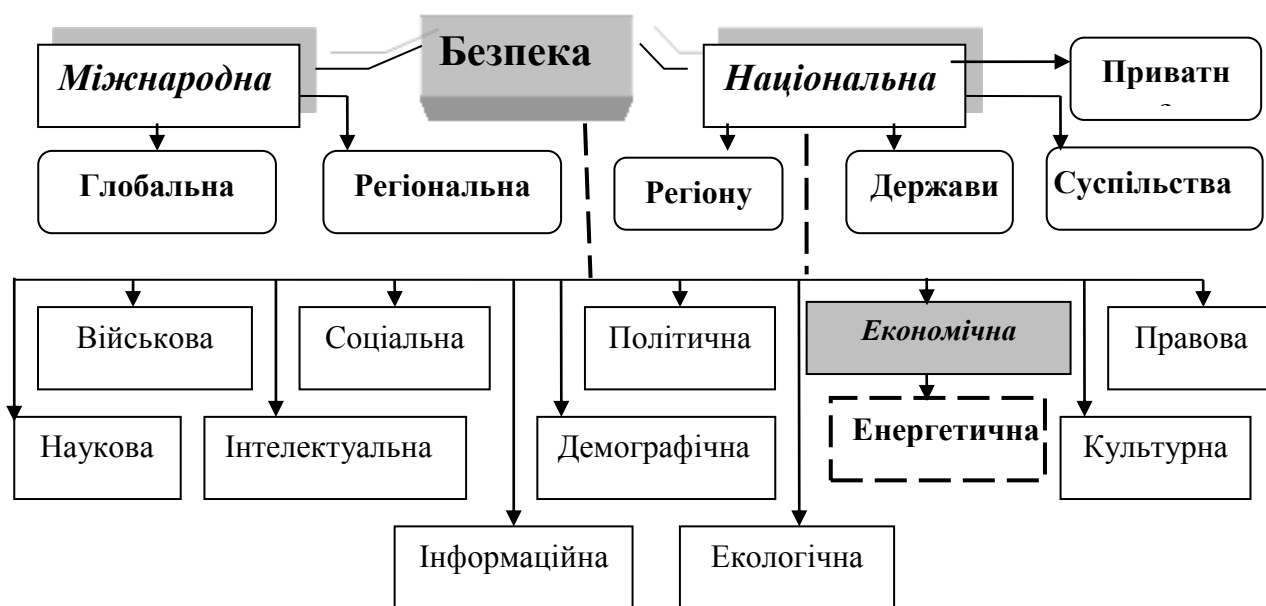


Рис. 3.1. Енергетична безпека як сфера у системі безпеки країни, території чи регіону

Сьогодні, не зважаючи на характер виробництва, критичним фактором для соціально-економічного розвитку виступають паливно-енергетичні ресурси. Зважаючи на значну залежність від імпорту природного газу, нафти, нафтопродуктів, ядерного палива і стабільне зростання цін на них, економічна безпека визначається енергетичною безпекою держави. Термін «енергетична безпека» широко використовується фахівцями у сфері енергетики і енергоменеджменту, дослідниками в нормативних документах і наукових публікаціях.

А. К. Шидловський і М. П. Кавалко визначають дану категорію, як одну із найважливіших складових економічної безпеки проявляється, по-перше, як стан забезпечення держави паливно-енергетичними ресурсами, що гарантують її повноцінну життєдіяльність або як стан безпеки енергетичного комплексу та здатність енергетики забезпечити нормальне функціонування економіки, енергетичну незалежність країни. Політична і енергетична незалежність є взаємообумовленими [13, с. 370]

На сайті Світової енергетичної ради поняття енергетичної безпеки ототожнюється з впевненістю у наявності енергії в тій кількості та якості, які вимагаються за даних економічних умов [9]. Згідно інформації сайту Міжнародного енергетичного агентства: «енергетична безпека – безперервна фізична доступність за ціною, яка є прийнятною з точки зору дотримання екології» [2].

Денчев К. виділяє два аспекти досліджуваної категорії: 1) для країн-імпортерів – це передусім забезпечення надійності їх енергопостачання, диверсифікація джерел постачання енергоресурсів, забезпечення безпеки енергетичної інфраструктури, впровадження нових технологій для зниження залежності від імпорту енергоресурсів; 2) для країн-експортерів – це закріплення на стратегічних ринках за економічно вигідними цінами, забезпечення капіталу та фінансування інвестицій в інфраструктуру та розробку ресурсів [10, с. 57].

Морозов В. В. її суть вбачає у надійному і безперебійному забезпечення споживачів електричною і паливною енергією [1, с. 28]. Л. Грязнов обмежує визначення енергетичної безпеки виключно економічним аспектом, нехтуючи соціально-бюджетною сферою: «енергетична безпека ринкової економіки – це забезпеченість економіки паливно-енергетичними ресурсами за вартістю, за якої з однієї сторони, є можливими процеси відтворення у галузях ПЕК, а, з другої сторони, коли в основних галузях національної економіки створюється позитивна додана вартість» [8].

Микитенко В.В. висвітлює поняття енергетичної безпеки як симбіоз потенціалів і факторів соціально-економічного розвитку: «енергетична безпека – система поєднання потенціалів – економічного, політичного, техніко-технологічного, ресурсного і, власне, енергетичного, а також факторів наукового, географічного, організаційного, управлінського тощо, без урахування яких аналіз будь-якої безпеки неможливий [5, с. 41].

Визначення Земляного М. Г. наближене до короткого визначення цього поняття: «енергетична безпека країни – стан її захищеності від загроз енергетичного характеру» [15].

Надмірно переоцінюється роль держави у формулюванні Є. І. Сухіна: «енергетична безпека – спроможність держави забезпечити максимально надійне, технічно безпечне, екологічно прийнятне та обґрунтовано достатнє енергозабезпечення економіки й населення, а також гарантоване забезпечення можливостей керівництва держави у формуванні і здійсненні політики захисту національних інтересів у сфері енергетики без надмірного зовнішнього та внутрішнього тиску в сучасних та прогнозованих умовах» [12, с. 9]. При цьому, ігнорується роль інших суб'єктів у формуванні енергетичної безпеки, тобто її глобальний та локальний рівень.

Відсутній також єдиний підхід до трактування розглядуваної категорії і у нормативно-законодавчих актах. Згідно Енергетичної стратегії України на період до 2030 р. «енергетична безпека є невід'ємною складовою економічної і національної безпеки, необхідною умовою існування і розвитку держави. У сучасному розумінні гарантування енергетичної безпеки – це досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно прийнятного забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери країни, а також створення умов для формування і реалізації політики захисту національних інтересів у сфері енергетики [4], що є відображенням ресурсного підходу.

Усі визначення терміну «енергетична безпека» ґрунтуються на різних її аспектах, що утруднює дослідження енергетичної безпеки з економічної точки зору. Відсутність єдиного підходу до тлумачення категорії «енергетична безпека» обумовлена



недослідженістю теорії енергетичної безпеки, що підтверджує необхідність продовження вивчення в цієї сфери.

Вітчизняні науковці під енергетичною безпекою розуміють «наявність економічного суверенітету країни у забезпеченні себе паливно-енергетичними ресурсами». Водночас акцентують увагу на основних загрозах: ймовірності гострої нестачі паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР), неекономного витрачання енергоносіїв, залежності споживання від імпорту ПЕР, невиправданих роздержавлення та приватизації об'єктів паливно-енергетичного комплексу тощо. Основними чинниками енергетичної безпеки вважаються рівень забезпеченості нафтою, газом та деякими сировинними ресурсами власного видобутку і висока енерговитратність виробництва [14, с. 357].

Роль держави знайшла відображення у визначенні енергетичної безпеки як «здатності держави в особі її органів управління забезпечити кінцевих споживачів енергією в необхідному обсязі та належної якості у звичайних умовах, а також під час дії дестабілізуючих факторів (надзвичайних ситуацій) внутрішнього чи зовнішнього характеру у межах гарантованого покриття мінімального обсягу найважливіших потреб країни, окремих її районів, міст, селищ чи об'єктів у паливно-енергетичних ресурсах».

Згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України енергетична безпека – «це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану» [17]. Проте, зміст поняття «енергетична безпека» характеризується багатомірністю і взаємообумовленістю явищами та процесами не лише в економіці, але, в першу чергу, в енергетичній системі та й суспільстві загалом.

Оскільки енергетична безпека є складовою економічної безпеки, яка поєднує у своїй структурі глобальний (міжнародний), національний, регіональний і базовий (локальний) рівень окремих суб'єктів, то енергетична безпека матиме чотирьохрівневу ієрархічну будову (рис. 2).

Особливістю вказаної моделі є внутрішні взаємовпливи і функціональні зв'язки, що робить попередній рівень підсистемою наступного рівня енергетичної безпеки. Отже, кожний рівень енергетичної безпеки одночасно є зовнішнім середовищем для попереднього і внутрішнім елементом – для наступного, утворюючи відповідну підсистему. Проте, для базового рівня внутрішнім середовищем будуть фактори і чинники, які зумовлюються характером функціонування і організації суб'єкта.

На кожному рівні крім елементів слід виділяти ще їх складові – компоненти з характерними їх властивостями, що забезпечують функціональну взаємодію між елементами різних рівнів.

Відповідно суб'єктами енергетичної безпеки виступають інституціональні та організаційні структури, створені в межах окремого рівня для протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам (табл. 3.1).

Дії суб'єктів енергетичної безпеки спрямовуються на усунення загроз з метою задоволення власних потреб та інтересів за допомогою методів, форм і способів взаємодії елементів різних рівнів в процесі реалізації політики в енергетичній сфері.

Протилежним поняттям до енергетичної безпеки є енергетична небезпека.

«Енергетична небезпека виникає внаслідок гострої нестачі ПЕР, неекономного використання енергоносіїв, надмірної залежності від їх імпорту, нераціонального

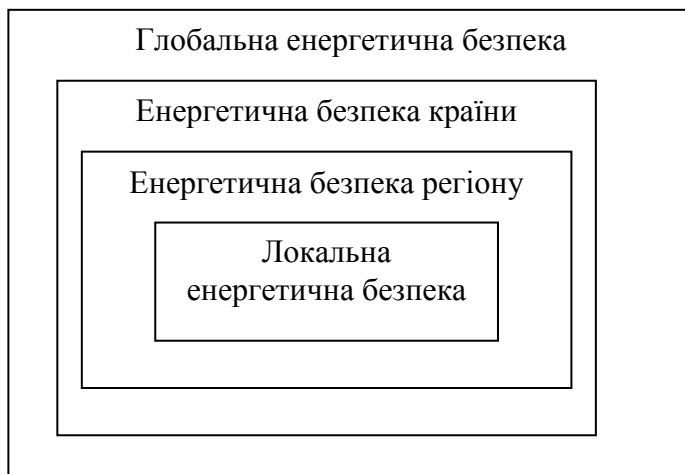


Рис. 3.2. Модель ієрархічної структури енергетичної безпеки
роздержавлення та приватизації енергетичної системи держави та ін.» [14]. Зважаючи на спільність чинників і протилежність змісту енергетичної безпеки і небезпеки, вони пов'язані єдиним механізмом забезпечення.

Таблиця 3.1.

Основні елементи енергетичної безпеки

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА			
Рівень	Види	Суб'єкти	Об'єкти
I	Глобальна енергетична безпека	Міжнародні організації, установи, об'єднання країн та їх союзи	Забезпечення паливно-енергетичними ресурсами; Транспортування та розподіл ПЕР; Ефективність споживання ПЕР; Непродуктивні витрати ПЕР; Дезорганізація та диспропорції енергетичної системи тощо
II	Енергетична безпека країни	Інституційні та організаційні структури держави у сфері забезпечення енергетичної безпеки, представництва наглядових структур міжнародних організацій	
III	Енергетична безпека регіону	Інституційні та організаційні структури органів місцевого самоврядування, об'єднання суб'єктів господарювання, громадські організації тощо	
IV	Енергетична безпека суб'єкта (локальна енергетична безпека)	Суб'єкти господарювання різних форм власності та їх структурні підрозділи, об'єднання громадян, неприбуткові установи та організації і їх структурні підрозділи, окремі домогосподарства тощо	

Згідно визначення енергетичної небезпеки об'єктами впливу суб'єктів виступають загрози або виклики, які можна згрупувати за наступними напрямками: 1) неефективність використання ПЕР; 2) незадоволення гострої потреби в ПЕР суб'єктів економіки; 3) втрати ПЕР в процесі транспортування та розподілу; 4) структурні деформації та дезорганізація функціонування енергетичної системи. Отже, до основних програм в процесі забезпечення енергетичної безпеки слід віднести: 1) енергоефективність

споживання; 2) енергозбереження; 3) енергозабезпеченість; 4) енергопостачання і розподіл; 5) державне регулювання в енергетичній сфері.

Оскільки енергетична безпека є складовою економічної, то в її структурі можна визначити ряд сфер, що визначатимуть потребу, ефективність забезпечення, постачання та споживання паливно-енергетичних ресурсів (рис. 3.3). Тому система показників будується шляхом їх групування за основними підсистемами (рівнями) напрямами та сферами енергетичної безпеки.

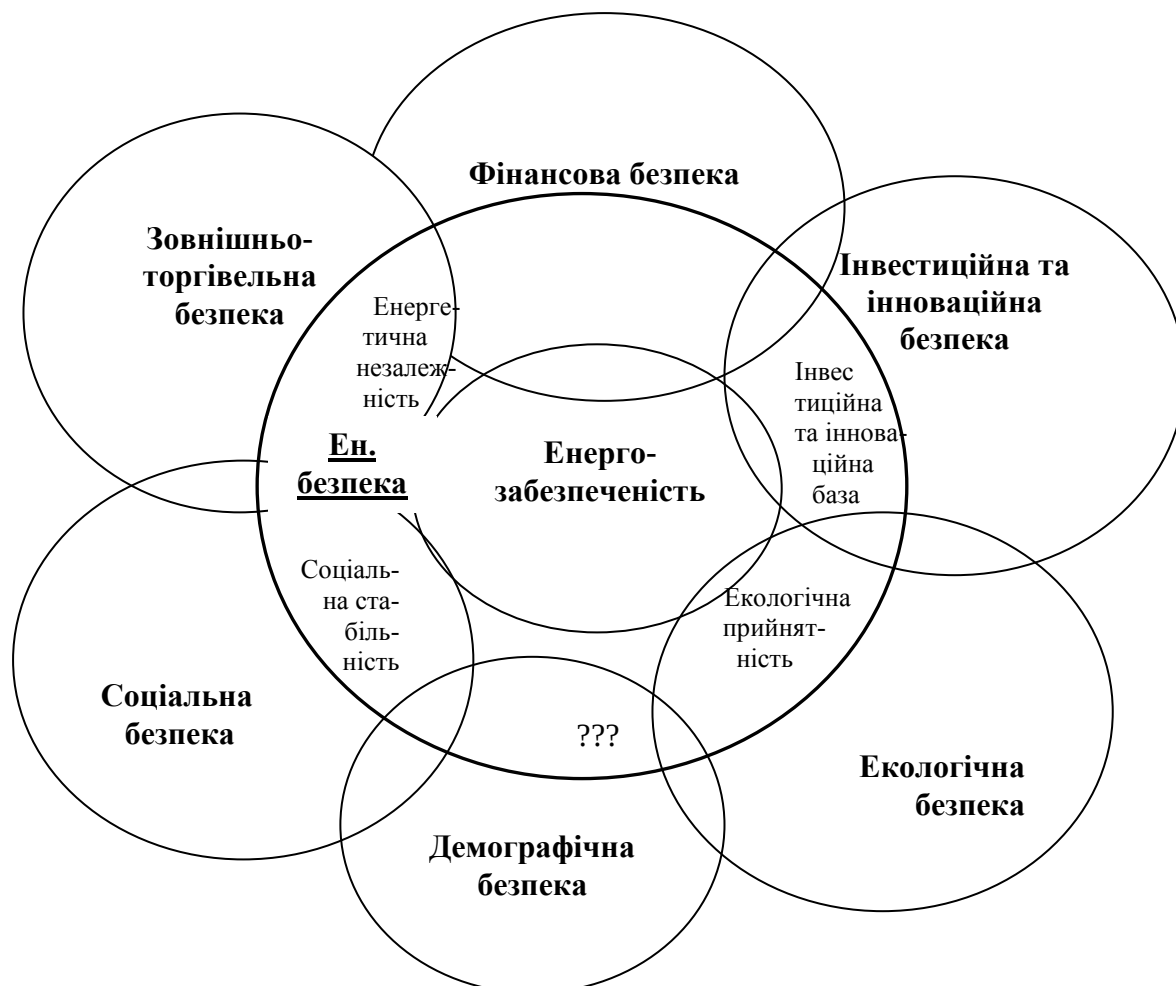


Рис. 3.3. Енергетична безпека в системі економічної безпеки (концептуальне зображення).

Дана модель допускає ряд припущень: 1) не враховуються взаємозв'язки та взаємовплив окремих сфер; 2) не враховує напрями впливу (формування загроз або підвищення безпеки); 3) характеризує загрози тільки національного та регіонального рівнів енергетичної безпеки.

Концептуальне зображення відображає ресурсний підхід до трактування поняття енергетичної безпеки, яка ототожнюється із забезпеченням паливно-енергетичними ресурсами. Проте, за рахунок інтенсивності розвитку процесів в окремих сферах можна розширити існуючі обмеження при формуванні сировинної бази. Удосконалення форм та методів розрахунків за імпорт ПЕР, розширенням фінансуванням структурної перебудови економіки та інші фактори в процесі економічної взаємодії можуть мати і позитивний і негативний вплив, що не відображається згадуваною моделлю.

Наразі, у досліджуваній моделі також не враховано ефективність споживання та використання у виробництві ПЕР, їх транспортування і розподілу та заміщення традиційних джерел енергії альтернативними. У межах окремої моделі неможливо відобразити вплив чинників на формування енергетичної безпеки на усіх рівнях, проте, можна врахувати напрям впливу і взаємовплив окремих сфер (рис. 3.4.).

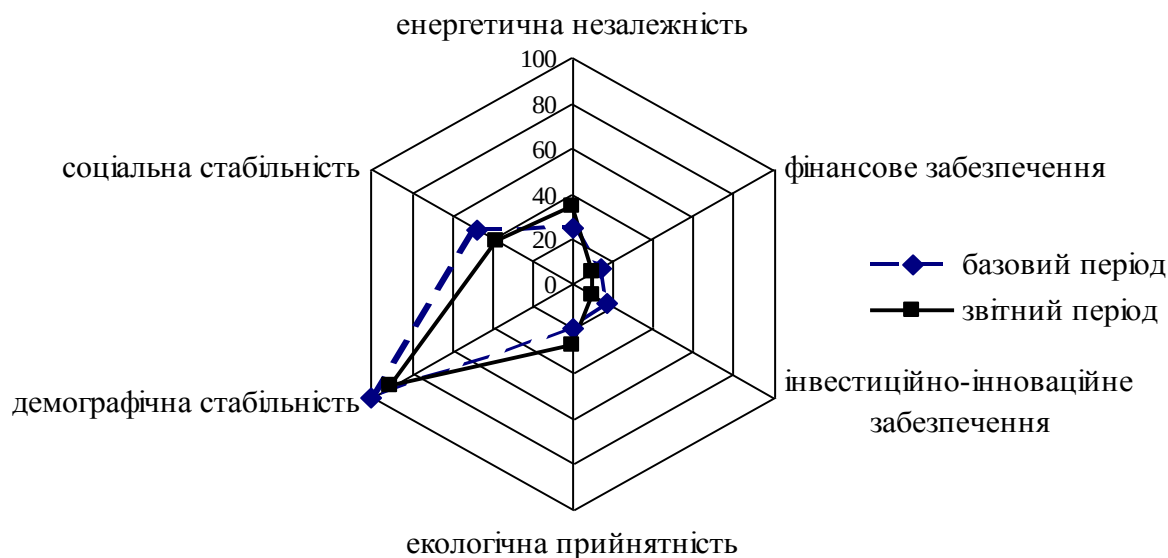


Рис. 3.4. Енергетична безпека в системі економічної безпеки (удосконалене концептуальне зображення)

У моделі формування енергетичної безпеки країни взаємовплив окремих сфер враховується шляхом побудови променевої діаграми, в якій сусідніми осями виступають критерії, що характеризують окремі сфери економічної безпеки, пов'язані функціонально взаємодією та взаємовизначеністю. Усі критерії відображаються векторами з початком у точці відліку осей координат і з довжиною, співрозмірною з величиною відповідного критерію. Вектор з початком в точці завершення вектору критерію базового періоду та кінцем у точці завершення вектору звітного періоду, при спрямуванні його до нульової позначки, характеризує генерування загроз енергетичної небезпеки процесами, що відбуваються у відповідній сфері. Різниця площ фігур, утворених кінцями векторів відповідних критеріїв і відображатиме відносний вимір загроз енергетичної безпеки.

Сьогодні гарантування енергетичної безпеки – це досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно прийняттого забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери країни, а також створення умов для формування і реалізації політики захисту національних інтересів у сфері енергетики.

Враховуючи вище зазначене, під енергетичною безпекою слід розуміти стан енергетичної системи, для якого характерні енергоефективність споживання, енергоощадність і енергозабезпеченість економіки та ефективність енергопостачання й розподілу паливно-енергетичних ресурсів.

Запропоноване визначення категорії «енергетична безпека» містить об'єднання сукупності окремих елементів–суб'єктів, функціональну взаємодію між ними та її результати, що характерне для короткого означення ресурсного підходу трактування енергетичної безпеки.



Використовуючи діалектичний метод пізнання та системно-структурний підхід сформулюємо розгорнуте та повне тлумачення змісту енергетичної безпеки на основі короткого.

Енергетичною безпекою є економічна незалежність у забезпеченні паливно-енергетичними ресурсами за умови ефективної взаємодії всіх підсистем, елементів та компонентів в межах певного механізму щодо усунення внутрішніх та зовнішніх загроз в енергетичній сфері.

Енергетична безпека – це симбіоз глобальної енергетичної безпеки, національної, регіональної і локальної, який створюється нейтралізацією або усуненням загроз в енергетичній сфері щодо забезпечення ПЕР потреб соціально-економічного розвитку.

Основні чинники – рівень забезпеченості власними паливно-енергетичними ресурсами і висока енерговитратність виробництва.

Механізм забезпечення економічної безпеки – це «сукупність інституціональних та організаційних структур і комплекс використовуваних ними форм й методів з метою послаблення й усунення внутрішніх та зовнішніх загроз існуванню країни в економічній сфері» [14].

На рівні підприємства економічна безпека досягається зменшенням економічних ризиків. В економічній теорії визначено механізм зменшення основних економічних ризиків як «послідовність застосування різноманітних способів зменшення глибини та гостроти найважливіших видів ризиків підприємницької діяльності».

Тому під механізмом забезпечення енергетичної безпеки слід розуміти сукупність інституціональних організаційних структур і комплексу використовуваних ними процедур, форм, методів і важелів розв'язання суперечностей і послаблення чи усунення загроз в енергетичній сфері. Основними передумовами формування механізму забезпечення енергетичної безпеки є визначення енергетичної стратегії та тактичних заходів її реалізації в державних програмах, обґрунтування системи найважливіших показників за спорідненими ознаками, відстеження зовнішніх та внутрішніх загроз в енергетичній сфері.

Загрози енергетичній безпеці з'явилися ще в 90-х роках XX століття, а на початку XXI, вже було визначено основні з них, які згруповано у табл. 3.2.

Окремі автори загрози енергетичній безпеці визначають як «події короткочасного або довготривалого характеру, які можуть дестабілізувати роботу енергокомплексу, обмежити або порушити енергозабезпечення, призвести до аварій та інших негативних наслідків для енергетики, економіки та суспільства».

Зважаючи, що термін «енергетичний комплекс» та «енергетика» вжито для окреслення сукупності підприємств, що забезпечують виробництво і постачання теплоносіїв та електроенергії, то у вказаному визначенні доцільно використовувати поняття «енергетичної системи» або паливно-енергетичного комплексу, що є значно ширшими і можуть характеризувати не тільки національний, але глобальний, регіональний та локальний рівень.

За такого визначення їх умовно поділяють на групи: економічні, соціально-політичні, зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні, техногенні, природні, а також загрози, пов'язані з недосконалістю управління. Всі перераховані групи загроз характерні не тільки для енергокомплексу України, але і загалом світової, національної, регіональної та енергетичної безпеки окремого суб'єкта.

Вивчення та аналіз загроз енергетичної безпеки потребує формування якісного і повноцінного інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень в

Таблиця 3.2.

Класифікація загроз енергетичної безпеки (складено автором за [3])

Загрози для енергетичної безпеки країни	
Забезпечення ПЕР	1) залежність від імпорту природного газу на 72%; 2) залежність від імпорту нафти на 87%; 3) залежність від імпорту коксівного вугілля на 47%; 4) значне зношення виробничих потужностей; 5) відсутність комплектуючих виробів, запасних частин, матеріалів тощо; 6) залежність від імпорту ядерного палива з Росії; 7) фізичний і моральний знос виробничих потужностей нафто- і газопереробної промисловості; 8) недозавантаженість нафтопереробних потужностей (завантаженість на 20%); 9) відсутність власного ядерного циклу виробництва палива для АЕС; 10) незадовільний стан освоєння власних енергетичних ресурсів; 11) повільне впровадження альтернативних видів енергії та палива; 12) незадовільний стан розрахунків за імпорт ПЕР;
Споживання ПЕР	13) неефективне використання у побутовій сфері; 14) відсутність побутових лічильників газу, води і тепла;
Постачання ПЕР	15) значне зношення виробничих потужностей з передачі енергоносіїв і транспортування ПЕР; 16) погіршення умов функціонування АЕС через вироблення власного ресурсу; 17) зростання чисельності комерційних посередників між виробниками і споживачами ПЕР;
Використання ПЕР	18) неощадливе споживання ПЕР (питомі витрати на одиницю ВВП в 6 разів перевищували рівень розвинутих країн); 19) перевитрати через недозавантаження і зношення потужностей;
Державне регулювання	20) відсутність ефективних структурних реформ у вугільній промисловості; відсутність науково-обґрунтованої програми виходу з енергетичної кризи і подолання енергетичної небезпеки; 21) послаблення державного регулювання енергетичної сфери тощо.

енергетичному секторі економіки. У світі спостерігається зростання обсягів інформації, яку запитують у респондентів щодо відновлюваних та невідновних енергетичних ресурсів, показників енергетичної ефективності, викидів парникових газів, використання потенціалу енергозбереження та альтернативної енергетики.

Оцінювання енергетичної безпеки потребує систематизації та формування відповідного інформаційного забезпечення. Під інформаційним забезпеченням розуміють сукупність законодавчих, нормативних положень та статистичних відомостей про обсяги, джерела, форму існування інформації щодо формування запасів та використання паливно-енергетичних ресурсів.

Інформаційне забезпечення дослідження енергетичної безпеки включає:



1) законодавчо-нормативну базу щодо виробництва, розподілу і використання ПЕР (Конституція України, Господарський кодекс України, Кодекс України про надра, Гірничий кодекс України, документи Енергетичної хартії, міжнародних конференцій з питань розвитку світової енергетичної системи, Законів України «Про електроенергетику», «Про енергозбереження», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про альтернативні джерела енергії», постанови і розпорядження КМУ, укази Президента України тощо);

2) статистичну базу (дані Державної служби статистики, підприємств і організацій, Міністерства енергетики та вугільної політики, Міністерства економічного розвитку та торгівлі, Державної і регіональних митниць, дані міжнародних організацій, дані національних організацій тощо).

Отже, в структурі інформаційного забезпечення чітко прослідковуються чотири рівні енергетичної безпеки, що дозволяє за рахунок систематизації інформації з різних джерел забезпечити комплексний підхід при побудові системи показників, з метою забезпечення порівнюваності та відносної оцінки енергетичної безпеки підприємства, регіону, країни за допомогою часткових та загальних показників.

Висновки. У сучасних працях вітчизняних і зарубіжних науковців знайшли відображення ресурсний, концептуальний, інституціональний, факторний та індикативний підходи до тлумачення змісту терміну «енергетична безпека». Тому дослідження інформаційних джерел відображає різноманітність підходів до тлумачення даної категорії. Більшість вчених використовують ресурсний підхід, який є найбільш поширеним і, справді, створює основу формування енергетичної безпеки, хоча не є вичерпним. Забезпеченість ПЕР пов'язана тісно із ефективністю їх використання, транспортування та експортом і імпортом, останні є чи не визначальними компонентами. При цьому, важливою складовою виступають приховані або невикористаний потенціал альтернативних енергетичних джерел та енергозбереження.

У процесі дослідження формування енергетичної безпеки необхідно розглядати наступні рівні: глобальний, національний, регіональний та локальний (рівень окремого економічного суб'єкта). При цьому, слід досліджувати два окремих аспекти: стан забезпечення паливно-енергетичними ресурсами та ефективності (ресурсний) і стан безпеки паливно-енергетичного комплексу (інституціональний). На забезпечення паливно-енергетичними ресурсами потреб економіки і соціальної сфери суттєво впливає ефективність їх використання та втрати в процесі транспортування і розподілу.

У межах вказаних аспектів можна виділити наступні чинники, які визначають рівень енергетичної безпеки:

- 1) формування ресурсної бази для видобування паливно-енергетичних ресурсів;
- 2) диверсифікація джерел імпорту ПЕР;
- 3) участь країни у перерозподілі потоків ПЕР;
- 4) реалізація потенціалу енерго- та ресурсозбереження;
- 5) ефективність використання ПЕР;
- 6) державне регулювання;
- 7) зменшення втрат ПЕР в процесі постачання та використання для мінімізації негативного впливу на довкілля;
- 8) формування оптимальної структури споживання ПЕР і використання альтернативних джерел енергії.

Система показників енергетичної безпеки повинна забезпечувати кількісну, порівняльну та відносну оцінку її стану та змін під впливом дії окремих факторів, які

впливають на забезпечення національних інтересів у енергетичній сфері. Їх змістовна конкретизація передбачає наявність методики оцінки рівня енергетичної безпеки та аналізу впливу тенденцій зміни загроз.

Список використаних джерел

1. Грязнов Л. Тезисы по энергокризису / Л. Грязнов // Эско. – 2002. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esco-ecosys.narod.ru/2002_2/art34htm.
2. Денчев К. Мировая энергетическая безопасность: история и перспективы / К. Денчев. – Новая и новейшая история. – 2010. – № 2. – С. 34-77.
3. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.2 / Під заг. Ред. С.В. Мочерного. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
4. Енергетична безпека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Енергетична_безпека.
5. Земляний М. Г. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи / М. Г. Земляний // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С.56 – 64.
6. Куркин Н. В. Управление экономической безопасностью развития предприятия: монографія / Н. В. Куркин. – Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС, 2004. – 452 с.
7. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980.
8. Микитенко В.В. На чому базується енергетична безпека держави / В. В. Микитенко // Вісник НАН України. – 2005. – № 3. – С. 41-47.
9. Міжнародне енергетичне агентство:[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iea.org/subjectqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103.
10. Морозов В. В. Стратегическое инновационное управление в электроэнергетике: монография / В. В. Морозов. – М. : Альфа-М, 2004. – 280 с.
11. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття [За заг. ред. А. К. Шидловського, М. П. Ковалка]. – К. : УЕЗ, – 2001. – 398 с.
12. Розпорядження КМУ «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року» № 145-р від 15.03.2006 р. // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-%D1%80>.
13. Сайт світової енергетичної ради: [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://www.worldenergy.org/document/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf.
14. Стельмашук А. М. Система механізмів сталого розвитку та економічної безпеки національного господарства / А. М. Стельмашук // Інноваційна економіка. – 2011. – №7 [26]. – С.272-276.
15. Сухін Є. І. Нетрадиційна енергетика як фактор економічної безпеки держави: автореф. дис...д-ра екон. наук: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / Є. І. Сухін // Рада національної безпеки та оборони України; Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – К., 2005. – 38 с.
16. Черняк О. І. Моделювання економічної безпеки на макро- і мезорівнях. В кн.: Моделювання економічної безпеки: держави, регіону, підприємства: монографія / О. І. Черняк. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
17. Экономическая безопасность предпринимательской деятельности. Методическое пособие для предпринимателя / Сост.: Б. Н. Торьянников, А. П. Красковский. – СПб, 2000. – 160 с.



**Мазур И. М. дефиниция понятия «энергетическая безопасность»:
денотативный подход**

Исследуются теоретические основы определения категории «энергетическая безопасность», анализируются особенности современной модификации ее сути и содержания. Сформировано определение понятия «энергетическая безопасность».

Ключевые слова: экономическая безопасность, угрозы, национальные интересы, энергетическая безопасность.

Mazur I. M. The definition concept of «energy security»: denotative approach

The article presents various approaches in defining the category of «Power Ssafety», analyses criteria of contemporary modification of its essence and context. The term «Power Safety» is suggested.

Key words: economic safety, threats, national interests, power safety.





УДК 657.421.1

Ліщинський Микола Михайлович,
викладач кафедри обліку та аудиту
Івано-Франківського університету права
Імені Короля Данила Галицького



ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПЕРВІСНОЇ ВАРТОСТІ НЕОБОРОТНИХ АКТИВІВ В БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

У статті розкрито економічну сутність первісної вартості необоротних активів в бюджетних установах. Проаналізовано необхідність правильності визначення оцінки необоротних активів в бюджетних установах, через призму всіх прямих фактично понесених витрат на придбання, спорудження та виготовлення.

Ключові слова: первісна вартість, необоротні активи, вартісна оцінка, транспортні витрати, видатки.

Постановка проблеми. Необоротні активи є невід'ємною складовою провадження будь якої діяльності, займають велику питому частку в активах і однією із найбільш затратних статей кошторису. Тому пріоритетним завданням є: дослідження сучасного стану бухгалтерського обліку необоротних активів в бюджетних установах, обґрунтування необхідності зміни організаційних і методологічних підходів та висвітлення рекомендацій, щодо напрямів удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обліку необоротних активів бюджетних установ через свою необхідність і вартісну значущість є актуальним і завжди привертало до себе увагу багатьох науковців, серед них слід виділити: Р. Т. Джогу, Г. Г. Кірейцева, П. Й. Атамаса, Н. В. Дума, І. В. Мустеца, В. Ф. Палія, О. П. Гаценко, Л. В. Панкевича, С. В. Свірко, С.О. Шевченко, В. Б. Бойко, Н. А. Яковишина та інші.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення особливостей формування первісної вартості необоротних активів бюджетних установ при їх надходженні в процесі купівлі, створенні власними силами чи безоплатного отримання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним завданням бюджетних установ є забезпечення функцій держави та надання передбачених законодавством послуг соціально-культурного, наукового та іншого характеру передбачених кошторисом доходів і видатків. Тому для своєчасного і якісного виконання своїх обов'язків виникає необхідність у забезпеченості бюджетних установ засобами праці, які складають самостійний об'єкт бухгалтерського обліку – необоротні активи.

Інструкцією з бухгалтерського обліку необоротних активів бюджетних установ затвердженої наказом Державного казначейства України від 17.07.2000 № 64 (далі – Інструкція № 64), необоротні активи бюджетних установ розподілено на три групи: основні засоби; інші необоротні матеріальні активи; нематеріальні активи. Відповідно облік цих груп необоротних активів та їх знос ведеться на рахунках класу 1 «Необоротні активи»: 10 «Основні засоби»; 11 «Інші необоротні матеріальні активи»; 12 «Нематеріальні активи»; 13 «Знос необоротних активів». Необоротні активи можуть



надійти внаслідок: будівництва нових об'єктів; придбання (за рахунок бюджетних або позабюджетних коштів); оприбуткування лишків, виявлених за результатами проведених інвентаризацій; безкоштовного отримання (у тому числі як гуманітарна допомога) [2].

Особливістю необоротних активів є багаторазове їх використання в процесі повсякденної діяльності, збереження початкового зовнішнього вигляду (форми) протягом тривалого періоду, який перевищує один рік. Під впливом зовнішніх умов вони зношуються і протягом нормативного терміну переносять свою первісну вартість на кінцевий результат діяльності установи, а з цього випливає, що від правильності формування первісної вартості, залежить кінцевий результат діяльності установи [5].

Достовірність оцінки їх вартості впливає на формування первісної вартості об'єктів необоротних матеріальних та нематеріальних активів.

Відповідно п. 1.5 Інструкції № 64, первісна вартість необоротних активів – це вартість, що історично склалася, тобто собівартість за фактичними витратами на придбання, спорудження та виготовлення [1, п. 1.5].

На підприємствах приватного сектору, у яких фінансовий облік регламентовано П(С)БО, і формування первісної вартості об'єктів необоротних активів складається з наступних витрат [3]:

- 1) суми, що сплачують постачальникам активів та підрядникам за виконання будівельно-монтажних робіт (без непрямих податків);
- 2) реєстраційні збори, державне мито та аналогічні платежі, що здійснюються в зв'язку з придбанням (отриманням) прав на об'єкт необоротних активів;
- 3) суми ввізного мита;
- 4) суми непрямих податків у зв'язку з придбанням (створенням) основних засобів (якщо вони не відшкодовуються підприємству);
- 5) витрати зі страхування ризиків доставки основних засобів;
- 6) витрати на транспортування, установку, монтаж, налагодження основних засобів;
- 7) інші витрати, безпосередньо пов'язані з доведенням основних засобів до стану, у якому вони придатні для використання із запланованою метою.

Особливостями придбання необоротних активів в бюджетних установах є не капітальні вкладення? а капітальні видатки, частина яких формує первісну вартість необоротних активів, а інша частина, ігноруючи економічну сутність визначення первісної вартості, але дотримуючись чинного законодавчого акта (Інструкція № 64), списуються на фактичні видатки бюджетної установи.

Відповідно, пункту 1.12 Інструкції № 64 витрати з наймання транспорту для перевезення необоротних активів не збільшують вартість придбаних необоротних активів, а відносяться на видатки за відповідними кодами економічної класифікації видатків, в той час коли на приватних підприємствах, такий вид витрат включають до первісної вартості активів. Як наслідок вмотивовано збільшується валюта балансу, що є сприятливим показником для будь якої організації.

Розглянемо відображення в обліку операцій з придбання необоротних активів в бюджетних установах, з умовою придбання об'єкта обліку за попередньою оплатою (таблиця 1).

Аналізуючи дані таблиці 1 слід зазначити, що списання понесених витрат на транспортування необоротного активу, здійснюється на фактичні видатки бюджетної установи і не беруть участі у формуванні первісної вартості даного необоротного активу, тоді як на підприємствах приватного сектору це одна із складових, яка формує первісну



Таблиця 1

Відображення в обліку операцій з придбання необоротних активів в бюджетних установах

№ з/п	Зміст господарських операцій	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Дебет	Кредит	
1	2	3	4	5
<i>Придбання офісної техніки за попередньою оплатою</i>				
1	Перераховано за рахунок коштів загального фонду постачальнику за офісну техніку (в т.ч. ПДВ – 3 833,33)	364	321	23 000,00
2	Отримано офісну техніку від постачальника (вартість без ПДВ та копійок)	104	364	19 166,00
3	Відображено суму ПДВ (податковий кредит)	641	364	3 833,33
4	Одночасно відносимо вартість офісної техніки на збільшення фонду НА (сума без ПДВ)	801	401	19 166,00
5	Сплачено постачальнику за транспортні витрати	364	321	480,00
6	Списано на витрати установи вартість отриманих транспортних послуг	801	364	400,00
7	Відображено суму ПДВ з транспортних послуг	641	364	80,00
8	Списано суми копійок з придбаної офісної техніки	801	364	0,67

вартість об'єкта обліку.

Ще однією цікавою складовою наведеного прикладу є сума податкового кредиту, яка дозволяє зменшити суму заборгованості перед бюджетом. Однак якщо бюджетна установа не є платником податку на додану вартість, то такі витрати потрібно включати до первісної вартості які на даний час, також, як і транспортні витрати, не збільшують первісну вартість необоротних активів, а списується на фактичні видатки установи за кодами економічної класифікації видатків відповідно Інструкції № 64 [1, п. 1.13]. Таким чином в бухгалтерії бюджетної установи облік податку на додану вартість відображалася б наступними бухгалтерськими записами:

Дебет 801 «Видатки з державного бюджету на утримання установи та інші заходи»;
Кредит 364 «Розрахунки з іншими дебіторами».

Як бачимо, в такому випадку сума податку на додану вартість безпосередньо списано на фактичні видатки бюджетної установи. Тоді, як на підприємствах приватного сектору сума податку на додану вартість яка не відшкодовується підприємству є підставою для включення таких витрат до первісної вартості.

Не врахування до первісної вартості витрат які понесені безпосередньо для придбання необоротних активів, суттєво занижують вартість самого підприємства, тому постає необхідність удосконалення нормативно-правових актів, які визначають організацію формування первісної вартості.



Проаналізувавши нормативні акти, які регламентують облік формування первісної вартості в бюджетних установах і на підприємствах приватного сектору, бачимо, що вони є різними і не суперечать один одному, тому що Положення (стандарт) бухгалтерського обліку не поширюється на діяльність бюджетних установ і навпаки Інструкція з бухгалтерського обліку необоротних активів бюджетних установ не є основою ведення обліку необоротних активів підприємств не бюджетної сфери.

Отже, придбання ідентичного виду необоротних активів бюджетною установою і підприємством приватного сектору в один і той самий час, будуть надавати ідентичному об'єкту необоротних активів різну вартісну оцінку, яка буде суттєво відрізнятися, однак сума понесених витрат буде практично однаковою.

В такому випадку, вартість активів бюджетних установ суттєво занижена, що у разі реалізації чи у порядку приватизації, зумовить можливість одержання такої установи, за ціною нижчою ніж реальна ринкова, що тягне за собою сплати меншого податку і недофінансування державного бюджету, і головне, законним способом. Оскільки не буде вважатися незаконною приватизацією державного або комунального майна, бо таке формування вартості передбачене нормативним актом, а саме інструкцією з бухгалтерського обліку необоротних активів бюджетних установ.

Висновки. При формуванні первісної вартості необоротних активів пріоритетною проблемою є заниження їх вартості. Основною причиною такої проблеми є морально-застаріла інструкція з бухгалтерського обліку необоротних активів бюджетних установ затвердженої наказом Державного казначейства України від 17.07.2000 № 64, яка не відповідає сучасним ринковим умовам господарювання.

Оскільки, держава регламентує ведення бухгалтерського обліку комерційних підприємств за допомогою П(С)БО, а в бюджетних установах Інструкцією, то повинен бути розроблений єдиний підхід при формуванні первісної вартості необоротних активів як комерційних, так і некомерційних підприємств та організацій різних форм власності.

Список використаних джерел

1. Інструкція з бухгалтерського обліку необоротних активів бюджетних установ затверджена Наказом Державного казначейства України 17.07.2000 N64 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0459>.
2. Олексій Сліпачук, головний спеціаліст «ДК». / Сліпачук О. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dtkt.com.ua/show/3cid0691.html>.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0288-00>.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0027-00&p=1302724046553028>.
5. Шевченко С. О. Особливості відображення в обліку операцій з необоротними активами бюджетних установ / С. О. Шевченко // Актуальні проблеми сучасної науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/shevchenko-so-osoblivosti-vidobrazhennya-v-obliku-operatsiy-z-neoborotnimi-aktivami-byudzhethnih-ustanov-zakladiv-ohoroni-zdorovya/>.



**Лищинский М. М. Проблемы формирования первоначальной стоимости
необоротных активов в бюджетных учреждениях**

В статье раскрыта экономическая сущность первоначальной стоимости оборотных активов в бюджетных учреждениях. Проанализированы необходимость правильности определения оценки оборотных активов в бюджетных учреждениях через призму всех прямых фактически понесенных расходов на приобретение, сооружение и изготовление.

Ключевые слова: первоначальная стоимость, оборотные активы, стоимостная оценка, транспортные расходы, расходы.

**Lischinskij M. M. Problems of initial value of non-current assets in budgetary
institutions**

This article deals with the economic substance of the original value of fixed assets in the fiscal establishments. Analyzed the need for accuracy of the measurement of intangible assets in fiscal institutions in the light of all direct costs actually incurred for the acquisition, construction and manufacturing.

Key words: cost, fixed assets, valuation, travel cost expenditures.

